Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

॥ अर्हम् ॥

श्रीमान् मलयगिरि विरचित विवरणयुक्त भाष्यनिर्युक्ति समेत—

श्री व्यवहारसूत्रस्यपीठिकाऽनंतर तृतीयो विभागः ।

पिंडस्स जा विसोही, समितीओ भावणा तवो दुविहो ॥
पडिमा अभिग्गहावि य, उत्तरगुणा मो वियाणाहि ॥ २८९ ॥

पिंडस्यया विशोधिर्याश्च समितय ईर्य्यासमित्यादिका याश्च भावना महाव्रतानां, यच्च द्विभेदं तपः, याश्च प्रतिमा भिक्षूणां द्वादश ये चाभिग्रहा द्रव्यादिभेदभिन्ना एतानुत्तरगुणान् मो इति पादपूरणे विजानीहि, एतेषां चोत्तरगुणानामियं क्रमेण संख्या ॥

बायाला अट्ठेवउ पणवीसा बार बारस य चेव ॥ दव्वाइचउरभिग्गह, भेया खलु उत्तरगुणाणं ॥२९०॥

उत्तरगुणानां प्रागुक्तानां पिंडविशुध्धादीनां क्रमेण खल्वमी भेदास्तद्यथा, पिंडविशुद्धेर्द्वाचत्वारिंशद्भेदाः षोडशविध उद्गमः, षोडशविधा उत्पादना, दशविधा एषणा च, समितीनामष्टौ भेदास्तद्यथा पंच ईर्यासमित्यादयस्तथा मनःसमितिर्वाक्-

For Private and Personal Use Only

समितिः कायसमितिरित्यष्टौ, भावनानां भेदाः पंचविंशतिः, एकैकस्य महाव्रतस्य पंच पंच भावनाः सद्भावात्, तपसो द्विविधस्यापि सर्वसंख्यया भेदा द्वादश, द्विविधं हि तपो बाह्याभ्यंतरभेदात्, बाह्याभ्यंतरस्य च प्रत्येकं षट्भेदा इति, प्रतिमानां भेदा द्वादश, ते च मासाईसत्तं ताइत्याद्यावश्यकग्रंथतो वेदितव्याः, अभिग्रहभेदाश्चत्वारो द्रव्यादिकाः द्रव्याभिग्रहाः क्षेत्राभिग्रहाः कालाभिग्रहा भावाभिग्रहाश्च तदेवमुक्ता उत्तरगुणाः; संप्रति यदधस्तात् प्रायश्चित्तमुपवर्णितं, तद्गतानां पुरुषाणामिमे विशेषा इति प्रतिपादयति,

निग्गयवट्टंतावि य संचइया खलु तहा असंचइया ॥ एक्केक्का ते दुविहा उग्घाया तहा अणुग्घाया ॥२६१॥

ये प्रायश्चित्तं वहंति, ते द्विविधास्तद्यथा निर्गताः वर्तमानाश्च निर्गता नाम ये तपोर्हं प्रायश्चित्तमतिक्रांताच्छेदादि प्राप्ताः, वर्त्तमाना ये तपोर्हे प्रायश्चित्ते वर्त्तंते, तत्र ये वर्त्तमानास्ते पुनर्द्विविधाः संचयिता असंचयिताश्च संचयः संजात एषामिति संचयिताः, तारकादिदर्शनादितचप्रत्ययः येषां षण्मां मासानां परतः सप्तमासादिकं यावदुत्कर्षतोऽशीतं शतं मासानां प्रायश्चित्तं प्राप्तास्ते संचयितास्तेषां मासेभ्यः स्थापनारोपणाप्रकारेण दिवसान् गृहीत्वा षण्मासावधिकं प्रायश्चित्तं दीयते, असंचयिता नाम ये मासिके द्वैमासिके त्रैमासिके चातुर्मासिके पांचमासिके षाण्मासिके वा प्रायश्चित्ते वर्त्तंते, ते संचयिता असंचयिताश्च एकैके द्विविधा उद्घातास्तथा अनुद्घाता, उद्घातो नाम लघुरनुद्घातो नाम गुरुस्तत्र ये संचये असंचये च उद्घाते वर्त्तंते, ते संचयिता असंचयिताश्च उद्घाताः, ये पुनरनुद्घाते वर्त्तंते, संचयिता असंचयिताश्च ते अनुद्घाताः; सांप्रतमेनामेवगाथां यथोक्तव्याख्यानेनव्याख्यानयति ॥

छेयाईश्रावरणाउ निग्गयाते तवाउ बोधव्वा ॥ जे पुण वट्टंति तवे, ते वट्टंता मुणेयव्वा ॥ २६२ ॥

मासादीश्रावरणे, जा छम्मासा असंचयं होइ ॥ छम्मासाउ परेणं, संचइयं तं मुणेयव्वं ॥ २६३ ॥

ये छेदादिप्रायश्चित्तमापन्नास्ते निर्गता उच्यंते, कुतस्ते निर्गता इत्याह, ते तवाउ बोधव्वा, ते निर्गतास्तपसस्तपोर्हात् प्रायश्चित्तात्तु बोधव्या, ये पुनर्वर्त्तंते, तपसि तपोर्हे प्रायश्चित्ते, ते वर्त्तमाना ज्ञातव्याः, मासादी इत्यादि—मासादिकं प्रायश्चित्तस्थानमापन्ने मासादारभ्य यावत् षरामासास्तावत् प्रायश्चित्तमसंचयं असंचयसंज्ञं भवति, षण्मासात् षड्भ्यो मासेभ्यः परेण परतो यत् प्रायश्चित्तं तत् संचयितं ज्ञातव्यं, उद्घातानुद्घातविशेषस्तु सुप्रतीत इति न व्याख्यातः; संप्रति संचयासंचयेषूद्घातानुद्घातेषु प्रस्थापनविधिं विवक्षुरिदमाह

मासाइ असंचइए, संचइए छहिं तु होइ पट्ठवणा ॥ तेरसपय असंचइए संचये एक्कारस पयाइं ॥२६४॥

असंचयिते प्रायश्चित्तस्थाने प्रस्थापना मासादि मासप्रभृतिका, संचयिते पुनः प्रस्थापना नियमतः षड्भिर्मासैर्भवति, प्रस्थापना नाम दानं, उक्तं च निशीथचूर्णौ; पट्ठवणा नाम दाणंति, इयमत्र भावना, असंचयिप्रायश्चित्तस्थाने विषये यो मासिकं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्तस्य मासिकी प्रस्थापना द्वौ मासावापन्नस्य द्वैमासिकी, त्रीन् मासान्नापन्नस्य त्रैमासिकी एवं यावत् षण्मासानापन्नस्य षाण्मासिकी, यः पुनः संचयापन्नस्तस्य नियमात् षाण्मासिकी प्रस्थापनातत्रासंचये प्रस्थापनायाः पदानि त्रयोदश, संचये एकादश, तत्रा संचये प्रस्थापनायाः पदानि त्रयोदशामूनि ॥

तवतियं छेयतियं वा, मूलतियं अणवट्ठावणातियं च ॥ चरमं च एक्कसरयं, पढमं तववज्जियं बिइयं ॥२६५॥

तपस्त्रिकं, छेदत्रिकं मूलत्रिकं, अनवस्थाप्यत्रिकं चरमं पारांचितं, तदेकसरं एकवारं दीयते, इदमुक्तं भवति, असंचये उद्घातं मासादिकमापन्नस्य प्रथमवेलाया मुद्घातो मासो दीयते, द्वितीयवेलायामुद्घातचातुर्मासकं, तृतीयवेलायामुद्घातषण्मासिकं, चतुर्थवेलायां छेदः पंचमवेलायामपि छेदः, षष्ठवेलायामपि छेदः, सर्वत्र त्रीणि त्रीणि दिनानि छेदः सप्तमवेलायां मूलमष्टमवेलायां मूलं, नवमवेलायामपि मूलं, दशम वेलाया मनवस्थाप्य मेकादश वेलाया मनवस्थाप्यं, द्वादश वेलायामप्य नवस्थाप्यं त्रयोदशवेलायां पाराञ्चितमिति । एवमनुद्घातितेऽपि असंचये त्रयोदशपदानि प्रस्थापनायां वक्तव्यानि । 'पढमं' ति प्रथममसंचयं पदं गतम् ॥ द्वितीयं संचयपदं 'तववज्जियं' ति मासचतुर्मासलक्षणाभ्यामादिमाभ्यां वर्जितमेकादशपदं भवति । एतदेव व्याख्यानयति—

बिइयं संचइयं खलु तं आइपएहिं दोहिं रहियं तु । छम्मासतवादीयं एक्कारसपएहिं चरमेहिं ॥२६६॥

द्वितीयं खलु संचयितमुच्यते, । तत् द्वाभ्यामादिपदाभ्यां रहितं षण्मासतपआदिकं षण्मासतपःप्रभृतिकं चरमैरेकादशपदैर्द्रष्टव्यम् । तत्रापीयं भावना–संचयितप्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्य प्रथममुद्घातं षाण्मासादिकं तपो दीयते । द्वितीयवेलायां च्छेदः, तृतीयवेलायां च्छेदः, चतुर्थवेलायामपि च्छेदः, पञ्चमवेलायां मूलं, षष्ठवेलायां मूलं, सप्तमवेलायामपि मूलं, अष्टमवेलायामनवस्थाप्यं, नवमवेलायामनवस्थाप्यं, दशमवेलायामनवस्थाप्यं, एकादशवेलायां पाराञ्चितमिति, । एतदेवाह ॥

छम्मास तवो च्छेदा इयाण तिगतिग तहेक्क चरमं च। संवट्टियावराहे, एक्कारस पया उ संचइए ॥२९७॥

संचयिते कथंभूते ? इत्याह–संवर्तितापराधे संवर्तिताः–पिण्डीभूता अपराधा यत्र तत् संवर्तितापराधं। तथाहि–बहुषु मासेषु प्रतिसेवितेषु स्थापनारोपणाप्रकारेण तेभ्यो मासेभ्यो दिनानि दश दश पञ्च पञ्चेत्यादिरूपतया गृहीत्वा षाण्मासिकं तपो निष्पाद्यते। ततो भवति संचयितं संवर्तितापराधं, तस्मिन्नेकादश पदान्येवं भवन्ति.–प्रथमवेलायामुद्घातं षाण्मासिकं तपः। ततः छेदादीनां त्रिकं त्रिकं। किमुक्तं भवति ? तदनन्तरं वेलात्रयमपि यावत् च्छेदत्रिकं, ततो मूलत्रिकं तदनन्तरमनवस्थाप्य त्रिकं,। तथा एकमेकं वेलं वा चरमं पाराञ्चितमिति। एवं अनुद्घातितेऽपि संचयिते एकादश पदानि वाच्यानि।

सम्प्रति येऽत्र प्रायश्चित्तस्यार्हाः पुरुषास्तान् प्रतिपादयति,—

पच्छित्तस्स उ अरिहा इमे उ पुरिसा चउव्विहा होंति। उभयतर आयतरगा परतरगा अन्नतरगा य ॥२९८॥

प्रायश्चित्तस्यार्हा योग्या इमे चतुर्विधाश्चत्वारः पुरुषा भवन्ति,। तद्यथा–उभयतरा आत्मतरकाः परतरका अन्यतरकाश्च। तत्र ये उत्कर्षतः षण्मासानपि यावत्तपः कुर्वतोऽग्लानाः सन्तः आचार्यादीनामपि वैयावृत्यं कुर्वन्ति, तत् लब्ध्युपेतत्वात्, ते उभयमात्मानं परं चाचार्यादिकं तारयन्तीत्युभयतराः,। पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ये पुनस्तपोबलिष्ठा वैयावृत्यलब्धिहीनास्ते तप एव यथोक्तरूपं कुर्वन्ति, न वैयावृत्यमाचार्यादीनामित्यात्मानं केवलं तारयन्तीत्यात्मतराः,। स्वार्थिकप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः,। ये पुनस्तपः कर्तुमसमर्था वैयावृत्यं चाचार्यादीनां कुर्वन्ति, ते परं तारयन्तीति परतरकाः। येषां तपसि

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वैयावृत्ये च सामर्थ्यमस्ति केवलमुभयं युगपत्कर्तुं न शक्नुवन्ति, किन्त्वन्यतरत्ते एकस्मिन् काले आत्मपरयोरन्यमन्यतरं तारयन्तीति अन्यतरकाः ॥

आयतर परतरे वि य, आयतरे अभिमुहे य निक्खित्ते। एक्केक्कमसंचइए, संचइ उग्घायमणुग्घाया ॥२९९॥

आत्मतरश्च स परतरश्च आत्मतरपरतर उभयतर इत्यर्थः। यश्चात्मतर एतौ द्वावपि प्रायश्चित्तवहनाभिमुखौ भवतः,। ततस्तस्मिन् प्रत्येकं प्रायश्चित्तमभिमुखमुच्यते। यस्तु परतरोऽन्यतरको वा यावत् वैयावृत्यं करोति, तावत्तयोः प्रायश्चित्तं निक्षिप्तं क्रियते, इति तन्निक्षिप्तमभिधीयते.। एकैकमभिमुखं निक्षिप्तं च द्विधा संचयितमसंचयितं च, पुनरेकैकं द्विधा–उद्घातमनुद्घातं च। तदेतत् संक्षेपत उक्तमिदानीं विस्तरोऽभिधेयस्तत्र यः प्रथम उभयतरस्तस्येमं दृष्टान्तमाचार्याः परिकल्पयन्ति;

सेवक दृष्टान्त भावना

जह मासतो उ लद्धो, सेवयपुरिसेण जुयलयं चेव। तस्स दुवे तुट्ठीतो वित्तीय कया जुयलयं च ॥३००॥

एगो सेवगपुरिसो, रायं ओलग्गइ,। सो राया तस्स वित्तिं न देइ,। अन्नया तेण राया केणइ कारणेण परितोसितो,। ततो तेण रण्णा तस्स तुट्ठेण पइदिवसं सुवण्णमासगो वित्ति कया,। पहाणं च सेवत्थजुयलं दिन्नं, तथा चाह–'जहेत्यादि' यथेति दृष्टान्तोपन्यासे माषकः सुवर्णमाषकः सेवकपुरुषेण लब्धो, युगलं च वस्त्रयुगलं च तस्य च सेवकपुरुषस्य द्वे तुष्ट्यौ जाते,–एकं वृत्तिः कृता द्वितीयं वस्त्रयुगलमिति एष दृष्टान्तोऽयमुपनयः,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एवं उभयतरस्सा दो तुट्ठीओ उ सेवगस्सेव । सोही य कयामेत्ती वेयावच्चे निउत्तो य ॥ ३०१ ॥

एवं सेवकपुरुषदृष्टान्तप्रकारेण उभयतरस्य सेवकस्येव द्वे तुष्ट्यौ भवतस्तद्यथा–एकं तावन्मे प्रायश्चित्तदानेन शोधिः कृता, द्वितीयं वैयावृत्ये नियुक्तस्य महती मे निर्जरा भविष्यति ।

अथ प्रायश्चित्तं वहन् वैयावृत्यं च कुर्वन् यदि पुनरपि श्रोत्रादीनां पञ्चानामिन्द्रियाणामन्यतमेनेन्द्रियेण । आदिशब्दात् क्रोधादिभिश्च स्तोकं बहु वा प्रायश्चित्तमापद्यते, । यदि अन्यदपि प्रायश्चित्तमापद्यते तदा कथम् ? उच्यते,

सो पुण जइ वहमाणो, आवज्जइ इंदिया इह पुणोवि । तं पि य से आरुहिज्जइ, भिन्नाइं पंचमासंतं ॥३०२॥

स पुनरुभयतरः प्रायश्चित्तं वहन् वैयावृत्यं च कुर्वन् यदि पुनरपि श्रोत्रादीनां पञ्चानामिन्द्रियाणामन्यतमेनेन्द्रियेण । आदिशब्दात्क्रोधादिभिश्च स्तोकं बहु वा प्रायश्चित्तमापद्यते, । तत्र स्तोकं विंशतिरात्रिंदिवादारभ्य पश्चादानुपूर्व्या यावत् पञ्चरात्रिंदिवं बहुपाराञ्चितादारभ्य पश्चादनुपूर्व्या यावत्मासिकं तदपि से तस्य आरुह्यते, भिन्नादिभिन्नमासादि । आदि-शब्दात्सकलमासादिपरिग्रहः पञ्चामासान्तं पञ्चमासपर्यन्तं इयमत्र भावना–स्तोकं बहु वा यथोक्तस्वरूपं यदि प्रायश्चित्तस्थान-मापन्नस्तथापि तस्य भिन्नमासादि दीयते, । कस्मादिति चेदत आह—

तववलितो सो जम्हा, तेण तेण अप्पे वि दिज्जये बहुयं । परतर उ पुण जम्हा, दिज्जइ बहुए वितो थोवं ॥ ३०३ ॥

यस्मादुभयतरकः प्रायश्चित्ततपः करणे धृतिसंहननबलिष्टस्तेन कारणेन रेफः पादपूरणे 'इजेराः' पादपूरणे इतिवचनात् ।

For Private and Personal Use Only

अल्पेऽपि पञ्चरात्रिं दिवादिके प्रायश्चित्तस्थाने बहुकं भिन्नमासादि दीयते । यस्माच्च परतरः परमाचार्यादिकं वैयावृत्यकरणतस्तारयति । ततो बहुकेऽपि पाराञ्चितादिके प्रायश्चित्ते प्राप्ते स्तोकं भिन्नमासादि दीयते, तदेवं स्तोके बहुके वा प्रायश्चित्तस्थानं प्राप्ते भिन्नमासादिदाने कारणमुक्तम् । सम्प्रति भिन्नमासादि यथा दातव्यं तथा प्रतिपादयति,—

वीसट्ठारस लहु गुरु, भिन्नाणं मासियाणमावन्नो । सत्तारस पन्नारस, लहुगुरुगा मासिया होंति ॥२०४॥

स उभयतरकः प्रस्थापितं प्रायश्चित्तं वहन् वैयावृत्यं च कुर्वन् यदि स्तोकं बहुं वा उद्घातमनुद्घातं वा प्रायश्चित्तस्थानमन्यदापन्नस्ततो यदि पूर्वप्रस्थापितं प्रायश्चित्तमुद्घातं तमुद्घातो भिन्नमासो दीयते । यदि पुनरप्याद्यते ततो भूयोऽपि भिन्नमासो दीयते, एवं विंशतिवारान् भिन्नमासो दातव्यः ॥ २० ॥ यदि विंशतेर्वारेभ्यः परतोऽपि भूय आपद्यते, ततः स्तोके बहुके वा प्रायश्चित्ते प्राप्ते लघुमासो दीयते । एवं भूयो भूयस्तावद्यावत् सप्तदश वारा १७, नवरमत्र स्तोकं पञ्चकादिभिन्नमासान्तं बहु द्विमासादि पाराञ्चितान्तं ततः परतो यदि पुनरपि भूयो भूय आपद्यते, ततोऽन्यत् सप्तदशवारान् द्वैमासिकं दातव्यं । अत्र स्तोकं पञ्चकादिलघुमासपर्यन्तं बहुत्रिमासादिपाराञ्चितान्तं । एवं त्रैमासिकादिष्वप्यधस्तनानि स्थानानि स्तोकमुपरितनानि बहु वेदितव्यानि । ततः सप्तदशवारेभ्यः परतो यदि भूयः पुनः पुनरापद्यते ॥

ततस्त्रैमासिकं सप्तदश वारान् दीयते १७ । ततोऽपि परतो यदि पुनः पुनराद्यते, ततः सप्तवारान् लघु चातुर्मासिकं दीयते ७ । ततोऽपि परतो यदि पुनर्भूयो भूय आपद्यते ततः पञ्च वारान् लघु पञ्च मासिकं दीयते । यदि ततोऽपि परतो भूय आपत्तिस्ततः एकवारं लघु षाण्मासिकं दीयते । तदनन्तरं यदि पुनरपि भूयो भूय आपत्तिस्ततस्त्रीन् वारान् छेदो दीयते

For Private and Personal Use Only

३। यदि ततः परमपि पुनः पुनरापत्तिस्ततस्त्रीन् वारान् मूलं दीयते, ३। ततोऽपि परतो भूयो भूय आपत्तौ त्रीन् वारान् अनवस्थाप्य दानं। तदनन्तरं यदि पुनरप्यापद्यते ततः एकं वारं पाराञ्चितं दानमिति। एवमसञ्चयितमुद्घातितं गतमथासञ्चयमनुद्घातितं प्रस्थापितं। ततोऽल्पं बहु वा यदि प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते तर्हि गुरुको भिन्नमासो दीयते। ततः पुनः पुनरापत्तौ स अष्टादश वारान् दीयते १८। ततः परं भूयो भूय आपत्तौ पञ्चदश वारान् गुरुमासिकं १५। ततः परं पञ्चदश वारान् गुरु द्वैमासिकं १५। ततः परं पञ्चदश वारान् गुरु द्वैमासिकं १५। ततः परं पञ्चदश वारान् गुरु त्रैमासिकम् ततो भूयोपि परं पंचवारान् गुरुचातुर्मासिकम् ५। ततः परं यदि भूयो भूय आपत्तिस्ततस्त्रीन् वारान् गुरुपञ्चमासिकं। तदनन्तरमेकवारं षट्गुरु १। ततः परं छेदत्रिकं, ततो मूलत्रिकं, ततोऽनवस्थाप्य त्रिकं। तत परमेकं वारं पाराञ्चितम्। सम्प्रत्यक्षरार्थो विव्रियते–यदि पूर्वस्थापितमुद्घातमनुद्घातं च प्रायश्चित्तं वहन् वैयावृत्त्यं च कुर्वन् उभयतरः स्तोकं बहु वा भूयो भूयः प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते। ततो यथासंख्यसमुद्घातं प्रायश्चित्तं वहतो लघुभिन्नानां मासिकानां विंशतिवारान् प्रदानम्, अनुद्घातं प्रायश्चित्तं वहतो गुरुभिन्नानां मासिकानामष्टादश वारान्। तदनन्तरं भूयो भूय आपत्तावुद्घातं प्रायश्चित्तं वहतः सप्तदश वारान् लघुमासिका भवन्ति, अनुद्घातं प्रायश्चित्तं वहतः पञ्चदश वारान् गुरुमासिकाः॥

उग्घाइयमासाणं सत्तरसेव य अणुमयंतेणं। णायव्वा दोण्णि तिण्णि य, गुरुया पुण होंति पण्णरस॥३०५॥

सत्त चउक्का उग्घाइयाणं, पंचेव होंत अणुग्घाया। पंच लहुयाओ पंच उ गुरुगा पण पंचगा तिण्णि॥३०६॥

उद्घातितमासानामनुद्घातितमासानां ये सप्तदश वारा स्तान् अमुश्वता ज्ञातव्यौ द्वौ मासौ, त्रयश्च मासा ज्ञातव्याः ये पुनर्गुरुका द्वौ त्रयश्च मासास्ते पञ्चदश वारान् ज्ञातव्याः । किमुक्तं भवति ? उद्घातितं प्रायश्चित्तं वहतो मासिकानन्तरं भूयो भूय आपत्तौ द्वौ मासौ सप्तदश वारान् दीयते । ततोऽपि भूयो भूय आपत्तौ सप्तदश वारान्त्रीन् मासान् अथानुद्घातितं प्रायश्चित्तं वहति, तर्हि गुरुमासिकानन्तरं भूयो भूय आपत्तौ द्वौ गुरुकौ मासौ पञ्चदश वारान् दीयते । तदनन्तरं पञ्चदशवारान् त्रीन् गुरुकान् मासानिति सप्तचउक्केत्यादि उद्घातितानां चतुष्काः सप्त भवन्ति । अनुद्घातितानामत्र गाथायां प्रथमा षष्ठयर्थे चतुष्काः पञ्च भवन्ति लघुकाः पञ्च मासा पञ्च वारान् भवन्ति, गुरुकाः पुनः पञ्चकाः पञ्चमासास्त्रीन् वारानिदमुक्तं भवति–उद्घातं प्रायश्चित्तं वहतः त्रैमासिकानन्तरं भूयो भूय आपत्तौ सप्तवारान् लघुका श्चत्वारो मासा दीयन्ते । तदनन्तरं पञ्चवारान् लघुकाः पञ्चमासाः अनुद्घातितं प्रायश्चित्तं वहतः त्रैमासिकानन्तरं पुनरापत्तौ पञ्च वारान् गुरुकाश्चत्वारोमासाः तदनन्तरं त्रीन् वारान् पञ्च गुरुमासान् ॥

साम्प्रतमत्रैवासश्चये उद्घातानुद्घातापत्तिस्थानानानां सुखावगमोपायमाह—

उक्कोसा उपयातो वा ठाणे ठाणे दुवे परिहरेज्जा । एवं दुगपरिहाणी, नेयव्वा जाव तिन्नेव ॥३०७॥

उत्कृष्टं नाम उद्घातभिन्नमासगतं विंशतिलक्षणं तस्मादारभ्योद्घातगते स्थाने स्थाने यदुत्कृष्टं तदपेक्षया अनुद्घातगतेषु स्थानेषु द्वौ द्वौ परिहापयेत् । एवं द्विकपरिहानिस्तावत् ज्ञातव्या यावदुद्घातगतपञ्चकोत्कृष्टापेक्षया अनुद्घाते त्रय इति । इयमत्र भावना–उद्घाते भिन्नमासे विंशतिः, अनुद्घाते द्विकपरिहान्या अष्टादश । तथा उद्घाते मासे सप्तदश,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुद्घाते पञ्चदश । एवं द्विमासे त्रिमासेऽपि । तथा उद्घाते चतुर्मासे सप्त अनुद्घाते पञ्च । तथा उद्घाते पञ्चमासे पञ्च अनुद्घाते त्रय–इति । तदेवमापत्तिस्थानान्युक्तानि ॥ उद्घातानुद्घातदानविधिः साम्प्रतमेतेषां दानविधिमाह–

अट्ठट्ठउ अवणेत्ता सेसा दिज्जंति जाव उ तिमासो; जत्थठगावहारो न होज्ज तं झोसए सव्वं ॥३०८॥

ये भिन्नमासादयो विंशत्यादिवारा आपन्नास्तेभ्यः प्रत्येकमष्टावष्टावपनयेत् । अपनीय शेषा दीयंते, एवं तावत् वाच्यम्–यावत्त्रिमासाः त्रैमासिकं । अयमत्र भावार्थः । विंशतिवाराः किलोद्घाता भिन्नमासा आपन्नास्तत्राष्टौ भिन्नमासा झोषिताः, शेषा द्वादश दीयन्ते, । तेऽपि स्थापनारोपणाप्रकारेणाधिकं परिशाट्य षण्मासाः कृत्वा दीयन्ते, । तथा अष्टादश अनुद्घाता भिन्नमासा आपन्नास्तेभ्योऽष्टौ त्यक्त्वा शेषा दश भिन्नमासाः प्रदातव्याः । तेऽपि स्थापनारोपणाप्रकारेण अधिकं समस्तमपि त्यक्त्वा षण्मासाः कृत्वा दानीया इति । तथा सप्तदशवारा लघुमासाः प्राप्तास्तेभ्योऽष्टौ परित्यज्य शेषा नवलघुमासा दीयन्ते । पञ्चदशवारा गुरुमासा आपन्नास्तेभ्योऽष्टौ परित्यज्य शेषाः सप्त गुरुमासा देयाः । एवं द्वैमासिके त्रैमासिकेऽपि वाच्यम् । सर्वत्र स्थापनारोपणाप्रकारेणाधिक्यं त्यक्त्वा षण्मासाः कृत्वा देयाः । अथ अष्टकझोषणाभिधानं किमर्थम् ? एतदेव कस्मान्नोक्तं विंशत्यादयो भिन्नमासादयः स्थापनारोपणाप्रकारेण षण्मासीकृत्य दातव्या इति ? उच्यते । मध्यमतीर्थकृतामष्टमासिकी या तपोभूमि स्तदनुग्रहाऽर्थमित्यदोषः । उक्तं च निशीथचूर्णौ–' अष्टमासिया मज्झिमातवो भूमी तीए अणुग्गहकरणत्थमट्ठमभागहारझोसणा कया इति । यत्र पुनश्चतुर्मासिके वा पञ्चमासिके वा अष्टकापहारो न भवेत् । अष्टानामेवासम्भवात् । तं सर्वं झोषयेत्सर्वमपि तत्परित्यजेत् न किमपि तत्र दानं भवतीति भावः । येभ्योऽष्टकापहारे यदवतिष्टते

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तदेतदुभयं दर्शयति—

बारस दस नव चेव य सत्तेव जहन्नगाइं ठाणाइं । वीसठारस सत्तरस, पन्नरठाणाण बोधव्वा ॥३०९॥

द्वादश दश नव सप्तेत्यमूनि जघन्यानि स्थानानि बोधव्यानि । जघन्यतो येषां विंशत्याद्यपेक्षयामीषां स्तोकत्वात् केषां स्थाने इत्याह—विंशत्यष्टादशसप्तदशपञ्चदशस्थानानां स्थाने इदमुक्तं भवति,—विंशतिस्थानानामष्टकापहारे द्वादश स्थानानि । अष्टादशानामष्टकापहारे दश । सप्तदशानामष्टकापहारे नव । पञ्चदशानामष्टकापहारे सप्तेति ॥

पुणरवि जे अवसेसा मासा जहिं पि चछन्हमासाणं । उवरिं झोसेउणं, छम्मासा सेस दायव्वा ॥३१०॥

अष्टकापहारे कृते सति पुनरपि षण्णां मासानामुपरि येऽवशेषा मासा वर्तन्ते जेहिं जेहिं पीत्यादि अनुग्रहकृत्स्नविषयमेतत् यैरपि च दिवसैर्मासैर्वा पूर्वं प्रस्थापितानां षण्णां मासानामुपरि गच्छति तत्सर्वं स्थापनारोपणाप्रकारेण झोषयित्वा षण्मासाः शेषा दातव्याः, । अनुग्रहचिन्तायां पूर्वं प्रस्थापितषण्मासोद्व्यूढादिवसैः सह परिपूर्णीकृत्य षण्मासाः शेषा दातव्या । निरनुग्रहकृत्स्नचिन्तायां परिपूर्णाः षण्मासाः शेषा देयाः, । झोषस्तु पूर्वप्रस्थापितषण्मासविषय इति ॥

छहिं दिवसेहिं गएहिं, छगहं मासाण होति पक्खेवो । छहिं चेव य सेसेहिं छगहं मासाण पक्खेवो ॥३११॥

सूत्रे तृतीया सप्तम्यर्थे । ततोऽयमर्थः । षट्सु दिवसेषु गतेषु षण्मासानां भवति प्रक्षेपः । इयमत्र भावना—ये ते प्रस्था-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पिताः षण्मासास्तेषां षड् दिवसा व्यूढास्तदनन्तरमन्यान् षण्मासानापन्नास्ततः पूर्वं प्रस्थापितषण्मासानां पञ्चमासाश्चतुर्विंशतिदिनाश्च झोष्यंते, । झोषयित्वा च तत्र पाश्चात्याः षण्मासाः प्रक्षिप्यन्ते । ते च यथा प्रक्षिप्यन्ते यथा पूर्वप्रस्थापितषण्मासाव्यूढदिवसैः सह षण्मासा भवन्ति । एवं पाश्चात्यानामपि षण्मासानां षड् दिवसा झोषिता इति । एतद् धृतिसंहननाभ्यां दुर्बलमपेक्ष्यानुग्रहकृत्स्नमेष मित्रवाचकक्षमाश्रमणानामादेशः । साधुरक्षितगणिक्षमाश्रमणाः पुनरेवं ब्रुवते, छहिं चेवयेत्यादि, षट्सु चैव दिवसेषु षण्मासानां प्रक्षेपः । इदमुक्तं भवति ?—ये पूर्वप्रस्थापिताः षण्मासास्ते षड्भिर्दिवसैरूनाः परिपूर्णा-व्यूढाः शेषाः षट् दिवसास्तिष्ठन्ति । अत्रान्तरे अन्यान् षण्मासानापन्नास्ते षण्मासास्तेष्वेव षट्सु दिवसेषु प्रक्षिप्यन्ते, । किमुक्तं भवति ? तेशां षण्णां मासानां षट् दिवसाः प्रायश्चित्तं, शेषं समस्तमपि झोषितं । पूर्वप्रस्थापितषण्मासानामपि षट् दिवसाः झोषिताः । एतत् धृतिसंहननदुर्बलमपेक्ष्यानुग्रहकृत्स्नामिति; सम्प्रति निरनुग्रहकृत्स्नमाह—

एवं बारस मासा छद्दिवसूणा य जेट्ठपठवणा । छद्दिवसएऽणुग्गह निरणुग्गह छागप क्खेवो ॥ ३१२ ॥

इह निरनुग्रहकृत्स्ने आदेशद्वयं एकस्तावदयमादेशः । पूर्वप्रस्थापितानां षण्मासानां षट् दिवसा व्यूढास्तेषु षट्सु दिवसेषु व्यूढेषु अन्यत् षाण्मासिकमापन्नः । ततः पूर्वप्रस्थापिताः षण्मासास्तेष्वेव षट्सु दिवसेषु व्यूढेषु परिसमाप्यन्ते । किमुक्तं भवति ? । ये व्यूढाः षट् दिवसास्ते व्यूढा एव शेषा पञ्च मासाश्चतुर्विंशतिदिवसा झोषिताः यत्पुनरन्यत् षाण्मासिकं तत्परिपूर्णं दीयते । एवं षट् मासाः षड्भिर्दिवसैरधिका भवन्ति । एतत् धृतिसंहननबलिष्ठस्य निरनुग्रहकृत्स्नं द्वितीय आदेशः, पूर्वप्रस्थापितानां षण्मासानां षट् दिवसाः शेषास्तिष्ठन्ति, । अन्यत्समस्तमपि व्यूढं ततोऽन्यान् षण्मासान् प्राप्तः । ततो ये शेषाः षट्

२

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दिवमास्ते झोष्यन्ते पाश्चात्यं षाण्मासिकं परिपूर्णं दीयते,। धृतिसंहननबलिष्ठत्वात् ।एवं च षण्मासाः षड्भिर्दिवसैर्न्यूनाः पूर्वस्थापिताः पाश्चात्याः परिपूर्णाः षण्मासाः ततः सर्वसंकलनया द्वादश मासाः षड्भिर्दिवसैर्न्यूना भवन्ति । एषा ज्येष्ठा प्रस्थापनादानं, । नातः परा तपोऽर्हे प्रायश्चित्ते उत्कृष्टतरा प्रस्थापनास्तीति भावः, अत्रापि सानुग्रहनिरनुग्रहचिन्तां कुर्वन्नाह–छद्दिवसगएत्यादि पूर्वप्रस्थापितानां षण्मासानां षट्सु दिवसेषु गतेषु यदन्यदापन्नं षण्मासादिकं तपस्तदारोप्यने । पूर्वप्रस्थापिताश्च षण्मासास्तेष्वेव षट्सु दिवसेषु गतेषु व्यूढेषु परिसमाप्ताः क्रियन्ते ।एतदनुग्रहकृत्स्नम्, यत्पुनः षट्सु मासेषु षड्भिर्दिवसैरगतेषु अव्यूढेषु षट्दिवसा शेषा अव्यूढाः सन्ति । अन्यच्च समस्तमपि व्यूढमिति भावः, । अत्रान्तरे अन्यत् षाण्मासिकमापन्नस्तत्परिपूर्णमारोप्यते । प्राकृताश्च शेषीभूताः षट् दिवसाः त्यज्यन्ते । एतन्निरनुग्रहकृत्स्नं । इति ।

चोएइ रागदोसे दुब्बलबलिए व जाणए चक्खू । भिन्ने खंधग्गिम्मिय, मास चउमासिए चेडे ॥ ३१३॥

परश्चोदयति, यूयं रागद्वेषवन्तस्तथाहि यस्य षण्णां मासानां षट्सु दिवसेषु शेषीभूतेष्वन्यत् षाण्मासिकमापन्नं षट्सु दिवसेषु परिसमाप्यते । तस्य दुर्बलस्योपरि रागो यतो यूयं जानीथ एष बलिकः सन् सुखं विनयवैयावृत्यं करोति । यस्य पुनः पूर्वप्रस्थापितषण्मासानां पञ्चसु मासेषु चतुर्विंशतौ दिवसेषु व्यूढेषु षट् दिवसाः शेषीभूता झोषिताः ॥ १ ॥ अन्यत् षाण्मासिकमारोपितं, तस्य बलिष्ठस्योपरि विद्वेषः । अत्रापि जानीथ यथैष तपःकृशशरीरो नास्माकं शक्नोति वैयावृत्यं कर्तुं तस्माद्दीयतामस्य निरनुग्रहप्रायश्चित्तमिति । एवं भवन्तः कुर्वन्तो नूनं चन्तुर्मेलं कुरुथ । चन्तुर्मेलो नाम यदेकं चक्षुरुन्मीलयति । अपरं निमीलयति, । एवमेकं सानुग्रहप्रायश्चित्तदानेन जीवापयथ, । अपरं निरनुग्रहप्रायश्चित्तदानेन मारयथेति । अत्राचार्य आह–

For Private and Personal Use Only

भिन्नेत्यादि पश्चार्द्धं भिन्नो नाम तत्कालमरणिनिर्मन्थनेन नवोदितोऽग्निः स यथा महति काष्टादिके प्रक्षिप्ते तद्दग्धुमसमर्थो भवति, शीघ्रं च विध्यायति, स एव श्लक्ष्णकाष्टछगणादिचूर्णादिषु स्तोकं प्रक्षिप्यमाणेषु क्रमेण प्रबल उपजायते। स्कन्धाग्निर्नाम महत्काष्टं प्रज्वल्याग्निरूपतया परिणमितः स महत्यपि काष्टादिके प्रक्षिप्ते तद्दग्धुं समर्थो भवति। प्रबलः प्रबलतरश्चोपजायते। एवं दुर्बलस्य षट्सु मासेषु पूर्वप्रस्थापितेषु बहुषु व्यूढेषु षट्सु दिवसेषु शेषीभूतेषु यदि वा षट्सु मासेषु पूर्वस्थापितेषु षट्सु दिवसेषु व्यूढेषु यदन्यत् षाण्मासिकं तपः पृथग् दीयते। ततः सभिन्नाऽग्निरिव विषीदति धृतिसंहननदुर्बलत्वात्। यस्य पुनः पुनः षट्सु मासेषु व्यूढेषु षट्सु दिवसेषु शेषीभूतेषु अन्यदारोप्यते षाण्मासादिकं तपः सधृतिसंहननाभ्यां बलीयानिति न विद्राति न च विषादमुपगच्छति, स्कन्धाग्निरिव। तथा द्वौ चेटौ, तद्यथा—मासजातश्चतुर्मासजातश्च तत्र यदि मासजातस्य चेटस्य चतुर्मासचेटाहारो दीयते, तदा सोऽजीर्णेन विद्राति, चतुर्मासजातस्यापि यदि मासजातवदाहारो दीयते, तदा स तेनाहारेण नात्मानं सन्धारयितुमलं। एवं यो दुर्बलस्तस्य यदि बलिष्ठं प्रायश्चित्तं दीयते, तदा स विद्राति दुर्बलत्वात् मासिकचेटकवत्, बलिष्ठस्यापि यदि दुर्बलप्रायश्चित्तं दीयते, तदा स तावता न शुद्धिमासादयतीत्यशुद्धया विषीदति,। ततो यथा भिन्नाग्नौ स्तोकमिन्धनं स्कंधाग्नौ प्रभूतमिन्धनं तथा मासजाते चेटे स्तोकमाहारं, चतुर्मासजाते प्रभूतमाहारं प्रयच्छतो न रागद्वेषवत्तायोग्यतानुरूपप्रवृत्तेः। तथा दुर्बले बलिष्ठे च यथोक्तरूपं प्रायश्चित्तं ददाना न वयं रागद्वेषवंत इति उक्त उभयतरकः।

इदानीं आत्मतरकादयो वक्तव्याः। परमुभयतरसदृशोऽन्यतर इति स एवोत्क्रमेण प्रथमतो भण्यते,। तस्य स्वरूपमिदम्—यथा एकेन स्कन्धेन द्वेकापोत्यौ युगपत् वोढुं न शक्नोति तथा सोऽप्यन्यतरकः प्रायश्चित्तवैयावृत्ये युगपत्कर्तुं न शक्नोति।

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स च संचयितमसंचयितं वा प्रायश्चित्तमापन्नोऽथ च तदा गुरूणामन्यो वैयावृत्यकरो न विद्यते। ततस्तदापन्नं प्रायश्चित्तं निक्षिप्तं क्रियते। एतेन यदुक्तमधस्तात् निक्षिप्तमिति तद्भावितमवसेयं। गुरूणां वैयावृत्यं कार्यते तच्च वैयावृत्यं कुर्वन् यदीन्द्रियादिभिरन्यदापद्यते तत्सर्वं झोष्यते यदा तु वैयावृत्यं समाप्तं भवति, तदा तत्प्राग् निक्षिप्तं प्रायश्चित्तमुत्क्षिप्यते। तच्च वहन् यदीन्द्रियादिभिरन्यदापद्यते तदनेन विधिना दातव्यं।

सत्त चउक्का उग्घा इयाण पंचेव होंति अणुग्घाया। पंच लहु पंच गुरुगा, गुरुगा पुणपंचगा तिन्नि ॥३१४॥

सत्तारस पन्नारस निक्खेवा होंति मासियाणं तु। वीसट्ठारस भिन्ने तेण परं निक्खिणवयाउ ॥३१५॥

सोऽन्यतरः पूर्वप्रस्थापितं प्रायश्चित्तं वहन् यदि स्तोकं बहु उद्घातमनुद्घातं वा प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्ततो यदि पूर्वप्रस्थापितं प्रायश्चित्तमुद्घातस्तत उद्घातो भिन्नमासो दीयते,। यदि पुनरापद्यते तदा भूयोऽपि भिन्नमासदानमेवं भूयो भूय आपत्तौ विंशतिवारान् भिन्नमासा दातव्याः ॥ २० ॥ तदनन्तरं सप्तदशवारा लघुमासाः १७। एवं द्विमासत्रिमासा अपि वक्तव्यास्तदनन्तरमपि भूयो भूय आपत्तौ सप्तवाराश्चतुर्मासाः ७। ततः परं पञ्चवाराः। पञ्च लघुमासाः ५। तदनन्तरं त्रीन्वारान् च्छेदः। ततः परं वारत्रयं मूलं, तदनन्तरं वारत्रयमनवस्थाप्यं, तदनन्तरमेकं वारं पाराञ्चितमिति।

अथ तस्य पूर्वस्थापितमनुद्घातितं। ततोऽष्टादश वारा गुरुभिन्नमासा दातव्याः १८। तदनन्तरं पञ्चदशवारा गुरुमासाः १५। एवं द्विमासास्त्रिमासा अपि वक्तव्याः। तदनन्तरं पञ्चवाराश्चत्वारो गुरुमासाः। ततोऽपि परं त्रिवाराः

For Private and Personal Use Only

पञ्च गुरुमासाः ३। ततो वारत्रयं छेदः ३। तदनन्तरं वारत्रयं मूलं। ततः परं वारत्रयमनवस्थाप्यं। एवं संचयितेऽप्युद्घातेऽनुद्घाते वक्तव्यम्। नवरमादिमास्तपोभेदा न वक्तव्याः। किन्तु प्रथमत एव षाण्मासिकं, तदनन्तरं च्छेदत्रिकादि अष्टकापहारादिकं पूर्ववदुक्तव्यम्। अधुनाक्षरगमनिका—इह विचित्रा व्याख्या प्रवृत्तिरिति पश्चानुपूर्व्या व्याख्या विधेया। पूर्वप्रस्थापितमुद्घातमनुद्घातं च वहतो यथाक्रमं भिन्ने भिन्नमासविषये दानं विंशत्यष्टादशवारान्। किमुक्तं भवति? पूर्वप्रस्थापितमुद्घातं प्रायश्चित्तं वहतो विंशतिवारा भिन्नमासा दातव्याः। अनुद्घातं वहतोऽष्टादश वारा भिन्नमासाः तत्परमित्यादि, ततो भिन्नमासदानात् पश्चानुपूर्व्या परं प्रागिति भावार्थः। निक्षेपणता निक्षिप्तता आसीत् विंशत्यष्टादशवारानन्तरं च उद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतो मासिकानां लघूनां मासिक द्वैत्रैमासिकानां सप्तदशनिक्षेपा भवन्ति। सप्तदशवारं दानं भवतीत्यर्थः। अनुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतो मासिकानां निक्षेपाः पञ्चदश भवन्ति। पञ्चदशवारं मासिकानां दानमित्यर्थः। तथा उद्घातितानां चतुष्कमासचतुष्ट्यानि सप्त भवन्ति। अनुद्घाताः चतुष्काः पञ्च भवन्ति। तथा पञ्च मासा लघुकाः पञ्च भवन्ति, गुरुकाः पुनः पञ्चकाः पञ्चमासास्त्रय इदमुक्तं भवति? पूर्वप्रस्थापितमुद्घातं वहतस्त्रिमासदानानन्तरं सप्तवाराश्चत्वारो लघुमासा दातव्यास्तदनन्तरं पञ्चवाराः पञ्चमासा लघवः अनुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतो गुरुमासत्रिमासदानानन्तरं पञ्चवारा लघवः गुरवश्चतुर्मासा दातव्याः। ततः परं गुरवः पञ्च मासास्त्रिवारा इति तदेवमेकेषामाचार्याणां व्याख्यानमुपदर्शितमन्ये पुनरेवं व्याख्यानयन्ति—

अन्यतरो नाम द्विधा आत्मतरः परतरश्च। तत्रात्मतरस्य प्रायश्चित्तदानविधानमिदम्—सत्तचउक्काउग्घाइयाणमित्यादि,

यदि पूर्वप्रस्थापितमुद्घातं वहन् भूयो भूयोऽन्यदापद्यते प्रायश्चित्तं तदा प्रथमत एव सप्तवारा उद्घातितानां लघूनां मासानां चतुष्का दातव्याः । सप्तवारा लघवः चतुर्मासा देयाः, तदनन्तरं पञ्चवारा लघवः पञ्चमासास्तदनन्तरं वारत्रयं च्छेदः, । ततः परं वारत्रिकं मूलं। ततो वारत्रिकमनवस्थाप्यं। तत एकवारं पाराञ्चितम्। अथानुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहन् पुनः पुनरापद्यते प्रायश्चित्तं । तत आदौ पञ्च वारा अनुद्घाता गुरुवश्चत्वारो मासा दाने भवन्ति। तदनन्तरं त्रीन्वारान् पञ्च मासा गुरुवस्ततो वारत्रयं च्छेदं । तदनन्तरं वारत्रयं मूलं, ततो वारत्रयमनवस्थाप्यं । तत एकवारं पाराञ्चितं । यस्त्वन्यतर परतरस्तस्येदं प्रायश्चित्तविधानम्–सत्तरसपन्नरसेत्यादिपूर्वप्रस्थापितमुद्घातं प्रायश्चित्तं वहन् यदि भूयो भूयः स्तोकं बहु वा अन्यत् प्रायश्चित्तमापद्यते । ततस्तस्य सप्तदश त्रैमासिकानां निक्षेपा भवन्ति । सप्तदशवारं त्रैमासिकं दीयते इति भावः । तदनन्तरं भूयो भूय आपत्तौ सप्तदश निक्षेपा द्वैमासिकानां । तदनन्तरं सप्तदश निक्षेपा मासिकानां तत परं निक्षेपणता निक्षेपणं दानं भिन्ने भिन्नमासस्य विंशतिवारान् । ततः परं वारत्रयं छेद स्तदनन्तरं वारत्रयं मूलं, ततः परं वारत्रयमनवस्थाप्यं, तत एकवारं पाराञ्चितं,–अनुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहन् यदि भूयो भूयः स्तोकं बहु वा प्रायश्चित्तमन्यदापद्यते, । तस्य पञ्चदश गुरूणां द्वैमासिकानां निक्षेपा भवन्ति । पञ्चदशवारं द्वैमासिकं गुरु दीयते इत्यर्थः । तत परं निक्षेपणता भिन्नमासानां गुरूणामष्टादशवारान्, ततः परं वारत्रयं च्छेद स्तदनन्तरं वारत्रयं मूलं, ततोऽनवस्थाप्यत्रिकं, ततः एकवारं पाराञ्चितमिति उक्तोऽन्यतरः ॥—

साम्प्रतमात्मतरस्य प्रायश्चित्तदानमुच्यते–संचयितमसंचयितं वा प्रत्येकमुद्घातमनुद्घातं वा वहन् यदि भूयो भूयः स्तोकं

बहु वान्यदिन्द्रियादिभिः प्रायश्चित्तमापद्यते । तदा सप्तवारं लघुमासिकं दीयते, । तत परं भूयो भूय आपत्तौ चतुर्वारं लघुकं चातुर्मासं । ततः परं च्छेदत्रिकं, तदनन्तरं मूलत्रिकं । तदनन्तरं अनवस्थाप्यत्रिकं । तत एकवारं पाराञ्चितं । यदि पुनः पूर्वप्रस्थापितमनुद्घातं वहन् स्तोकं बहु वान्यदापद्यते, भूयो भूयस्ततः पञ्चवारान् गुरुमासिकं दीयते । ततः परं त्रीन् वारान् चतुर्गुरुकं, ततो वारत्रयं च्छेदस्तदनन्तरं वारत्रयं मूलं ततो वारत्रयमनवस्थाप्यं, तत एकवारं पाराञ्चितमेतदेवाह—

आइत्तरमाइयाणं मासा लहुगुरुगसत्तपंचेव । चउतिगचाउम्मासा तत्तो य चउव्विहो भेओ ॥३१६॥

आत्मतरो नाम यस्य वैयावृत्यकरणे लब्धिर्नास्ति, ; आदिशब्दात् परतरपरिग्रहः आत्मतरआदिर्येषां ते आत्मतरादयः आत्मतराः परतराश्चेत्यर्थः । तेषामात्मतरादीनां प्रायश्चित्तदानविधिरुच्यते—तत्रात्मतराणामयमुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतां सप्तवारान् लघुमासा दीयन्ते । तदनन्तरं चतुरो वारान् चतुर्मासा लघवः, । ततश्चतुर्विधो भेदस्छेदमूलानवस्थाप्य पाराञ्चितलक्षणो दातव्यः । अनुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतां पञ्च वारान् गुरुमासा दीयन्ते । तदनन्तरं त्रीन् वारान् गुरवश्चतुर्मासाः । ततो यथोक्तरूपश्चतुर्विधो भेदः । सम्प्रति परतरस्य प्रायश्चित्तदानविधिरभिधीयते । परतरो नाम यस्य वैयावृत्यकरणे लब्धिरस्ति न तपसि, ततः स यदा तपः करोति न तदा वैयावृत्यं कर्तुं समर्थ इति । अत्रापि एकस्कन्धेन कापोतीद्वयं वोढुं न शक्यमिति दृष्टान्तो वक्तव्यः । यश्च प्रायश्चित्तं संचयितमसंचयितं वापन्नस्तत् तु यावद्वैयावृत्यं करोति, तावत् निक्षिप्तं क्रियते, वैयावृत्यं च कुर्वन् यद्यन्यदापद्यते तत् सर्वं झोष्यते, । वैयावृत्ये च समाप्ते तत् पूर्वनिक्षिप्तं प्रस्थाप्यते, तच्च वहन् यदि भूयो भूयः इन्द्रियादिभिरन्यदापद्यते । तत उद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतः सप्तवारान् लघुमासिकं दीयते । तदनन्तरं

पञ्चवारान् चतुर्लघुकं । ततः परं वारत्रयं च्छेदस्तदनन्तरं वारत्रयं मूलं, ततः परं वारत्रयमनवस्थाप्यं, ततः एकवारं पाराञ्चितमिति, । अनुद्घातं पूर्वप्रस्थापितं वहतः षट्वारान् गुरुमासिकं दीयते, । तदनन्तरं चतुरो वारान् चतुर्गुरुकं । ततः परं वारत्रयं च्छेदस्तदनन्तरं वारत्रयं मूलं, ततः परं वारत्रयमनवस्थाप्यं । तत एकवारं पाराञ्चितं । एतदेव सुव्यक्तार्थमाह—

आवण्णो इंदिएहिं परतरए झोसणा ततो परेणं । मासलहुगाय सत्त उ छच्चेव होंति मास गुरु ॥३१७॥
चउ लहुगाणं पणगं चउगुरुगाणं तहा चउक्कं च ॥ तत्तो च्छेदादीयं, होइ चउक्कं मुणेयव्वं ॥३१८॥

परतरको वैयावृत्त्यं तु कुर्वन् यदि इन्द्रियादिभिः स्तोकं बहु वा आपद्यते प्रायश्चित्तं ततस्तास्मिन् परतरके ततो वैयावृत्यकरणादारभ्य यावद्वैयावृत्यं करोति तावत् परोपकारीति । स्तोकं बहु वा यदन्यदापद्यते, तस्य सर्वस्य झोषणता परित्यागः । ततो वैयावृत्यसमाप्त्यनन्तरं पूर्वनिक्षिप्तं प्रायश्चित्तमुद्घातं वहतो भूयो भूय आपत्तौ मासलघुकाः सप्त भवन्ति दातव्याः, सप्तवारान् लघुमासो दीयते इति भावः । अनुद्घातं वहतः षट् भवन्ति मासगुरवो देयाः षट् वारान् गुरुमासो दीयते इत्यर्थः । चउलहुगाणमित्यादि उद्घातं वहतः सप्तवारलघुमासिकदानानन्तरं भूयो भूय आपत्तौ चतुर्लघुकानां पञ्चकं दातव्यम् । पञ्च वारान् चत्वारो मासलघुका दातव्या इत्यर्थः । अनुद्घातं वहतः षड्वारगुरुमासिकादानानन्तरं चतुर्गुरुकाणां चतुष्कं चतुरो वारान् चतुर्गुरुकं देयम् । ततः परमुभयस्यापि च्छेदादि चतुष्कं च्छेदमूलानवस्थाप्य पाराञ्चित लक्षणं भवति । पूर्वप्रकारेण दानबुद्ध्या ज्ञातव्यं । साम्प्रतं झोषणा ततो परेणं एतस्य व्याख्यानार्थमाह—

तं चेव पुव्वभणियं परतरए णत्थि एगखंधादी । दो जोए अचयंते, वेयावच्चट्ठया झोसो ॥ ३१९ ॥

यत्पूर्वमन्यतरके भणितं यथा नास्त्येतत् यत् एगखंधाई एकेन स्कन्धेन एककालं द्वे कापोत्यावुह्येते इति तदेव परतरकेऽपि सर्वं भणनीयम् । ततो द्वौ योगौ तपःकरणवैयावृत्यलक्षणौ युगपदशक्नुवन् संचयितमसंचयितं वा यदापन्नस्तान्निक्षिप्तं कृत्वा वैयावृत्यं कुरुते । वैयावृत्यं च कुर्वतो यद्यदापन्नं स्तोकं बहु वा तस्य सर्वस्यापि वैयावृत्यार्थतया प्रवृत्तत्वात् झोषः परित्यागः कर्त्तव्यः । तदेवं तपो भणितं यानि यत्र भिन्नमासादीनि मासादीनि वा तपःस्थानानि षट् पञ्चेत्यादिलक्षणानि तावन्ति दिनानि च्छेदप्राप्ते च्छेदाः कर्तव्याः । अथ मूलं कीदृशस्य देयमुच्यते—

तवतीयमसद्दहए तवबलिए चेव होइ परियागे । दुब्बल अप्परिणामे अत्थिरअबहुस्सुए मूलं ॥ ३२० ॥

यो मासादिकं षण्मासपर्यन्तं तपोऽतीतो व्युत्क्रान्तः । किमुक्तं भवति ? । मासादिना षण्मासपर्यन्तेन तपसा यो न शुद्ध्यति, तपोग्रहणमुपलक्षणं देशच्छेदमपि योऽतीतो देशच्छेदेनापि यो न शुद्ध्यतीति भावः, तस्य मूलं दीयते, इति सर्वत्र सम्बद्ध्यते । तथा असद्दहिए इति तपसा पापं शुद्ध्यतीति एतद्यो न श्रद्धाति, तस्मिन्नप्यश्रद्दधाने मूलं अथवा अश्रद्दधानो नाम मिथ्यादृष्टिः, । ततो यो अश्रद्दधान एव सन् व्रतेषु स्थापितः पश्चात्सम्यक्त्वं प्रतिपन्नः सन् सम्यगावृत्तो भवति तस्य मूलं देयं यथा गोविन्दवाचकस्य दत्तमिति, । तव बलिएत्ति तपसा बलिको बलिष्ठोऽसौ तपोबलिकः । किमुक्तं भवति ? । महतापि तपसा यो न क्लाम्यति, यत्र तत्र स्वल्पे प्रयोजने तपः करिष्यामीति विचिन्त्य प्रतिसेवते, । यदि वा षाण्मासिके

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तपसि दत्ते वदति समर्थोऽहमन्यदपि तपः कर्तुं तदपि मे देहीति तस्मिन् तपोबलिके मूलं पर्याये इति यस्य च्छेदेन छिद्यमानः पर्यायो न पूर्यते स्तोकत्वात् । अथवा च्छेदपर्यायं यो न सम्यक् श्रद्धाति । यथा कोऽयमर्धजरतीयो न्यायः कियत्पर्यायस्य च्छिद्यते कियन्नेति, च्छिद्यते तर्हि मूलत एव च्छिद्यतां । यदि वा न किमपीति, यदि वा वक्ति रत्नाधिकोऽहं बहुकेऽपि परिच्छिन्ने पर्याये अस्ति मे दीर्घः पर्याय इति न किमपि च्छेत्स्यति, तस्य सर्वस्यापि पर्याये हीनस्य पर्याये श्रद्धानरहितस्य पर्याये गर्वितस्य मूलं, तथा यो बहु प्रायश्चित्तमापन्नोऽथ च धृतिसंहननाभ्यां दुर्बलत्वात् तपःकर्तुमसमर्थस्तस्मिन् दुर्बले मूलं, तथायोऽपरिणामत्वात् ब्रूते । यदेतत्तपः षाण्मासिकं युष्माभिर्मे दत्तमेतेनाहं न शुद्ध्यामि प्रायश्चित्तस्य बहुत्वात् तस्मिन्नप्यपरिणामे मूलं, तथा यो धृतिदुर्बलतया पुनः पुनः प्रतिसेवते तस्मिन्नस्थिरे धृत्यवष्टम्भरहिते मूलं, तथाऽबहुश्रुतोऽगीतार्थः । अथवानवस्थाप्यंपाराञ्चितं वा आपन्नस्तस्य वाऽबहुश्रुततया तद्दानायोग्यता तस्मिन्नप्यबहुश्रुते मूलं दातव्यमिति ।

साम्प्रतमाचार्यो विशेषं दर्शयितुकामो यदेवाधस्तादुक्तं तदेव प्रच्छयन्नाह ॥

जहमन्ने एगमासियं सेविऊण एगेण सो उ निग्गच्छे । तहमन्ने मासिय सेविऊण चरमेण निग्गच्छे॥३२१॥

चोदको वक्ति–अहं एवं मन्ये यथा मासिकं परिहारस्थानं सेवित्वा सोऽधिकृतप्रायश्चित्तप्रतिपन्ना एकेन मासेनेति गम्यते निर्गच्छति शुद्ध्यति । तथा आस्तामन्येन द्वैमासिकादिना एतदप्यहं मन्ये, अतिशयज्ञापनार्थं भूयो मन्ये इत्युपादानं मासिकं सेवित्वा चरमेण पाराञ्चितेन निर्गच्छति शुद्ध्यति । एवं चोदकेनोक्ते सत्याचार्य आह–सत्यमेतत् । यथा मासिकं सेवित्वा मासेन स निर्गच्छति तथा मासिकं सेवित्वा कदाचिच्चरमेण शुद्ध्यति । इह मासिकं सेवित्वा मासेन शुद्ध्यती-

For Private and Personal Use Only

त्यादि गमो गृहीतो मासिकं सेवित्वा चरमेण शुद्ध्यति । इत्यन्तगमः आद्यन्तग्रहणे मध्यमस्यापि ग्रहणमिति शेषा अपि गमाः सूचिताः । मासिकग्रहणेन द्वैमासिकादीन्यपि । तद्यथा–मासं सेवित्वा मासेन निर्गच्छति तथा मासं सेवित्वा द्वाभ्यां मासाभ्यां निर्गच्छति, मासं सेवित्वा त्रिभिर्मासैर्निर्गच्छति, मासं सेवित्वा चतुर्भिर्मासैर्निर्गच्छति, मासं सेवित्वा पञ्चभिर्मासैर्निर्गच्छति, मासं सेवित्वा षड्भिर्मासैर्निर्गच्छति । मासं सेवित्वा च्छेदेन निर्गच्छति, मासं सेवित्वा मूलेन निर्गच्छति । मासं सेवित्वा अनवस्थाप्येन निर्गच्छति, मासं सेवित्वा चरमेण पाराञ्चितेन निर्गच्छति, तथा द्वैमासिकं सेवित्वा द्वाभ्यां मासाभ्यां निर्गच्छति । द्वैमासिकं सेवित्वा त्रिभिर्मासैर्निर्गच्छति एवं यावत् द्वैमासिकं सेवित्वा चरमेण निर्गच्छति, तथा त्रैमासिकं सेवित्वा त्रिभिर्मासैर्निर्गच्छति, त्रैमासिकं सेवित्वा चतुर्भिर्मासैर्निर्गच्छति । एवं यावत् त्रैमासिकं सेवित्वा चरमेण निर्गच्छति, तथा चातुर्मासिकं सेवित्वा चतुर्भिर्मासैर्निर्गच्छति यावच्चरमेण निर्गच्छति । तथा पञ्चमासिकं सेवित्वा पञ्चभिर्मासैर्निर्गच्छति । एवं यावच्चरमेण निर्गच्छति, तथा षाण्मासिकं सेवित्वा षड्भिर्मासैर्निर्गच्छति यावच्चरमेण निर्गच्छति, । छेदं सेवित्वा च्छेदेन निर्गच्छति, यावच्चरमेण निर्गच्छति, मूलं सेवित्वा मूलेन निर्गच्छति यावच्चरमेण, अनवस्थाप्यं सेवित्वा अनवस्थाप्येन निर्गच्छति, अनवस्थाप्यं सेवित्वा चरमेण निर्गच्छति । अत्र शिष्यः प्राह–यस्मिन्नापन्ने यत्तदेव दीयते तदापत्तिसमं दानमुचितं अन्यदृशत्वासेविते यदन्यादृशं दीयते . तत्र को हेतुः ? । आचार्य आह—

जिणनिल्लेवणकुडए मासे अपलिउंचमाणे सट्ठाणं । मासेण विसुज्झिहिई, तो देई गुरुवएसेणं ॥३२॥

जिनाकेवलिनो जिनग्रहणादवधिमनःपर्यायज्ञानिनः चतुर्दशदशनवपूर्वधरा गृहीताः एते यथावस्थिताः संक्लेशविशोधीः

परिज्ञाय अपराधनिष्पन्नं मासकादिभावनिष्पन्नं च द्विमासिकादि यथा विशुद्धयति तथा तद्विशोधिनिमित्तं प्रायश्चित्तं ददाति। तत्राध्यवसानेन मासे प्रतिसेविते यद्यप्रतिकुञ्चितमालोचयति । ततस्तस्मिन्नालोचनायामप्रतिकुञ्चति स्वस्थानं मासमेव प्रयच्छन्ति । अथ प्रतिकुञ्चनया आलोचयति । अथवा यानि द्वैमासिकादीनां प्रायश्चित्तानामर्हाणि यानि अध्यवसाय स्थानानि तैर्मासः प्रतिसेवितः । एष द्विमासादिभिर्मासैर्विशोत्स्यतीति जिनाः केवलादिबलतः श्रुतव्यवहारिणो वा गुरूपदेशेनाधिकमपि प्रायश्चित्तं प्रयच्छंति ।

अत्र चार्थे निल्लेवण कुडे इति निर्लेपनकुटदृष्टान्तः । निर्लेपनो रजकः । कुटो जलभृतो घटः । यथा जलकुटैर्वस्त्राणि रजकः प्रक्षालयति तथापराधपदानि जिनादयो मासादिभिः शोधयन्ति । अथवा निर्लेपनं लेपस्य मलस्याभावः । कुटो जलकुटः स दृष्टान्तः । अत्र चत्वारो भङ्गाः—एकं वस्त्रमेकेन जलकुटेन निर्लेपनं क्रियते १, एकवस्त्रमनेकैर्जलकुटैः २, अनेकानि वस्त्राणि एकेन जलकुटेन ३, अनेकानि वस्त्राणि अनेकजलकुटैः ४ । तत्र प्रथमद्वितीयभङ्गव्याख्यानार्थमाह—

एगुत्तरिया घडच्छक्कएण च्छेयादि होंति नियमाणं। एएहिं दोसवुड्ढी कप्पिज्जइ दोहिं ठाणेहिं ॥३२३॥

एकोत्तारिका घटस्य वृद्धिः, घटषट्केन परिसमापयितव्या । इयमत्र भावना—कोऽप्यल्पमलः पट एकेन जलकुटेन शुद्धयति । स गृह एव प्रक्षाल्यते, एष प्रथमो भंगः । ततो मलिनतरः कठिनमलो वा पटो द्वाभ्यां कुटाभ्यां शुद्धिमासादयति, सोऽपि गृह एव प्रक्षाल्यते । ततोऽपि मलिनतरस्त्रिभिः कुटैः सोऽपि गृहे प्रक्षाल्यते । एवमेकोत्तरिका वृद्धिस्तावन्नेया यावत् कोऽपि मा नतरः षड्भिर्जलकुटैः शुद्धयति । सोऽपि गृहे एव प्रक्षाल्यते । अत्र वस्त्रस्थानीयान्यपराधपदानि मलस्थानीयानि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रागद्वेषाध्यवसायस्थानानि तज्जनितो वा कर्मसंचयः, जलकुट स्थानीयानि मासिकादीनि प्रायश्चित्तानि, तथा ह्यल्पमपराधपदमेकेन मासेन शुद्ध्यति । ततो गुर्वपराधपदं द्वाभ्यां मासाभ्यां, गुरुतरमपराधपदं त्रिभिर्मासैस्ततोऽपि गुरुतरं चतुर्भिर्मासैर्यावत् गुरुतरमपराधपदं षड्भिर्मासैः । छेयाइं होंति निग्गमणमिति ये गाढगाढतरादिमलाः पटास्ते गृहान्निर्गत्य बहिः सरित्तडागादि गत्वा प्रभूतप्रभूततरैः चारगोमूत्रादिभिर्बहुबहुतरैराच्छोटनपिट्टनादिभिर्महन्महत्तरप्रयत्नैः शुद्धिमासादयन्ति । तथापराधपदान्यपि गाढगाढतराध्यवसायनिर्वर्तितानि च्छेदमूलानवस्थाप्य पाराञ्चितैः पर्यायादिभ्यो निःकाशेन शुद्ध्यन्ति । ततो निर्गमनं निर्गमनतुल्याश्छेदादयो भवन्ति । अथ कथं जलकुटबहिर्निर्गमनतुल्यामासादिच्छेदादय इति अत्राह—एएहिं इत्यादि । एताभ्यामनन्तरोदिताभ्यां द्वाभ्यां स्थापनाभ्यां मासादिच्छेदादिलक्षणाभ्यां दोषवृद्धिस्तीव्रतीव्रतररागद्वेषाध्यवसायवृद्धिस्तज्जनिताकर्मोपचयवृद्धिर्वा कल्प्यते, च्छिद्यते, ततो मासादि च्छेदादयो जलकुटनिर्गमनसमानाः । साम्प्रतमेगोत्तरिया घडच्छक्कएणंति व्याख्यानयति—

अप्पमलो होइ सुई, कोइ पडो जलकुडेण एक्केण । मलपरिवुड्ढीए भवे कुडपरिवुड्ढी उ जा छन्नू ॥३२४॥

कोऽपि पटोऽल्पमलः सन् एकेन जलकुटेन शुचिर्भवति शुद्ध्यति । एष प्रथम भङ्ग उक्तः, मलपरिवृद्धौ कुटपरिवृद्धिर्भवति । सा च तावत् यावत् षट् । तुशब्दोऽतिविशेषणार्थः । स चैतद्विशिनष्टि, षट्केन यावत् पटस्य शुद्धिर्गृह एव क्रियते । इयमत्र भावना—बहुमलः पटो द्वाभ्यां जलकुटाभ्यां शुद्ध्यति । बहुमलतरस्त्रिभिर्जलकुटैरेवं मलपरिवृद्ध्या जलकुटपरिवृद्धिस्तावदवसेया यावत् बहुमलतमः षड्भिर्जलकुटैरेते च गृह एव प्रक्षाल्यन्ते, एवमपराधपदान्यपि मासिकादीनि साधूनां स्वपर्याय-

For Private and Personal Use Only

मंडल्यादिरूपगृहे एव स्थितानि मासिकादिभिः प्रायश्चित्तैः शोध्यन्ते, एतेन द्वितीयो भंग उपदर्शितः । छेयाई होंति निग्गमणमित्यस्य व्याख्यानमाह--

तेण परं सरियादी गंतुं सोहिंति बहुतरमलं तु; मलनाणत्तेण भवे, आयं च ण जत्तनाणत्तं ॥३२५॥

तस्मादनन्तरोदितात् पटात् परं बहुतरमलं पटं सरिदादि, सरिन्नदी, आदिशब्दात् हृदकूपतडागादिपरिग्रहः, तत्रगत्वा शोधयन्ति । एवं साधूनामप्यपराधपदानि च्छेदादिभिः पर्यायमण्डल्यादिरूपात् गृहान्निष्काशनेन जिनादयः शोधयन्ति, । मलनाणत्तेणेत्यादि द्वितीयादिपदेषु यथा यथा मलनानात्वं तथा तथा आदंचनं । यत्ननानात्वमपि, । आदश्चनं नाम गोमूत्राजालिण्डिकोखादि यत्नआच्छोटनपिट्टनादिषु प्रयत्नः तन्नानात्वमपि । तथा हि-यथा यथा मलस्योपचयस्तथा तथा बहुतरगोमूत्रादिप्रक्षेपो बहुबहुतरआच्छोटनपिट्टनादिषु प्रयत्नस्ततो भवति । मलनानात्वे आदश्चन यत्ननानात्वमिव साधूनामप्यपराधपदेषु रागद्वेषोपचयवृद्धौ मासादिवृद्धौ मासादिवृद्धिस्तपः क्रियाविशेषवृद्धिश्चेति चरमतृतीयभङ्गव्याख्यानार्थमाह-

बहुएहिं जलकुंडेहिं बहूणि वत्थाणि काणि वि विसुज्झे। अप्पमलाणि बहूणिवि काणि विसुज्झंति एक्केण

कानिचित् वस्त्राणि तथाविधगाढमलानि बहूनि बहुभिर्जलकुटैर्विशुद्ध्यन्ति । एवमपराधपदान्यपि तथाविधानि बहूनि साधूनां बहुभिर्मासैः शुद्धिमासादयन्ति । एतेन चतुर्थभङ्गो व्याख्यातः । तथा कानिचित् अल्पमलानि बहूनि वस्त्राणि एकेन जलकुटेन शुद्ध्यन्ति । एवं मन्दानुभावकृतानि बहून्यपि साधूनामपराधपदानि एकेन मासेन शुद्धयन्ति । एष तृतीय भंग उपदर्शितः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र शिष्यः प्राह–रागद्वेषवृद्धिवशतः प्रायश्चित्तवृद्धिरुपलब्धा तथा किं रागद्वेषहानिवशतः प्रायश्चित्तहानिरप्युपलब्धा। आचार्य प्राह–उपलब्धा तथा चैतदेव पृच्छति—

जहमन्ने दसमं सेविऊण निग्गच्छए उदसमेणं। तहमन्ने दसमं सेविऊण नवमेण निग्गच्छे ॥३२७॥

अहं एवं मन्ये, यथा दशमं प्रायश्चित्तं पाराश्चित्तं प्रतिसेव्य दशमेन पाराश्चितेन प्रायश्चित्तेन निर्गच्छति। तथा एतदपि मन्ये दशमं पाराश्चितं सेवित्वा नवमेन अनवस्थाप्येन प्रायश्चित्तेन निर्गच्छति शुद्ध्यति। आचार्य आह–सत्यमेतत्। दशमं सेवित्वा दशमेन शुद्ध्यति कदाचिन्नवमेनापि अनया गाथया सर्वेऽधोमुखागमाः सूचिताः। ते चामी–दशमं सेवित्वा मूलेन निर्गच्छति, एवं षाण्मासिकेन पाश्चमासिकेन चातुर्मासिकेन त्रैमासिकेन द्वैमासिकेन मासिकेन च वक्तव्यम्। दशमं सेवित्वा भिन्नमासेन निर्गच्छति। दशमं सेवित्वा विंशत्या रात्रिंदिवैर्निर्गच्छति दशमं सेवित्वा पंचदशभीरात्रिंदिवैर्निर्गच्छाति दशमं सेवित्वा दशभीरात्रिंदिवैर्निर्गच्छति दशमं सेवित्वा पंचभीरात्रिंदिवैर्निर्गच्छति दशमं सेवित्वा दशमभक्तेन निर्गच्छति, दशमं सेवित्वा अष्टमेन निर्गच्छाति, दशमं सेवित्वा षष्ठेन निर्गच्छति, दशमं सेवित्वा चतुर्थेन निर्गच्छति। दशमं सेवित्वा आचाम्लेन निर्गच्छति। दशमं सेवित्वा एकाशनकेन निर्गच्छति। दशमं सेवित्वा पूर्वार्द्धेन निर्गच्छति। दशमं सेवित्वा निर्विकृतिकेन निर्गच्छति,। तथा अनवस्थाप्यं सेवित्वा अनवस्थाप्येन निर्गच्छति अनवस्थाप्यं सेवित्वा मूलेन निर्गच्छति। एवं यावान्निर्विकृतिकेन निर्गच्छति,। एवं मूलेऽपि नेतव्यम्। यावन्मूलं सेवित्वा निर्विकृतिकेन निर्गच्छति। एवं च्छेदे एवं षाण्मासिके, एवं पाश्चमासिके, एवं चातुर्मासिके, एवं त्रैमासिके, एवं द्वैमासिके, एवं मासिके, एवं भिन्नमासे विंशति रात्रिं-

For Private and Personal Use Only

दिवे पञ्चदशरात्रिंदिवे दशरात्रिंदिवे पञ्चरात्रिंदिवे, दशमभक्ते अष्टमे षष्टे चतुर्थे–आयामाम्ले एकाशनके पूर्वार्द्धे निर्विकृतिके च गमा वक्तव्याः, । तथा एतेऽपि गमा द्रष्टव्याः । सूत्रस्य सूचकत्वात् निर्विकृतिकं सेवित्वा तेनैव निर्विकृतिकेन शुद्ध्यति । निर्विकृतिकं सेवित्वा पूर्वार्द्धेन निर्गच्छति । एवं यावच्चरमेण पाराश्चितेन निर्गच्छति । तथा पूर्वार्धं सेवित्वा पूर्वार्धेन निर्गच्छति । पूर्वार्धं सेवित्वा एकाशनेन निर्गच्छति यावच्चरमेण एकाशनं सेवित्वा एकाशनेन निर्गच्छति । एकाशनं सेवित्वा आयामाम्लेन निर्गच्छति । यावश्चरमेण एवमायाम्लादिष्वप्यूर्ध्वगमा वक्तव्याः । अत्र शिष्यः प्राह—

जहमण्णे बहुसो मासियाइं सेविय एगेण सो उ निग्गच्छे । तहमन्ने बहूसो मासियाइं सेविय बहूहिं निग्गच्छे

अहमेवं मन्ये, यथा बहुशो बहून् वारान्मासिकानि परिहारस्थानानि सेवित्वा एकेन मासेन सोऽपराधकारी निर्गच्छति, । अपराधपदान्निर्याति, मन्दानुभावेन प्रतिसेवनायाः कृतत्वात् , । तथा एतदपि मन्ये बहुशो बहून् वारान् मासिकानि सेवित्वा कदाचित् बहुभिर्मासैर्निर्गच्छति, । यदि तीव्रानुभावेन प्रतिसेवना कृता स्यादिति भावः, अत्रार्थे आचार्येणाममिति वक्तव्यम् । रागद्वेषवृद्धिहानिवशत एकैकस्मिन्नापत्तिस्थाने सर्वप्रायश्चित्तानामारोपणाभावात् । तत्र यदुक्तं दशमं प्रायश्चित्तस्थानं सेवित्वा दशमेन शुद्ध्यति । दशमं सेवित्वा नवमेन शुद्ध्यति । तत्र कुट दृष्टान्तं प्रागुक्तमेव दर्शयति—

एगुत्तरिया घडछक्कएण छेयाइं होंति निग्गमणं । तेहिं तु दोसवुड्ढी, उप्पत्तीरागदोसेहिं ॥ ३२९ ॥

एकोत्तरिका जलकुटस्य वृद्धिर्घटषट्केन जलभृतघटषट्केन नियमयितव्याः । किमुक्तं भवति ? कोऽपि तथाविधाल्पमलः पट एकेन जलकुटेन गृहे प्रक्षाल्यते, कोऽपि बहुतरमलो द्वाभ्यां कुटाभ्यां ततोऽपि बहुतरमलस्त्रिभिः कुटैरेवं यावत् बहुतममलः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

षड्भिः कुटैः । एवं किमपि साधूनामपराधपदमतिप्रभूतरागद्वेषाध्यवसायोपचितं स्वपर्यायमण्डल्यादिरूपे गृह एवावस्थितानां षड्भिर्मासैः शुद्ध्यति किमपि स्तोकरागद्वेषाध्यवसायोपचितं पञ्चभिर्मासैस्ततोऽपि स्तोकरागद्वेषाध्यवसायोपचितं चतुर्भिर्मासैरेवमेकैकहानिस्तावद्वक्तव्या यावत्किमप्यल्पतररागद्वेषाध्यवसायोपचितमेकेन शुद्ध्यतीति। च्छेयादी होंति निग्गमणं । यथा केऽपि पटा अतिप्रभूतकठिनमला गृहान्निर्गत्य बहिः सरित्तडागादि गत्वा बहुभिर्गोमूत्रादिभिर्बहुभिश्चाच्छोटनपिट्टनप्रकारैः शुद्ध्यन्ति । तथा निर्गमतुल्याश्छेदादयो भवन्ति । तथा हि–किञ्चिदतिप्रबलरागद्वेषाध्यवसायोपचितमपराधपदं साधूनां दशमेव पाराञ्चितामिधानेन शुद्ध्यति, । किञ्चित्ततो हीनरागद्वेषाध्यवसायोपचितमनवस्थाप्येन, ततोऽपि हीनतररागद्वेषाध्यवसायोपचितं मूलेन, ततोऽपि हीनतमरागद्वेषाध्यवसायोपचितं च्छेदेन च्छेदादयश्च पर्यायादि गृहान्निःकाशनेन भवन्तिः, । ततो निर्गमनतुल्याः–छेदादयः कस्मादेवं प्रायश्चित्तहानिरत आह,—तेहि तु इत्यादि, तै रामद्वेषैस्तीव्रतीव्रतरैर्दोषवृद्धे कर्मोपचयवृद्धेरुत्पात्तिरतो यथा यथा रागद्वेषाध्यवसायवृद्धिस्तथा तथा प्रायश्चित्तस्यापि वृद्धिः । यथा यथा च रागद्वेषहानिस्तथा तथा प्रायश्चित्तस्यापि हानिरिति एतदेवाह—

जिणनिल्लेवणकुडए, मासे अपलिउंच मागो सट्ठाणं ।। मासेण विसुज्झिहिई तोदें ति गुरूवएसेणं ॥३३०॥

जिनाः केवल्यवधिमनःपर्यायज्ञानिप्रभृतयः ते केवलादिबलतो यथावस्थिता रागद्वेषाध्यवसायहानिवृद्धिरूपलभ्यमाना निर्लेपनकुटान् प्रागुक्तप्रकारेण दृष्टान्तीकृत्य यो यथा शुद्ध्यति तस्मै तथा प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति । तथा हि—मासाहैं रागद्वेषाध्यवसायैर्मासे मासे प्रतिसेविते तदनन्तरमालोचनायामप्रतिकुञ्चति जिनाः केवलादिबलतः श्रुतव्यवहारिणो गुरूपदेशतः

For Private and Personal Use Only

पाठान्तरे जिनोपदेशेन मासेनैव विशोत्स्यतीति विज्ञाय स्वस्थानं मासिकमेव प्रायश्चित्तं ददति प्रयच्छन्ति। यदि पुनर्द्वैमासिकं त्रैमासिकं यावत्पारश्चितं वा मासार्हैरेवं रागद्वेषाध्यवसायैस्ततो हीनतरैर्वा प्रतिसेवितं यदि पश्चात् हा दुष्ठु कृतमित्यादिभिर्निन्दनैः प्रतनुकृतं तदा जिनाः केवलादिबलतः श्रुतव्यवहारिणो गुरूपदेशतस्तथा विज्ञाय तस्मै मासं भिन्नमासं यावदन्ते निर्विकृतिकमपि प्रयच्छन्ति, ततो न कश्चिद्दोषः। पुनरप्याह चोदकः—

पत्तेयं पत्तेयं, पए पए भासिऊण अवराहे। तो केण कारणेणं, हीणब्भहिया व पट्ठवणा ॥ ३३१ ॥

पदे पदे सूत्रगते प्रत्येकं प्रत्येकमपराधान् भाषित्वा तदनन्तरमर्थतः केन कारणेन हीना अभ्यधिका वा प्रस्थापना भणिता?। यथा स्तोके प्रायश्चित्तस्थाने बहु प्रयच्छथ, बहुके वा स्तोकं, यदि वा सर्वथा झोषं कुरुथेति आचार्य आह—

मणपरमोहिजिणं वा चउ दस दस पुव्वियं च नवपुव्विं। थेरं च समासज्जाऊ णब्भहिया च पट्ठवणा ।३३२।

मनःपर्यायज्ञानिनं परमावधिं प्रभूतावधिं जिनं वा केवलज्ञानिनं चतुर्दशपूर्विणं दशपूर्विणं नवपूर्विणं च स्थविरांश्च समासाद्याश्रित्य हीना अभ्यधिका वा प्रस्थापना भवति,। इयमत्र भावना—मनःपरमावधिजिनादयः प्रत्यक्षज्ञानिनस्ततस्ते प्रतिसेवकेषु रागद्वेषाध्यवसायस्थानानां हानिं वृद्धिं वा साक्षादवेक्षमाणास्तुल्येऽप्यपराधपदे रागद्वेषानुरूपं हीनमधिकं वा प्रस्थापयन्ति ददतीत्यर्थः। अथ ये मनःपरमावधिजिनादयः प्रत्यक्षज्ञानिनस्तेषामेतत् युक्तं रागद्वेषाध्यवसायवृद्धिहान्या साक्षादवेक्षणात्। ये पुनः स्थविरास्ते कथं रागद्वेषाणां हानिं वा वृद्धिं वा जानीयुरुच्यते। बाह्यपश्चात्तापादिलिङ्गतस्तत्र हानिपरिज्ञानलिङ्गं पश्चात्तापादिकमाह—

For Private and Personal Use Only

हा दुट्ठु कयं हादुट्ठु कारियं हा दुट्ठमणुमयंमेत्ति । अंतो अंतो डज्झइ, पच्छातावेण चेवंते ॥ ३२३ ॥

प्राणातिपातादि कृत्वा कारयित्वा अनुमोद्य च तदुत्तरकालं हा इति विषादे दुट्ठु अशोभनं मया कृतं हा दुष्ठु कारितं, हा दुष्ठु अनुमतं मे ममेत्येवंलक्षणेन पश्चात्तापेन पश्चात्तापवह्निना वेपमानः पश्चात्तापकरणतः एव कम्पमानो अन्तरन्तश्चित्त-मध्ये दह्यते, । ततो ज्ञायते स्थविरैरेतस्य रागद्वेषहानिरिति तदनुरूपं प्रायश्चित्तं प्रस्थाप्यते वृद्धिपरिज्ञानलिङ्गमाह—

जिणपन्नत्ते भावे, असद्दहंतस्स तस्स पच्छित्तं । हरिसमिव वेदयंतो, तहा तहा वड्ढए उवरिं ॥३२४॥

तस्य प्रायश्चित्तप्रतिपत्तुर्जिनैः सर्वज्ञैः प्रकर्षेण ज्ञप्ताः प्रज्ञप्ता भावा जीवादिकास्तान् जिनप्रज्ञप्तान् भावान् अश्रद्दधानस्य तथा प्राणातिपातादि कृत्वा आस्तां तदुत्तरकालं किं चा लोचनायामपि निधिलाभे हर्षमिव वेदयमानस्य यथा यथा हर्षगमनं तथा तथा प्रायश्चित्तमुपर्युपरि वर्धते। किमुक्तं भवति ? स्थविरा अपि जिनप्रज्ञप्तभावाश्रद्धानेन तथा तथा हर्षगमनेन च प्रतिसेवकस्य रागदेषवृद्धिमवगच्छन्त्यवगत्य च तदनुरूपमुपर्युपरि प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति । सूत्रम् ' जे भिक्खू चाउम्मासियं वा सातिरेग चाउम्मासियं वा सातिरेगपंचमासियं वा एएसिं परिहारट्ठाणाणं अन्नयरं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ताआलोएज्जा, अपलिउंचिय आलोएमाणस्स चाउम्मासियं वा सातिरेगचाउम्मासियं पंचमासियं वा सातिरेगपंचमासियं; पलिउंचिय आलोएमाणस्स पंचमासियं वा सातिरेगपंचमासियं छमासियं वा, तेण परं पलिउंचिए वा अपलिउंचियएवा ते चेव छम्मासा ॥ १३ ॥ (५) यो भिक्षुश्चातुर्मासिकं वा सातिरेगचातुर्मासिकं वा पाञ्चमासिकं वा सातिरेकपाञ्चमासिकं वा एतेषां परिहारस्थानाना-

मन्यतरत् परिहारस्थानमालोचयेत् तस्याप्रतिकुञ्च्यालोचयतः चातुर्मासिकं वा सातिरेकचातुर्मासिकं वा पाञ्चमासिकं वा सातिरेकपाञ्चमासिकं वा दद्यात्सातिरेक इति शेषः। यत्प्रतिसेवितं तद् दद्यादिति भावः तद्योगैरेवाध्यवसानैस्तस्य तस्य प्रतिसेवनादालोचनायां वा तत्प्रतिकुञ्चनात् प्रतिकुञ्च्यालोचयतश्चातुर्मासिकप्रतिसेवकस्य पाञ्चमासिकं सातिरेकचातुर्मासिकप्रतिसेवकस्य सातिरेकपाञ्चमासिकं मायानिष्पन्नस्य गुरुमासस्याधिकस्य दानात् पाञ्चमासिकप्रतिसेवकस्य सातिरेकपाञ्चमासिकप्रतिसेवकस्य षण्मासिकं षण्मासात् परस्य भगवद्वर्धमानस्वामितीर्थे तपोदानस्यासंभवात्। तेण परमित्यादि ततः पाञ्चमासिकात् स्थानात् परस्मिन् षाण्मासिके सातिरेके वा षाण्मासिके प्रतिसेविते आलोचनाकाले प्रतिसेविते प्रातिकुंचित अप्रतिकुञ्चिते वा त एव स्थिताः षण्मासाः प्रदातव्याः। परतस्तपोदानस्य निषेधनात्तदेवं पञ्चमसूत्रमुक्तम्।

इदानीं षष्ठं सूत्रमाह—एवं बहुसो विनेयव्वं, एवममुना प्रकारेण बहुशोऽपि बहुशः शब्देन विशिष्टमपि सूत्रं षष्ठं वक्तव्यम्। तच्चैवम्—जे भिक्खू बहुसो चाउम्मासियं बहुसो सातिरेगचाउम्मासियं वा बहुसो पञ्चमासियं वा बहुसो सातिरेगपञ्चमासियं वा एएसिं परिहारठाणाणं अन्नयरं परिहारठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा। अपलिउंचिय आलोएमाणस्स चाउम्मासियं वा साइरेगचाउम्मासियं वा पञ्चमासियं वा साइरेगपञ्चमासियं वा पलिउंचियं आलोएमाणस्स पञ्चमासियं वा सातिरेगपञ्चमासियं छम्मासियं वा तेण परं पलिउंचिए वा अपलिउंचिए वा ते चेव छम्मासा इति अस्याक्षरगमनिका पञ्चमसूत्रानुसारतः कर्त्तव्या। नवरं बहुशोऽपि चातुर्मासिके प्रतिसेविते यद्येकं चातुर्मासिकं दत्तं तत् बहुशोपि प्रतिसेवनाया मन्दानुभावकृतत्वात् आलोचनावेलायामप्येककालं सर्वेषामालोचितत्वात्। एवं सातिरेकचातुर्मासादावपि भावनीयम्।

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सम्प्रति वक्तव्यविशेषमभिधित्सुराह–(आलोचनायां दन्तपुरकथानकम् ।

एत्तो निकायणा मासियाण जह घोसणं पुहविपालो। दंतपुरे कासी या, आहरणं तत्थ कायव्वं ॥३३५॥

इत इति तृतीयार्थे पञ्चमी । ततोऽयमर्थः । एतैरनन्तरोदितैः सर्वैरपिसूत्रैर्मासिकानां मासनिष्पन्नानां मासिकद्वैमासिकत्रैमासिक यावत् षण्मासिकानां निकाचनोक्ता । निकाचना नाम यत्मासिकादि प्रतिसेवितं तत् यावदद्याप्यालोचनार्हस्य पुरतो नालोच्यते तावदनिकाचितमवसेयमालोचितं तु निकाचितं तत आलोएज्जा आलोचनार्हेण अपरिश्राविणा भवितव्यं, धनमित्रोदाहरणमत्र । इत्यादि पदैर्निकाचना भाविता द्रष्टव्या । तत्र आलोचनार्हे आहरणं ज्ञातं कर्तव्यं । किं तदित्याह–जह घोसणमित्यादि, यथेत्याहरणोल्लेखोपदर्शने दन्तपुरे पत्तने पृथिवीपालो राजा, दन्तवक्त्रनामा घोषणामकार्षीत्–' दन्ता न केनापि क्रेतव्याः स्वगृहे वसन्तः समर्प्पणीयाः । इत्येवंरूपामित्यादि । तच्चेदं––

दन्तपुरं नयरं, दन्तवक्को राया। तस्स सच्चवती देवी। तीसे दोहलो जातो–'जइ अहं सव्वदंतमए पासाए कीलिज्जामि'। रन्नो कहियं । रन्ना अमच्चो आणत्तो । सिग्घमेवं ते उवट्ठवेसि । तेण नगरे घोसावियं ' जो अन्नो दंतं किणेइ न देइ वा घरे संते तस्स सारीरो दंडो ' । तत्थ नगरे धणमित्तो सत्थवाहो । तस्स दो भज्जाओ–धणसिरी । पउमसिरी य । अन्नया तासिं दुन्हवि कलहो जाओ। तत्थ धणसिरीए पउमसिरी भणिया–' किमेवं गव्वमुव्वहसि, न किं ते सच्चवतीए विव दंतमओ पासाओ कतो '। ताहे पउमसिरीए असग्गाहो गहितो ' जइ मे दंतमओ पासादो ण किज्जइ तो अलं मे जीविएणं न देइ धणमित्तस्स वि उल्लावं । तस्स वयंसो दढमित्तो नाम तस्स कहियं। तेण भणियं अकालहीणं अहं ते इच्छं पूरेमि, उड्डाविया अस्सग्गाहं ताहेसो दढ-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मित्तो वणयरदाणमणिसंगाहए करेइ तेहिं भणियं किं आणेमो किंवा पइच्छामो तेण भणियं दंतेमोदेह, तेहिं य ते दंता खडपूयगेहिं गोविया, सगडं भरियं, नगरदारे पवेसिज्जंताण एगो खडपूयगोत्ति गोणेणाकड्ढितो दंतो पडिओ, चोरो त्ति यो रायपुरिसेहिं वणयरो गहितो। पुच्छितो कस्सेते दंता ? । सो न साहइ। एत्थंतरे दढमित्तेण भणियं–ममेते दंता। एस कम्मकरो। ततो वणयरो मुक्को। दढमित्तो गहितो । रण्णा पुच्छितो। कस्सेते दंता? सो भणति–ममंति। एत्थंतरे दढमित्तं गहियं नाउं धणमित्तो आगतो। रण्णो पुरतो भणइ–ममेते दंता मम दंडं सारीरं वा निग्गहं करेह। दढमित्तो भणति–अहमेयं न जाणामि। ममं सन्तिया दंता। मम निग्गहं करेह। एवं ते अण्णोण्णावराहरक्खाढ्ढिया, रण्णा भणिया तो तुब्भे निरापराधी भूयत्थं कहेह, तेहिं सव्वं जहाभूयं कहियं। तुट्ठेण रण्णा मुक्का; उम्मुक्को जहा सो दढमित्तो निरवलावो अवियमरणमब्भुवगतो न य परावराहो सिट्ठो, तहा आलोयणारिहेण अपरिसाविणा भवियव्वं। जहा सो धणमित्तो भूयत्थं कहेइ, ममेसो अवराहोत्ति– एवं आलोयगेण मूलुत्तरावराहा अपलिउंचमाणेण जहा ट्ठिया कहेयव्वा।

निकाचना किल तत्त्वत आलोचना। सा च आलोचना आलोचनार्हालोचकाभ्यां विना न भवतीति त्रितयमपि सप्रपञ्चं विवक्षुरिदमाह—

आलोयणारिहोआलोयओ य आलोयणाए दोसविही। पणगातिरेग जा पणवीस पंचमसुत्ते अह विसेसो३३६

आलोचनार्हो यादृग् भवति, तादृग् वक्तव्यः, । तथा आलोचकश्च यथावस्थितो यादृशो भवति तादृशोऽभिधातव्यः, आलोचनाया दोषविधयो दोषभेदा वक्तव्याः; । तथा अहत्ति एष सूत्रे पञ्चमसूत्रे विशेषो यदुत चातुर्मासिकस्य पांचमासिकस्य

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पञ्चकातिरेको रात्रिंदिवपञ्चकेनातिरेकोऽत्यर्गलता, एव पञ्चक वृद्ध्यातिरेकस्तावद्वाच्यो यावत्पञ्चविंशतिः। पञ्चविंशत्यातिरेक इत्यर्थः। इयमत्र भावना–सूत्रे चातुर्मासिकस्य पांचमासिकस्य च या सातिरेकता सा दिनानां पञ्चकेन दशकेन पञ्चदशकेन विंशत्या पञ्चविंशत्या वा द्रष्टव्येति,। साम्प्रतमालोचनार्हो यादृग् भवति तादृशमुपदर्शयति—

आलोयणारिहो खलु निरावलावी उ जह उ दढमितो, अट्ठहिं चेव गुणेहिं, इमेहिं जुत्तो नायव्वो ॥३३७॥

आलोचनार्हः खलु निरपलापी। अपलपति गूहतीत्येवं शीलोऽपलापी निश्चितमपलापी निरपलापी, नियमतोऽपरिश्रावीति भावार्थः। यथैव तुरेवकारार्थः। दृढमित्रोऽनन्तरकथानकोक्तः तथैव द्रष्टव्यः। स चाष्टभिर्गुणैरभिवक्ष्यमाणस्वरूपैर्युक्तो ज्ञातव्यः। तानेव गुणानाह—

आयार व आहारव ववहारो वीलए पकुव्वीया। निज्जव अवायदंसी, अप्परिसावीय बोधव्वो ॥३३८॥

आचारो ज्ञानाचारादिरूपः पञ्च प्रकारः। सोऽस्यास्तीति आचारवान्। आ सामस्त्येन आलोचितापराधानां धारणमाधारः। सोऽस्यास्तीत्याधारवान्। आलोचकेनालोच्यमानो यः सर्वमवधारयति स आधारवानित्यर्थः। व्यवह्रियतेऽपराधजातं प्रायश्चित्तं प्रदानतो येन स व्यवहारः आगमादिरूपपञ्चप्रकारः। सोऽस्यास्तीति व्यवहारवान्। यः सम्यगागमादिव्यवहारं जानाति, ज्ञात्वा च सम्यक् प्रायश्चित्तदानतो व्यवहरति स व्यवहारवानिति भावः। तथा अपव्रीडयति लज्जां मोचयतीत्यपव्रीडकः। आलोचकं लज्जया अतीचारान् गोपयन्तं यो विचित्रमधुरवचनप्रयोगैस्तथा कथंचनापि वक्ति। यथा स लज्जामपहाय सम्यगालाचयेति सोऽपव्रीडक

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इयत्र्थः । पकुव्वीयात्ति कुर्व इत्यागमप्रसिद्धो धातुरस्ति यस्य विकुर्वणेति प्रयोगः । प्रकुर्वतीत्येवं शीलः प्रकुर्वी । किमुक्तं भवत्यालोचकेनालोचितेष्वपराधेषु यः सम्यक् प्रायश्चित्तप्रदानत आलोचकस्य विशुद्धिमुपजनयति स प्रकुर्वीति, । निज्जवत्ति, निश्चितं यापयति प्रायश्चित्तविधिषु याप्यमालोचकं करोति निर्वाहयतीति यावदिति निर्यापः । अच् प्रत्ययः । अपराधकारी यथोक्तं प्रायश्चित्तं कर्तुमसमर्थो यथा निर्वहति तथा प्रायस्तदुचितप्रायश्चित्तप्रदानतः प्रायश्चित्तं कारयति स निर्यापक इति भावः। तथा इहलोकापायान् परलोकापायांश्च दर्शयतीत्येवं शीलोऽपायदर्शी । किमुक्तं भवति ? यः सम्यग्नालोचयति प्रतिकुञ्चितं वा आलोचयति दत्तं वा प्रायश्चित्तं सम्यग् न करोति तस्य यदि त्वं सम्यग् नालोचयिष्यसि प्रतिकुञ्चितं वा करिष्यसि दत्तं वा प्रायश्चित्तं न सम्यक् पूरयिष्यसि ततस्ते भूयान् मासिकादिको दण्डो भविष्यतीत्येवमिह लोकापायान् तथा संसारे जन्ममरणादिकं त्वया प्रभूतमनुभवितव्यम् । दुर्लभबोधिता च तवैवं भविष्यतीत्येवं परलोकापायांश्च दर्शयति सोऽपायदर्शीति भावः । तथा न परिश्रवतीत्येवं शीलोऽपरिश्रावी । आलोचितं गोप्यमगोप्यं वा योऽन्यस्मै न कथयति सोऽपरिश्रावीति भावः ।

साम्प्रतमालोचकमभिधित्सुराह—-

आलोयंतो एत्तो दसहिं गुणेहिं तु होइ उववेओ। जाइकुलविणयनाणे दंसणचरणेहिं संपन्नो ॥३३९॥
खंते दंते अमाईअ अपच्छतावी य होति बोधव्वे। आलोयणाए दोसे एत्तो वोच्छं समासेणं ॥३४०॥

इत ऊर्ध्वमालोचयन्नालोचको वक्तव्यः । स च दशभिर्गुणैरुपेत एव युक्त एव भवति । तुरेवकारार्थो भिन्नक्रमत्वादत्र

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सम्बध्यते। तानेव गुणानुपदर्शयति जाति इत्यादि जातिसम्पन्नः, कुलसम्पन्नः, मातृपक्षो जातिः, पितृपक्षः कुलम्। विनयसम्पन्नः, ज्ञानसम्पन्नः, दर्शनसम्पन्नः, चरणसम्पन्नः, क्षान्तः दान्तः अमायी अपश्चात्तापी च बोधव्यः। अथ कस्मादालोचकस्यैतावत् गुणसमूहोऽन्विष्यते ? उच्यते। जातिसम्पन्नः प्रायोऽकृत्यं न करोति, । अथ कथमपि कृतं तर्हि सम्यगालोचयति, । कुलसम्पन्नः प्रतिपन्नप्रायश्चित्तनिर्वाहक उपजायते। विनयसम्पन्नो निषद्यादानादिकं विनयं सर्वं करोति, सम्यगालोचयति। ज्ञानसम्पन्नः श्रुतानुसारेण सम्यगालोचयति, । अमुकश्रुतेन मे तद्दत्तं प्रायश्चितमतः शुद्धोऽहमिति च जानीते, दर्शन संपन्नः प्रायश्चित्तात् शुद्धिं श्रद्धत्ते, चरणसंपन्नः पुनरतिचारं प्रायो न करोति, अनालोचिते चारित्रं मे न शुद्धयतीति सम्यगालोचयति; क्षान्तो नाम क्षमायुक्तः। स कस्मिंश्चित् प्रयोजने गुर्वादिभिः खरपरुषमपि भणितः सम्यक् प्रतिपद्यते। यदपि च प्रायश्चित्तमारोपितं तत्सम्यग् वहति। दान्तो नाम इन्द्रियनोइन्द्रियजयसम्पन्नः प्रायश्चित्ततपः सम्यक्करोति। माया अस्यास्तीति मायी, न मायी अमायी सोऽप्रतिकुञ्चितमालोचयति। अपश्चात्तापी नाम यः पश्चात्परितापं न करोति हा दुष्टु कृतं मया यत् आलोचितमिदानीं प्रायश्चित्ततपः कथं करिष्यामीति किन्त्वेवं मन्यते। कृतपुण्योऽहं यत्प्रायश्चित्तं प्रतिपन्नवानिति अत ऊर्ध्वमालोचनाया दोषान् समासेन संक्षेपेण वक्ष्ये प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आकंपयित्ता अणुमाणयित्ता जं दिठं बायरं च सुहुमं वा। छण्हं सदा उलयं बहुजणअव्वत्त तस्सेवी॥३४२॥

आवर्जितः सन् आचार्यः स्तोकं मे प्रायश्चित्तं दास्यतीति बुद्ध्या वैयावृत्यकरणादिभिरालोचनाचार्यमाकंप्य आराध्य

४

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यत् आलोचयत्येष आलोचनादोषः । १ । तथा अनुमान्य अनुमानं कृत्वा लघुतरापराधनिवेदनादिना मृदु दण्डप्रदायकत्वादिस्वरूपमाचार्यस्याकलय्य आलोचयत्येषोऽप्यालोचनादोषः । २ । तथा यद्दृष्टमपराधजातं क्रियमाणमाचार्यादिना तदेवालोचयति नापरमिति तृतीय आलोचनादोषः । बायरात्ति बादरं दोषजातमालोचयति न सूक्ष्मं तत्रावज्ञापरत्वादेष चतुर्थ आलोचनादोषः ।४। सुहुमं त्ति सूक्ष्मं वा दोषजातमालोचयति न बादरं यः किल सूक्ष्ममालोचयति स कथं बादरं नालोचयिष्यतीत्येवं रूपभाव सम्पादनार्थमाचार्यस्येत्येष पञ्चम आलोचनादोषः । ५ । तथा छण्णमिति प्रच्छन्नं आलोचयति किलमुक्तं भवति । लज्जालुतामुपदर्श्यापराधानल्पशब्देन तथालोचयति यथा केवलमात्मैव शृणोति न गुरुरित्येष षष्ट आलोचनादोषः । ६ । सद्दाउलत्ति शब्दाकुलं बृहच्छब्दं यथा भवत्येवमालोचयति इदम् उक्तं भवति । महता शब्देन तथा लोचयति यथान्येऽप्यगीतार्थादयः शृण्वन्तीत्येष सप्तम आलोचनादोषः ।७। तथा बहुजणत्ति बहुजनमध्ये यद्वालोचनं तद्बहुजनं अथवा बहवो जना आलोचना गुरवे यत्र तत् बहुजनमालोचनं । किमुक्तं भवत्येकस्य पुरत आलोच्य तदेवापराधजातमन्यस्यान्यस्य पुरत आलोचयति एषोऽष्टम आलोचनादोषः । ८ । अव्वत्तात्ति अव्यक्तोऽगीतार्थः । तस्याव्यक्तस्य गुरोः पुरतो यदपराधालोचनं तदव्यक्तमेव नवम आलोचनादोषः ।।९।। तस्सेवीति शिष्योऽयमपराधमालोचयिष्यति तमेव सेवते यो गुरुरसौ तस्सेवी । तस्समीपे यदपराधालोचनमेष ममातिचारेण तुल्यस्ततो न किमपि मे प्रायश्चित्तं दास्यत्यल्पं वा दास्यति । न च मां खरण्टयिष्यति । यथा विरूपं कृतं त्वयेति बुद्ध्या तदालोचनं तत्सेवी एष दशम आलोचनादोषः ॥ १० ॥

तदेवमालोचनाविधिर्दोषा उक्ताः । सम्प्रति यथाभूतेषु द्रव्यादिष्वालोचनं तथाभूतद्रव्यादिप्रतिपादयन्नाह—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आलोयणाविहाणं तं चेव दव्वखेत्तकाले य। भावे सुद्धमसुद्धे स सणिद्धे सातिरेगाई ॥ ३४१ ॥

आलोचनाविधानं तदेवात्रापि सविस्तरमभिधातव्यम्। यदुक्तं प्रथमसूत्रे दव्वादि चउरभिग्रहेत्यादिना ग्रन्थेन ततः प्रागुक्तदोषवर्जिताः आलोचना प्रशस्ते द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च प्रागुक्तस्वरूपे दातव्या, नाप्रशस्ते । इह प्रतिसेवितं द्विधा भवति–शुद्धमशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धेन भावेन प्रतिसेवितं यतनया च तत् शुद्धं । तच्च शुद्धत्वादेव न प्रायश्चित्तविषयः। यत्त्वशुद्धेन भावेन प्रतिसेवितमयतनया च तदशुद्धं । तच्च प्रायश्चित्तविषयोऽशुद्धत्वात् । तस्मिंश्चाशुद्धे प्रायश्चित्तानि केवलानि मासिकादीनि सातिरेकाणि च तत्र सातिरेकाणि ससणिद्धे इति सस्निग्धे हस्ते मात्रके वा सति तेन भिक्षाग्रहणत उपलक्षणमेतत् । तेन बीजकायसंघट्टनादिनापि सातिरेकाणि द्रष्टव्यानि । तत्र सातिरेकातामेव भावयति—

पणगेणाहियो मासो, दसपक्खेणं च वीसभिन्नेणं। संजोगा कायव्वा, गुरुलहुमीसेहिं य अणेगा ॥३४२॥

इह मूलत आरभ्यामूनि सर्वाण्यप्यालोचनासूत्राणि किल सर्वसंख्यया दश भवन्ति। तत्राद्यानि चत्वारि सूत्राणि साक्षात् सूत्रत एव परिपूर्णान्युक्तानि। शेषाणि तु षट् सूत्राण्याभ्यां द्वाभ्यां सूत्राभ्यामर्थतः सूचितानि तानि चामूनि सातिरेकसूत्रं १ बहुसातिरेकसूत्रं २ सातिरेकसंयोगसूत्रं ३ बहुसातिरेकसंयोगसूत्रं ४ नवमं सकलस्यसातिरेकस्य च संयोगसूत्रं ५ दशमं बहुशः शब्दविशिष्टस्य सकलस्य बहुशः शब्दविशिष्टस्य सातिरेकस्य च संयोगसूत्रं ६ । तत्र पञ्चमं सातिरेकसूत्रं पञ्चसूत्रात्मकं । तच्चैवमुच्चारणीयम्–' जे भिक्खू सातिरेगमासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणस्स साति-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रेगमासियं पलिउंचियआलोएमाणस्स सातिरेगदोमासियं ' इदं पञ्चमसूत्रे प्रथमसूत्रम् , अत्र मासिकस्य सातिरेकतां पूर्वार्द्धेन व्याख्यानयति–पञ्चकेन रात्रिंदिवपञ्चकेन मासोऽधिकः । दशत्ति दशभिरहोरात्रैः पत्तेण, वीसत्ति विंशत्या रात्रिंदिवैर्भिन्नेन भिन्नमासेन पञ्चविंशत्यादिनैरित्यर्थः, तत्रपञ्चकातिरिक्तो मासो यथा केनापि शय्यातरपिण्डः सस्निग्धेन हस्तकेन मात्रकेण वा गृहीतः । तत्र मासः शय्यातरपिण्डग्रहणात् रात्रिंदिवपञ्चकं सस्निग्धेन मात्रकेण वा भित्ताग्रहणात् रात्रिंदिवदशकेनाधिको मासो, यथा केनापि शय्यातरपिण्डः परित्तकायानन्तरनिक्षिप्तः सस्निग्धेन हस्तेन मात्रकेण वा गृहीतः । तत्र मासः शय्यातरपिण्डग्रहणात् रात्रिंदिवपञ्चकं परित्तकायान्तरनिक्षिप्तग्रहणात् द्वितीयं रात्रिंदिवपञ्चकं सस्निग्धेन हस्तकेन मात्रकेण वा भित्ताग्रहणात् एवं पत्ताद्यतिरेकेऽपि भावना कार्या; । एवं द्वितीयतृतीयसूत्रादिष्वपि द्वैमासिकादीनां सातिरेकता पञ्चकादिभिर्भावनीया । सूत्रपाठस्त्वेवम्–' जे भिक्खू सातिरेगं दो मासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणस्स सातिरेगं दोमासियं पलिउंचिउं आलोएमाणस्स साइरेगं ते मासियं । जे भिक्खू सातिरेगं तिमासियं परिहारट्ठाणमित्यादि । षष्ठमपि बहुशः शब्दविशिष्टं सातिरेकसूत्रं पञ्चसूत्रात्मकं तच्चैवमुच्चारणीयम्–' जे भिक्खू बहुसो सातिरेगमासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणस्स सातिरेगमासियं पलिउंचियं आलोएमाणस्स सातिरेगदोमासियं जे भिक्खू बहुसो सातिरेगदोमासियं पडिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणस्स सातिरेगं दोमासियं पलिउंचिय आलोएमाणस्स सातिरेगतेमासियमित्यादि । सप्तमं सातिरेकसंयोगसूत्रम् । अष्टमं बहुशः सातिरेकसंयोगसूत्रं । तत्र सातिरेकाणां मासिकादीनां संयोगाः सातिरेकसंयोगाः । तदात्मकं सूत्रं सातिरेकसंयोगसूत्रं ।

For Private and Personal Use Only

तदेव बहुशः शब्दविशिष्टं बहुशः सातिरेकसंयोगसूत्रं। तत्र सातिरेकाणि पञ्च पदानि, तद्यथा–सातिरेकं मासिकं १, सातिरेकं द्वैमासिकं २, सातिरेकं त्रैमासिकं ३ सातिरेकं चातुर्मासिकं ४, सातिरेकं पाञ्चमासिकं ५। पञ्चानां च पदानां द्विकसंयोगे भंगा दश, त्रिकसंयोगेऽपि दश, चतुष्कसंयोगे पञ्च, पञ्चकसंयोगे एकः। एते च तृतीय चतुर्थसूत्रचिन्तायामिव भावनीयाः। सर्वसंख्यया भङ्गाः षड्विंशति,। एवमेव षड्विंशतिर्भङ्गा बहुशः सातिरेकं संयोगसूत्रेऽपि भावनीयाः। उभयमीलने भङ्गा द्वापञ्चाशत्। पञ्चसूत्राणि पञ्चमे सातिरेकसूत्रे पञ्चसूत्राणि षष्ठे बहुशः सातिरेकसूत्रे तान्यप्यत्र मीलितानि जातानि सर्वसंख्यया द्वाषष्टिसूत्राणि ६२। एतानि च उद्घातानुद्घातविशेषरहितानि तत एतावन्त्येवोद्घातविशेषपरिकल्पितान्यन्यानि सूत्राणि द्रष्टव्यानि ६२। एतावन्त्येव चानुद्घातविशेषपरिकल्पितान्यपि ६२। एवमेतास्तिस्रो द्वाषष्टयः सूत्राणां सर्वसंख्यया षडशीतसूत्रशतं १८६। अत ऊर्ध्वं तु उद्घातानुद्घातमिश्रकाभिधानतः संयोगसूत्राणि भवन्ति तत्सूचनार्थमिदमुत्तरार्द्धमाह–संयोगा कायव्वा इत्यादि। गुरवश्च लघवश्च गुरुलघवस्ते च ते मिश्राश्च गुरुलघुमिश्रास्तैरनेक संयोगा भवन्ति कर्तव्याः। ते चैवमुच्चारणीयाः–जे भिक्खू सातिरेगउग्घायमासियं वा सातिरेगअणुग्घायमासियं वा परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंचिय आलाएमाणस्स सातिरेगमुग्घायमासियं वा साइरेगमणुग्घायमासियं वा पलिउंचिय आलोएमाणस्स सातिरेगमुग्घायदोमासियं वा सातिरेगमणुग्घायदोमासियं वा। जे भिक्खू सातिरेकमुग्घायमासियं वा सातिरेगमणुग्घाय दोमासियं वा परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता। इत्येवमुद्घातितपदममुञ्चता अनुद्घातद्वैमासिकादीन्यपि वक्तव्यानि,। एवमेते भङ्गाः पञ्च एते उद्घातमासिके अनुद्घातमासिकद्वैमासिकाद्येकसंयोगेन लब्धाः। एवमुद्घातिते द्वैमासिकेऽपि पंच

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एवं त्रैमासिकेऽपि पञ्च चातुर्मासिकेऽपि पञ्च पाञ्चमासिकेऽपि पञ्चेत्युभयोरप्येकसंयोगेन सर्वसंख्यया भङ्गाः पञ्चविंशतिः, तथा उद्घातसातिरेकमासिक एवमनुद्घातसातिरेकमासिकद्वैमासिकादिद्विकसंयोगे भङ्गा दश, एवमुद्घातितेऽपि सातिरेके द्वैमासिके त्रैमासिके चातुर्मासिके पाञ्चमासिके च प्रत्येकं दश दशेति सर्वसंख्यया उद्घातितैककसंयोगे अनुद्घातितद्विकसंयोगे-भङ्गाः पञ्चाशत् । एवं तृतीयसूत्रानुसारतो भङ्गास्तावद्वाच्या यावत्सर्वसंख्यया भङ्गानां नवशतान्येकपष्ट्याधिकानि ९६१ भवन्ति, एतावन्त एव च ९६१ भङ्गका अष्टमेऽपि । बहुशः सातिरेक संयोगसूत्रे भवन्ति षडशीतं शतं सूत्राणां प्राक्तनमिति सर्वसंख्यया पञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमसूत्रेषु सूत्राणामेकविंशतिशतान्यष्टोत्तराणि भवन्ति २१०८, । एतानि च मूलगुणापराधाभिधानेन च उत्तरगुणापराधाभिधानेन च प्रत्येकं वक्तव्यानीत्येष राशिर्द्वाभ्यां गुण्यते जातानि द्वाचत्वारिंशत्शतानि षोडशोत्तराणि ४२१६ । एतानि च दर्पतः कल्पतो वाप्ययतनया भवन्तीति द्वाभ्यां गुण्यन्ते जातानि अष्टौ सहस्राणि चत्वारि शतानि द्वात्रिंशदधिकानि ८४३२ । एतावन्त्येव चादिमेषु चतुर्षु अपि सूत्रेषु सूत्राणि भवन्ति इत्यष्टास्वपि सूत्रेषु सर्वसंख्यया सूत्राणां षोडशसहस्राण्यष्टौ शतानि चतुःषष्ट्यधिकानि भवन्ति १६८६४ । नवमं सूत्रं सकलस्य सातिरेकस्य च संयोगात्मकं । तत्र सकलसंयोगामासिकद्वैमासिकादिसंयोगाः सातिरेकसंयोगा लघुगुरुपञ्चकदशकादिसंयोगाः । तत्र प्रथमतो लघुगुरुरहितः पञ्चकादिसूत्राणि केवलान्युपदर्श्यन्ते—' जे भिक्खू पणगातिरेगं मासियं परिहाणठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा ' इत्यादि । जे भिक्खू दशगातिरेगं मासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता इत्यादि । एवं पञ्चदशकेन विंशत्या पञ्चविंशत्या च सातिरेकसूत्राणि मासिकविषयाणि च वक्तव्यानि । एवमेव प्रत्येकं द्वैमासिकत्रैमासिकचातुर्मासिकपांचमासिकविष-

For Private and Personal Use Only

याण्यपि पञ्च पञ्च सातिरेकसूत्राणि वक्तव्यानि। सर्वसंख्यया पञ्चविंशतिसूत्राणि;। एवं लघुपञ्चकादिविषयाण्यपि पञ्चविंशति सूत्राणि वाच्यानि, । एवमेव पञ्चविंशतिसूत्राणि गुरुपञ्चकादिविषयाण्यपि सर्वमीलने पञ्चसप्ततिसूत्राणि । एतानि गुरुलघु-विशेषरहितमासिकादिविषयाणि । तदनन्तरमेतावन्त्येव लघुमासिकादिविषयाण्यपि वक्तव्यानि । ततः पुनरप्येतावन्ति गुरु-मासिकादिविषयाणि । सर्वसंख्यया एककसंयोगे सूत्राणां द्वे शते पञ्चविंशति अधिके २२५ । तदनन्तरं जे भिक्खू पणगा-तिरेगं मासियं वा पणगातिरेगं दो मासियं वा परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा इत्यादि; । तथा जे भिक्खू पणगातिरेग-मासियं वा दसगात्तिरेग मासियं वा परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा इत्यादि । एवं मासिकं पञ्चकं चामुंचता द्वैमासिके पञ्चक दशक पञ्चदशक विंशति पञ्चविंशतिभिः सह पञ्चसूत्राणि वक्तव्यानि । एवं त्रैमासिके चातुर्मासिके पाञ्चमासिके च प्रत्येकं पञ्च पञ्चेतिमासिके पञ्चकेन विंशतिसूत्राणि लब्धानि। एवं दशकेन पञ्चदशकेन विंशत्या पञ्चविंशत्या च विंशतिर्विंशति-सूत्राणि लभ्यन्ते इति। पञ्चविंशतयः शतं; तदनन्तरं तु द्वैमासिके पञ्चकममुञ्चता त्रैमासिके पञ्चकदशकपञ्चदशकविंशतिभिन्न-मासैः सह पञ्च सूत्राणि । एवं चातुर्मासिके पञ्च पञ्चमासिके दशचेति पञ्चदशसूत्राणि वक्तव्यानि । एवं दशकं पञ्चदशकं विंशति पंचविंशति वाऽमुञ्चता पञ्चदश पञ्चदश सूत्राणि लभ्यन्ते। इति सर्वमीलने पञ्चसप्ततिः सूत्राणि, तथा त्रैमासिके पञ्चक-ममुञ्चता चातुर्मासिके पञ्चकादिभिः सह पञ्च सूत्राणि पञ्च पाञ्चमासिकपञ्चकादिभिः सहेति दश सूत्राणि । एवं दशका-दीन्यप्यमुञ्चता प्रत्येकं प्रत्येकं दश दश लभ्यन्ते इति पञ्चाशत् सूत्राणि । तदनन्तरं चातुर्मासिके पञ्चकममुञ्चता यानि षड्-मासिकपञ्चकादिभिः सह पञ्च सूत्राणि वाच्यानि एवं दशकादीन्यप्यमुञ्चता प्रत्येकं पञ्च पञ्चेति पञ्चविंशति सूत्राणि सर्व-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

संख्यया अर्धतृतीयानि शतानि सूत्राणां भवन्ति । एतावन्ति लघुपञ्चकादिभिरप्येतावन्त्येव गुरु पञ्चकादिभिरपीति सर्व संख्यया पञ्चाशदधिकानि सप्तशतानि सूत्राणामेतानि च मासिकद्वैमासिकादीनां गुरुलघुविशेषाभावे लब्धानि । ततो मासिकादीनां लघुविशेषविवक्षायामप्येतावन्ति सूत्राणि लभ्यन्ते, । एतावन्त्येव च गुरुविशेषविवक्षायामपि, सर्वमीलने द्वाविंशति शतानि पञ्चाशदधिकानि २२५० । तदनन्तरं ' जे भिक्खू पणगातिरेगमासियं वा पणगातिरेगदोमासियं वा पणगातिरेग ते मासियं वा एएसिं परिहारट्ठाणाणं अन्नयरं परिहारट्ठाणं परिसेवित्ता इत्यादीनि सूत्राणि त्रिसंयोगविषयाणि । जे भिक्खू पणगातिरेगमासियं वा पणगातिरेग दो मासियं वा पणगातिरेग तिमासियं वा पणगातिरेग चाउम्मासियं वा एएसिं परिहारट्ठाणाणमित्यादीनि चतुः संयोगविषयाणि । जे भिक्खू पणगातिरेगमासियं वा पणगातिरेगदोमासियं वा पणगातिरेगतेमासियंवा पणगातिरेगचाउम्मासियं वा पणगातिरेगपञ्चमासियं वा । एएसिं परिहारट्ठाणाणमन्नयरं परिहारट्ठाणमित्यादीनि पञ्चसंयोगविषयाणि बहूनि सूत्राणि वक्तव्यानि । एतानि च गुरुलघुगतपरस्परसंयोगरहितान्युपदर्शितानि । सम्प्रति लघुगुरुगतपरस्परसंयोगविषयाण्युपदर्श्यन्ते—जे भिक्खू लहुगपणगगुरुगपणगातिरेगमासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा इत्यादि । जे भिक्खू लहुपणगलहुदशगातिरेगमासियं परिहारट्ठाणमित्यादि । जे भिक्खू लहुगपणगगुरुदशगातिरेगमासियं परिहारठाणमित्यादि एवंमासिकं लघुपञ्चकं वा मुञ्चता तावद्वक्तव्यं यावद्गुरुभिन्नमासाः । ततो मासिकं गुरुपञ्चकं वा मुञ्चता तावद्वक्तव्यं यावद्गुरुभिन्नमासः । एवं मासिकममुञ्चता पञ्चकादीनां सर्वे द्विकसंयोगास्तदनन्तरं सर्वे त्रिकसंयोगास्ततः परं सर्वे चतुष्कसंयोगा यावत्सर्वे नवकसंयोगा वक्तव्यास्ततः परमेको दशकसंयोगो वाच्यः । ततो मासलघुममुञ्चता पञ्चकदशकपञ्चदशकाविंशतिपञ्च

For Private and Personal Use Only

विंशतीनां गुरुलघुभेदभिन्नानां द्विकादिसंयोगादशकैकसंयोगपर्यन्ताः सर्वे वक्तव्यास्ततः परमेवं मास गुरु पंचकंचा ग्रुश्वता वक्तव्याः। एवं द्वैमासिकादिस्थानेष्वपि प्रत्येकं संयोगतश्च पञ्चकादीनां सर्वे संयोगाः कर्तव्याः। एवमनेकसंयोगात्मकं सूत्रमेवं दशमसूत्रमपि बहुशः सकलबहुशः सातिरेकसंयोगरूपं वक्तव्यं। तत्र येषु स्थानेषु पञ्चकं भवति तानि स्थानान्युपदर्शयति।

ससणिद्ध वीयघट्टे काएसु मीसाएसु परिट्ठविए। इत्तरसुहुमसरक्खे पणगा एमाइया होंति ॥३४४॥

सस्निग्धे हस्ते मात्रके वा सति तेन भिक्षाग्रहणेन तथा बीजघट्टे बीजकायसंघट्टं कुर्वत्याः सकाशात् भिक्षादाने, तथा कायेषु परित्तकायेषु सचित्तेषु मिश्रेषु सचित्ताचित्तरूपेषु परीत्तकायेषु परिस्थापिते परंपरस्थापिते इतरस्मिन् वा अनन्तरस्थापिते गृह्यमाणे तथा सुहुमत्ति सूक्ष्मप्राभृतिकाग्रहणे सरक्खत्ति सरजस्केन हस्तेन मात्रकेन वा भिक्षाग्रहणे सर्वत्र पञ्चकं भवतीति वाक्यशेषः। किमेतेष्वेव स्थानेषु पञ्चकं भवति किं चान्येष्वपि इति चेत् उच्यते, अन्येष्वपि तथा चाह–पणगाएमाइया होंति पञ्चकान्येवमादीनि एवमाद्यपराधहेतुकानि भवन्ति। एवमादिष्वन्येष्वप्यपराधेषु पञ्चक–द्रष्टव्यमिति भावार्थः। साम्प्रतमालोचनार्हस्य यथा पञ्चकादि परिज्ञानं यथा च प्रायश्चित्तदानविधिः तथा प्रतिपादयति.

ससणिद्धमादि अहियं, पारोक्खी सोच्च देंति अहियं तु। हीणाहिय तुल्लं वा नाउं भावं तु पच्चक्खी॥३४५॥

परोक्षेषु विषयेषु भवं पारोक्षं परोक्षविषयं ज्ञानं तदस्यास्तीति परोक्षी श्रुतव्यवहारी, शय्यातरपिण्डादेरधिकं सस्निग्धादि आलोचकमुखात् श्रुत्वा मासं पञ्चकादिभिरधिकमेव तुरेवकारार्थः ददति प्रयच्छन्ति। आलोचकमुखात् श्रवणानुसारतः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रायेण तस्य प्रायश्चित्तदानविधिप्रवृत्तेः; यः पुनः प्रत्यक्षी प्रत्यक्षज्ञानी केवल्यादिः स पञ्चकातिरिक्ते मासे आलोचिते भावमेव तुरेवकारार्थः । रागद्वेषपरिणामं लक्षणं ज्ञात्वा रागद्वेषपरिणामानुसारतः प्रतिसेवनातो हीनमधिकं वा, यदि वा प्रतिसेवनातुल्यं प्रायश्चित्तं प्रयच्छति; साम्प्रतमस्मिन्नर्थतो नवमे सूत्रतः पञ्चमसूत्रे संयोगविधिप्रदर्शनार्थमाह—

एत्थ पडिसेवणातो एक्कगदुगतिग चउक्कपणगेहिं । छक्कग सत्तग अट्ठग नवदसगेहिं अणेगा उ ॥३४६॥

इहार्थतो नवमे सूत्रतः पञ्चमे सूत्रे साक्षाद्दशकसंयोगस्यान्तिमानि चत्वारि पदान्युपात्तानि; तत एतैर्दशकसंयोगो दर्शितः । स चायम्—मासिकं १ सातिरेकमासिकं २ द्वैमासिकं ३ सातिरेकद्वैमासिकं ४ त्रैमासिकं ५ सातिरेकत्रैमासिकं ६ चातुर्मासिकं ७ सातिरेकचातुर्मासिकं ८ पाञ्चमासिकं ९ सातिरेकपाञ्चमासिकं १० । तेन च दशकसंयोगेन शेषा अप्येककादयः संयोगाः सूचितास्तानन्तरेण दशकसंयोगविकल्पस्यासंभवात्तथा चात्र पूर्वसूरयो वल्लीदृष्टान्तमुपन्यस्यन्ति । स च प्राग्वद् भावनीयस्तत आह—अत्राधिकृतेऽर्थतो नवमे सूत्रतः पञ्चमे सूत्रे प्रतिसेवना एककद्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकैः षट्सप्तकाष्टनवकदशकैरनेकः प्रतिसेवना उपात्ताः प्रतिपत्तव्याः । किमुक्तं भवति ? दशानां पदानामेककद्विकादिसंयोगेषु यावन्तो भंगका भवन्ति, तावत्यः प्रतिसेवना अनेक सूत्रेण सूत्रिता द्रष्टव्याः । तत्रैककादिसंयोगेषु भंगसंख्यानयनाय करणमाह—

करणं एत्थ उइणमो एक्कादेगुत्तरा दसठवेउं । हिठा पुण विवरीयं काउं रूवं गुणेयव्वं ॥३४७॥

अत्र एषु एककादिसंयोगेषु भङ्गकसंख्यानयनाय करणमिदं—एककादीन् एकोत्तरान् दश स्थापयित्वा एककादीन्

For Private and Personal Use Only

एकोत्तरानेकोत्तरवृद्धया प्रवर्धमानान् दशकपर्यन्तान् अङ्कान् स्थापयित्वेत्यर्थः। अधस्तात् पुन-र्विपरीतं राशिं कृत्वा, किमुक्तं भवति ये एककादय एकोत्तरदशक पर्यन्ता अङ्काः पूर्व्यानुपूर्व्या उपरि स्थापितास्तेषामधस्तात् पश्चानुपूर्व्या भूय एककादय एकोत्तरदशकपर्यन्ता अङ्काः स्थापनीयाः। स्थापना—

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१

अत्र उपरितना अङ्का गुणकारा अधस्तना भागहाराः। अत्रैककसंयोगसंख्यामिच्छन् अन्यदेकं सकलरूपं स्थापयेत्। स्थापयित्वा अन्तिमेन दशमेन गुणकारेण गुणयितव्यं,। तेन तस्य गुणने जाता दशैव, एकस्य गुणने तदेव भवतीति वचनात्;

दसहिं गुणेउं रूवं एक्केण हियंमि भागे जं लद्धं। तं पडिरासेऊणं पुणवि नवेहिं गुणेयव्वं ॥३४८॥

दशभिर्गुणयित्वा रूपं एकेनाधस्तनेन भागहारेण भागो हरणीयः। भागे च हृते यल्लब्धं तत्प्रतिराशीक्रियते। तस्माल्लब्धाश्चात्र दश एकेन भागहारेण यदेवोपरि तदेव लभ्यते इति वचनात् लब्धा एककसंयोगे भङ्गा दश। ते एकान्ते स्थापनीयाः। तान् प्रतिराश्य एकान्ते स्थापयित्वा द्विकसंयोगे भङ्गसङ्ख्यामिच्छता तत्प्रतिराशीकृतं दशकलक्षणमङ्कस्थानं पुनरपि नवभिर्गुणयितव्यं जाता नवतिः।

दोहिं हरिऊण भागं पडिरासेऊणं तंपि जं लद्धं। एएण कमेणं तु कायव्वं आणुपुव्वीए ॥ ३४९ ॥

तस्या नवतेरधस्तनेन द्विकेन भागं हियात् । भागे हृते लब्धा पञ्चचत्वारिंशत् । आगतं द्विकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशद् भंगा, । ते चैवं सूत्रत उच्चारणीयाः जे भिक्खू मासियं च सातिरेगमासियं च १, जे भिक्खू मासियं च दोमासियं च २, जे भिक्खू मासियं च सातिरेगदोमासियं च ३, जे भिक्खू मासियं च तेमासियं च ४, जे भिक्खू मासियं च सातिरेगतेमासियं च ५ इत्यादि । ततो यल्लब्धं पञ्चचत्वारिंशल्लक्षणं तत्त्रिकसंयोगभंगसंख्यामिच्छता प्रतिराशीकर्त्तव्यम् । प्रतिराश्योपरितनेनाष्टकेन गुणयेत् । एतेनानन्तरोदितेन क्रमेण सर्वेष्वप्यङ्कस्थानेष्वानुपूर्व्या सर्वं कर्त्तव्यं । कैरित्याह—

उवरिमगुणकारेहिं हेट्ठिल्लेहिं भागहारेहिं । जा आइमं तु ठाणं गुणिते इमे हुंति संजोगो ॥ ३५० ॥

उपरितनैर्गुणकारैस्तस्य तस्य प्रतिराशीकृतस्य क्रमेण गुणनं कर्त्तव्यम् । गुणने च कृतेऽधस्तनैर्भागहारैर्भागो हर्तव्यः, । भागे च हृते यल्लभ्यते तैर्विवक्षितस्य त्रिकसंयोगादेर्भंगा । एतच्च तावत्कर्तव्यं यावदादिमं स्थानमङ्कस्थानं तत्रैवमुपरितनैर्गुणकारैर्गुणिते उपलक्षणमेतत् । अधस्तनैर्भागहारैर्भागे हृते इमे वक्ष्यमाणसङ्ख्याकाः क्रमेण संयोगा एककद्विकादिसंयोगभङ्गा भवन्ति तानेवाह—

दस चेव य पणयाला वीसालसयं च दो दसहिया य । दोण्णिसया बावण्णा दसुत्तरा दोण्णि उसयाउ ३५१

वीसालसयं पणयालीसं दस चेव होंति एक्को य । तेवीसं च सहस्सं अदुव अणेगा उ नेयाउ ॥३५२॥

एककसंयोगे दश भङ्गा, द्विकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशत् ४५, एते च प्रागेव भाविताः । त्रिकसंयोगे वीसालसयं चेति

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विंशत्युत्तरं शतं ॥ १२० ॥ तच्चैवम्-पञ्चचत्वारिंशत् अष्टकेन गुणिता जातानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि ३६०, एतेषां त्रिकेनाधस्तनेन भागो ह्रियते। लब्धं विंशं शतं १२०। चतुष्कसंयोगे भङ्गकानां द्वेशते दशाधिके २१०। तथाहि-त्रिक-संयोगे लब्धं विशं शतं प्रति राशीक्रियते। प्रतिराश्योपरितनेन सप्तकेन गुण्यते, जातानि अष्टौ शतानि चत्वारिंशदधिकानि ८४०। तेषामधस्तनेन चतुष्केण भागो ह्रियते। लब्धे द्वे शते दशोत्तरे। एवं सर्वत्र भावना कार्या। पञ्चकसंयोगे भङ्ग-कानां द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके २५२, षट्कसंयोगे दशोत्तरे द्वे शते २१०, सप्तकसंयोगे विंशत्युत्तरं शतं १२०, अष्टकसं-योगे पञ्चचत्वारिंशत् ४५, नवकसंयोगे दश १०, दशकसंयोगे एकः १। सर्वसङ्ख्यया भङ्गानां त्रयोविंशं त्रयोविंशत्य-धिकं सहस्रं। अदुव-अथवा अनेके इतोऽप्यतिप्रभूतसंख्याकाः प्रतिसेवना ज्ञातव्याः। कथमिति चेदुच्यते-एता हि अनन्तरोदिताः प्रतिसेवनाः सामान्यत उक्तास्तत एता एव भूय उद्‌घातविशेषणविशिष्टा ज्ञातव्याः। एता एव चानुद्‌घात-विशेषणविशिष्टास्तदनन्तरमनेका उद्‌घातानुद्‌घातसंयोगविकल्पत। ततः सर्वा अपि पिण्डीकृत्य मूलगुणोत्तरगुणापराधाभ्यां गुणयितव्यास्ततो दर्पकल्पाभ्यामेवमनेका भवन्ति। अथवा अनेकप्रतिसेवानयनार्थमियं त्रिंशत्पदात्मका रचना कर्त्तव्याः। मासिकं १ पञ्चदिनातिरेकमासिकं २ दशदिनातिरेकमासिकं ३ पञ्चदशादिनातिरेकमासिकं ४ विंशतिदिनातिरेकमासिकं ५ भिन्नमासातिरेकमासिकं ६। एवं द्वैमासिकत्रैमासिकचातुर्मासिकञ्चमासिकेषु प्रत्येकं षट् षट् स्थानानि वेदितव्यानि। एवं षट् कानि त्रिशदेतेषु च त्रिंशतिपदेषु करणमनन्तरोदितं प्रवर्तायितव्यम्। तत्र सर्वेषामागतफलानामेकत्र संपिण्डनेनेयं सूत्रसंख्या।

कोडिसँय [१०७] सत्तहियं सत्ततीसं [३७] च होंति लक्खाइं। एयाँलीस [४१] सहस्सा अठसँयाअहियतेवीसा [२३] ॥ ३५२ ॥

५

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एता अपि सामान्यतः प्रतिसेवना उक्तास्तत एता एवोद्घातविशेषणविशिष्टा ज्ञातव्यास्तदनन्तरमेताएवानुद्घातविशेषणविशिष्टास्ततोऽनेका उद्घातानुद्घातसंयोगतः ततः सर्वाः संपिण्ड्य मूलोत्तरापराधाभ्यां गुणयितव्यास्तनन्तरं दर्पकल्पाभ्यामेवमनेकाः प्रतिसेवनाः ।

सूत्रम् जे भिक्खू चाउम्मासियं वा सातिरेगचाउम्मासियं वा पंचमासियं वा सातिरेगपंचमासियं वा एतेसिं परिहारट्ठाणाणं अण्णयरं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, अपलिउंचिय आलोएमाणस्स ठवणिज्जं ठवणित्ता करणिज्जं वेयावडियं० जाव पुव्वं पडिसेविय पच्छाआलोइयं० जाव पलिउंचिएमाणस्स सव्वमेयंसगयं साहणियं० जाव आरुहियठ्वेसिया ॥ २० ॥ जे भिक्खू बहुसो चाउम्मासियं वा० एवं तं चेवं आरुहियठ्वेसिया ॥ २१ ॥

जे भिक्खू इत्यादि । जे भिक्खू चाउभासियं वा सातिरेगचाउमासियं वा पञ्चमासियं बा सातिरेगपञ्चमासियं वा एएसिं परिहारट्ठाणाणं अन्नयरं परिहारट्ठाणाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा । अपलिउंचियमाणेएमाणे इत्यस्य सूत्रावयवस्य व्याख्या प्राग्वत् । इदं सूत्रं परिहारप्रायश्चित्ततपःप्रतिपादकमतः तद्विधिमाह–ठवणिज्जं ठवइत्ता इत्यादि यः परिहारतपःप्रायश्चित्तस्थानमापन्नः तस्य परिहारतपोदानार्थं सकलसाधुसाध्वीजनपरिज्ञानाय सकलगच्छसमक्षं निरुपसर्गप्रत्ययं कायोत्सर्गः पूर्वं क्रियते । तत्करणानन्तरं गुरुर्ब्रूते–अहं ते कल्पस्थितोऽयं च साधुरनुपारिहारिकस्ततः स्थापनीयं स्थापयित्वेति यत्नेन सहा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चरणीयं । तत् स्थाप्यते इति स्थापनीयं वक्ष्यमाणमालापनपरिवर्तनादि तत् सकलगच्छ समक्षं स्थापयित्वा कल्पस्थितेनानुपरिहारिकेण च यथायोगमनुशिष्ट्युपालम्भोपग्रहरूपं वक्ष्यमाणवैयावृत्त्यं करणीयं । ताभ्यां क्रियमाणेऽपि वैयावृत्ते स्थापितेऽप्यालापनादौ कदाचित् किमपि प्रतिसेवित्वा गुरोः समीपमुपतिष्ठेत् । यथा भगवन् अहममुकं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्ततः सेवित्ति तदपि कृत्स्नं परिहारतपसि उह्यमाने आरोहयितव्यं, आरोपणीयं स्यात् । स्यादित्यव्ययमत्रावधारणे आरोहयितव्यम् । केवलं तत्कृत्स्नमारोपयितव्यमनुग्रहकृत्स्नेन निरनुग्रहकृत्स्नेन तस्य प्रतिसेवितस्य गुरुसमक्षमालोचनायां चतुर्भङ्गी, तामेवाह–पुव्वं पडिसेवियमित्यादि । पूर्वमिति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पूर्वानुपूर्व्येति द्रष्टव्यं । ततोऽयमर्थः–गुरुलघुपर्यालोचनया पूर्वानुपूर्व्या लघुपंचकादिक्रमेण प्रतिसेवितं पूर्वं पूर्वानुपूर्व्या प्रतिसेवनानुक्रमेणेतिभावः आलोचितं एष प्रथमो-भंगः, तथा पूर्वं गुरुलघुपर्यायलोचनया पूर्वानुपूर्व्या मासलघुकादि प्रतिसेवितं तदनन्तरं च तथाविधाल्पप्रयोजनोत्पत्तौ गुरुलघुपर्यालोचनयैव लघुपञ्चकादि प्रतिसेवितं, आलोचनाकाले तु पश्चात् पश्चानुपूर्व्या आलोचितं पूर्वं लघुपञ्चकाद्यालोचितं पश्चात् लघुमासादीति भावः, । एष द्वितीयो भङ्गः । तथा पश्चात् अनुपूर्व्या प्रतिसेवितं गुरुलघुपर्यालोचनामन्तरेण पूर्वं गुरुमासादिकं प्रतिसेवितं पश्चात् लघुपञ्चकादीति भावः । आलोचनावेलायामनुपूर्व्या आलोचितं पूर्वं लघुपञ्चकाद्यालोचितं पश्चात् गुरुमासादीत्यर्थः । एषस्तृतीयो भङ्गः । तथा पश्चानुपूर्व्या प्रतिसेवितं गुरुलघुपर्यालोचनादिविरहितो यथा कथंचन प्रतिसेवितमिति भावः । पश्चात् पश्चादनुपूर्व्या आलोचितं प्रतिसेवनानुक्रमेणैवालोचितमथवा स्मृत्वा स्मृत्वा यथा कथञ्चनाप्यालोचितमित्यर्थः । एष चतुर्थो भङ्गः । इह प्रथमचरमभंगावप्रतिकुञ्चनायां द्वितीयतृतीयभङ्गौ प्रतिकुञ्चनायामिति,

For Private and Personal Use Only

प्रतिकुञ्चनाऽप्रतिकुञ्चनाभ्यां चतुर्थभङ्गी कृता तामेवाह—अपलिउंचिए अपलिउंचियमित्यादि । यदा अपराधानापन्न आलोचनाभिमुखस्तदैवं कश्चित्संकल्पितवान्, यथा सर्वेऽप्यपराधा मया आलोचनीयाः। एवं पूर्वसंकल्पकालेऽप्रतिकुञ्चिते आलोचनवेलायामप्रतिकुञ्चितमालोचयति। एष प्रथमो भङ्गः। तथा पूर्वं संकल्पकालेऽप्रतिकुञ्चितमालोचनावेलायां तु प्रतिकुञ्चितमालोचयतीत्येष द्वितीयः। पूर्वं संकल्पकाले केनापि प्रतिकुञ्चितं यथा न मया सर्वेऽपराधा आलोचनीयाः। एवं पूर्वं संकल्पकाले प्रतिकुञ्चिते आलोचनावेलायां भावपरावृत्तेः सर्वमपि अप्रतिकुञ्चितमालोचयति। एष तृतीयो भङ्गः। तथा पूर्वं सङ्कल्पकाले केनापि प्रतिकुञ्चितं यथा न मया सर्वे अपराधा आलोचनीयाः। तत एवं संकल्पकाले प्रतिकुञ्चिते आलोचनावेलायामपि प्रतिकुञ्चितमेवालोचयति। एष चतुर्थो भङ्गः। तत्राप्रतिकुञ्चितमालोचयतो वीप्सा साकल्येन व्याप्ता भवति। ततोऽयमर्थो निरवशेषमालोचयतः सर्वमेतद्यदापन्नमपराधजातं, यदि वा कथमपि प्रतिकुञ्चना कृता स्यात्ततः प्रतिकुञ्चनानिष्पन्नं, यच्च गुरुणा सहालोचनावेलायां समासनोच्चासननिष्पन्नं या चालोचनाकाले असमाचारी तन्निष्पन्नं च सकलमेतत् स्वयमात्मना अपराधकारिणा कृतं स्वकृतं साहणिया इति संहृत्य एकत्र मीलयित्वा यदि संचयितं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्ततः षाण्मासिकं प्रायश्चित्तं दद्यात्। यत्पुनः षाण्मासातिरिक्तं तत्सर्वं झोषयेत्। अथ मासादिकं प्रायश्चित्तमापन्नस्ततस्तदेव देयमिति, वाक्यशेषः,। जे एयाइ इत्यादि यः साधुरेतयानन्तरोदितया षाण्मासिक्या मासिक्यादिकया वा प्रस्थापनायाः प्राक्कृतस्यामपराधस्य विषये स्थापना प्रायश्चित्तदानप्रस्थापना तया प्रस्थापितः प्रायश्चित्तकरणे प्रवर्तितो निर्विशमानस्ततः प्रायश्चित्तमुपभुञ्जानः कुर्वाण इत्यर्थः। यत्प्रमादतो विषयकषायादिभिर्वा प्रतिसेवते ततस्तस्यां प्रतिसेवनायां यत्प्रायश्चित्तं सेवते

For Private and Personal Use Only

तदपि कृत्स्नमनुग्रहकृत्स्नेन निरनुग्रहकृत्स्नेन वा तत्रैव पूर्वप्रस्थापिते प्रायश्चित्ते आरोहयितव्यं स्यात् चढापयितव्यमित्यर्थः। एष संक्षेपतः सूत्रार्थः व्यासार्थं तु भाष्यकारो वदन् जे भिक्खू इत्यादि सूत्रावयवस्य व्याख्यानमतिदेशत आह—

जे च्चिय सुत्तविभासा हेट्ठिल्लसुयंमि वण्णिया एसा। स च्चिय इहंपि नेया नाणत्तं ठवणपरिहारे ॥३४९॥

या चैषा सूत्रविभाषा जे भिक्खू इत्यादिसूत्रावयवव्याख्या एककद्विककादिसंयोगोपदर्शनरूपा अधस्तनसूत्रे अनन्तरोदितसूत्रे वर्णिता। सैव इहापि अस्मिन्नपि सूत्रे वर्णयितव्या यदि सैव वर्णयितव्यास्ततः को विशेषः ? तत आह—नानात्वं पूर्वसूत्राद्विशेषः स्थापनापरिहारे,। इयमत्र भावना—अधस्तनसूत्रे परिहारतपो नोक्तमिह तु परिहारतपो विभाव्यते इति; तत्र येन वक्तव्यक्रमेण परिहारतपो वक्तव्यं भवति। तद्वक्तव्यक्रमसंसूचिकां द्वारगाथामाह—

को भंते परियाओ सुत्तत्थाभिग्गहो तवो कम्मं। कक्खडमकक्खडे वा सुद्धतवे मंडवा दोण्णि ॥३५०॥

प्रथमतः परिहारतपो योग्यता परिज्ञानाय को भदन्त त्वमसीति पृच्छा कर्तव्या। तदनन्तरं परिहारतपो योग्यस्य पर्यायो वाच्यः। ततः सूत्रार्थौ तदनन्तरमभिग्रहस्ततस्तपः कर्म तत्र यदि तपसा कर्कशो भवति। किमुक्तं भवति ? कर्कशे तपसि सदा कृताभ्यासतया न कर्कशेन तपसा परिभूयते। ततः परिहारतपस्तस्मै दीयते। इतरस्मिंस्त्वकर्कशे शुद्धं तपः। अत्रार्थे द्वौमण्डपावेरण्डशिलानिष्पन्नौ दृष्टान्तौ। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः। व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं विवक्षुः प्रथमतः पृच्छाद्वारं विवृणोति ॥

सगणंमि नत्थि पुच्छा, अन्नगणा आगतं तु जं जाणे। अण्णायं पुण पुच्छे परिहारतवस्स जोगट्ठा ॥३५१॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्वगणे स्वगणसम्बन्धिनि पृच्छा उक्तस्वरूपा वक्ष्यमाणा वा नास्ति । स्वगणवास्तव्यतया परिचितत्वात् । अन्यगणादपि तु शब्दोऽपि शब्दार्थः । स च भिन्नक्रमत्वादत्र सम्बध्यते । आगतं यं जानाति गीतादिरूपमाकारेङ्गितादिभिस्तस्मिन्नपि नास्ति पृच्छा । अज्ञातं पुनः परगणादागतं परिहारतपसो योग्यार्थं योग्योऽयं न वेति परिज्ञानार्थं पृच्छेत्कथमित्याह—

गीयमगीतो गीतो अहंति किं वत्थुकासवसि जोग्गो । अविगीएत्ति व भणिए थिरमथिरतवे य कयजोग्गो

स प्रायश्चित्तस्थानप्राप्त आलोचयितुमुपस्थितः पृच्छ्यते किं त्वं गीतो गीतार्थः । मकारो लाक्षणिकः । अगीतोगीतार्थः । तत्र यदि ब्रूते अहं गीतो गीतार्थः ततः पुनरपि पृच्छ्यते-त्वं किं वस्त्विति । आचार्य उपाध्यायो वृषभादिभिर्वा ? तत्रान्यतरस्मिन् कथिते भूयः पृच्छ्यते—कासवसिजोग्गित्ति, कस्य वा तपसस्त्वमसि योग्यः । किमुक्तं भवति ? किं तपः कर्तुमुत्सहसे, कस्य वा तपसः समर्थ इति पृच्छनीय इति । अथ स ब्रूते—अहमविगीतो न विशिष्टो गीतोऽगीतार्थ इत्यर्थः । ततोऽविगीत इति भणितेन पुनः पृच्छति । थिरमथिरत्ति, किं त्वं स्थिरोऽस्थिरो वा ? तत्र स्थिरो नाम धृतिसंहननाभ्यां बलवान् । तद्विपरीतोऽस्थिरः । तत्र यदि ब्रूयादहमस्थिरः ततः पुनरपि पृच्छा कार्या । तवे य कयजोगोत्ति, तपसि कृतयोगो नाम कर्कशतपोभिरनेकधा भावितात्मा इतरस्तु नेति । तत्र यदि तपसि कृतयोगस्ततस्तस्मै परिहारतपो दीयते इति, इतरस्मै शुद्धं तपः, गतं पृच्छाद्वारमधुना पर्यायद्वारमाह——

गिहि सामन्ने य तहा परियातो दुविह होइ नायव्वो । इगुतीसा वीसाया जहन्न उक्कोस देसूणा ॥३५३॥

For Private and Personal Use Only

पर्यायो भवति द्विधा ज्ञातव्यस्तद्यथा–गृहे गृहविषयः जन्मत आरभ्येत्यर्थः । तथा श्रामण्ये श्रामण्यविषयः श्रमणभावप्रतिपत्तेराभ्येति भावः । इयमत्र भावना–द्विविधः पर्यायस्तद्यथा–जन्मपर्यायो दीक्षापर्यायश्च । इगुतीसा वीसा य जहण्णति यथासंख्येन योजना जन्मपर्यायो जघन्यत एकोनत्रिंशद्वर्षाणि विज्ञेयो दीक्षापर्यायो विंशतिवर्षाणि, उत्कर्षत उभयत्रापि देशोना पूर्वकोटी । उक्तं च–' परियातो दुविहो–जन्मपरियातो दिक्खपरियातो । जन्मपरियातो जहण्णेणं इगुणतीसं वासा । उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी दिक्खापरियातो जहण्णेणं वीसं वासो उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडीति ॥ गतं पर्यायद्वारम् ॥

सम्प्रति सूत्रार्थमाह द्वारम्—

नवमस्स तईयवत्थू जहणणउक्कोस ऊणगा दसओ। सुत्तत्थाणि अभिग्गह दव्वादि ततोरयणमादी ॥३५४॥

जघन्यतः सूत्रमर्थश्च यावत् नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारनामकं वस्तु उत्कर्षतो यावदूनानि किञ्चिन्न्यूनानि दशपूर्वाणि, परिपूर्णदशपूर्वधरादीनां परिहारतपोदाना योगात् । तेषां हि वाचनादिपञ्चविधस्वाध्यायविधानमेव सर्वोत्तमं कर्मनिर्जरास्थानं । गतं सूत्रार्थद्वारमिदानीमभिग्रहद्वारमाह–अभिग्रह–द्रव्यादि अभिग्रहा–द्रव्यादिकास्तद्यथा–द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्याभिग्रहा अद्य मया कुल्माषा ग्राह्या यदि वा तक्रादिकमेकं द्रव्यमिति । क्षेत्रतोऽभिग्रहा देहलीमाक्रम्येत्यादिकाः । कालतोऽभिग्रहास्तृतीयस्यां पौरुष्यां । भावतोऽभिग्रहा यदि हसन्ती रुदन्ती वा भिक्षां ददातीत्येवमादिकाः । गतमभिग्रहद्वारमधुना तपोद्वारमाह तपो रयणमादी तपो रत्नादिकं, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् रत्नावल्यादिकं आदिशब्दात्कनकावलिमुक्तावलिसिंहविक्रीडितादि तपः परिग्रहः । एवं गीतार्थत्वयथोक्तपर्यायसूत्रार्थाभिग्रहकर्कशतपः कर्मलक्षण-

गुणसमूहयुक्तस्य परिहारतपो दीयते । एतद्गुणविहीनस्य पुनः शुद्धं तपो देयम् । अत्र शिष्य पृच्छति—

एयगुणसंजुयस्स उ किं कारणदिज्जए उ परिहारो । कम्हा पुण परिहारो न दिज्जए तव्विहूणस्स ॥ ३५५ ॥

भगवन् ! किं कारणमेतैरनन्तरोदितैर्गीतार्थत्वादिभिर्गुणैर्युक्तस्य परिहारः परिहारतपो दीयते, । कस्मात्पुनस्तद्विहीनस्य गीतार्थत्वादिगुणविकलस्य परिहारो न दीयते ? अत्राचार्यो द्वौ मण्डपौ दृष्टान्तीकरोति–शैलमण्डपमेरण्डमण्डपं च । तथा चाह–

जं माइ ततं छुब्भइ सेलमंडवेन एरंडे । उभयबलियंमि एयं, परिहारो दुब्बले सुद्धो ॥ ३५६ ॥

शैलमये पाषाणमये मण्डपे यत्किमपि माति तत्सर्वं छुभ्यते प्रक्षिप्यते । तस्य तावत्यपि प्रक्षिप्ते भङ्गासम्भवात् । एरण्डे एरण्डमये पुनर्मण्डपे यन्माति न तत्सर्वं प्रक्षिप्यते भङ्गसम्भवात्, किन्तु यावत्क्षमते तावत् प्रक्षिप्यते । एवं उभयेन धृत्या शरीरसंहननेन च बलिके बलिष्टे गीतार्थत्वादिगुणयुक्ते परिहारः परिहारतपो दीयते । दुर्बले धृत्या संहननेन वा उभयेन वा बलविहीने शुद्धतपो दीयते । एते च परिहारशुद्धतपसी तुल्यायामप्यापत्तौ पुरुषविशेषाश्रयणेन दीयते । तथा चाह—

अविसिठा आवत्ती सुद्धतवे चेव तहय परिहारे । वत्थुं पुण आसज्ज दिज्जइ इयरो वइयरो वा ॥३५७॥

शुद्धतपसि दातुमिष्टे परिहारे च अविशिष्टा तुल्या आपत्तिस्तथापि वस्तुधृतिसंहननसम्पन्नं पुरुषवस्तु आसाद्य अपेक्ष्य इतरत् परिहारतपो दीयते । धृतिसंहननविहीनं पुनः पुरुषवस्तु आसाद्य इतरत् शुद्धतपो दीयते । किमुक्तं भवति । यद्यपि द्वावपि जनौ तुल्यमापत्तिस्थानमापन्नौ तथापि यो धृतिसंहननसम्पन्नस्तस्मै परिहारतपो देयमितरस्मै तुल्यायामप्यापत्तौ

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शुद्धतपः । अत्र दृष्टान्तमाह—

वमणविरेयणमाई कक्खकिरिया जहाउरे बलिए। कीरइ न दुब्बलंमी, अह दिट्ठंतो भवे दुविहो ॥३५८॥

यद्यपि द्वावपि पुरुषौ सदृशरोगाभिभूतौ तथापि तयोर्मध्ये य आतुरः शरीरेण बलवान् तस्मिन् बलिके यथा वमनविरेचनादिका कर्कशक्रिया क्रियते, न तु दुर्बले तस्मिन् यथा सहते तथा अकर्कशा क्रिया क्रियते । अहत्ति एष दृष्टान्तस्तपसि द्विविधे परिहारशुद्धतपोलक्षणे । इदमुक्तं भवति । अयमत्रोपसंहारो बलवत्यातुरे कर्कशक्रियेव धृतिसंहननसम्पन्ने परिहारतपो दीयते, बलहीनेत्वकर्कशक्रियेव धृतिसंहननविहीने शुद्धतप इति, । सम्प्रति येभ्यो नियमतः शुद्धतपः परिहारतपो वा शुद्धतपः परिहारतपो योग्यापत्तिस्थानापत्तौ तपो देयम् । तत्प्रतिपादनार्थमाह—

सुद्धतवो अज्जाणं अगियत्थे दुब्बले असंघयणे। धितिबलिए य समन्ना गएय सव्वेसिं परिहारो ॥३५९॥

परिहारतपो योग्येऽप्यापत्तिस्थाने समापतिते आर्याणामार्यिकाणां शुद्धतपो देयमार्यिकाणां धृतिसंहननदुर्बलतया पूर्वोऽनाधिगमाच्च परिहारायोग्यत्वात् । तथा यो गीतार्थो यश्च धृत्या दुर्बलो रोगादिना वा अनुपचितदेहो दुर्बलो यश्चासंहनन- आदिमानां त्रयाणां संहननानामन्यतमेनापि संहननेन विकल एतेभ्योऽपि सर्वेभ्यो नियमतः शुद्धतपो दातव्यमगीतार्थत्वादिना परिहारायोग्यत्वात् यः पुनः धृत्या बलिको बलवान् वज्रकुड्यसमानो यश्च समन्वागत–आदिमानां त्रयाणां संहननानामन्यतमेन संहननेन गीतार्थत्वादिगुणैश्च युक्त एतेभ्यः सर्वेभ्योऽपि नियमतः परिहारतपो योग्यापत्तिस्थानप्राप्तौ परिहारः परिहार-

For Private and Personal Use Only

तपो देयं । तस्यायं विधिः । ठवइज्जं ठवइत्ता यत्तेन सह नाचरणीयं तत् स्थापनीयमुच्यते तत्सकलगच्छसमक्षं स्थापयित्वा कथं स्थापयित्वेत्यत आह—

विउस्सगो जाणणट्ठा, ठवणा तीएसु दोसु ठविएसु। अगडे नदीयरायादिट्ठंतो भीय आसत्थे ॥ ३६० ॥

परिहारतपोदानात् प्राक् आदावेव कायोत्सर्गः क्रियते । कथमिति चेदुच्यते गुरुः पूर्वदिगभिमुख उत्तरादिगभिमुखो वा चरन्ती दिगभिमुखो वा चैत्यानां चाभिमुख एवं परिहारतपस्थोपि नवरं गुरोर्वामपार्श्वे ईषत् पृष्ठतस्तौ द्वावपि भणतः परिहारतवपवज्जावणठा करेमि काउस्सग्गं निरुवसग्गवत्तिआए सद्धाए मेहाए धिइए धारणाए जाव वोसिरामि । पणवीसुस्सासकालं सुभज्झवसायी चउवीसत्थयं वा चिंतेउं नमोक्कारेण पारेत्ता अक्खलियं चउवीसत्थयं उच्चरंति । अत्र शिष्यः प्राह–किमर्थमेष कायोत्सर्गः क्रियते ? उच्यते जाणणट्ठा–साधूनां परिज्ञानार्थमथवा निरुपसर्गनिमित्तमेतच्चानन्तरगाथायां वक्ष्यति, । ठवणाति-कल्पस्थितस्य अनुपारिहारिकस्य च स्थापना कर्त्तव्या, । ततो दोसु ठविएसुत्ति कल्पस्थिते अनुपारिहारिके च स्थापिते सति स पारिहारिकः कदाचिद्भीतो भवेत् कथमहमालापनादिपरिवर्जितः सन्ः उग्रं तपः करिष्यामीति, तत एवं स भीतः सन्नाश्वासयितव्यः । तत्रावटः कूपो नदी सरित् राजा च दृष्टान्तस्तथाहि । यथा कोऽप्यवटे पतितः सन् भयमगमत् कथमुत्तरिष्यामि ततः स तटस्थैः आश्वास्यते । मा भैस्त्वं वयंत्वामुत्तारयिष्यामः । तथा च रज्जुरियमानीता वर्तते इति, । एवमाश्वासितो निर्भयः सन्स्थैर्यं बध्नाति । यदि पुनस्तं प्रत्येवमुच्यते 'मृत एव वराको न एतं कोऽप्युत्तारयिष्यति ततः स निराशः सन्नंगं निस्सहं मुक्त्वा म्रियते । ततः स यथा नियमत आश्वासनीयस्तथा पारिहारिकोऽप्याश्वासनीयः, यथा वा कोऽपि

For Private and Personal Use Only

नद्या अनुश्रोतसोह्यमानो भयमायासीत् । ततः स तटस्थैराश्वास्यते । आश्वासितः सन् स्थाघां प्राप्नोति अनाश्वासितो निराशो भयेनैव म्रियते, यथा वा कस्यचित् राजा रुष्टः ततः स भीतो नूनमहं मारयिष्ये । ततः सोऽन्यैराश्वास्यते ' मा भैर्वयं राजानं विज्ञापयिष्यामो, न च राजाऽपन्यायं करोति '। एवं पारिहारिक आश्वासनीयः, आश्वासनादानेन च तस्मिन् भीते आ समंतात् स्वस्थे जाते अधिकृते तपसः प्रतिपत्तिः क्रियते । सम्प्रति कायोत्सर्गकरणाय कारणान्तरमाह—

निरुवसग्गं निमित्तं भयजणणट्ठाए सेसगाणं च । तस्सप्पणो य गुरुणो य साहूए होइ पडिवत्ती ॥३६१॥

कायोत्सर्गकरणमादौ निरुपसर्गनिमित्तं निरुपसर्गं परिहारतपः समाप्तिं यायादित्येवमर्थं, तथा शेषाणां साधूनां भयजननार्थं । यथामुकमापत्तिस्थानमेष प्राप्त इत्यस्मै महाघोरं परिहारतपो दास्यते, तस्मान्नैतदापत्तिस्थानं सेवनीयं, किन्तु यत्नतो रक्षणीयमिति । ततः कायोत्सर्गकरणानन्तरं तस्य परिहारतपः प्रतिपत्तुर्गुरोश्च साधकोऽनुकूले शुभे तिथिकरणमुहूर्तादिके शुभे ताराबले शुभे च चन्द्रबले परिहारतपसः प्रतिपत्तिर्भवति। अन्यच्च कायोत्सर्गकरणानन्तरमादावेव तं पारिहारिकमिदं गुरुर्ब्रूते—

कप्पट्ठितो अहं ते, अणुपरिहारीय एस ते गीतो। पुव्वं कयपरिहारो, तस्सासितियरोवि दढदेहो॥३६२॥

यावत्तव कल्पपरिहारसमाप्तिस्तावदहं तव कल्पस्थितः वन्दनवाचनादिषु कल्पभावे स्थितो न तु परिहार्यः, शेषाः पुनः साधवः परिहार्याः। अन्यच्च एष साधुर्गीतो गीतार्थः पूर्वं कृतपरिहारः, कृतपरिहारत्वेन सकलसामाचारी ज्ञाता तवानुपरिहारी यत्र यत्र भिक्षादिनिमित्तं परिहारी गच्छति तत्र तत्र अनु पश्चात् पृष्टतो लग्नः सन् गच्छतीत्यनुगच्छतीत्यनुपरिहारी अथवा

अणुपरिहारीत्यपि शब्दसंस्कारः। तत्रायमन्वर्थः–परिहारिणोऽणु स्तोकं प्रतिलेखनादिषु साहाय्यं करोतीत्यणुपरिहारी। तत्र यदि पूर्वं कृतपरिहारोऽनुपरिहारी न लभ्यते। ततस्तस्य असति अभावे इतरोऽपि अकृतपरिहारतया अपि दृढदेहो दृढसंहननो गीतार्थोऽनुपरिहारी स्थाप्यते, । एवं कल्पस्थितमनुपरिहारिणं च स्थापयित्वा स्थापना स्थापनीया। तां च स्थापनां स्थापयन्नाचार्यः शेषसाधूनिदं वक्ति,

एस तवं पडिवज्जइ न किंचि आलवति मा य आलवह। अत्तट्ठचिंतगस्सा वा घातो भे न कायव्वो॥३६३॥

आचार्यः समस्तमपि सबालवृद्धं गच्छमामन्त्र्य ब्रूते–एष साधु परिहारतपः प्रतिपद्यते। ततः कल्पस्थितिरेषा न किञ्चित्साधुमितरं वा आलापयति, वर्तमानसमीपे वर्तमानवद्वेति वचनतो भविष्यति वर्तमाना ततोऽयमर्थः–न किञ्चिदालापयिष्यति, मा च यूयमपि एनमालापयथ, आलापयिष्यथ। तथा आत्मन एव केवलस्यार्थं भक्तादिलक्षणं चिन्तयति, । न बालादीनां तथा कल्पसामाचारादित्यात्मार्थचिन्तकः, । यदि वा आत्मार्थो नाम अतीचारमलीनस्यात्मनो यथोक्तेन प्रायश्चित्तविधिना निरतिचारकरणं विशोधनमित्यर्थः, । तं चिन्तयन्तीत्यात्मार्थचिन्तकः। तस्य भे–भवद्भिरेतैः पदैर्व्याघातो न कर्तव्यः। तान्येव पदान्याह—

आलावण पडिपुच्छण परियट्टुट्ठाण वंदणग मत्ते। पडिलेहण संघाडग भत्तदाण संभुंजणा चेव॥३६४॥

एष न किञ्चिदप्यालापयिष्यति, युष्माभिरप्येष नालापयितव्यः। तथा सूत्रमर्थमन्यद्वा किञ्चिदेष न युष्मान् प्रक्ष्यति,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

युष्माभिरप्येष सूत्रार्थादौ न पृष्टव्यस्तथा युष्माभिः सह नैष सूत्रमर्थं वा परिवर्तयिष्यति। नापि युष्माभिरनेन सह सूत्रादि परिवर्तनीयं,। तथैव कालवेलादिषु युष्मान्नोत्थापयिष्यति, युष्माभिरप्येष नोत्थापयितव्यस्तथा न वन्दनं युष्माकमेष करिष्यति, नापि युष्माभिरेतस्य कर्तव्यम्। तथा उच्चारप्रस्रवणखेलमात्रकाण्येष युष्मभ्यं न दास्यति, नापि युष्माभिरेतस्मै दातव्यम्। तथा न किञ्चिदुपकरणमेष युष्माकं प्रतिलेखयिष्यति। नापि युष्माभिरुपकरणमेतस्य प्रतिलेखनीयं। यथा नैव युष्माकं सङ्घाटकभावं यास्यति, न च युष्माभिरेतस्य संघाटकैर्भवितव्यम्। तथा न युष्मभ्यमेष भक्तं पानं वा आनीय दास्यति, न च युष्माभिरेतस्यानीय दातव्यम्। तथा नायं युष्माभिः सह भोक्ष्यते, नापि युष्माभिरेतेन सह भोक्तव्यम्। तथा कल्पे समाचारात्तस्मात् आलापने प्रतिप्रच्छने परिवर्तने उत्थापने वन्दने वन्दनदापने मात्रे उच्चारप्रस्रवणखेलमात्रकानयने प्रतिलेखने सङ्घाटके संघाटककरणे भक्तदाने संभोजने च सह भोजनविषये व्याघातो न कर्तव्य इति सम्बन्धः। आलापनादिभिर्व्याघातो न कार्य इत्यर्थः। एवमेतैर्दशभिः पदैर्गच्छेन स परिहृतः सोऽपि गच्छमेतैः पदैः परिहरति, यदि पुनर्गच्छवासी एतानि पदान्यतिचरति तत इदं प्रायश्चित्तम्।

संघाडगो उ जावय लहुओ मासो दसराह उ पयाण। लहुगा य भत्तपाणे, संभोजणे होंत अणुग्घाया॥३६५॥

दशानां पदानां मध्ये आलापनापदादारभ्य यावदष्टमं पदं संघाटकरूपं तावदेकैकस्मिन् पदेऽतिचर्यमाणे लघुको मासः प्रायश्चित्तं, यदि पुनर्भक्तं पानं च गच्छवासिनः प्रयच्छन्ति। ततो भक्तदाने भक्तपानदानविषये लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः प्रायश्चित्तं, संभोजने सह भोजने भवन्त्यनुद्घाताः चत्वारो गुरुमासा इत्यर्थः। साम्प्रतमेतेष्वेव पदेषु परिहारिणः प्रायश्चित्तमाह—

६

For Private and Personal Use Only

संघाडगो उ जाव य गुरुमासो दसरह उपयाणं । भत्तपाणेय संभुंजणे य परिहारिगे गुरुगा ॥ ३६६ ॥

दशानां यदानामालोचनपदादारभ्य यावत्संघाटकः संघाटकपदं तावदेतेषु पदेषु अतिचर्यमाणेषु प्रत्येकं प्रत्येकं परिहारिके गुरुको मासः । यदि पुनर्गच्छवासिभ्यो भक्तप्रदानं करोति तैः सह भुंक्ते वा तदा प्रत्येकं भक्तदाने संभोजने च प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । यः पुनः कल्पस्थित स इदं करोति—

कितिकम्मं च पडिच्छइ परिस्र पडिपुच्छियं पि से देइ ।
सो चिश्र गुरुमुवचिट्ठइ उदंतमवि पुच्छितो कहइए ॥ ३६७ ॥

कृतिकर्म वन्दनकं तत् यदि परिहारिको ददाति तदा गुरुः प्रतीच्छति । उपलक्षणमेतत्, आलोचनमपि प्रतिच्छति परिण्णत्ति प्रत्यूषसि अपराह्णे च परिज्ञां प्रत्याख्यानं तस्मै ददाति । तथा सूत्रार्थे यदि वा पृच्छति ततः प्रतिपृच्छां च ददाति। सोऽपि च परिहारिको गुरुमाचार्यमागच्छन्तमभ्युत्थानादिना विनयेनोपतिष्ठते । उदन्तः शरीरस्य च वार्त्तमानिकी वार्त्ता तमपि गुरुणा पृष्टः सन् कथयति । एवं स्थापनायां स्थापितायां भीतस्य पूर्वोक्तप्रकारेणाश्वासनायां च कृतायां स परिहारिकतपो वोढुं प्रवर्तते । तपो वहंश्च क्लमं गतो वीर्याचारमनिगूहयन् यद्यन्यतरां क्रियां कर्तुमसमर्थो भवति, तदा अनुपारिहारिकः करोति तथा चाह—

उट्ठिज्ज निसीइज्जा भिक्खं हिंडेज्ज भंडयं पेहे। कुवियपियबंधवस्स व करेइ इयरोवि तुसिणीओ ॥३६८॥ ॥ ३१ ॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यद्युत्थातुं न शक्नोति ततो ब्रूते उत्तिष्ठामि तदनन्तरमनुपारिहारिकः समागत्योत्थापयेत् तथा यदि निषीदनं कर्तुमसमर्थस्तदा निषीदामीति वचनानन्तरं सत्वरमागत्य निषीदयेत्। यच्च भिक्षां गतः सन् कर्तुं न शक्नोति तदपि भिक्षाग्रहणादिकं करोति। अथ ब्रूते भिक्षा एव हिण्डितुमसमर्थः। यदा भिक्षामनुपारिहारिकः केवलो हिण्डेत एवं भण्डकप्रत्युपेक्षणेऽपि साहाय्यं करोति। समस्तं वा भाण्डकं प्रत्युपेक्षते। कथमेतत्सर्वं करोतीत्यत आह कुवितेत्यादि, यथाकोपि कुपित प्रिय बांधवस्ययत्करणीयंतत्सर्वं तुष्णीकः करोति, एवमितरोप्यनुपरिहारिक स्तूष्णीकः सन् सर्वं करोति, अहःपरआह.

अवसो व रायदंडो न ए य एवं तु होइ पच्छित्तं। संकरसरिसवसगडे भंडववत्थेण दिट्ठंतो ॥ ३६६ ॥

अवसो इत्यत्र प्रथमा तृतीयार्थे आर्षत्वात्ततोऽयमर्थः—यथा राजदण्डोऽवश्यमवशेनापि वोढव्यः, किमेवमध्यवसायं कृत्वा प्रायश्चित्तं वोढव्यमुतान्यदालम्बनं कृत्वा?। सूरिराह—नएवं राज्यदण्डन्यायेन वोढव्यं किं तु चरणविशुद्धिनिमित्तमेतत् प्रायश्चित्तमित्येवमध्यवसायेन भवति प्रायश्चित्तं वोढव्यम्। अथवा यथा राजदण्डोऽवश्यमवशेनाप्युह्यते यदि पुनर्नेतिनोह्यते ततः शरीरविनाशो भवति। एवशब्द एवं शब्दात्परतो द्रष्टव्यः। एवमेव राजदण्डन्यायेनैव प्रायश्चित्तमप्यवश्यं भवति वोढव्यं,। तद्वहनाभावे चारित्रशरीरविनाशापत्तेः,। पुनरप्याह—प्रभूतं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नमुह्यतां किं स्तोकमापन्नमुह्यते न खलु किमपि तावता प्रायश्चित्तस्थानेनापन्नेन भवति। अत्र आचार्यः प्राह—संकरेत्यादि, पश्चार्धे सङ्करस्तृणाद्यवकरस्तेन तथा सर्षपाः प्रतीताः सर्षपग्रहणं पाषाणोपलक्षणं ततोऽयमर्थः—शकटे पाषाणेन मण्डपे सर्षपेण चात्र दृष्टान्तस्तथा हि—यथा सारण्या क्षेत्रे पाय्यमाने सारणिस्रोतसि तृणशूकमेकं तिर्यग् लग्नं तैर्नापनीतं तन्निश्रया अन्यान्यपि तृणशूकानि लग्नानि तन्नि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रया प्रभूतः पंको लग्नः । तत एवं तस्मिन् स्रोतसि रुद्धे क्षेत्रं समस्तमपि शुष्कम् । एवं स्तोकेन स्तोकेनाशोध्यमानेन चरणकुल्यानिरोधे चरणक्षेत्रविनाशो भवति, तत एवं ज्ञात्वा स्तोकमपि प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं वोढव्यमिति, शकटदृष्टान्तः । तथा एकः पाषाणः शकटे प्रक्षिप्तः स नापनीतः, अन्यः प्रक्षिप्तः सोऽपि नापनीतः। एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति। स कोऽपि गरीयान् पाषाणो यस्मिन् प्रक्षिप्ते तच्छकटं भंद्यति, । एवं स्तोकेन स्तोकेन समापन्नेन प्रायश्चित्तस्थानेनाशोध्यमानेन कालक्रमेण चारित्रशकटं भज्यते । अथवा अन्यथा शकटदृष्टान्तभावना शकटे—एकं दारुभग्नं तन्न संस्थापितमेवमन्यदन्यत् भग्नं तन्न संस्थापितमिति सर्वभग्नमेवं चारित्रशकटेऽप्युपसंहारो भावनीयः । तथा एरण्डमण्डपे एकः सर्षपः प्रक्षिप्तः स नापनीतः, अन्यः प्रक्षिप्तः सोऽपि नापनीतः । एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु सर्षपेषु भविष्यति सर्षपो येन प्रक्षिप्तेन सोऽल्पीयानेरण्डमण्डपो भज्यते । एवं स्तोकेनापन्नेनाशोध्यमानेन कालक्रमेण चारित्रमण्डपो भज्यते, । वस्त्रदृष्टान्ते भावना, यथा—शुद्धे वस्त्रे कर्दमबिन्दुः पतितः, स न प्रक्षालितः, अन्यः पतितः सोऽपि न प्रक्षालितः, । एवं पतत्सु कर्दमबिन्दुष्वप्रक्षाल्यमानेषु कालक्रमेण सर्वं तद्वस्त्रं कर्दमवर्णं संजातम् एवं तु शुद्धचारित्रं स्तोकायां स्तोकायामापतितायामापत्तौ प्रायश्चित्तेनाशोध्यमानायां कालक्रमेणा चारित्रं सर्वथा भवति। एवं दृष्टान्तैः प्रायश्चित्तस्य दानकरणे च प्रसाधिते पर आह—

अनुकंपिया य चत्ता अहवा सोही न विज्जए तेसिं । कप्पट्ठगभंडीए दिट्ठंतो धम्मया सुद्धो ॥३७०॥

तुल्यायामप्यापत्तौ यस्य शुद्धतपः प्रयच्छतः स युष्माभिरनुकम्पितस्तद्विषये च भवतामवश्यं रागोऽन्यथेत्थमनुकम्पाकरणानुपपत्तेः यस्य पुनः परिहारं प्रयच्छत स परित्यक्तः कर्कशतपोदानात् तथा च सति तस्मिन् व्यक्तं प्रद्वेषः । अथवा

For Private and Personal Use Only

परलोकमपेक्ष्य परिहारतपस्वी अनुकम्पितः परिहारतपोदानेन तच्चरणशुद्धिकरणात् शुद्धतपस्वी च परित्यक्तः शुद्धतपसा तच्चारित्रस्य शुद्ध्यभावात् । एवं विवक्षातो द्वावप्यनुकम्पितौ यदि वा त्यक्ताविति, अहवा सोहीत्यादि अथवा तयोः शोधिः सर्वथा न विद्यते । तथा हि—यदि परिहारतपसा शुद्धिस्ततः शुद्धतपस्विनो न शुद्धिस्तस्य परिहारतपोऽभावात् । अथ शुद्धतपसा शुद्धिस्तर्हि पारिहारिकस्य यत् परिहारतपसः कर्कशस्य करणं–तत्सर्वं निरर्थकं । शुद्धतपसा शुद्ध्यभ्युपगतौ तेन शुद्ध्यभावात् । अत्राचार्य आह—कप्पट्ठगेत्यादि, कल्पस्थगा बालास्तेषां भंडी गंत्री तया दृष्टान्तस्तथा हि—कल्पस्थकग्रहणं महदुपलक्षणं, तेन महद्गंत्र्या दृष्टांत इत्यपि द्रष्टव्यम्, इयमत्रभावना अत्र बालकगंत्र्या बृहत् पुरुषगंत्र्या च दृष्टांतः तथा हि डिम्भा आत्मीयया गंत्र्या क्रीडन्ति स्वकार्यनिष्पत्तिं च साधयन्ति न पुनः शक्नुवन्ति बृहत्पुरुषगंत्र्या कार्यं कर्तुं, तथा बृहत्पुरुषाणामपि आत्मीयया बृहद्गन्त्र्या कार्यं कुर्वन्ति । न डिम्भकगन्त्र्या अथ डिम्भकगन्त्र्या कुर्वन्ति ततो भूयान् पलिमन्थदोषो न चाभिलषितस्य कार्यस्य परिपूर्णा सिद्धिः । अत्र बृहद्गन्त्र्या भारस्तस्यामारोप्यते तर्हि सा भज्यते मूलत एव कार्यं न शुद्ध्यति । एवं शुद्धतपस्विनां शुद्धतपसा शुद्धिर्भवति परिहारतपस्विनां च परिहारतपसा, यदि पुनः शुद्धतपस्विनां परिहारतप आरोप्यते ततस्तत्र तेषां शक्त्यभावात् मूलत एव भ्रंशः, । अथवा परिहारतपस्विनां शुद्धतपस आरोपस्तर्हि चरणशुद्ध्यभावस्तावता तेषां चरणशुद्ध्ययोगात् । अथ कथं शुद्धतपस्वी परिहारतपस्वी च स्वस्वतपसा शुद्ध्यति नान्येन तत आह—धम्मया शुद्धो इह शुद्धतपस्वी परिहारतपस्वी वा शुद्धो भवति । धम्मया स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् । धर्मेण स्वशक्तिलक्षणेन स्वभावेन, । तत एवमेव शुद्धिर्नान्यथा । एतदेव स्पष्टतरं भावयति ।

जो जं काउं समत्थो, सो तेण विसुज्झए असढभावो । गूहियबलो न सुज्झइ, धम्मसहावोत्ति एगट्टं ॥३७१॥

यः साधुर्यत् शुद्धतपः परिहारतपो वा कर्तुं समर्थः स साधुरशठभावः स्ववीर्यं प्रतिमायामकुर्वाणः स्वधर्मव्यवस्थितत्वात्तेन तपसा शुद्ध्यति, । यः पुनर्गूहितबलः स्ववीर्यंनिगूहति, स न शुद्ध्यति स्वधर्मगूहनात् । धर्मस्वभाव इति द्वयमप्येकार्थं । एतेन धर्मया शुद्धो इति धर्मशब्दस्य पर्यायेण व्याख्या कृता पादत्रयेण त्वादिमेन तत्वत इति ।

अथ शुद्धतपः परिहारतपसोः कतरत् कर्कशं तपः सूरिराह—

आलवणादी उ पया सुद्धतवे अत्थि कक्खडो न भवे ।
इयरंमि उ ते नत्थि कक्खडओ तेण सो होइ ॥ ३७२ ॥

यस्मात् शुद्धतपसि दशाप्यालापनादीनि पदानि सन्ति तेन कारणेन तत्तपः कर्कशं न भवति, । इतरस्मिंस्तु परिहारतपसि यस्मात्तान्यालापनादीनि पदानि न सन्ति, तेषां पूर्वमेव सकलगच्छसमक्षं स्थापितत्वात्तेन तद्भवति कर्कशमिति । यः पुनस्तपः कालो यच्च तपः करणं तत् द्वयोरपि तुल्यम् ।

तम्हा ऊ कप्पट्ठियं अणुपरिहारिं च तो ठवेऊणं । कज्जं वेयावच्चं किच्चं तं वेज्जवच्चं तु ॥ ३७३ ॥

यस्मादेवं परिहारतपःस्थितिः तस्मात्कल्पस्थितम् अनुपरिहारकं च स्थापयेत्, स्थापयित्वा च तौ तदनंतरं समापन्नं परिहारतपो वोढव्यं, तच्चापन्नं परिहारतपः प्रपन्नस्य ताभ्यां कल्पस्थितानुपारिहारिकाभ्यां स्थापिताभ्यां करणिज्जं वेया-

वच्चमिति सूत्रपदमेतदेवानुवदति कार्यं वैयावृत्यं एतदेव व्याचष्टे, कृत्यं करणीयं, तत् स्वोचितंताभ्यां वैयावृत्यं। अथ किं तत् वैयावृत्यं यत्ताभ्यां कर्तव्यमित्यत आह—

वेयावच्चे तिविहे, अप्पाणंमि य परे तदुभए य। अणुसिट्ठि उवालंभे, उग्गहे चेव तिविहम्मि॥३७४॥

वैयावृत्यं त्रिविधं, तद्यथा—अनुशिष्टिरुपालम्भोऽनुग्रहश्च। त्रिविधेऽप्यस्मिन् वैयावृत्ये प्रत्येकं त्रयो भेदास्तद्यथा—अनुशिष्टिरात्मनि आत्मविषया, परस्मिन् परविषया, तदुभयस्मिन् उभयविषया। आत्मपरतदुभयविषया इत्यर्थः। एवमुपालम्भोपग्रहावपि प्रत्येकमात्मपरतदुभयविषयौ भावयितव्यौ। तत्र उपदेशप्रदानमनुशिष्टिः, स्तुतिकरणं वा अनुशिष्टिः। तत्र यत् आत्मानमात्मना अनुशास्ति सा आत्मानुशिष्टिः। यत्पुनः परस्य परेण चानुशासनं सा परानुशिष्टिः।

तत्रोदाहरणम्—चम्पायां नगर्यां सुभद्रा सा हि सर्वैरपि नागरिकजनैरनुशिष्टा। यथा—धन्यासि त्वं, कृतपुण्यासि त्वमिति,। यत्पुनरात्मानं परं चानुशास्ति, सा उभयानुशिष्टिः। तथा अनाचारे कृते सति यत् सानुनयोपदेशदानमेष उपालम्भः। सोऽपि त्रिविधस्तद्यथा—आत्मनि परे तदुभये च। तत्र यदात्मानमात्मनैवोपालभते। यथा त्वयेदं कृतं तस्मात् सम्यक् सहस्वेति स आत्मोपालम्भः। परेणाचार्यादिना यदुपालम्भनं स परोपालम्भः।

तत्रोदाहरणं—मृगावतिर्देवी सा हि आर्यचन्दनया अकालचारिणीति कृत्वा उपालब्धा। उभयोपालम्भनो नाम यत्पुनः प्रथमत आत्मानमात्मनोपालभते पश्चादाचार्यादिना परेणोपालभ्यते,। यदि वा गुरुणोपालभ्यमानस्तत् गुरुवचनं सम्यक् प्रतिपाद्यमानं प्रत्युच्चरति,। एषउभयोपालम्भः। तथा उपग्रहणमुपग्रहः उपष्टंभकरणमित्यर्थः। सोऽपि त्रिविधस्तद्यथा,—आत्मो-

पग्रहः परोपग्रह उभयोपग्रहश्च । तत्र यदात्मन उपष्टम्भकरणं, स आत्मोपग्रहः । यत्पुनः परमुपगृह्णाति स परोपग्रहः । आत्मनः परस्य चोपष्टम्भकरणमुभयोपग्रहः । उपग्रहश्च स्वरूपतो द्विधा–द्रव्यतो भावतश्च । अत्र चतुर्भङ्गिका–द्रव्यतो नामैक उपग्रहो न भावतः, । १ । भावत एको न द्रव्यतः । २ । एको द्रव्यतो भावतोऽपि । ३ । एको न द्रव्यतो नापि भावतः । ४ । अत्र चतुर्थो भङ्गः शून्यः । तृतीयभङ्गे उदाहरणमाचार्यः तथा उक्तानेव दृष्टान्तानुपदर्शयति—

अणुसट्ठीए सुभद्दा उवालंभंमिय मिगावती देवी । आयरिओ दोसु उवग्गहो य सव्वत्थ वायरिओ ॥३७४॥

अनुशिष्टौ परानुशिष्टावुदाहरणं सुभद्रा, उपालंभे परोपालंभे उदाहरणं मृगावतिर्देवी । एते च द्वेऽप्युदाहरणे प्रागेव भाविते । परस्यद्रव्यभावयोर्विषये उपग्रहे उदाहरणमाचार्यः । स हि द्रव्यमन्नपानादि दापयति, भावतः प्रतिपृच्छादिकं करोति । अथवा दोसु उवग्गहेयत्ति यद्वयोः पारिहारिकानुपारिहारिकयोरुपग्रहे आचार्यो वर्तते तस्मात् परोपग्रहे आचार्य उदाहरणं । अथवा सर्वत्र अनुशिष्टौ उपालम्भे उपग्रहे च उदाहरणमाचार्यः । यतः स पारिहारिकस्यानुपारिहारिकस्य समस्तस्यापि गच्छस्यानुशिष्यादीनि करोतीति । सम्प्रति त्रिविधामप्युनुशिष्टिं भावयति—

दंडसुलभंमि लोए, मा अमतिं कुणसु दंडितोमित्ति । एस दुलहो हु दंडो, भवदंडनिवारओ जीव ॥३७५॥
अवि पहु विसोहिओ ते, अप्पाणायार मइलिओ जीव ! । अप्प परे उभए अनुसट्ठी थुइति एगट्ठा ॥३७६॥

दण्डः सुलभो यत्रासौ दण्डसुलभस्तस्मिन् लोके । ए जीव मा एवंरूपाममतिं कुमतिं कुर्याः यथाहमाचार्येण प्रायश्चित्त-

दानतो दण्डितोऽस्मीति यत एष प्रायश्चित्तदानरूपो दण्डो दुर्लभः। कस्मात् दुर्लभ इत्याह—भवदण्डनिवारकः निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायोदर्शनमिति न्यायात्। हेतौ प्रथमा। ततोऽयमर्थः—यत एष दण्डो भव एव संसार एव दुःसहः दुःखात्मकत्वात्। दण्डो भवदण्डस्तस्य निवारको भवदण्डनिवारकः तस्मात् दुर्लभः अपि च हु निश्चितं हे जीव! ते आत्मा अनाचारमलिनः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या विशोधितो भवति,। तस्मात् न दण्डितोऽस्मीति बुद्धिरात्मनि परिभावयितव्या। किन्तूपकृतोऽहमनुपकृतपरहितकारिभिराचार्यैरिति चिन्तनीयमिति। एवम मुनोल्लेखेन आत्मनि परस्मिन् उभयस्मिंश्चानुशिष्टिरनुगन्तव्या। आत्मनि साक्षादियमुक्ता एतदनुसारेण परस्मिन्नुभयस्मिन्नपि च सा प्रतिपत्तव्येति भावः। अनुशिष्टिस्तुतिरित्येकोऽर्थोऽत्रापिशब्दः सामर्थ्याद्गम्यते। एतावपि द्वौ शब्दावेकार्थौ। किमुक्तं भवति ? अनुशिष्टिः स्तुतिरित्यपि द्रष्टव्यमिति। सम्प्रत्यात्मोपालंभोल्लेखं दर्शयति—

तुमए चेव कयमिणं न सुद्धगारिस्स दिज्जए दंडो। इह मुक्कोवि न मुच्चइ परत्थ इह होउवालंभो ॥३७७॥

त्वयैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मान्न कस्याप्युपरि अन्यथाभावः कल्पनीयः न खलु शुद्धकारिणो लोकेऽपि दण्डो दीयते। किं च यदि इह भवे कथमप्याचार्येणैव मेवमुच्यते तथापि इह भवे मुक्तोऽपि परत्र परलोके न मुच्यते। तस्मात्प्रमादापन्नं प्रायश्चित्तमवश्यं गुणबुद्ध्या कर्त्तव्यं इति इह एष भवत्युपालम्भः। एष आत्मोपालम्भः। एतदनुसारेण परोपालम्भ उभयोपालम्भोऽपि भावनीयः। सम्प्रति परोपग्रहे यदुक्तं 'आयरितो दोसुवग्गहे य" इति तत् व्याख्यानयति—

दव्वेण य भावेण य उवग्गहो दव्व अन्नपाणाइं। भावे पडिपुच्छाइं, करेति जं वा गिलाणस्स ॥३७८॥

उपग्रहो द्विविधो—द्रव्येण भावेन च। तत्र दव्वे इति तृतीयार्थे सप्तमी। द्रव्येणोपग्रहः कल्पस्थितोऽनुपारिहारिको वाऽसमर्थस्य सतोऽन्नपानाद्यानीय ददाति। भावे भावेनोपग्रहो यत् सूत्रेऽर्थे वा प्रतिपृच्छादि करोति। अथवा यत् ग्लानस्य क्रियते समाधानोत्पादनमेष भावोपग्रहः अधुना दोसु उवग्गहे य इत्यस्य व्याख्यानान्तरमाह—

परिहाराणुपरिहारी दुविहेण उवग्गहेण आयरिओ। उवगेण्हइ सव्वं वा, स बालवुड्ढाउलं गच्छं॥३७९॥

पारिहारिकमनुपारिहारिकं च एतौ द्वावपि द्विविधेन द्रव्यरूपेण भावरूपेण चोपग्रहेणाचार्य उपगृह्णाति, उपष्टभ्नाति। ततः परोपग्रहे आचार्य उदाहरणम्। 'सव्वत्थवायरिओ' इत्यस्य व्याख्यानमाह—सव्वं वा इत्यादि वाशब्दः पूर्वार्द्धोक्तपक्षापेक्षया पक्षान्तरसूचने सर्वं पारिहारिकमनुपारिहारिकं स बालवृद्धाकुलं च गच्छमाचार्यो द्रव्यतो भावतश्चोपगृह्णाति,। ततः सर्वत्र समस्तेऽपि गच्छे आचार्य उपग्रहे वर्तते। तस्मात्परोपग्रहे स उदाहरणं अत्रैव व्याख्यानान्तरमाह—

अहवाणुसट्ठु वा लंभुवग्गाहे कुणति तिन्नि वि गुरु से। सव्वस वि गच्छस्स अणुसट्ठाईणि सो कुणति।३८०।

अथवेति प्रकारान्तरे अनुशिष्टि उपालम्भ उपग्रहान् त्रीनपि गुरुराचार्यः से तस्य पारिहारिकस्य यथायोगं करोति। न केवलं पारिहारिकस्य यथायोगं करोति किन्तु सर्वस्यापि गच्छस्य अनुशिष्ट्यादीनि त्रीण्यपि स आचार्यः करोति। अत्र शिष्यः प्राह—

आयरिओ केरिसओ, इह लोगे केरिसो व परलोए। इह लोए असारणिओ, परलोए फुडं भणंतो उ।३८१।

य एष उपगृह कृत आचार्यस्तमेव ज्ञातुमिच्छामि कीदृशः खल्वाचार्य इहलोके हितकारी कीदृशः परलोके इति सूरिराह—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चतुर्विधः सामान्येनाचार्यः। तद्यथा-इहलोके हितो नामैको न परलोकहितः १, परलोकहितो नेहलोकहितः २ इहलोकहितोऽपि परलोकहितोऽपि ३, न इहलोकहितो नापि परलोकहितः ४। तत्र प्रथमद्वितीयभंगव्याख्यानमाह-'इहलोए' इत्यादि। तत्र यो वस्त्रपात्रभक्तपानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति न पुनः संयमे सीदतः सारयति सोऽसारणिकः सारणारहितो इहलोकेहितो न परलोके। एषा प्रथमभंगभावना। यः पुनः संयमयोगेषु प्रमाद्यतां सारणां करोति न च वस्त्रपात्रभक्तपानादिकं प्रयच्छति, स केवलं स्फुटं भणन् ब्रुवाणः परलोके हितो न इहलोके इति सामर्थ्याद्गम्यते, । एषा द्वितीयभङ्गभावना। तृतीयचतुर्थ-भङ्गभावना तु स्वयं भावनीया। सा चैवम्-यो वस्त्रपात्रभक्तपानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति संयमयोगेषु च सीदतः सारयति स इहलोके हितः परलोके च हितः। चतुर्थ उभयरहितः। अत्र पर आह-'ननु यो भद्रस्वभावतया न सारयति वस्त्रपात्रभक्तादिकं तु समस्तमापूरयति स एव समीचीनो यः पुनः खरपरुषं ब्रुवाणश्चण्डरुद्राचार्य इव सारयति न समी-चीनोऽसमाध्युत्पादकत्वात्तत्राह--

जीहाए विलिहंतो न भद्दतो जत्थ सारणा नत्थि। दंडेणवि ताडेंतो स भद्दतो सारणा जत्थ ॥ ३८२ ॥

यत्र नाम संयमयोगेषु सीदतां सारणा नास्ति, स आचार्यो जीह्वया विलिहन् मधुरवचोभिरानन्दयन् उपलक्षणमेतत् वस्त्रपात्रादिकं च पूरयन् न भद्रको न समीचीनः, परलोकापायेषु पातनात्। यत्र पुनः सीदतां साधूनां सम्यक् सारणासंयम-योगेषु प्रवर्तना समस्ति स आचार्यो दण्डेनापि ताडयन् भद्रकः एकान्तसमीचीनः सकलसांसारिकापायेभ्यः परित्राणकरणात्। अथ सारणामकुर्वाणो जिह्वया विलिहन् कस्मान्न समीचीन इत्यत्राह--

For Private and Personal Use Only

जह सरणमुवगयाणं जीवियववरोवणं नरो कुणइ । एवं सारणियाणं आवरितो असारओ गच्छे ॥३८३।

यथा कोऽपि नर एकान्तेनाहितकारी शरणमुपगतानां जीविताव्यपरोपणं करोति एवं साधूनामपि सारणमुपगतानां सारणीयानां संयमयोगेषु प्रमादव्यावर्त्तनेना प्रवर्तनीयानामाचार्योऽसारको गच्छे भावनीयः । सोऽपि शरणोपगतशिरो निकर्त्तक इव एकान्तेनाहितकारीति भावः शरणमुपगतानां संसारापारपारावारे निरनुकम्पं प्रक्षेपणात् स च तादृश इह परलोकहितार्थिना परित्याज्यः। यस्तु खरपरुषभणनेनापि संयमयोगेषु सीदतः सारयति संसारनिस्तारकत्वादेकान्तेनाश्रयणीयः। ततस्तृतीयभङ्गवर्ती आचार्यः परिहारिकस्यानुशिष्ट्यादित्रिविधं करोति कारयति अनुमन्यते च ।

एवं च कीरमाणे अणुसट्ठाइं मि वेयवच्चे उ। कोवि य पडिसेविज्जा से वियकसिणेऽरुहेयव्वे ॥ ३८४ ॥

एवमपि यथागममनन्तरोदितेनापि प्रकारेण अनुशिष्ट्यादौ त्रिविधे वैयावृत्ये क्रियमाणे कोऽपि प्रतिसेवितप्रायश्चित्तस्थानमापद्यते इति भावः। सेविय कसिणे रुहेयव्वे इति तदपि कृत्स्नमारोपयितव्यं । कृत्स्नं नाम निरवशेषम् । एतेन ' ठविए वि पडिसेविता सेवि कसिणे त्तत्थेव आरुहियव्वे सिया इति सूत्रपदं व्याख्यातं । कृत्स्नमित्युक्तं तत्र कृत्स्नप्ररूपणार्थमाह—

पडिसेवणाय संचय आरुवण अणुग्गहे य बोधव्वे। अणुग्घाय निरवसेसं कसिणं पुण छव्विहं होइ॥३८५॥

पारंचियमासीयं छम्मासारूवण छद्दिणगएहिं । कालगुरुनिरंतरं वा, अणुणमहियं भवेच्छट्ठं ॥ ३८६ ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनयोर्गाथयोर्यथासङ्ख्येन पदयोजना। सा चैवं–कृत्स्नं पुनः शब्दो वाक्यभेदार्थः। स च वाक्यभेद एवं वैयावृत्ये क्रियमाणे प्रतिसेवेत ततस्तत् कृत्स्नमारोपयेत्। तत् पुनः कृत्स्नं षड्विधं षट्प्रकारं भवति। तद्यथा–प्रतिसेवनेति प्रतिसेवना कृत्स्नमेवं संचयकृत्स्नमारोपणाकृत्स्नं अनुग्रहकृत्स्नमनुद्घातं कृत्स्नं निरवशेषं कृत्स्नमिति। तत्र प्रतिसेवनाकृत्स्नं। ततः परस्यान्यस्य प्रतिसेवनास्थानस्यासम्भवात्। सञ्चयकृत्स्नमशीतं मासशतं। ततः परस्य संचयस्याभावात् आरोपणाकृत्स्नं षाण्मासिकं,। ततः परस्य भगवतोवर्धमानस्वामिनः तीर्थे आरोपणस्याभावात्, अनुग्रहकृत्स्नं यत् षण्णां मासानामारोपितं षट् दिवसा गतास्तदनन्तरमन्यत् षण्मासान् आपन्नस्ततो यत् अव्यूढं तत्समस्तंझोषितं पश्चात् यदन्यत् षाण्मासिकमापन्नं तद्वहति, तथा चाह––'छद्दिणगहिएहिं' ति, अत्र तृतीया सप्तम्यर्थे पूर्वषण्माससम्बन्धिषु षट्सुदिनेषु गतेषु यदन्यत् षाण्मासिकमारोपितमुह्यते। अत्र यस्मात् पञ्चमासाश्चतुर्विंशतिदिवसाश्चारोपितास्तत एतदनुग्रहकृत्स्नमनुग्रहकृत्स्नग्रहणेन निरनुग्रहकृत्स्नमपि सूचितं द्रष्टव्यं। तच्चैवं भावनीयं–षण्मासे प्रतिस्थापिते पञ्चमासाश्चतुर्विंशतिदिवसाश्च व्यूढास्तदनन्तरमन्यत् षाण्मासिकमापन्नस्ततः तद्वहति। पूर्वषण्मासस्य षट् दिवसा झोषिताः अनुद्घातकृत्स्नं यत् कालगुरु यथा मासगुरुकादि अथवा निरन्तरं दानमनुद्घातकृत्स्नं। अत्र मासलघुकाद्यपि निरन्तरं दीयमानमनुद्घातमवसातव्यं। यदि वा अनुद्घातं त्रिविधं तद्यथा–कालगुरु तपोगुरु उभयगुरु च। तत्र कालगुरुनाम यत् ग्रीष्मादौ कर्कशे काले दीयते। तपोगुरु यदष्टमादि दीयते निरंतरं वा उभयगुरु यत् ग्रीष्मादौ काले निरन्तरं च दानं निरवशेषं कृत्स्नं नाम यदापन्नं तत्सर्वमन्यूनमनतिरिक्तं दीयते। अथात्र कतमेन कृत्स्नेनारोपयितव्यं। उच्यते—

For Private and Personal Use Only

एत्तो समारोहेज्जा अणुग्गहकसिणेण चिण्णसेसंमि ॥ आलोयणं सुणेत्ता पुरिसज्जायं च विण्णाय ॥३८७॥

एत्तो इति, प्राकृतशैलीवशात् षष्ठ्यर्थे पञ्चमी । अमीषां षण्णां कृत्स्नानां मध्ये अनुग्रहकृत्स्नेन प्रागारोपितस्य चीर्णे शेषे चीर्णशेषेषु दिवसेषु आरोपयेत् । किं कृत्वा अनुग्रहकृत्स्नेनारोपयेत् इत्यत आह—आलोचनां हा दुष्टु कृतमित्यादि निन्दन् पुरःसरं श्रुत्वा आकर्ण्य तथा पुरुषजातं धृतिसंहननाभ्यां दुर्बलं विज्ञाय । इयमत्र भावना—यदि षण्मासापन्नो धृतिसंहननाभ्यां च दुर्बलस्ततस्ते अनुग्रहकृत्स्नेन दीयन्ते । अथ तीव्राध्यवसायेन प्रतिसेवितं रागद्वेषाध्यवसायकलुषितेन वालोचितं धृतिसंहननाभ्यां च न दुर्बलस्ततस्ते निरनुग्रहकृत्स्नेनारोप्यन्ते षट्सु दिवसेषु शेषेषु तदन्यत् षाण्मासिकमारोप्यते इति भावः । सम्प्रति प्रतिसेवनालोचनाविषयाचतुर्भंगिकाखण्डसूत्रं पुव्वं पडिसेवियमित्यादि व्याख्यानयति—

पुव्वाणुपुव्वि दुविहा, पडिसेवणाए तहेव आलोए। पडिसेवण आलोयणपुव्वं पच्छाव चउभंगो ॥३८८॥

सूत्रे पूर्वमिति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पूर्वानुपूर्वीति प्रतिपत्तव्यम् । पूर्वानुपूर्वी नाम अनुपरिपाटिः सा द्विधा । तद्यथा—प्रतिसेवने तथैव आलोचे आलोचनायां तत्र प्रतिसेवने आलोचनायां च पूर्वं पश्चादिति पदाभ्यां चतुर्भङ्गी । सा च यथा सूत्रे तथा उच्चारयितव्या परं सूत्रे पूर्वशब्दः पश्चाच्छब्दश्च साक्षादुपात्तः । पूर्वशब्दश्च पूर्वानुपूर्वीवाचकः । पश्चाच्छब्दश्च पश्चादनुपूर्व्याभिधायी । तत एवं भङ्गोच्चारणं द्रष्टव्यम् । पूर्वानुपूर्व्या प्रतिसेवितं पूर्वानुपूर्व्या आलोचितम् १, पूर्वानुपूर्व्या प्रतिसेवितं पश्चादनुपूर्व्या आलोचितम् २, पश्चादानुपूर्व्या प्रतिसेवितं पूर्वानुपूर्व्या आलोचितं ३, पश्चादानुपूर्व्या प्रतिसेवितं

For Private and Personal Use Only

पश्चादानुपूर्व्या आलोचितं ४ । चतुर्भङ्गी भावनार्थमेवाह—

पुव्वाणुपुव्वि पढमो, विवरीए बिइय तइयए गुरुगो । आयरियकारणा वा पच्छा पच्छावसुम्रो उ ॥३८९॥

या पूर्वानुपूर्वी प्रतिसेवनायामालोचनायां च एष प्रथमो भङ्गः । अस्य त्वियं भावना । गीतार्थः कारणे समुत्पन्ने सति लघुगुरुपर्यालोचनापुरस्सरं लघुगुरुपञ्चकादि यतनया प्रतिसेवते एषा प्रतिसेवनानुपूर्वी । तदनन्तरं गुरुसकाशे यत् यथा प्रतिसेवितं तत्तथैवालोचयति-एषा आलोचनानुपूर्वी विवरीए बिइय तइयत्ति यथाक्रममनुत्तरपूर्वयोः पदयोर्विपरीत-भावप्रधानोऽयं निर्देशः । वैपरीत्ये द्वितीयतृतीयभङ्गौ पूर्वानुपूर्व्या प्रतिसेवितं पश्चादानुपूर्व्या आलोचितमिति द्वितीयः । पश्चादानुपूर्व्या प्रतिसेवितं पूर्वानुपूर्व्या आलोचितमिति तृतीय इति भावः । तत्रेयं द्वितीयभङ्गभावना पूर्वं लघुगुरुपर्या-लोचनेन लघुगुरुमासादिक्रमेण यतनया प्रतिसेवितं तदनन्तरं तथाविधकारणोत्पत्तौ लघुगुरुपञ्चकादि आलोचनावेलायां तु प्रथमतो लघुगुरुपञ्चकादि कथयति, पश्चात् मासादि । कस्मादेवं कथयतीति चेत् ? उच्यते—आशङ्कासम्भवात् । तथा यदि पूर्वमासादि कथयिष्यामि तस्मात् पञ्चकादि तत एवं गुरूणां चित्ते स्थास्यति । यथा एषोऽयतनया प्रतिसेवी कथमन्यथा यतस्ततो मासादि प्रथमतः प्रतिसेवितमान् । ततोऽयतनानिष्पन्नं च द्वे प्रायश्चित्ते मह्यं दद्युरिति पूर्वानुपूर्व्या प्रतिसेवते पश्चादानुपूर्व्या आलोचयति तृतीयभङ्गे त्वियं भावना पूर्वं गुरुलाघवचिन्ता विकलतया प्रथमतो गुरुमासादीनि प्रतिसेवितानि तदनन्तरं गुरुपञ्चकादीनि । आलोचनावेलायां तु पूर्वं लघुपञ्चकादीनि कथयति, तदनन्तरं गुरुमासिकादीनि मा मह्यमयतनया प्रतिसेवनाकारीति ज्ञात्वा अयतनानिष्पन्नं प्रतिसेवना निष्पन्नं चेति प्रायश्चित्तद्वयं दद्युरिति बुद्ध्या अथवा

एवमालोचयन्तं श्रुत्वा गुरवो ज्ञास्यन्ति । यथा एष महानुभावो यतनया प्रतिसेवितवान् ततो न प्रायश्चित्तभागिति मह्यं प्रायश्चित्तं दास्यन्ति अल्पं वा दास्यन्ति । ततो द्वितीयभङ्गे च यथापन्नं तद्दीयते । मायां च कृतवानिति मायानिष्पन्नो गुरुक इति गुरुमासोऽधिको दीयते। अथवा पच्छा पडिसेवियं पुव्वं आलोइयमित्यत्र न पूर्वशब्दः पूर्वानुपूर्वाभिधायी । नापि पश्चाच्छब्दः पश्चादानुपूर्वीवाचकः, किन्तु प्रसिद्धार्थप्रतिपादको ज्ञेयः। ततोऽयमर्थः–पश्चात्प्रतिसेविते पूर्वं प्राक् आलोचयति । एष भङ्गः कथं संभवतीति चेत् ते आहुः–'आयरियकारणा वा' इति। वा शब्दस्तृतीयभङ्गस्य प्रकारान्तरताव्याख्यापनार्थः । आचार्यकारणात् । उपलक्षणमेतत् । पश्चात् प्रतिसेवते पूर्व मालोचयति । इयमत्र भावना आचार्यादिकारणतोऽन्यग्रामं गन्तुमना यदि वा कारणान्तरे समुत्पन्ने सति विकृतिमाहारयितुकाम आचार्यं विज्ञपयति।–' इच्छामि भदन्त युष्माभिरनुज्ञातः सन् एतेन कारणेन अमुकां विकृतिमेतावन्तं कालमाहारयितुमिति । एवं पूर्वमालोचना पश्चात् प्रतिसेवनोपजायते । अथवायं तृतीयो भङ्गः शून्य एव द्रष्टव्यः । तथानुज्ञायामपि कृतायां प्रतिसेवनानन्तरं भूय आलोचनात् । तथा चाह–पच्छावसुन्नोत्ति, पश्चात् प्रतिसेवनापूर्वमालोचनेनेति शून्य एव भङ्गस्तुरेवकारार्थः । तत्र यदुक्तं पुव्वाणुपुव्वि पढमो इत्यस्य व्याख्यानमाह–

पच्छित्तऽणुपुव्वीए जयणापडिसेवणाए अणुपुव्वी। एमेव विगडणाए बितियतइय माइणो गुरुगो ॥३६०॥

गुरुलघुपर्यालोचनया प्रायश्चित्तानुपूर्व्या प्रायश्चित्तानुपरिपाट्या गुरुलघुपञ्चकादिक्रमेणेत्यर्थः । यत् यतनया प्रतिसेवितमेषा प्रतिसेवनायामनुपूर्वी एवमेव यथैव प्रतिसेवितवान् तथैव यत् आलोचयति । एषा विकटनायामालोचनायामनुपूर्वी

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

द्वितीयतृतीयभंगयोः । पुनर्यदापन्नं तावन्नियमतो दीयते, केवलं मायिनो मायाविनस्तौ भङ्गाविति द्वयोरपि भङ्गयोरधिको गुरुमासो दीयते । साम्प्रतमनयोरेव भङ्गयोर्भावनामाह—

पुव्वं गुरूणि पडिसेविऊण पच्छा लहूणि सेवित्ता । लघुए पुव्वं कहयति मा मे दो दिज्ज पच्छित्ते ॥३९१॥

अत्र द्वितीयभङ्गभावनायां गुरुशब्दो बृहदभिधायी, लघुशब्दोऽल्पवाचकः । ततोऽयमर्थः—पूर्वं गुरूणि मासलघुकादीनि प्रतिसेव्य पश्चात् लघूनि लघुपञ्चकादीनि प्रतिसेवते । प्रतिसेव्य च तदनन्तरमालोचनावेलायां पूर्वं लघुकानि लघुपञ्चकादीनि कथयति पश्चात् मासलघुकादीनि । कस्मादेवं कथयतीति चेदत आह—' मा मे ' इत्यादि । पूर्वमासलघुकादिकथने अयतनया प्रतिसेवित्वं मे गुरुणा विज्ञायेत । ततो द्वे प्रायश्चित्ते गुरुर्दद्यात् । अयतनानिष्पन्नं प्रतिसेवनानिष्पन्नं च । तस्मात् मामे द्वे प्रायश्चित्ते दद्यादिति पूर्वं लघुपञ्चकादि कथयति । तृतीयभङ्गभावनायां त्वियं भावना—गुरुलघुपर्यालोचनामन्तरेण गुरूणि मासगुरुकादीनि प्रतिसेव्य पश्चात् लघूनि लघुपञ्चकादीनि प्रतिसेवते । प्रतिसेव्य च पूर्वं लघुकानि लघुपञ्चकादीनि कथयति । पश्चात् गुरुमासादेवं कथयतीति चेदत्र आह—मा मे इत्यादि पूर्ववत् । अथवेयं तृतीयभङ्गविशेषतो भावना ।

अहवा जय पडिसेवित्ति नव दाहिंति मज्झ पच्छित्तं । इय दो मज्झिमभंगा चरमो पुण पढम सरिसोउ ।३९३।

अथवेति प्रकारान्तरे यतं यतनया प्रतिसेवी प्रतिसेवनाकारीति ज्ञात्वा नैव मम दास्यंति प्रायश्चित्तं, । उपलक्षणमेतत् । स्वल्पं वा दास्यन्ति प्रायश्चित्तमिति हेतोरुक्तेन प्रकारेण कथयति । तत इति एवममुना प्रकारेण द्वौ मध्यमभङ्गौ द्वितीयतृतीय-

For Private and Personal Use Only

भङ्गौ मायाविन इति शेषः। चरमः पुनर्भङ्गः पश्चादानुपूर्व्या प्रतिसेवितं पश्चादानुपूर्व्यालोचितमित्येवंरूपः प्रथमसदृशः। यथा प्रथमे भङ्गे यथैव प्रतिसेवना तथैवालोचनेत्यमायाविनः स भङ्गः। तथा चरमभङ्गेऽपि प्रतिसेवनाक्रमेणालोचना न मायावशतोऽन्यथेत्येषोप्यमायिन एवेति प्रथमसदृशश्चरमभङ्गः। तदेवं यतः प्रथमचरमभङ्गावमायाविनो द्वितीयतृतीयभङ्गौ प्रतिकुञ्चनायामतः प्रतिकुञ्चनाऽप्रतिकुञ्चनाविषयचतुर्भङ्गी सूत्रखण्डं अपलिउञ्चियं इत्यादि। एतद्व्याख्यानार्थमाह ॥

पलिउंचण चउभंगो वाहे गोणीय पढमतो सुद्धो। तं चेवयमच्छरिते सहसा पलिउंचमाणे उ ॥३९४॥

प्रतिकुञ्चनमधिकृत्य प्रतिषेधाप्रतिषेधाभ्यां चतुर्भङ्गी। गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्। सा च चतुर्भङ्गी यथा सूत्रेण तथोच्चारणीया। तद्यथा अप्रतिकुञ्चितेऽप्रतिकुञ्चितं १, अप्रतिकुञ्चिते प्रतिकुञ्चितं २, प्रतिकुञ्चिते अप्रतिकुञ्चितं ३, प्रतिकुञ्चिते प्रतिकुञ्चितं ४। अस्यां चतुर्भङ्ग्यां व्याधो गोणी च शब्दात् भिक्षुकी च दृष्टान्तः।

तत्र व्याधदृष्टान्तोऽयम्—जहा कोवि वाहो कस्सइ ईसरस्स कयवित्तीतो मंसं उवणेइ। अण्णया सो वाहो मंसं सुंदरं घेत्तुं ईसरसमीवं संपट्ठितो चिंतेइ य इमस्स सव्वं मंसं दायव्वंति पत्तो ईसरसमीवं। तेण आभट्ठो स्वागतं सुस्वागतं उवविसाहित्ति वाहेणं तुट्ठेणं सव्वं मंसं दिन्नं। एवं कोवि सावराहो आलोइउकामो आयरियस्सगासं ट्ठितो चिंतेइ य सुहुमबायरा सव्वे अइयारा मए आलोइयव्वा इति पत्तो आयरियसमीवं। आयरिएणं सुट्ठु आढाइत्तो धण्णोसि तुमं, संपुन्नोसि तुमं, न दुक्करं जं पडिसेविज्जइ तं दुक्करं जं सम्मं आलोइज्जइ। ततो तुट्ठेण सव्वं जहा चिंतियमपलिउंचियमालोइयं। इह चिंतावेलायामप्यप्रति-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुञ्चितमालोचनावेलायामप्यप्रतिकुञ्चितमिति प्रथमो भङ्गः शुद्धः । तं चेवय मच्छरिए इत्यादि । यदेव प्रथम व्याधोदाहरणे व्याधस्यागमनं तदेव द्वितीय भङ्गेऽपि वक्तव्यं तथैवाप्रतिकुञ्चितबुद्ध्या व्याध आगत इति वक्तव्यमित्यर्थः । तद्यथा–वाहो सुंदरं मंसंघेत्तुं इस्सराभिमुहं संपट्ठितो चिंतेइय सव्वं मंसं इमस्स दायव्वंति । पत्तो इसरसमीवं । तेन च ईश्वरेण कारणे अकारणे वा सहसा पूर्वापरमपर्यालोच्य मत्सरितो मत्सरस्तस्योत्पादितो यथा किमिति त्वमुत्सूरे समागत इति ।

खरंटणभीतो रुट्ठो सक्कारं दिंति ततियए सेसं । भिक्खूणि वाह चउत्थो सहसा पलिउंचमाणेउं ॥३९५॥

स उक्तप्रकारेण मत्सरितः सन् खरण्टनभीतः खरण्टनमुक्तप्रकारेण निर्भर्त्सनं तेन भीतः खरण्टनभीतो रुष्टो रोषं गतवान् ततस्तेन रुष्टेन प्रतिकुञ्चितं न सर्वं मांसं दिन्नं । ततस्तास्मिन् सहसा मत्सरिते खरण्टनभीते रुष्टे प्रतिकुञ्चिते द्वितीयभङ्गस्योपनयः कार्यः । स चैवं आलोयगो वि आगतो पुच्छितो केन कारणेन आगतोऽसि भणियमिवराहमालोएउं आयरिएणं खरण्टितो कीस तहा विहरियं जहा अवराहं पत्तो आलोएन्तो वा खरण्टितो ततो तेण न सम्ममालोइयं इति । गतो द्वितीयभङ्गस्तृतीयभङ्गभावनार्थमाह–सक्कारं देंति तइयए असेसं तृतीयभंगे स ईश्वरस्तस्य व्याधस्य सत्कारं कृतवान् । ततः स व्याधस्तस्मै अशेषं समस्तं मांसं ददाति । एषोऽक्षरार्थो भावार्थस्त्वयम्–तहेव वाहा संपट्ठितो मंसं घेत्तुं चिंतेइ य न सव्वं मंसं मए दायव्वं ति पत्तो ईसरसमीवं ईसरेण सुट्ठु आढाइतो तेण से सव्वं मंसं दिन्नं । एवमालोयगोवि संपट्ठितो, पाडिएहिय साहुं पुच्छति–अमुगस्स आयरियस्स मज्झेण आगतोऽसि । सो भणति आमं, केरिसो–सो आयरितो सुहाहिगमो नवात्ति तेण

For Private and Personal Use Only

भणियं । दुरहिगमो तहेव तेण चिंतियं न सम्मं मए आलोइयव्वंति । आगतो गुरुसमीवं । तेण सम्ममाढातितो पुच्छितो य–' किमागमणं ' । तेण भणियं–आलोइउं । ताहे आयरिएणं सुट्ठु उववूहितो धण्णोसि तुममिच्चादि विभासा । तेण तुट्ठेण सव्वं सम्मं आलोइयं गतस्तृतीयो भङ्गः । चतुर्थभङ्गस्य त्वेषा भावना—सो वाहो मंसं घेत्तुं पट्ठितो चिंतेइ य न सव्वं मंसं मए दायव्वंत्ति । एवं पलिउंचिय आगतो ईसरेण खरण्टितो तेण य खरंटिएण पुव्वपलिउंचिय भावेण न सव्वं दिन्नं । एवमालोयगे वि उवणयो कायव्वो ॥

सम्प्रति चतुर्ष्वपि भङ्गेषु गोणीदृष्टान्तभावना । जहा–गोणी दोहिउकामा पन्हुया आगया सामिणा उवज्झिया गृहे प्रविशन्ती मधुरभणित्या नाम्ना उपाहुता आकारिता इत्यर्थः । ततो हट्ठेण पुट्ठा धूमाइंहिय उवग्गहिया वलिमत्ताए य निउत्ता भक्खे नियोजिता इत्यर्थः । ततो सव्वं खीरं पएहुया एवमालोचकेऽपि प्रागुक्तानुसारेण स्वयमुपनयो भावनीयः । बिइया गोणी दोहिउकामा पन्हुया आगया नो ढाइया पिट्टिया य वंसाईहिं । तीए न सव्वं खीरं दिन्नं । एवमालोचकेप्युपनयो भावनीयः । तइया गोणी अ दोहेउकामा आगया उज्झया पलिमत्ताए निउत्ता सव्वं पन्हुया एवमालोयगेवि विभासा । चतुत्थी गोणी अ दोहिउकामा आगया सामिणा पिट्टिया । सव्वं खीरं न हु पन्हुया । अत्राप्यालोचके तथैवोपनयः ॥

अधुना चतुर्ष्वपि भङ्गेषु भिक्षुकीदृष्टान्तो भाव्यते–काइ भिक्खुणी कस्सइ पुव्वपरिचियस्स घरं गया तीए पइरिक्के +खोरियं दिट्ठं गहियं च । गया नियट्ठाणं पच्छा से भावो परिणतो अप्पेमि त्ति घरं गया तेहिं आढाइया तुट्ठाए

+ भाजनविशेष.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दिण्णं खोरियं, एवमालोयगेवि विभासा। अण्णा भिक्खुणी कस्सइ पुव्वपरिचियस्स घरं गया तीए पइरिक्के खोरयं गहियं चिंतियं च णाए दायव्वं ति घरं गया सा नाढाइया खरंटिया य तीए न दिन्नं, एवमालोयगे विभासा। तइयाए भिक्खुणीए खोरयं गहियं चिंतियं च न दायव्वं त्ति। घरं गया स्वागतं सुस्वागतं उवविसाहि त्ति आसणाईहिं आढाइया तीए दिन्नं। एवमालोयगे वि उवणतो ३। चउत्थाए भिक्खुणीए गहियं खोरयं च चिंतियं च णाए न दायव्वंति, घरं गया नाढाइया खरंटिया य न दिण्णं। एवमालोयगेवि विभासा भिक्खुणिवाह इत्यादि। चतुर्ष्वपि भङ्गेषु भिक्षुकी व्याध उपलक्षणमेतत् गौश्च दृष्टान्तो भावनीयः। यथा च भिक्षुक्यादिषु त्रिष्वपि दृष्टान्तेषु स्वयं भिक्षुक्यादौ प्रतिकुञ्चति स्वामिना स्वार्थभ्रंशिना सहसा अनादर-खरंटना वा कृता तथा आलोचकेऽपि चतुर्थभङ्गे स्वयं प्रतिकुञ्चत्याचार्येण सहसा कृतोऽनादरः खरण्टना वा योजनीयेति एतदेव विभावयिषुरिदमाह—

अपलिउंचिय उपलिउं—चियंमि चउरो हवंति भंगाओ। वाहे य गोणी भिक्खुणि, चउसु विभंगेसु दिट्ठंतो

अप्रतिकुञ्चितं च प्रतिकुञ्चितं च अप्रतिकुञ्चितप्रतिकुञ्चितं तस्मिन्। किमुक्तं भवति ? अप्रतिकुञ्चितप्रतिकुञ्चिताभ्यां चत्वारो भङ्गा भवन्ति। चतुर्ष्वपि भंगेषु प्रत्येकं व्याधो गोणी गौः भिक्षुकीदृष्टान्तः।

पढमतइएसु पूया खिंसा इयरेसुवि सियपयखोरे। एमेव उवणतो खलु चउसु वि भंगेसु वियडंते ॥३९७॥

पिशितं मांसं, पयः क्षीरं, खोरकं वृत्ताकारो भाजनविशेषः। एतेषां समाहारो द्वन्द्वः, तस्मिन् विषये यथाक्रमं ये

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

व्याधगोभिक्षुकीदृष्टान्तास्तेषां यथा प्रथमे तृतीये च भङ्गे पूजा स्वाम्यादिना कृता। इतरयोस्तु द्वयोर्द्वितीयचरमयोर्भङ्गयोः खिंसा खरण्टना एवमेव अनेनैव प्रकारेण चतुर्ष्वपि भङ्गेषु विकटयत्यालोचयति खलूपनयः कर्तव्यः। तत्रादौ व्याधदृष्टान्तमधिकृत्योपनययोजनामाह–

इस्सरि सरिसो उ गुरू वाहो साहू पडिसेवणा मंसं। तूमणाया पलिउंचण सक्कारो वीलणा होइ ॥३९८॥

ईश्वरसदृश ईश्वरस्थानीयो गुरुर्व्याधो व्याधस्थानीयः साधुः प्रतिसेवनास्थानीयमांसं तूमणयेति देशीपदमेतत् स्थागनमित्यर्थः। स्थगनस्थानीया प्रतिकुञ्चना, सत्कारः सत्कारस्थानीया व्रीडना स्थगनविषये लज्जापादनं भवतीति

सम्प्रति अपलिउंचिय आलोएमाणस्स सव्वमेयं सकयं साहणियजे इएयाए पठवणाए पठविए निव्विसमाणे पडिसेविति सेवकसिणे तत्थेव आरोहियव्वे सिया इति व्याख्यानयन्नाह–

आलोयणत्ति य पुणो जा एसा अकुंचिया उभयतो वि। सव्वेव होइ सोही तत्थय मेरा इमा होति ॥३९९॥

आलोएमाणस्सेति किमुक्तं भवति? आलोचयतः। सा पुनरेषा आलोचनाया उभयतः संकल्पकाले आलोचनाकाले च अप्रतिकुञ्चिता न विद्यते प्रतिकुञ्चितं प्रतिकुञ्चनं यत्र सा तथा प्रतिकुञ्चनरहिता इत्यर्थः। सैव भवति शुद्धिस्तात्त्विकी शुद्धिरुभयत्रापि प्रतिकुञ्चनाया अभावात्। इयमत्र भावना यो नाम संकल्पकालेऽप्यप्रतिकुञ्चितमालोचनाकालेऽप्यप्रतिकुञ्चितमालोचयति, यदि वा उभयत इति प्रतिसेवनानुलोमतः प्रायश्चित्तानुलोमतश्चाप्रतिकुञ्चितमालोचयति,। एष एव तत्त्ववृत्त्या

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शुद्धो मायालेशस्याप्यभावात्। सा चालोचना आचार्यशिष्यभावे भवति। तत्राचार्य शिष्याणामियं मर्यादा सामाचारी, तामेवाह—

आयरिए कह सोही सीहाणुग वसभ कोट्ठुगाणूगे । अहवा वि सहावेणं निमंसुए मासिया तिन्नि ॥४००॥

आचार्ये आलोचनार्हाचार्यसमीपे यदा आलोचक आलोचनां प्रयुंक्ते तदा कथं शुद्धिरुपलक्षणमेतत् कथमशुद्धिर्वा भवतीति ? उच्यते—आचार्यस्त्रिविधस्तद्यथा—सिंहानुगो वृषभानुगः क्रोष्टानुगश्च । क्रोष्टुकः शृगालः यत्र यो महत्यां निषद्यायां स्थितः सन् सूत्रमर्थं वाचयति तिष्ठति वा स सिंहानुगः, यः पुनरेकस्मिन् कल्पे स्थितः सन् वाचयति तिष्ठति वा स वृषभानुगः, यस्तु रजोहरणनिषद्यायामौपग्रहिकपादप्रोञ्छने वा स्थितो वाचयति तिष्ठति वा स क्रोष्टुकानुग इति । यदाचार्य आलोचनार्हो न प्राप्यते, तदा वृषभस्यापि पुरत आलोचना दातव्या । तदभावे गीतार्थस्य भिक्षोरपीति वृषभभिक्षू अपि आचार्यवत् सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया प्रत्येकं त्रिविकल्पौ वाच्यौ, । आलोचका अपि त्रिविधास्तद्यथा—आचार्या वृषभा भिक्षवश्च । एकैके त्रिविकल्पाः—सिंहानुगाः, वृषभानुगाः, क्रोष्टुकानुगाश्च । नवरं क्रोष्टुकानुगे विशेषः। स यदा निषद्यायां पादप्रोञ्छने वा उत्कुटुको वा आलोचयति, तत्र यद्युत्कुटुकः स न्वालोचयति, ततः शुद्धि निषद्यापादप्रोञ्छनयोस्तु भजना। किमुक्तं भवति? यद्याचार्यो महान्वा वृषभो यदि वा भिक्षुरपि ग्लान आलोचयति आलोचनार्हेण च क्रियते अनुज्ञा तदा शुद्धिः, शेषकालमशुद्धिरिति । अहवावि सभावेणं निमंसुए इति । अथवा स आचार्यो वृषभो भिक्षुर्वा स्वभावेन स्व आत्मीयो भावः स्वभावः स्वशीलमित्यर्थः । तेन क्रोष्टानुगो भवेत् । यदि वा कोऽपि धर्मश्रद्धया निषद्यायामुपवेष्टुंनेच्छति तस्य किं निषद्या कर्त्तव्या ? किं वा न कर्त्तव्या ? उच्यते—भवतु यो वा स वा नियमेन तस्य निषद्यां

For Private and Personal Use Only

कृत्वा आलोचकेनालोचयितव्यं । यदि पुनर्न करोति ततः प्रायश्चित्तमाप्नोति, । अत्र दृष्टान्तो निःश्मश्रुको राजा । जहा—एगो राया निम्मंसुओ तस्स कयवित्तीकासवो सो परिभवेण न कराइ उवट्ठाएति बाला नत्थित्ति काउं सो त्रिणासित्तो । एवमिहापि यो निषद्यां न करोति स प्रायश्चित्तदण्डेन दण्ड्यते । अण्णो कासवो कतो सो सत्तमे सत्तमे दिवसे उवट्ठाति सो रण्णा पूइतो । एवमिहापि यो निषद्यां करोति स विनीतोऽयमिति यशः प्राप्नोति । परलोके कर्मक्षपणतः सिद्धिमेति । तत् पुनः प्रायश्चित्तं त्रीणि मासिकानि । तानि च सदृशे सदृशानुगे सदृशस्य सदृशानुगस्य पुरत आलोचयति वेदितव्यानि । कथमिति चेदुच्यते–सिंहानुगस्याचार्यस्य सिंहानुग एवाचार्ये आलोचयत्येकं मासिकं वृषभस्य वृषभानुगस्य वृषभ एव वृषभानुगे आलोचयति द्वितीयं, भिक्षोः क्रोष्टुकानुगस्य भिक्षावेव क्रोष्टुकानुगे आलोचयति तृतीयमिति, । एतत्स्वस्थाने प्रायश्चित्तमुक्तमिदानीं स्वस्थानपरस्थानज्ञापनार्थं स्वस्थानपरस्थानेषु प्रायश्चित्तं वक्तुकाम इदमाह—

सट्ठाणाणुगकेई परठाणाणुगय केइ गुरुमादी । स निसिज्जाए कप्पो, पुंछ निसिज्जा च उक्कुडुओ ॥४०१॥

गुर्वादयो गुरुवृषभभिक्षवः केचित् स्वस्थानानुगाः केचित् परस्थानानुगाः । तत्र आचार्यस्य सती शोभना निषद्या तस्यां स्थितस्य प्रस्थापनानुगता वृषभस्य कल्पे स्थितस्य भिक्षोः पादप्रोञ्छनकनिषद्यायां रजोहरणनिषद्यायां यदि वा यदि उत्कुडुकोऽवतिष्ठते । एव भिक्षोः स्वस्थानानुगताः । इयमत्र भावना–आचार्यस्य महत्यां निषद्यायामुपविष्टस्य यत् सिंहानुगतत्वमेतत् स्वस्थानं वृषभानुगत्वं, क्रोष्टुकानुगत्वं च परस्थानं, वृषभस्य कल्पेऽवस्थितस्य यत् वृषभानुगत्वमिदं स्वस्थानं । यत्पुनर्महत्यां निषद्यायां पादप्रोञ्छनके निषद्यायां चोपवेशनतः सिंहानुगत्वं क्रोष्टुकागत्वं च तत् परस्थानम्,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भिचोः पादप्रोञ्छनके रजोहरणनिषद्यायामुक्कुडुकत्वेनावस्थितस्य यत् क्रोष्टुकानुगतत्वं तत् स्वस्थानं, यत्तु संनिषद्यायां कल्पे चोपवेशनतः सिंहानुगत्वं वृषभानुगत्वं च तत्परस्थानं। तत्र सिंहानुगस्याचार्यस्य सिंहानुगः सन्नाचार्य आलोचयति एष प्रथमः ॥१॥ सिंहानुगस्याचार्यस्य वृषभानुगः सन्नाचार्य आलोचयति। एष द्वितीयः २। सिंहानुगस्याचार्यस्य क्रोष्टुकानुगः सन्नाचार्य इति तृतीयः ३। वृषभानुगस्याचार्यस्य सिंहानुगः सन्नाचार्य आलोचयति एष चतुर्थः ४। वृषभस्यानुगस्याचार्यस्य वृषभः सन्नाचार्य इति पञ्चमः ५। वृषभस्यानुगस्याचार्यस्य क्रोष्टुकानुगः सन्नाचार्य इति षष्ठः ६। क्रोष्टुकानुगस्याचार्यस्य सिंहानुगः सन्नाचार्य आलोचयतीति सप्तमः ७। क्रोष्टुकानुगस्याचार्यस्य वृषभानुगः सन्नाचार्य इत्यष्टमः ८। क्रोष्टुकानुगस्याचार्यस्य क्रोष्टुकानुगः सन्नाचार्य आलोचयतीति नवमः ९। एतेषां नवानामप्याचार्याणामालोचयतां यथासङ्ख्यमिति प्रायश्चित्तम् ॥

मासो दुन्निओ सुद्धो चउलहु लहु य अंतिमो सुद्धो। गुरुया लहुया लहुय भेया गणिणो नवगणिंमि ॥४०२॥

गणिन्याचार्ये लोचनार्हेगणिनि गणिन आचार्यस्यालोचकस्य भेदा नव ते चानन्तरमेवोपदर्शिता एतेषां च यथाक्रमं प्रायश्चित्तमिदं मासो इत्यादि सिंहानुगस्याचार्यस्य पुरतः सिंहानुगतयालोचयत आचार्यस्य प्रायश्चित्तं मासलघु। वृषभानुगतया आलोचयन् शुद्धः क्रोष्टुकानुगतयालोचयन् शुद्धः वृषभानुगस्याचार्यस्य पुरतः सिंहानुगतया आलोचयत आचार्यस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवो लघुमासाः, वृषभानुगतया आलोचयतो लघुको मासः, क्रोष्टुकानुगतयालोचयन् शुद्धः क्रोष्टुका-

८

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नुगतस्याचार्यस्य पुरतः सिंहानुगतयालोचयत आचार्यस्य चत्वारो गुरुका गुरुमासाः, वृषभानुगतयालोचयतश्चत्वारो लघुका लघुमासाः, । क्रोष्टुकानुगतयालोचयतो लघुक एको लघुमासः । पादप्रोञ्छने रजोहरणनिषद्यायां च क्रोष्टुकानुगालोचनार्हाचार्यसदृशासने उपविष्टस्य वेदितव्यः । यदा पुनरुत्कुटुकः सन्नालोचयति तदा शुद्ध एव, एतानि प्रायश्चित्तानि तपसा कालेन च गुरुकाणि द्रष्टव्यानि । तथा सिंहानुगवृषभानुगक्रोष्टुकानुगरूपाणां त्रयाणां आचार्याणां वृषभाश्चालोचका नव, तेषामपि यथाक्रमं तान्येव प्रायश्चित्तानि नवरं तपसा गुरूणि कालतोलघूनि वेदितव्यानि, तथा त्रयाणां सिंहानुगवृषभानुगक्रोष्टुकानुगरूपाणामाचार्याणां भिक्षवोप्यालोचकानव तेषामपि यथाक्रमं तान्येव प्रायश्चितानि नवरं तपसा लघूनि कालतो गुरूणि । तथा चाह—

दोहिं वि गुरूणि एते गुरुंमि नियमा तवेण कालेण ।
वसभंमि य तव गुरुगा कालगुरू होंति भिक्खुंमि ॥ ४०३ ॥

गुरावाचार्ये आलोचके जातावेकवचनं गुरुलघुषु आचार्येषु आलोचकेषु नवसु नियमादेतानि यथाक्रममनन्तरोदितानि प्रायश्चित्तानि द्वाभ्यां गुरुकाणि द्रष्टव्यानि । तद्यथा—तपसा कालेन च वृषभेऽपि जातावेकवचनं वृषभेषु तपसा गुरुकाणि कालतो लघूनीति सामर्थ्यादवसीयते, । भिक्षौ भिक्षुषु कालतो गुरूणि, सामर्थ्यात्तपसा लघूनि भवन्ति, तदेवमालोचनार्हमाचार्यं प्रतीत्याचार्यवृषभभिक्षुष्वालोचकेषु सप्तविंशतिः प्रायश्चित्तस्थानानि प्रतिपादितान्यधुना सिंहवृषभक्रोष्टुकानुरूपतया

For Private and Personal Use Only

त्रयाणामालोचनार्हाणां वृषभाणां ये पूर्वक्रमेणाचार्या आलोचका नव भवन्ति तेषां यथासङ्ख्यं प्रायश्चित्तमाह—

लहुया लहुओ सुद्धो गुरुया लहुओ य अंतिमो सुद्धो ।
छल्लहु चउलहु लहुओ वसभस्स उ नवसु ठाणेसु ॥ ४०४ ॥

वृषभस्यालोचनार्हस्य सिंहानुगादिरूपतया त्रिविधस्य नवसु स्थानेषु नवस्वाचार्येषु आलोचकेषु यथाक्रममिदं प्रायश्चित्तम्। तद्यथा—वृषभस्य सिंहानुगस्य पुरतः सिंहानुगतया आलोचयति आचार्यस्य चत्वारो लघुमासा, वृषभानुगतया आलोचयतो लघुको लघुमासः क्रोष्टुकानुगतया आलोचयन् शुद्धः, वृषभस्य वृषभानुगस्य पुरतः सिंहानुगतया आलोचयतः आचार्यस्य चत्वारो गुरुका गुरुमासाः। वृषभानुगतयालोचयतो लघुको लघुमासः क्रोष्टुकानुगतया आलोचयन् शुद्धः वृषभस्य क्रोष्टुकानुगतस्य पुरतः सिंहानुगतयालोचयत आचार्यस्य प्रायश्चित्तं षट् लघवो लघुमासाः भवन्ति वृषभानुगतयालोचयतश्चत्वारो लघुमासाः, क्रोष्टुकानुगतयालोचयतो लघुमासः।

दोहिं वि गुरुगा एते गुरुंमि नियमा तवेण कालेणं ।
वसभंमि य तव गुरुगा कालगुरू होंति भिक्खुंमि ॥ ४०५ ॥

गुरौ नवप्रकारे आलोचयति नियमादेतानि यथाक्रममनन्तरोदितानि प्रायश्चित्तानि द्वाभ्यां गुरुकाणि प्रतिपत्तव्यानि, । तद्यथा—तपसा कालेन च। वृषभस्यैव सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया त्रिविधस्यालोचनार्हस्य पुरतो वृषभे नवप्रकारे आलोच-

यति यथाक्रममनन्तरोदितानि प्रायश्चित्तानि तपसा गुरूणि सामर्थ्यात् कालतो लघूनि वेदितव्यानि, । तथा वृषभस्यैव सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया त्रिप्रकारस्य पुरतो नवप्रकारे भिक्षावालोचयति यथासङ्ख्यमुक्तानि प्रायश्चित्तानि कालतो गुरूणि सामर्थ्यात्तपसि लघूनि भवंति प्रतिपत्तव्यानि, । तदेवं वृषभमालोचनार्हं प्रतीत्य नवानामाचार्याणां नवानां वृषभाणां नवानां भिक्षूणामालोचयतां प्रायश्चित्तमुक्तम् ॥

इदानीं सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया त्रयाणामालोचनार्हाणां भिक्षूणां ये पूर्वक्रमेणाचार्या आलोचका नव तेषां प्रायश्चित्तस्थानमाह–

चउ गुरु चउ लहु सुद्धो छल्लहु चउ गुरुग अंतिमो सुद्धो ।
छग्गुरु चउ लहु लहुओ भिक्खुस्स उ नवसु ठाणेसु ॥ ४०६ ॥

भिक्षोरालोचनार्हस्य सिंहवृषभक्रोष्टुकानुगतया त्रिविकल्पस्य नवसु स्थानेषु नवस्वालोचकेषु यथाक्रममिदं तद्यथा–भिक्षोः सिंहानुगस्य पुरतः सिंहानुगतया आलोचयत आचार्यस्य चत्वारो गुरुकाः, वृषभानुगतया आलोचयतश्चत्वारो लघुका लघुमासाः क्रोष्टुकानुगतयालोचयन् शुद्धः, भिक्षोर्वृषभानुगस्य पुरतः सिंहानुगतयालोचयत आचार्यस्य षट् लघवो लघुमासाः । वृषभानुगतयालोचयतश्चत्वारो गुरुकाः गुरुमासाः । क्रोष्टुकानुगतया आलोचयन् शुद्धः, भिक्षोः क्रोष्टुकानुगस्य पुरतः सिंहानुगतया आलोचयत आचार्यस्य प्रायश्चित्तं षट् गुरवो गुरुमासाः, वृषभानुगतयालोचयतश्चत्वारो लघवो लघुमासाः, । क्रोष्टुकानुगतयालोचयतो लघुमासः, । सोऽप्यालोचनार्हं सद्दशासने प्रतिपत्तव्यः, । उत्कुटुकस्त्वालोचयन् शुद्धः, एतानि च प्रायश्चि-

त्तानि तपसा कालेन च गुरुकाणि द्रष्टव्यानि, । तथा सिंहानुगवृषभानुगक्रोष्टुकानुगरूपाणां त्रयाणामालोचनार्हाणां भिक्षूणां वृषभा अप्यालोचका नव तेषामपि यथाक्रममभून्येव प्रायश्चित्तानि, नवरं तपसा गुरूणि कालतो लघूनि । तथा त्रयाणां सिंहानुगादिरूपाणां भिक्षूणामालोचनार्हाणां भिक्षवोऽप्यालोचका नव तेषमपि यथाक्रममभून्येव प्रायश्चित्तानि, नवरं तपसा लघूनि । कालतो गुरूणि । तथा चाह—

दोहिं वि गुरुया एते, गुरुंमि नियमा तवेण कालेणं। वसभंमि य तव गुरुणा कालगुरू होंति भिक्खुंमि ॥४०७॥

गतार्था । सम्प्रति व्याख्या प्रायश्चित्तलक्षणप्रतिपादनार्थमाह—

सठ्ठाणत्थवि संठाणं अमुंचमाणस्स मासियं लहुयं । परट्ठाणंमि य सुद्धो जइ उच्चतरो भवे इयरो ॥४०८॥

स्वस्थानं नाम स्वोचितमुपवेशनत आलोचयन्नपि यदि न मुञ्चति । ततस्तदमुञ्चतः सर्वत्रापि सर्वेष्वप्याचार्यत्वादिषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं मासिकं लघु । इयमत्र भावना—यथालोचनार्हस्याचार्यस्य सिंहानुगस्य पुरतः सिंहानुग एव सन्नाचार्य आलोचयति, तथा वृषभस्य वृषभानुगस्य वृषभ एव वृषभानुग आलोचयति तथा भिक्षोः क्रोष्टुकानुगस्य भिक्षुरेव क्रोष्टुकानुग आलोचयति तत एतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासिकं लघु, । एतच्च मासिया तिन्निति प्रागेवोक्तं परस्थाने वर्त्तमानः सर्वत्र शुद्धो यदि नीचतरानुगः सन्नालोचयति । इतर आलोचनार्हः पुनरुच्चतरानुगो भवेत् । तदेवं विभागत एकाशीति विधप्रायश्चित्तमुक्तम् । इदानीमोघतो नवविधं प्रायश्चित्तमाह—

चउगुरुयं मासो वा मासो छल्लहुग चउ गुरुमासो । छग्गुरुयं छल्लहुयं चउगुरुयं वा वितिएणं ॥४०९॥

सिंहानुगस्य पुरतः सिंहानुगो भूत्वा यद्यालोचयति, ततश्चतुर्गुरु प्रायश्चित्तं; सिंहानुगस्य वृषभानुगीभूयालोचयतो मासलघुः सिंहानुगस्य क्रोष्टुकानुगीभूय पादप्रोञ्छने रजोहरणनिषद्यायां वा स्थितस्यालोचयतो मासलघु, उत्कुटुकः सन् आलोचयन् शुद्धः । वृषभानुगस्य पुरतः सिंहानुगो भूत्वा यद्यालोचयति, ततः षट् लघु षट् मासा लघवः प्रायश्चित्तं, वृषभानुगस्य पुरतो वृषभानुगीभूयालोचयतश्चतुर्गुरु चत्वारो गुरुमासाः. वृषभानुगस्य क्रोष्टुकानुगीभूयालोचयतो मासो लघुमासः, । क्रोष्टुकानुगस्य पुरतो यदि सिंहानुगो भूत्वा आलोचयति ततः षट् गुरु षट् मासा गुरवः क्रोष्टुकानुगस्यैव पुरतो वृषभानुगीभूयालोचयतः षट् लघु षण्मासा लघवः, क्रोष्टुकानुगस्य पुरतः क्रोष्टुकीभूयालोचयतश्चतुर्गुरु । एतच्च सद्दशासनपरिग्रहे प्रतिपत्तव्यं यदि पुनरुत्कुटुकः सन्नालोचयति तदा शुद्धः, । अत्रैव व्याप्या प्रायश्चित्तलक्षणमाह ।

सव्वत्थवि समासणे आलोएंतस्स चउगुरू होंति । विसमासणे निच्चतरे अकारणे अ विहिए मासो ॥४१०॥

सर्वत्रापि सिंहानुगे वृषभानुगे क्रोष्टुकानुगे च समे आसने उपविष्टस्य सत आलोचयतः किमुक्तं भवति ? यादृशे आसने निविष्ट आलोचनार्हः आलोचकोऽपि यदि तादृश एवासने उपविष्टः सन्नालोचयति,तदा तस्य प्रायश्चित्तं भवति चतुर्गुरु चत्वारो गुरुमासाः, अत एव प्राक् सिंहानुगस्य पुरतः सिंहानुगस्यैवालोचयतो वृषभानुगस्य पुरतो वृषभानुगस्यालोचयतः, क्रोष्टुकानुगस्य पुरतः क्रो-

For Private and Personal Use Only

ष्टुकानुगस्य समानासनस्यालोचयतश्चतुर्गुरुकमुक्तम्,। अथ विषमे अधिके आसने स्थितः सन् आलोचयति ततः षट् लघु षट् गुरुर्वा, तत्र वृषभानुगस्य पुरतः सिंहानुगस्यालोचयतः षट् लघु, क्रोष्टुकानुगस्य पुरतः सिंहानुगस्यालोचयतः षट् गुरु,। एतच्चानुक्तमपि सामर्थ्यादवसितं,। तत्र विषमे आसने नीचतरे स्थितः सन्नालोचयति । ततः प्रायश्चित्तं मासो लघुमासः। एतच्चाकारणे निषीदतो वेदितव्यम्। कारणे निषीदन् शुद्ध एव। तथा आलोचनाकाले ये शेषा अप्रमार्जनादयो विषयस्तेष्वपि प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासलघु।

सम्प्रति जे एयाए पट्ठवणाए पट्ठविए निव्विसमाणे पडिसेवितो स विकसिणे तत्थेव आरोहेयव्वे सिया इति तद्व्याख्यानार्थमाह–

मासादी पठविए जं अन्नं सेवए तयं सव्वं । साहणिऊणं मासा, छद्दिज्जं ते परे झोसो ॥ ४११ ॥

प्रागुक्तया प्रस्थापनया प्रायश्चित्तदानलक्षणया प्रस्थापिते प्रायश्चित्तकरणे प्रवर्तिते यदन्यत् मासादि सेवते प्रतिसेवते तत्सर्वं संहृत्य एकत्र मीलयित्वा षण्मासा दीयन्ते। यत्पुनः षण्मासेभ्यः परं तस्य समस्तस्यापि गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे झोषः परित्यागः। सूत्रे पट्ठवेत्युक्तं ततः प्रस्थापनाया भेदानाह—

दुविहा पट्ठव या खलु एगमणेगा य हो अणेगाय। तव तिय परियत्त तिगं तेरस उ जाणि य पयाणि ॥४१२॥

सा प्रायश्चित्तप्रस्थापना द्विविधा। तद्यथा–एका अनेका च। तत्र या संचयिता सा नियमात् षाण्मासिकीत्येकविधा। सापि स्वभेदचिन्तायां द्विधा–उद्घाता अनुद्घाता च। अनेका पुनरियं भवति। यमित्यादि तत्र पञ्चकादिषु भिन्नमासान्तेषु परिहारतपो न भवति, किन्तु मासादिषु। ततो मासिकमेकं तपः स्थानकं द्वैमासिकादि यावच्चातुर्मासिकमेतत् द्वितीयं तपः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्थानं, पाञ्चमासिकं षाण्मासिकं च तृतीयंतपःस्थानं । एतान्यपि प्रत्येकं द्विविधानि । तद्यथा–उद्घातानुद्घातानि च । एतत् तपस्त्रिकं परियत्ततिगं ति प्रव्रज्यापर्यायस्य परावर्त्तः । तस्य त्रिकं परिवर्त्तत्रिकं तत्र च्छेदत्रिकं मूलत्रिकमनवस्थाप्य त्रिकं च । च्छेदो द्विधा–उद्घातोऽनुद्घातो वा पाराञ्चितमेकमेतानि तपस्त्रिकसहितानि यानि त्रयोदशपदानि एषा पाराञ्चितवर्जा अनेका प्रस्थापना ।

अथैतानि त्रयोदश पदानि प्रागेवाभिहितानि किमर्थमिह पुनरुच्चार्यन्ते ? । उच्यन्ते—स्मरणार्थं, । अथवा यदेतत् प्रस्थापितोऽपि प्रतिसेवते तत् कृत्स्नमनुग्रहकृत्स्नेन निरनुग्रहकृत्स्नेन वा आरोप्यते । प्राक्कृतत्वं त्वनुग्रहकृत्स्नेनैवारोपितमिति ज्ञापनार्थं । इह अपलिउंचिय पलिउंचिए इत्यादि सूत्रम् । अपलिउंचिए अपलिउंचियमिति प्रथमभङ्गानुगतमित्युक्तम् । एतच्चोपलक्षणं, तेन द्वितीयेन तृतीयभङ्गानुगतेऽपि सूत्रे वक्तव्ये । तच्चैवम्—' जे भिक्खू चाउम्मासियं वा सातिरेगचाउम्मासियंवा ' इत्यादि ' जाव ' अपलिउंचिए अपलिउंचियं, अपलिउंचिए पलिउंचियं, पलिउंचिए अपलिउंचियं, पलिउंचिए पलिउंचियमालोएमाणस्स सव्वमेयं साहणिय जाव आरोहेयव्वे सिया ' तृतीयभङ्गानुगतमपि सूत्रमेवमुच्चारणीयम् । नवरं पलिउंचिए अपलिउंचियमालोएमाणस्सेति वक्तव्यं, शेषं तथैव। चतुर्भङ्गानुगतं तु सूत्रं साक्षादाह—' जे भिक्खू चाउम्मासियं वा सातिरेगचाउम्मासियं वा ' इत्यादि । अस्य व्याख्या निरवशेषा प्राग्वत् ज्ञातव्या नवरमेषोऽत्र विशेषः—' पलिउंचिए पलिउंचियमालोएमाणस्स ' इति, शेषं तथैव । एवममूनि चत्वारि सूत्राणि चतुर्भङ्गविकल्पेन उक्तानि, एवं मासिकद्वैमासिकादि सूत्राण्यप्युपयुज्य चतुर्भङ्गविकल्पनतः सविस्तरं भणनीयानि । एवं बहुशः शब्दविशिष्टान्यपि प्रथमतश्चतुर्भङ्गविकल्पेन

For Private and Personal Use Only

चत्वारिसूत्राणि वक्तव्यानि । तत्र प्रथमभङ्गानुगतसूत्रं प्रागेवातिदेशनत उक्तम् । द्वितीयतृतीयभङ्गानुगते सूत्रे प्राग्वद्वक्तव्ये, चतुर्थभङ्गानुगतं सूत्रं साक्षादतिदेशत आह—'एवं बहुसो वि' इति । एवमनन्तरोदितसूत्रप्रकारेण बहुशोऽपि बहुशः शब्दविशिष्टमपि सूत्रं वक्तव्यम् । तद्यथा—जे भिक्खू बहुसो चउमासियं वा बहुसो सातिरेगचाउम्मासियं वा बहुसो पंचमासियं वा बहुसो सातिरेगपंचमासियं वा । एएसिं परिहारठाणाणं अण्णयरं परिहारठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणे ठवणिज्जं ठवयित्ता करणिज्जं वेयावडियं ठविए पडिसेवित्ता । सेवि कसिणे तत्थेव आरुहेयव्वे सिया, पुव्वं पडिसेवियं पुव्वं आलोइयं जाव पच्छा पडिसेवियं पच्छा आलोइयं अपलिउंचिय अपलिउंचियं जाव पलिउंचिए पलिउंचिय आलोएमाणस्स सव्वमेयं सकयं साहणियं जे एयाए पट्ठवणाए जाव तत्थ आरोहव्वे सिया इति तदनन्तरं मासिकद्वैमासिकादीन्यपि सूत्राणि सम्यगुपयुज्य विस्तरतोऽनेकानि वक्तव्यानि । आह—से वि तत्थेव आरोहेयव्वे सिया इत्युक्तं तत्र कति भेदा आरोपणाया? उच्यते—पञ्च । तथा चाह—

पट्ठवितिया ठविया कसिणाकसिणा तहेव हाडहडा । आरोपण पंचविहा पायच्छित्तं पुरिसजाते ॥४१३॥

आरोपणा पञ्चविधा पञ्चप्रकारा, तद्यथा—प्रस्थापनिका, स्थापिता, कृत्स्ना, अकृत्स्ना, हाडहडा च । एषा पञ्चप्रकाराप्यारोपणा प्रायश्चित्तस्य । तच्च प्रायश्चित्तं पुरुषजाते कृतकरणादौ यथायोग्यमवसेयमेव गाथासंक्षेपार्थः ।

इदानीमेनामेव गाथां व्याख्यानयन् प्रथमतः प्रस्थापनिकादि भेदचतुष्टयं व्याख्यानयति—

पट्ठविंतियात्वहंते वेयावच्चठिया ठवितियाउ । कसिणा झोसविरहिया जहिं झोसो सा अकसिणाउ ॥४१४॥

यदारोपितं प्रायश्चित्तं वहति एषा प्रस्थापितिकारोपणा, या वैयावृत्यकरणलब्धिसम्पन्न आचार्यप्रभृतीनां वैयावृत्यं कुर्वन् यत् प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्यारोपितमपि स्थापितं क्रियते, यावत् वैयावृत्य परिसमाप्तिर्भवति । द्वौ योगावेककालं कर्तुमसर्थ इति कृत्वा सा आरोपणा स्थापनिका; कृत्स्ना नाम यत्र झोषो न क्रियते । अकृत्स्ना यत्र किञ्चित् झोष्यते । हाडहडा त्रिविधा, तद्यथा—सद्योरूपा स्थापिता प्रस्थापिता च । तत्रेयं सद्योरूपा—

उग्घायमणुग्घायं मासादितवाओदिज्जए सव्वं । मासादीनि क्खित्तं, जं सेसं तं अणुग्घायं ॥ ४१५ ॥

उद्घातं लघु अनुद्घातं गुरु यत्मासादि मासिकमादिशब्दात् द्वैमासिकं त्रैमासिकं वा इत्यादि तप आपन्नस्तद्यदि सद्यस्तत्कालं दीयते । न कालक्षेपेण तदा सा हडाहडा आरोपणा सद्योरूपा । यदि पुनर्यन्मासादिकमापन्नस्तत् वैयावृत्यमाचार्यादीनां करोतीति स्थापितं क्रियते । तस्मिंश्च स्थापिते यदन्यत् शेषमुद्घातमनुद्घातं वा पद्यते तत्सर्वमपि प्रमादनिवारणार्थमनुद्घातं दीयते, सा हाडहडा आरोपणा स्थापिता । प्रस्थापितायाः स्वरूपमाह—

छम्मासादि वहंते अंतरे आवण्णे जा उ आरुवणा । सा होति अणुग्घाया तिन्नि विगप्पा उ चरिमाए ॥४१६॥

षाण्मासिकं तपो वहन्, आदिग्रहणात्पाञ्चमासिकं चातुर्मासिकं त्रैमासिकं द्वैमासिकं वा वहन् अन्तरा यदन्यदापद्यते उद्घातमनुद्घातं तत्तस्यातिप्रमादनिवारणार्थमनुग्रहकृत्स्नेन चानुद्घातं यदारोप्यते । एषा हाडहडा आरोपणा प्रस्थापिता ।

For Private and Personal Use Only

एते त्रयो विकल्पाश्चरमाया हाडाहडाया अथवा इमे त्रयो विकल्पाः—

सा पुण जहन्न उक्कोस मज्झिमा तिन्नि विगप्पा। मासो छम्मासा वा अजहण्णुक्कोसजेमज्झे ॥४१७॥

सा हाडहडा आरोपणा त्रिविधा, तद्यथा—जघन्या मध्यमा उत्कृष्टा च। एते त्रयो विकल्पा हाडहडाया भवन्ति। तत्र गुरुको मासो जघन्या ' षण्मासा गुरव उत्कृष्टा। एतयोर्द्वयोर्मध्ये ये गुरुद्विमासादयो गुरुमासपञ्चकपर्यन्ता एषा जघन्योत्कृष्टा हाडहडा सा चतुर्विकल्पा, तद्यथा—द्वैमासिकं गुरुकं, त्रैमासिकं गुरुकं चातुर्मासिकं गुरुकं पाञ्चमासिकं गुरुकमिति। सम्प्रति यत्प्रागुक्तं प्रायश्चित्तं पुरुषजाते इति तद्व्याख्यातुकामः प्रस्तावनामाह—तालपलंबादि आमेतालमलंबेत्यादिना समस्तेन कल्प ग्रन्थेन। आदिशब्दस्यानेकाभिधायकत्वात् व्यवहाराध्ययनेनापि यः प्रायश्चित्तराशिरुक्तो वक्ष्यते च तस्य समस्तस्यापि यथायोगमिमे वक्ष्यमाणाः कृतकरणादयः पुरुषा वहन्ता वहमानकाः। ते च यद्यपि प्रागुक्तास्तथापि प्रकरणानुरोधात् भूय आह—

कयकरणा इयरे य सावेक्खा खलु तहेव निरवेक्खा। निरवेक्खा जिणमाई सावेक्खा आयरियमादी ॥४१८॥

एतत्प्रभृतिका गाथा यद्यपि प्रागपि व्याख्याता तथापि मूलटीकाकारेणापि भूयो व्याख्याता इति तन्मार्गानुसारतः स्थानाशून्यार्थं वयमपि लेशेन व्याख्यामः—तत्र प्रायश्चित्तस्य वहमानकाः पुरुषा द्विविधास्तद्यथा—कृतकरणा अकृतकरणाश्च। तत्र ये षष्ठाष्टमादितपो भावितास्ते कृतकरणास्त द्विलक्षणा इतरे। तत्र ये कृतकरणास्ते द्विविधास्तद्यथा–सापेक्षाः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तथैव खलु निरपेक्षाः । तत्र ये गच्छं शरीरं वापेक्षन्ते ते सापेक्षा, येपुनर्गच्छं शरीरं वा नापेक्षन्ते ते निरपेक्षाः । तत्र निरपेक्षा जिनादयो जिनकल्पिका आदिशब्दात् शुद्धपारिहारिका यथालन्दिकाः प्रतिमाप्रतिपन्नाश्च, एते नियमतः कृतकरणाः। सापेक्षाः त्रिविधा आचार्यादयः, आचार्योपाध्याया भिक्षवश्चेत्यर्थः ।

अकयकरणा य दुविहा अणहिगहिया अहिगयाओ बोधव्वा। जं सेवेइ अहिगतो अणहिगए अत्थिरे इच्छा॥

अकृतकरणा द्विविधा–अनधिगता अधिगताश्च । तत्र येऽग्रहीतसूत्रार्थास्ते अनधिगता गृहीतसूत्रार्थास्त्वधिगताः । तत्र योऽधिगत उपलक्षणमेतत् कृतकरणो धृतिसंहननयुक्तश्च यत्सेवते प्रायश्चित्तस्थानं तस्य तत्परिपूर्णं दीयते । यः पुनरनधिगतोऽस्थिरोऽधिकृतकरणो धृतिसंहननविहीनश्च तस्य यदापन्नं तद्वा परिपूर्णं दीयते । यदि वा ह्रस्वतरं यद्वा सर्वात्मनाझोषस्तथा चाहानधिगतेऽस्थिरे उपलक्षणमेतत् अकृतकरणे धृतिसंहननविहीने च गुरोः प्रायश्चित्तदानविधाविच्छा श्रुतोपदेशानुसारतः कदाचित् यदापन्नं तदेव कदाचित् हीनं कदाचित् स्तोकं कदाचित् सर्वथा झोप इति भावः । सम्प्रति पुरुषभेदमार्गणामेव प्रकारान्तरेणाह–

अहवा सावेक्खियरे निरवेक्खो नियम सा उ कयकरणा। इयरे कया कयावि य थिराथिरा होंति गीयत्था ॥

अथवा द्विविधाः प्रायश्चित्तस्यवहमानकाः पुरुषास्तद्यथा–सापेक्षा इतरे च निरपेक्षास्तत्र ये निरपेक्षास्ते नियमसा उ इति, नियमतः कृतकरणा उपलक्षणमेतत् ततः कृतकरणादिसमस्तगुणोपेता इत्यर्थः । इतरे सापेक्षास्ते त्रिविधा–आचार्यो-

For Private and Personal Use Only

पाध्यायभिक्षुभेदात् । ते प्रत्येकं द्विधास्तद्यथा–कृतकरणा अकृतकरणाश्च । पुनः प्रत्येकं द्विधा–अधिगता अनधिगताश्च गीतार्था अगीतार्थाश्चेत्यर्थः । गाथायां गीतार्थग्रहणमुपलक्षणं तेनागीतार्था अप्युपात्ता द्रष्टव्याः । भूयः प्रत्येकं द्विविधास्तद्यथा–स्थिरा अस्थिराश्च । तत्र ये चरकादिभिर्दर्शनतः परीषहोपसर्गैः चरणतोऽतिकर्कशप्रायश्चित्तदानतः स्वभावतो वा न चाल्यन्ते ते स्थिरास्तद्विपरीता अस्थिराः । साम्प्रतं कृतकरणस्वरूपमाह--

छट्ठट्ठमाइएहिं कयकरणा ते य उभय परियाए । अहिगयकयकरणत्तं जोगा य तवारिहा केई ॥

ये उभयपर्याये गृहस्थपर्याये श्रामण्यपर्याये च षष्टाष्टमादिभिः परिकर्मितशरीरास्ते कृतकरणा इतरेऽकृतकरणाः । केचिदाचार्या येऽधिगतास्तेषां नियमतः कृत करणत्वमिच्छन्ति । कस्मादिति चेदत आह–जोगा य तवारिहा इति, यतस्तैर्महाकल्पश्रुतादीनामायता दीर्घकाला योगा व्यूढाः ।

सव्वेसिं अविसिट्ठा आवत्ती तेण पढमया मूलं । सावेक्खे गुरुमूलं कयाकए होइ च्छेदो उ ॥
सावेक्खोत्ति च काउं गुरुस्स कयजोगिणो भवे च्छेदो । अकयकरणं मिच्छग्गुरु इइ अट्ठो कंतीए नेयं ॥

इह ये निरपेक्षास्ते यत् प्रायश्चित्तस्थानमापद्यन्ते तदेव तेभ्यो दीयते । गुरुलाघवचिन्तया अपवादपदेनान्यत् तेषां निरनुग्रहत्वात् । ततः सापेक्षाणामयं प्रायश्चित्तदानविधिः । तत्र महत्यप्यपराधे सापेक्षाणां मूलं नानवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा । तयोर्निरपेक्षाणामेव सतां दानभावात् । तेन प्रथमतया सर्वेषां मूलमविशिष्टमाधिकृत्य गुरुलाघवचिन्तायां प्रायश्चित्तदानविधिः

१

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रुच्यते । तत्र सापेक्षे गुरौ आचार्ये गाथायामत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । कृते कृतकरणे मूलं, अकृतेऽकृतकरणे च्छेदः । सावेक्खोत्ति च काउमित्यादि अत्र गुरुशब्देनोपाध्याय उच्यते आचार्यस्योक्तत्वात् । गुरोरुपाध्यायस्य कृतयोगिनः कृतकरणस्य मूलं प्रायश्चित्तमापन्नस्यापि सापेक्ष इति कृत्वा प्रायश्चित्तं च्छेदो भवति । अकृतकरणे तु तस्मिन्नेवोपाध्याये मूलमापन्ने प्रायश्चित्तं षट् गुरुकाः गुरवः । षण्मासाः अकृतकरणतया च्छेदस्यानर्हत्वात् । एवममुना प्रकारेण ' अड्डोकंतीए ' इति अर्धापक्रान्त्या प्राग् व्याख्यानरूपया नेयं । तद्यथा भिक्षोरधिगतस्य कृतकरणस्य षट् गुरवः अकृतकरणस्य षट् लघवः अस्थिरस्य कृतकरणस्य षट् लघवः अकृतकरणस्य षट् लघवः अकृतकरणस्य तस्यैव चतुर्गुरवः अनधिगतस्य स्थिरस्य कृतकरणस्य चतुर्गुरवः । तस्यैवाकृतकरणस्य चतुर्लघवः। अस्थिरस्य कृतकरणस्य चतुर्लघवः । तस्यैवाकृतकरणस्य गुरुमासः। एवं मूलापत्तौ मूलादारभ्य मासगुरुके समाप्तम् । छेदापत्तौ च्छेदादारभ्य मासलघुके तिष्ठति, षट् गुरुकादारभ्य भिन्नमासे गुरुके षट् लघुगुरुकादारभ्य लघुके भिन्नभिन्नमासे चतुर्गुरुकादारभ्य गुरुविंशतिरात्रिंदिवेषु चतुर्लघुकादारभ्य लघुविंशतिरात्रिंदिवेषु मासगुरुकादारभ्य गुरुषु पञ्चदशरात्रिंदिवेषु मासलघुकादारभ्य लघुपञ्चदशरात्रिंदिवेषुभिन्नमासगुरुकादारभ्य गुरुषु दशरात्रिंदिवेषु भिन्न मासलघुकादारभ्य लघु दशरात्रिंदिवेषु गुरुविंशतिरात्रिंदिवेभ्य आरभ्य गुरुपञ्चरात्रि दिवेषु लघुविंशतिरात्रिदिवेभ्य लघुपंचरात्रि दिवेषु, गुरुपंचदशरात्रि दिवेभ्यो दशमे, लघुपंचदशरात्रि दिवेभ्योऽष्टमे, गुरुदशरात्रिंदिवेभ्य आरभ्य षष्ठे लघुदशरात्रिंदिवेभ्य आरभ्य चतुर्थे, गुरुपंचरात्रिंदिवेभ्य आरभ्य आयामाम्ले लघुपञ्चरात्रि दिवेभ्यः आरभ्य एकाशने दशमादारभ्य पूर्वार्धेऽष्टमादारभ्य निर्विकृतिके । सम्प्रति ' जं सेवइ अहिगतो ' इत्यादि यत् गाथोत्तरार्धं प्रागुक्तं तद्व्या-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ख्यानार्थमाह—

अकयकरणा उ गीया जे अगीया य अकय अथिरा य। ते सावत्ति अणंतर बहुयंतरियं च झोसोवि॥

ये गीता गीतार्थाः अकृतकरणाः ये चागीता अगीतार्था अकयत्ति य कृतकरणाश्चब्दात् कृतकरणाश्च अस्थिराश्च कृतकरणाऽकृतकरणाश्च तेषां कदाचिदापत्ति प्रायश्चित्तं दीयते । कदाचित्तथाविधायामसमर्थतायां यदापन्नं प्रायश्चित्तं तस्य अर्वाक्तनमनन्तरं दीयते । कदाचित् प्रभूतायामसमर्थतायां बह्वन्तरितमत्यन्तमसमर्थतायां झोषो वा । अत्र शिष्यः प्राह—ये निरपेक्षास्ते एकविधा ये सापेक्षास्तेषां किं निमित्तस्त्रिविधो भेदस्तत आह—

कारणमकारणं वा जयणा अजयणा नवत्थगीयत्थे । एएण कारणेणं आयरियाई भवे तिविहा ॥

इदं प्रतिसेवनायाः कारणमिदमकारणं । किमुक्तं भवति ? यादृशे कारणे प्रतिसेवना क्रियते यादृशे च न क्रियते इत्येतत् परिज्ञानं । तथा इयं यतना इयमयतना इत्येतदपि नास्ति अगीतार्थेऽगीतार्थस्य, अर्थात् गीतार्थस्यास्तीति प्रतीयते तत्राचार्योपाध्यायौ गीतार्थावेव भिक्षुर्गीतार्थःअगीतार्थश्च गीतार्थस्यागीतार्थस्य च कारणे यतनया कारणे अयतनया अकारणे यतनया अकारणे अयतनया पृथक् अन्यत् प्रायश्चित्तं । तथा तुल्येऽपि प्रायश्चित्ते आपद्यमाने सहासहपुरुषाद्यपेक्षया पृथगन्योन्योदानविधिरेतेन कारणेन त्रिविधा आचार्यादयो भवन्ति । किं चान्यत्—

तिविहे तेगिच्छंमि उ उज्जुय वाउलण साहणा चेव । पण्णवणमणिच्छंते दिट्ठंतो भंडिपोएहिं ॥

For Private and Personal Use Only

त्रिविधे त्रिप्रकारे आचार्योपाध्यायभिक्षुलक्षणे विचिकित्से चिकित्स्यमाने गीतार्थे इति गम्यते । ऋजुकं स्फुटमेव प्रावृतनसाधनाव्यापृतकियाकथनं । इयमत्र भावना—आचार्याणामुपाध्यायानां गीतार्थानां च भिक्षूणां चिकित्स्यमानानां यदि शुद्धं प्रासुकमेषणीयं लभ्यते तदा न तत्र विचारः । अथप्रासुकमेषणीयं न लभ्यते, अथ चावश्यं चिकित्सा कर्तव्या तदा अशुद्धमप्यानीय दीयते, तथाभूतं चानीय दीयमानं स्फुटमेव कथनीयं इदमेवंभूतमिति । गीतार्थत्वेनापरिणामदोषस्यातिपरिणामदोषस्यासंभवात् अगीतार्थस्य पुनर्भिक्षोः शुद्धालाभे चिकित्सामशुद्धेन कुर्वतो मुनिवृषभा यतनया कुर्वन्ति । न चाशुद्धं कथयन्ति । यदि पुनः कथयन्ति अयतनया वा तदा सोऽपरिणामत्वादनिच्छन् अनागाढादिपरितापनमनुभवति, तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमापतति मुनिवृषभाणां, यद्वा अतिपरिणामकतया सोऽतिप्रसङ्गं कुर्यात् तस्मान्न कथनीयं नाप्ययतना कर्तव्या ।

अथ कथमपि तेनागीतार्थेन भिक्षुणा ज्ञातं भवति, यथा अकल्पिकमानीय मह्यं दीयते, तदा तस्मिन्ननिच्छति अगीतार्थे भिक्षौ प्रज्ञापनादि क्रियते । यथा ग्लानार्थं यदकल्पिकमपि यतनया सेव्यते तत्र शुद्धो ग्लानो यतनया प्रवृत्तेरल्पीयान् दोषोऽशुद्धग्रहणात् सोऽपि पश्चात् प्रायश्चित्तेन शोधयिष्यते, । एवंरूपा च प्रज्ञापना क्रियते तरुणे दीर्घायुषि, यस्तु वृद्धस्तरुणो वाऽतिरोगग्रस्तोऽचिकित्सनीयः स भक्तप्रत्याख्यानं प्रति प्रोत्साह्यते । यदि पुनः प्रोत्साह्यमानोऽपि न प्रतिपद्यते तदा भण्डीपोताभ्यां दृष्टान्तः कर्तव्यः । सम्प्रति भण्डीपोतावेव दृष्टान्तावाह—

जो एगदेसे अदढाउ भंडी सीलप्पएसा उ करेइ कज्जं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

जा दुब्बला संठवियाविसंती न तं तुसीलंति विसन्नदारुं ॥
जो एगदेसे अदढो उ पोतो सीलिज्जते सो उ करेइ कज्जं ।
जो दुब्बलो संठवितो वि संतो न तं तु सीलंति विसन्नदारुं ॥ वृत्तद्वयमपि कण्ठ्यम् ।

एसे त्र गमो नियमा समणीणं दुगविवज्जितो होइ । आयरियादीण जहा पवित्तिणमादीण वि तहेव ॥

यो गमोऽनन्तरोदित मूलसूत्रादारभ्य श्रमणानामभिहित एष एव गमो नियमात् संयतीनामपि वक्तव्यः। किमविशेषेण ? नेत्याह—द्विकवार्जितः पाराञ्चितानवस्थाप्य लक्षणाद्विकवार्जितो भवति वक्तव्यः । तदापन्नावपि तासां तयोर्दानाभावात् उपलक्षणमेतत्। परिहारतपोपितासां न भवति यथा च आचार्यादीनां त्रिविधो भेद उक्तस्तथा प्रवर्तिन्यादीनामपि त्रिविधो भेदोऽवसातव्यः । तद्यथा-प्रवर्तिनी गणावच्छेदिनी भिक्षुकी च तत्राचार्यस्थानीया प्रवर्तिनी उपाध्यायस्थानीया गणावच्छेदिनी भिक्षुस्थानीया भिक्षुकी चेति, । तदेवं मूलसूत्रादारभ्य यत् प्रकृतं तत् परिसमाप्तम् ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अहीं विषय समाप्त थतो होवाथी पहेलो उद्देशो आगळ चालु छतां आटलो भाग छूटो पाडवो पड्यो छे.

प्रकाशक—**वकील केशवलालभाइ प्रेमचंद** माटे छापी प्रसिद्ध कर्युं छे.

भावनगर—धी आनंद प्रीन्टींग प्रेसमां शाह गुलाबचंद लल्लुभाइए छापी,

---

मूल्य एक रुपीयो.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

साम्प्रतमन्यदारभ्यते ।

तत्र परिहारिकापारिहारविषयं सूत्रमाह--बहवे परिहारियाऽपरिहारिया इच्छेज्जा-एगंतओ अभिनिसिज्जं वा अभिनीसिहं वा चेएतए, णो णं कप्पति थेरे अणापुच्छित्ता एगंतओ अभिनिसेज्जं वा अभिनीसिहं वा चेइतए; कप्पइ ण्हं थेरे आपुच्छित्ता ते एगंतओ अभिनिसेज्जं वा अभिनिसीहियं वा चेइतत्राए, थेराय ण्हंसे (ते) वियरिज्ज। एवं ण्हं कप्पइ अभिनिसेज्जं वा अभिनिसीहियं वा चेतेतए। थेरा एहं नो वितरेज्जा—एवं ण्हं णो कप्पइ एगंतओ अभिणिसेज्जं वा अभिणिनिसीहियं वा चेतेतए। जो णो थेरे हिं अवितिण्हं अभिणिसिज्जं वा अभिनिसीहियं वा चेतेति, से संतरा छेदे वा परिहारे वा ॥ सू २२ ॥ बहवे पारिहारिया इत्यादि। अथ कोऽस्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह सम्बन्धः? उच्यते—इहानन्तरसूत्रे परिहारतप उक्तं, परिहारश्च परिहर्तव्यापेक्षया प्रतिषेध्यानान्तरीयकत्वात्। ततः परिहारग्रहणेन परिहारोऽप्याक्षिप्तस्तत्र ये परिहारेण चरन्ति तेपरिहारिका इतरे चा पारिहारिकाः। पूर्वसूत्रं च पारिहारिकविषयमतस्तत्प्रकरणानुरोधत इदं पारिहारिकापारिहारिकविषयं सूत्रं पठन्ति। अथवा पूर्वसूत्रे पारिहारिकस्य सामाचारी उक्ता। सा च न निरवशेषा किन्तु शेषमवतिष्ठते। तच्चापारिहारिकाणामपि साधारणमतस्तत्प्रतिपादनार्थं पारिहारिकापारिहारिकाविषयं सूत्रमुक्तवान्। तथा चाह--

पारिहारियाण उ विणा हवंति इयरेहि वा अपरिहारी। मेरावसेसकहणं इइमिस्सगसुत्तसंबंधो ॥

पारिहारिका उक्तशब्दार्था न तु नैव इतरैरपारिहारिकैर्विना भवन्ति। परिहारिकस्य अपरिहारिणानान्तरीयकत्वात्।

For Private and Personal Use Only

अपरिहारिणो वा इतरैः परिहारिकैर्विना न भवन्ति। अपरिहारस्यापि परिहारानान्तरीयकत्वात्। तत्पारिहारिकसूत्रानन्तरं पारिहारिकापारिहारिकविषयं सूत्रं तथा मेरा मर्यादा सामाचारीत्यर्थः। सा पूर्वसूत्रे पारिहारिकाणामुक्ता किञ्चिच्छेषमपारिहारिकसाधारणमवतिष्ठते। तस्य सामाचार्यविशेषस्य कथनमनेन सूत्रेणारभ्यते क्रियते इति, एष मिश्रकसूत्रस्य पारिहारिकापारिहारिकसूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सम्बन्धः। अनेन सम्बन्धेनायातस्येयं व्याख्या। बहवस्त्रिप्रभृतयोऽनेके पारिहारिका उक्तशब्दार्थाः बहवोऽपारिहारिका इच्छेयुरेकान्त एकान्ते विविक्तप्रदेशान्तरे वसत्यंतरे वा अभिनिषद्यां अभिरात्रिमभिव्याप्य स्वाध्यायनिमित्तमागता निषीदन्त्यस्यामित्यभिनिषद्या तां वा तथा निषेधः। स्वाध्यायव्यतिरेकेण सकलव्यापारप्रतिषेधः तेन निवृत्ता नैषेधिकी अभि आभिमुख्येन संयतप्रायोग्यतया नैषेधिकी अभिनैषेधिकी तां वा। इयमत्र भावना। तत्र दिवा स्वाध्यायं कृत्वा रात्रौ वसतिमेव साधवः प्रतियन्ति सा अभिनैषेधिकी। अभिनैषेधिक्यामेव स्वाध्यायं कृत्वा रात्रिमुषित्वा प्रत्यूषे वसतिमुपगच्छन्ति सा अभिनिषद्येति तामभिनिषद्यामभिनैषेधिकीं वाचेतितए इति गन्तुं तत्र नो नैवमेतेषां पारिहारिकाणामपारिहारिकाणां च कल्पते स्थविरानाचार्यादीन् अनापृच्छ्य एकान्त एकान्ते विविक्ते प्रदेशे वसत्यन्तरे वा भिनिषद्यामभिनैषेधिकीं वा गन्तुं, उच्छ्वासनिःश्वासव्यतिरेकेण शेष साधुव्यापाराणां समस्तानामपि गुरुपृच्छाधीनत्वात्। तदेवं प्रतिषेधसूत्रमभिधाय सम्प्रति विधिसूत्रमाह—

'कप्पतिण्हं थेरे आपुच्छित्ता' इत्यादि सुगमं। इह पारिहारिका नाम आपन्नपरिहारतपसोऽभिधीयन्ते। तत्र चोदकः प्राह—

पुव्वंसि अप्पमत्तो, भिक्खू उववण्णितो भयंतेहिं। एक्को व दुवे होज्जा बहुया उ कहं समावन्ना ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पूर्वस्मिन्कल्पनाम्नि अध्ययने भिक्षुरप्रमत्तो भदन्तैः परमकल्याणयोगिभिरुपदर्शितः, ततः कथं परिहारतपः प्रायश्चित्तापत्तिर्यतः पारिहारिका भवेयुः। अपि च एको द्वौ वा पारिहारतप आपद्येयातामेकस्य एकाकिदोषाणां द्वयोरसमाप्तकल्पदोषाणां संभवात्। ये च बहवस्ते च समाप्तकल्पकल्पत्वात् परस्पररक्षणपरायणाः कथं पारिहारिकत्वं समापन्ना इति, अत्राचार्य आह—

चोयग बहुउप्पत्ती जोहाव जहा तहा समणजोहा। दव्वच्छलणे जोहा, भावच्छलणे समणजोहा॥

हे चोदक परीषहाणामसहनेन श्रोत्रेन्द्रियादिविषयेष्विष्टानिष्टेषु रागद्वेषाभिगमनतो वा परिहारतपः प्रायश्चित्तस्थानापत्त्या बहूनां पारिहारिकाणामुत्पत्तिर्न विरुद्धा। अथवा यथा योधाः सन्नद्धबद्धकवचा अपि रणप्रविष्टाः प्रति पन्थिपुरुषैस्तथाविधं कमप्यवसरमवाप्य देशतः सर्वतो वा च्छल्यन्ते तथा श्रमणयोधा अपि मूलगुणोत्तरगुणेष्वत्यन्तमप्रमत्ततया यतमाना अपि च्छलनामाप्नुवन्ति। सा च च्छलणा द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च। द्रव्यतश्छलना खड्गादिभिर्भावतः परीषहोपसर्गाद्यैः। तत्र द्रव्यच्छलने द्रव्यतश्छलन विषया योधा रणे प्रविष्टा भटाः। भावच्छलने भावच्छलनाविषया श्रमणयोधाः।

सम्प्रति यदुक्तं यथा योधास्तथा श्रमणयोधा इति तत् व्याख्यानयति—

आवरिया वि रणमुहे जहा च्छलिज्जंति अप्पमत्ता वि। च्छलणा वि होइ दुविहा जीयंतकरी य इयरी य॥

यथा योधा आवृता अपि सन्नद्धसन्नाहा अपि अप्रमत्ता अपि च रणमुखे प्रविष्टाः प्रतिभटैश्छल्यन्ते। सा च च्छलना

For Private and Personal Use Only

द्विधा—जीवितान्तकरी इतरा च। तत्र यया जीवितात् व्यपरोप्यते सा जीवितान्तकरी। यया तु परितापनाद्यापद्यते नापद्रावणं सा इतरा—

मूलगुण उत्तरगुणे जयमाणा वि हु तहा छलिज्जंति। भावच्छलणाए जति सा वि य देसे य सव्वे य॥

तथा यतयो रागादिप्रतिपक्षभावनासन्नहन्या (सन्नाह) सन्नद्धा यथागमं मूलगुणेषूत्तरगुणेषु चात्यप्रमत्ततया यतमाना अपि हु निश्चितं भावच्छलनया परीषहोपसर्गादिभिः सन्मार्गच्यावनरूपया च्छल्यन्ते,। सापि च भावच्छलना द्विधा—देशतः सर्वतश्च। तत्र यया तपोऽर्हं प्रायश्चित्तमापद्यते, सा देशतो भावच्छलना, यया मूलमाप्नोति सा सर्वत एवं परिहारियाहरियहोज्ज बहुयतो ते एगतो निसीहिं अभिसिज्जं वा विवेएज्जा यतो रणे प्रविष्टा योधा इव श्रमणयोधा अपि परीषहादिभिश्छल्यन्ते। तत एवमुक्तेन प्रकारेण बहवः पारिहारिका अपरिहारिकाश्च भवेयुस्तदेवं पारिहारिकापारिहारिकबहुत्वमुपपाद्याधुना सूत्रावयवान् व्याचिख्यासुराह—ते एगं तो इत्यादि ते बहवः पारिहारिका अपरिहारिका वा एकान्तत एकान्ते विविक्ते प्रदेशे प्रत्यासन्ने दूरतरे वा नैषेधिकीमभिशय्यां वापि अभिनिषद्यामपि चेतयेयुर्गच्छेयुः, गन्तुमिच्छेयुरित्यर्थः। तत्र का नैषेधिकी का वा अभिशय्येति व्याख्यानयति—

ठाणं निसीहियत्ति य एगट्ठं जत्थ ठाणमेवेगं। चेंतेति निसिदिया वा सुत्तत्थ निसीहिया सा उ॥

सज्झायं काऊणं निसीहियातो निसिं चिय उवेंति। अभिवसिउं जत्थ निसिं, उवेंति पात्तो तई सेज्जा॥ ॥ ५३ ॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तिष्ठन्ति स्वाध्यायव्यापृता अस्मिन्निति स्थानं, निषेधेन स्वाध्यायव्यतिरिक्तशेषव्यापारप्रतिषेधेन निर्वृता नैषेधिकी,। ततः स्थानमिति वा नैषेधिकीति वा एगट्ठमिति एकार्थं, द्वावप्येतौ तुल्यार्थाविति भावः,। व्युत्पत्त्यर्थस्य द्वयोरप्यविशिष्टत्वात्। तत्र यत्र स्थानमेव स्वाध्यायनिमित्तमेकं न तु ऊर्ध्वं स्थानं त्वग्वर्तनस्थानं वा चेतयन्ति निशि रात्रौ दिवा वा सा सूत्रार्थहेतुभूता नैषेधिकी, सूत्रार्थ नैषेधिकी एतेनास्मिन् या नैषेधिक्युक्ता सा सूत्रार्थप्रायोग्या नैषेधिकी प्रतिपत्तव्या। न तु कालकरणप्रायोग्या नैषेधिकी प्रतिपत्तव्या,। किमुक्तं भवति? यस्यां नैषेधिक्यां दिवा स्वाध्यायं कृत्वा दिवैव यदि वा दिवा निशि च स्वाध्यायं कृत्वा निश्येव निशायाममश्यं नैषेधिकीतो वसतिमुपयन्ति सा अभिनैषेधिका यस्यां पुनर्नैषेधिक्यां दिवा निशायां वा स्वाध्यायं कृत्वा रात्रिमुषित्वा प्रातर्वसतिमुपयन्ति। तई इति तका अभिशय्या अभिनिषद्येति भावः। अथ स्थविरा आपृष्टा अपि यदा तमुत्कलन्ति तदा किं कल्पते न वेत्याशङ्कायामाह–थेरायण्हमित्यादि स्थविरा आचार्यादयः। चशब्दो वाक्यभेदे, ण्हमिति वाक्यालङ्कारे स तेषां पारिहारिकाणामपरिहारिकाणां वा वितरेयुरनुजानीयुरभिनैषेधिकीमभिशय्यां वा गन्तुं एवममुना प्रकारेण ण्हमिति पूर्ववत्कल्पते। अभिशय्यायामभिनैषेधिक्यां वा चेतत्तए इति गन्तुम्।

थेराण्हमित्यादि स्थविरा ण्हमिति प्राग्वत् नो नैव तेषां वितरेयुरेवममुना प्रकारेण नो कल्पते एकान्ततो निषद्याम भिनिषद्याम-भिनैषेधिकीं वा गन्तु। जेणमित्यादि यः पुनर्ण्हमिति वाक्यालंकृतौ स्थविरैरवितीर्णोऽननुज्ञातः सन् एकान्ततो अभिनिषद्यामभि-नैषेधिकीं वाचेतेति गच्छति। ततः से तस्य स्वान्तरात्स्वकृतमन्तरं स्वान्तरं तस्माद्यावन्न मिलति यावद्वा स्वाध्यायभूमेर्नोत्तिष्ठति तावत् यत् विचालं तदन्तरं तस्मात् स्वकृतादन्तरात् च्छेदो वा पञ्चरात्रिंदिवादिकः परिहारो वा परिहारतपो वा मासलघुकादिरेष

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सूत्रार्थः, अधुना निर्युक्तिविस्तरः ।

निक्कारणंमि गुरुगा कज्जे लहुया अपुच्छणे लहुओ । पडिसेहम्मि य लहुया गुरुगमणे होंति अणुग्घाया ॥

यदि निष्कारणे कारणाभावे अभिशय्यामभिनैषेधिकीं वा गच्छन्ति ततस्तेषां प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः अथ कार्ये समुत्पन्ने गच्छन्ति, तत्र प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः, कार्यमुपरिष्टात् भाष्यकृद्वर्णयिष्यति । यदि पुनः कार्ये समुत्पन्ने अनापृच्छ्य गच्छन्ति, तदा अपृच्छने लघुको मासः आपृच्छायामपि कृतायां यदि स्थविरैः प्रतिषेधे गच्छन्ति । ततो लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः । गुरु गमणे इत्यादि गुरुराचार्यः स यदि गच्छत्यभिशय्यामभिनैषेधिकीं वा ततस्तस्य भवत्यनुद्‌घाता गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । ये पुनर्वसतिपालाः समर्था भिक्षवस्ते यदि गच्छन्ति । ततस्तेषामिमे दोषाः—

तेणादेसगिलाणे कामण इत्थी नपुंस मुच्छा वा । ऊणत्तणेण दोसा, हवंति एए उ वसहीए ॥

ये वसतिपालास्तैर्वसतेरूनत्वे हीनत्वे एते गाथा पूर्वार्धोक्ता दोषा भवन्ति । तद्यथा—स्तेनाश्चौरास्ते गताः साधवो वसतेरिति ज्ञात्वा वसतावापतेयुः आदेशाः प्राघूर्णकास्ते वा समागच्छेयुस्तेषां च समागतानामविश्रामणादिप्रसक्तिः समर्थसाध्वभावात् । गिलाणत्ति ग्लानो वा तेषामभावे व्याधिपीडितोऽसमाधिमाप्नुयात् । कामणत्ति दाहो वा प्रदीपनकेन वसतेर्भूयात् । तथा स्तोकाः साधवो वसतौ तिष्ठन्तीति स्त्रियो नपुंसका वा कामविह्वलाः समागच्छेयुः । तत्रात्मपरोभयसमुत्था दोषास्तथा मूर्च्छा कस्यापि पित्तादिवशतो भूयात् । तदेवं यतो वसतिपालानामिमे विनिर्गमे दोषास्तस्माच्चैरभिशय्यादिषु न गन्तव्यमित्येष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकृदाह—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दुविहाविहारसोही य एसणघातो य जा य परिहाणी। आएसयविस्सामण परितावणया य एक्कतरे ॥

स्तेनैरपहारो द्विविधस्तद्यथा—साध्वपहार उपध्यपहारश्च। तस्मिन् द्विविधेऽप्यपहारे शोधिः प्रायश्चित्तं, तद्यथा यद्यैकं साधुमपहरन्ति स्तेनास्तदा वसतिपालानां प्रायश्चित्तं मूलं, अथ द्वावपहरन्ति। ततोऽनवस्थाप्यं त्रिप्रभृतीनामपहरणे पाराञ्चितं,। तथा जघन्योपध्यपहारे पञ्चरात्रिंदिवं, मध्यमोपध्यपहारे मासलघु, उत्कृष्टोपध्यपहारे चतुर्गुरुकं,। तथा एषणाया घातः प्रेरणमेषणाघातः, स च स्यात्। तथाहि भवत्युपधिं पात्रादिकमन्तरेण एषणाघातस्तत एषणा प्रेरणे यत्प्रायश्चित्तं तदापद्यते तेषां वसतिपालानामिति। तथा जायपरिहाणेत्ति या च परिहानि रुपधिमन्तरेण शीतादिबाधितस्य तद्गवेषणप्रयतमानस्य वा सूत्रार्थस्य च भ्रंशस्तन्निमित्तकमपि समापद्यते प्रायश्चित्तं, तत्र सूत्रपौरुष्या अकरणे मासलघु, अर्थपौरुष्या अकरणे मासगुरु अथोपधिगवेषणलग्नदीर्घकालतः सूत्रं नाशयन्ति। तत श्चतुर्लघुअर्थनाशेन चतुर्गुरु, तथा तेषु वसतिपालेषु साधुष्वभिशय्यादिषु गतेषु आदेशानां प्राघूर्णकानां समागतानामध्वपरिश्रान्तानामविश्रामणे या अनागाढा आगाढा वा परितापनोपजायते, तन्निषन्नमपि तेषामापद्यते प्रायश्चित्तं,। एक्कतरेत्ति तेषु वसतिपालेष्वभिशय्यादिगतेषु यो मुक्त एकतरो वसतिपालः स एको द्वौ वा बहवो वा यद्यागच्छन्ति प्राघूर्णकास्ते सर्वेऽपि नियमतो विश्रमयितव्या इति जिनप्रवचनमनुस्मरन् बहून् प्राघूर्णकान् आगतान् विश्रामयन् यदनागाढमागाढं वा परितापनामाप्नोति तन्निमित्तकमपि समापतति तेषां प्रायश्चित्तं, साम्प्रतमस्या एव गाथायाः पश्चार्द्धं व्याख्यानयति।

For Private and Personal Use Only

आदेसमविस्सामण परितावण ते सऽवच्छलत्तं च। गुरुकरणे वि य दोसा, हवंति परितावणादीया॥

आदेशानां प्राघूर्णकानामविश्रामणे गाथायांमकारोऽलाक्षणिकः एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम्। दीर्घाध्वपरिश्रमतो यदनागाढमागाढं वा परितापनं तथा तेष्वादेशेषु समागतेषु अवच्छलत्वमवात्सल्यकरणं तन्निष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तं अन्यच्च वसतिपालेष्वभि शय्यादिगतेषु प्राघूर्णकानां समागतानामन्याभावे गुरुः स्वयं वात्सल्यं करोति। गुरुकरणेऽपि च दोषा भवन्ति परितापनादयस्तथाहि–गुरोः स्वयंकरणे सुकुमारतया अनागाढमागाढं वा परितापनं स्यात्। परितापनाद् रोगसमागमे च बहूनां स्वगच्छपरगच्छीयानां सूत्रार्थहानिः श्रावकादीनां धर्मदेशनाश्रवणव्याघातः लोके चावर्णवादो यथा दुर्विनीता एते शिष्या इति गतमादेश द्वारमधुना ग्लानद्वारमाह—

सयकरणमकरणे वा गिलाणपरितावणा य दुहतो वि। बालोवहीणदाहो तदट्ठमण्णोव आलित्ते॥

वसतिपालेष्वभिशय्यादिगतेषु द्विधा तोपि द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां ग्लानस्य परितापना। तद्यथा–स्वयं करणे अकरणे वा। तथा हि ग्लानो यदि स्वयमुद्वर्तनादिकं करोति तदापि तस्यानागाढादिपरितापसंभवः। अथ न करोति तथापि परितापनासम्भवस्ततस्तं निमित्तं आपद्यते तेषां प्रायश्चित्तं, अन्यच्च यः पश्चान्मुक्तो वसतिपालः स यदा प्रभूतं ग्लानस्य ग्लानानां वा कर्तव्यं करोति तदा सोऽपि परितापनमनागाढमागाढं वा पद्यते। ततस्तद्धेतुकमपि तेषां प्रायश्चित्तम्।

गतं ग्लानद्वारमधुनाज्झामणद्वारमाह–बालोवहीण इत्यादि तेषु सर्वेषु वसतिपालेषु बालं वसतिपालं मुक्त्वा अभि-

For Private and Personal Use Only

शय्यामभिनैषेधिकीं वा गतेषु अग्निकायेन प्रदीप्ते उपाश्रये बालानामुपधीनां च दाहो भवेत्। तत्र यद्येकोऽपि साधुर्म्रियते तदा चरमं पाराञ्चितं प्रायश्चित्तम्। अथ न म्रियते किंतु दाहे आगाढमनागाढं वा परितापनमाप्नोति तदा तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं, अथोपधिर्जघन्यो मध्यम उत्कृष्टो वा दह्यते ततस्त न्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं, । तदद्दृमन्नोवचि तदर्थं बालनिस्तारणार्थं उपधिनिस्तरणार्थं वा अन्यः प्रविशेत् । तदा कदाचित्सोऽपि बालो दह्येत् । अन्यश्च प्रविशन् ततस्तदुभयनिमित्तमापद्यते प्रायश्चित्तं, लोके च महानवर्णवादः गतमग्निदाहद्वारमधुना स्त्रीनपुंसकद्वारमाह—

इच्छी नपुंसगावि य उमत्तणातो तिहा भवे दोसा । अभिघाय पित्ततो वा मुच्छा अंतो व बाहिं व ॥

स्त्रियो नपुंसका वा अवमत्वेन हीनत्वेन स्तोकाः साधवो वसतौ तिष्ठन्ति परिणतव्रताश्चान्यत्र गता वर्तन्ते इति ज्ञात्वा समागच्छेयुस्तदागमने च त्रिधा आत्मपरोभयसमुत्थत्वेन दोषाः स्युः । तथा हि–यत् स्त्र्यादिकमुपलभ्य स्वयं क्षोभमुपयन्ति साधवः, एष आत्मसमुत्थो दोषः । यत्पुनः स्वयमक्षुभ्यतः साधून् बलात् स्त्र्यादिकं क्षोभयति, एष परसमुत्थः । यदा तु स्वयमपि क्षुभ्यन्ति स्त्र्यादिकमपि च क्षोभयति, तदा उभयसमुत्थ इति, मूर्च्छाद्वारमाह–अभिघातेत्यादि वसतेरन्तस्थितस्य वसतिपालस्य कथमपि जराजीर्णत्वादिना पतत्यां वसतौ काष्ठादिभिः शरीरस्योपरि निपतद्भिः बहिर्वा वसतेः स्थितस्य कथमपि वातादिना पात्यमानेन तरुणा तरुशाखाया वा अभिघातेन मूर्च्छा भवेत् । उपलक्षणमेतत् । अनागाढा आगाढा वा परितापना स्यात् । यदि चावसतेरन्तर्बहिर्वा व्यवस्थितस्यपित्ततः पित्तप्रकोपतो मूर्च्छा भवेत् । तत एकाकिनः सतस्तस्य को मूर्च्छामुपशमयेत् । ततस्तन्निष्पन्नप्रायश्चित्तसंभवः प्रभूतश्च जनापवादः, तदेवं पश्चान्मुक्तानां वसतिपालानां

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दोषा अभिहिताः; सम्प्रति ये अभिशय्यादिगतास्तेषां दोषानभिधित्सुरिदमाह—

जत्थ वि य ते वयंती अभिसेज्जं वा निसीहियं वा वि । तत्थ विय इमे दोसा होंति गयाणं मुणेयव्वा ॥

यत्रापि च विविक्ते प्रदेशे ते निष्कारणगामिनो भिशय्यामभिनैषेधिकीं वा व्रजन्ति । तत्रापि तेषां गतानामिमे वक्ष्यमाणा दोषा भवन्ति ज्ञातव्याः । तानेवाभिधित्सुर्द्वारगाथामाह—

वीयार तेण आरक्खि तिरिक्खा इत्थीओ नपुंसा य । सविसेसतरा दोषा दप्पगयाणं हवंते ते ॥

कथमप्यकालगमने विचारे विचारभूमावप्रत्युपेक्षितायां तथा स्तेनाशङ्कायामारक्खित्ति आरक्षकशङ्कायां तथा तिरश्चां चतुष्पदादीनां संभवे तथा स्त्रियो वा दत्तसङ्केतास्तत्र तिष्ठन्ति । नपुंसका वा दत्तसङ्केतास्तत्र तिष्ठन्ति इत्याद्याशङ्कायां एते वक्ष्यमाणाः सविशेषतरा दोषा दर्पगतानां निःकारणगतानां भवन्ति । तदेव सविशेषतरत्वं दोषाणां प्रतिद्वारमभिधित्सुः प्रथमतो विचारद्वारमधिकृत्याह—

अप्पडिलेहियदोसा अविदिण्णे वा हवंति उभयंपि । वसही वाघाएण त्ति य एत्तमणंते य दोसा उ ॥

यदि नाम ते दर्पगताः कथमप्यचक्षुर्विषयवेलायां गता भवेयुः । ततः संस्तारकोच्चारप्रश्रवणादिषु भूमिष्वप्रत्युपेक्षितासु ये दोषा ओघनिर्युक्तौ सविस्तरमाख्यातास्ते सर्वेऽप्यत्रापि वक्तव्याः, तथा विकालवेलायां गमने यदि कथमपि शय्यातर उच्चारप्रश्रवणयोग्यमवकाशं न वितरेत् ततोऽवितीर्णेऽननुज्ञाते अवकाशे उभयस्मिन् उच्चारप्रश्रवणलक्षणे भवन्ति दोषाः ।

For Private and Personal Use Only

तथा हि–यदि अननुज्ञातेऽवकाशे उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वन्ति तदा कदाचित् शय्यातरस्तेषामेव वसत्यादिव्यवच्छेदं कुर्यात्। यदि वा सामान्येन दर्शनस्योपरि विद्वेषतः सर्वेषामपि साधूनामिति अथवा कथमप्यलाक्षणिकतया वसतेरभिशय्यारूपाया व्याघातो भवेत्। ततो रात्रौ मूलवसतिमागच्छतां तेन श्वापदादिभिरात्मविराधना अथ नायान्ति वसतिं तदा अभिशय्यायाः समीपे अप्रत्युपेक्षितस्थानाश्रयणतः संयमविराधना॥ गतं विचारद्वारम् अधुना स्तेनद्वारमारक्षकद्वारं च युगपदभिधित्सुराह—

सुण्णाइं गेहाइ उवेंति तेणा, आरक्खिया ताणि य संचरंति।
तेणोत्ति एसो पुररक्खितो वा, अन्नोन्नसंका इति वायएज्जा॥

शून्यानि गृहाणि स्तेना विवक्षितगृहे प्रवेशनाय वेलां प्रतीक्षमाणा आरक्षकादिभयतो वा उपयन्ति तानि च शून्यानि गृहाणि आरक्षकाः पुररक्षका मा कश्चिदत्र प्रविष्टश्चौरो भूयादिति संचरन्ति प्रविशन्ति; एवमुभयेषां प्रवेशसंभवे अन्योन्याऽऽशङ्कया आरक्षका अभिशय्यायामग्रे प्रविष्टं साधुमुपलभ्य स्तेन एष व्यवतिष्ठते इति, स्तेना अग्रे प्रविष्टास्तत्र प्रविशन्तं साधुं दृष्ट्वा पुररक्षक एष प्रविशतीत्येवंरूपया स्तेना आरक्षका वा अतिपातयेयुः व्यापादयेयुः;। गते स्तेना रक्षकद्वारे॥ सम्प्रति तिर्यग् द्वारमाह—

दुगंच्छिया वा अदुगंच्छिया वा दित्ताअदित्ता तहिं व तिरिक्खा।
चउप्पया वालसिरीसवा वा, एगो व दोतिण्णि व तत्थ दोसा॥

तत्र अभिशय्यायामाभिनैषेधिक्यां वा चतुष्पदास्तिर्यञ्चो द्विधा भवेयु स्तद्यथा—जुगुप्सिता नाम निन्दितास्ते च गर्दभीप्रभृतयः, तद्विपरीता अजुगुप्सिता गोमहिष्यादयः। एकैके द्विविधास्तद्यथा—दृप्ता अदृप्ताश्च। दृप्ता दर्पाध्मातास्तद्विपरीता अदृप्ता न केवलमित्थं भूताश्चतुष्पदा भवेयुः, किन्तु व्याला भुजङ्गादयः सरीसृपा वा गृहगोधिकादयः। इत्थंभूतेषु च तिर्यक्षु चतुष्पदेषु व्यालसरीसृपेषु एको द्वौ त्रयो वा दोषा भवेयुः। तत्र एक आत्मविराधनादीनां अन्यतमः द्वौ साधुभेदेनात्मविराधना संयमविराधने; त्रयः कस्याप्यात्मविराधना, कस्यापि संयमविराधना, कस्याप्युभयविराधनेति;। अत्र चतुर्भङ्गी कस्याप्यात्मविराधना न संयमविराधना १, कस्यापि संयमविराधना नात्मविराधना २ कस्याप्यात्मविराधनापि संयमविराधनापि ३, कस्यापि नो भयमपि ४। उपलक्षणमेतत्। जुगुप्सिततिर्यक्त्वचतुष्पदसंभवे विरूपाशङ्कासंभवतः प्रवचनोड्डाहोऽपि स्यादिति। गतं तिर्यग्द्वारमधुना स्त्रीनपुंसकद्वारे युगपदभिधित्सुराह—

संगारदिन्ना व उवेंति तत्थ ओहा पडिच्छंति विलच्छमाणा।
इत्थी नपुंसा व करेज्ज दोसे, तस्सेवणाठाइ उवेंति जे उ॥

सङ्गारः सङ्केतः स दत्तो यैस्ते सङ्गारदत्ताः। निष्ठांतस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्। सुखादिदर्शनाद्वा दत्तसङ्केता इत्यर्थः। इत्थंभूताः सन्तस्तत्राभिशय्यादिषु उपयन्ति गच्छन्ति,। एवं लोकानामाशङ्का भवेत्। अथवा तत्र गतेषु जनानामेवमाशङ्का समुपजायेत। यथा स्त्रियो नपुंसका वा ओघा इति तन्मुखनिरीक्ष्यमाणाः प्रतीक्ष्यन्ते ततोऽमी गताः। यदि वा तासां स्त्रीणां नपुंसकानां वा सेवनार्थं ये तत्रोपयन्ति पुरुषास्ते अस्मत्स्त्र्यादिसेवनार्थमेते संयता समागता इति दोषात् अभिघाताऽवर्ण

For Private and Personal Use Only

वादादीन् कुर्युः। तदेवं यस्मादकारणे निर्गतानामिमे दोषास्तस्मान्न निष्कारणे गन्तव्यम्। कारणे पुनर्गन्तव्यं तथा चाह—

कप्पई उ कारणेहिं अभिसेज्जं गंतुमभिनिसीहिं वा। लहुगाओ अ गमणम्मि ताणि य कज्जाणिमाइं तु॥

कल्पते पुनः कारणैरस्वाध्यायादिलक्षणैर्वक्ष्यमाणैरभिशय्यामभिनैषेधिकीं वा प्रागुक्तशब्दार्थां गन्तुं यदि पुनर्न गच्छन्ति ततो लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः प्रायश्चित्तं तानि पुनः कानि कारणानि इमानि वक्ष्यमाणानि। तान्येव आह—

असज्झाइय पाहुणए संसत्ते वुट्ठिकायसुयरहस्से। पढमचरमे दुगंतू सेसेसु य होइ अभिसेज्जा॥

वसतावस्वाध्यायः प्राघूर्णिका बहवः समागता वसतिश्च सङ्कटा, ततोऽस्वाध्याये प्राघूर्णके प्राघूर्णकसमागमे तथा संसक्ते प्राणजातिभिरुपाश्रये तथा वृष्टिकाये निपतति गलन्त्यां वसतौ तथा श्रुतरहस्ये छेदश्रुतादौ व्याख्यातुमुपक्रान्ते अभिशय्या नैषेधिकी वा गन्तव्या। तत्र पढमे चरमे दुगं तू इति प्रथमे सूत्रक्रमप्रामाण्यादस्वाध्याये चरमे श्रुतरहस्ये द्विकमभिशय्याभिनैषेधिकीलक्षणं यथायोगं गन्तव्यं। शेषेषु च प्राघूर्णकसंसक्तवृष्टिकायरूपेषु कारणेषु भवत्यभिशय्या गन्तव्या। तत्रास्त्यनानुपूर्व्यपि व्याख्याया इति न्यायख्यापनार्थं प्रथमतः श्रुतरहस्यमिति चरमद्वारं विवरीषुरिदमाह॥

छेयसुयविज्जमंता पाहुडिअविगीयसंहिम दिट्ठंता। इइ दोसा चरमपए पढमपए पोरिसीभंगो॥

छेदश्रुतानि प्रकल्पव्यवहारादीनि तानि वसतौ अपरिणामको अतिपरिणामको वा शृणुयात्। तथा विद्यामन्त्रांश्च वसतौ कस्यापि दीयमाना अविगीतो निर्द्धर्मा शृणुयात्, प्राभृतं वा योनिप्राभृतादिरूपं वसतौ व्याख्यायमानंच्चविगीतकथमपि

शृणुयात् । तत् श्रवणे च महान् दोषस्तथा चात्र महिषदृष्टान्तः " कयाइ जोणिपाहुडे वक्खाणिज्जमाणे एगेण आयरिआइणा अदिस्समाणेण निद्धमेण सुयं जहा—' अमुगअमुगदव्वसंजोगे महिसो संमुच्छइ तं सोउं सो उप्पव्वइतो गतो अन्नंमि ठाणे । तत्थ महिसे दव्यसंजोगेण संमुच्छावित्ता सागारियहत्थेसु विक्किणइ । तं आयरिया कहमवि जाणित्ता तत्थ आगया उदंतो से पुच्छितो तेण सब्भावो कहितो, । आयरिया भणंति अम्हं सुंदरसुवण्णरयणजुत्तादिगेण्ह, तेण अब्भुवगयं, ततो आयरिएहिं भणियं—अमुगाणि दव्वाणियतिरिक्खसंजोएज्जासि ततो पभूयाणि सुवण्णरयणाणि भविस्संति । तेण तहा कयं, समुच्छितो दिठीविसो सप्पो तेण दठो मतो इति दोसा इत्यादि " । इत्येवमुक्तेन प्रकारेण चरमपदे श्रुतरहस्ये वसतौ व्याख्यायमाने दोषास्तस्मात् श्रुतरहस्य व्याख्यानाय नियमतो अभिशय्या अभिनैषेधिकी वा गन्तव्या । तथा प्रथमपदमस्वाध्यायलक्षणं तत्र दोषः पौरुषीभङ्गः । इयमत्र भावना—अस्वाध्याये वसतावुपजाते स्वाध्यायकरणार्थमवश्यमभिशय्यायामभिनैषेधिक्यां वा गन्तव्यम् । अन्यथा सूत्रपौरुष्या अर्थपौरुष्याश्च भङ्गः, तद्भङ्गे च तन्निष्पन्नप्रायश्चित्तापत्तिः । गतं चरमद्वारमस्वाध्यायद्वारं च । सम्प्रति प्राघूर्णकादिद्वारत्रितयमाह—

अभिसंघट्टे हत्थादि घट्टणं जग्गणे अजीरणादी ॥ दोसु य संजमदोसा जग्गण उल्लो वहीया वा ॥

कदाचिदन्ये तथाविधवसत्यलाभे साधवः सङ्कटायां वसतौ स्थिता भवेयुः प्राघूर्णकाश्च साधवो भूयांसः समागतास्तत्र दिवसे यथा तथा च तिष्ठन्ति । रात्रौ भूमिषु अपूर्यमाणासु यद्यभिशय्यां न व्रजन्ति, तदा तस्मिन्नुपाश्रयेऽतिशयेन संघट्टः परस्परं संघर्षः साधूनां यत्रातिसङ्कटतया सोऽतिसंघट्टः । तस्मिन्नेव स्थितानां परस्परं हस्तादीनां घट्टनं भवेत् । तद्भावे च कलहा-

For Private and Personal Use Only

समाध्यादिदोषसंभवः । अथैतद्दोषभयादुपविष्टा एव तिष्ठन्ति । ततो जागरणे रात्रौ जाग्रतामजीर्णादिदोषसंभवः, । अजीर्णमाहारस्याजरणं तद्भावे च रोगोत्पत्तिः, । रोगे च चिकित्साया अकरणे असमाधिः, क्रियमाणायां च चिकित्सायां षट्कायव्यापत्तिरिति गतं प्राघूर्णकद्वारम् ।

अधुना संसक्तद्वारं वृष्टिकायद्वारं चाह--' दोसु य संजमे ' त्यादि द्वयोः संसक्ते उपाश्रये वृष्टिकाये च निपतति असंयमदोषौ संयमविराधनारूपौ दोषौ । तथा हि-संसक्तत्वे दुष्प्रत्येक्षणीया वसतिरिति तत्रावस्थाने स्फुटा संयमविराधना, । तथा वृष्टिकायेऽपि निपतति केषुचित् प्रदेशेषु वसतिर्गलतीति तत्रापि संयमविराधना अप्कायसंयमविराधनासंभवात् । अन्यच्च वृष्टिकाये निपतति उपधिरप्कायेन स्तीम्पते स्तीमितेन चोपधिना शरीरलग्नेन रात्रौ निद्रा नायाति निद्राया अभावे च अजीर्णदोषः । तस्मात् संसक्तायां वसतौ वृष्टिकाये च निपतति नियमतोभि गन्तव्या अभिशय्येति तदेवमुक्तं गन्तव्यकारणं । तथा चाह--

दिट्ठं कारणगमणं जइ य गुरुवच्चए तओ गुरुगा । ओराल इत्थिपेल्लण संका पच्चत्थिया दोसा ॥

दृष्टं उपलब्धं भगवदुपदेशतः पूर्वसूरिभिः कारणे अस्वाध्यायादिलक्षणे अभिशय्यायां गमनं । तत्र यद्येवं दृष्टे कारणगमने गुरुरभिशय्यामभिनैषेधिकीं वा व्रजेत् । ततस्तस्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः, । को दोषो गुरुगमने इति चेदत आह—उरालेत्यादि आचार्यः प्राय उदारशरीरो भवेत् । सहाया अपि च कथमपि तस्य स्तोका अभवन् । ततः काश्चन स्त्रियः सहायादीनस्थापयित्वा हृदयादिना प्रेरयेयुः । प्रेरणेनाचार्यमुपसर्गयेयुः । अन्यच्च शय्यातरादीनां शङ्का समुपजायते । तथा किं वसतावाचार्यो नोषितः नूनमगारीं प्रतिसेवितुं गत इति यदि वा प्रत्यर्थिकाः प्रत्यनीकाः प्रतिवाद्यादयोऽल्पसहायमुप-

लभ्य विनाशयेयुस्तत एवमाचार्यगमने दोषास्तस्माचेन न गन्तव्यमिति, न केवलमाचार्येण न गन्तव्यं। किन्त्वेतैरपि न गन्तव्यम्। के ते एते इत्याह—

गुरुकरणे पडियारी, भएणं बलवं करेज्ज जे रक्खं। कंदप्पविग्गही वा अचियत्तो ठाणदुट्ठो वा॥

गुरोराचार्यादेः करणे करणविषये ये प्रतिचारिणः प्रतिचारकाः कायिकीमात्रकादिसमर्पका विश्रामकाश्च तैर्न गन्तव्यम्। तेषां गमने गुरोः सीदनात् तथा भयेन पश्चात् वसतावपान्तरालेऽभिशय्यायां वा तस्करादिसमुत्थेन भयेन सर्वैरपि साधुभिर्न गन्तव्यमात्मसंयमविराधनादोषप्रसङ्गात्। तथा यो बलवान् गुर्वादीनां तस्करादिभ्यो रक्षां करोति तेनापि न गन्तव्यम्। तद्गमने गुर्वादीनामपायसम्भवात्। तथा यः कन्दर्पः कन्दर्पशीलो यश्च विग्रही यथा तथा वा राटिकरणशीलः यो वा यत्र गम्यते तत्र शय्यातरादीनां कैश्चिदपि कारणैः पूर्ववैरादिभिरवियत्तोचित्ति अप्रीतो यश्च स्थानदुष्टः पुरादिदुष्टः एतैरपि सर्वैर्न गन्तव्यं, प्रवचनोड्डाहात्मविराधनादिदोषप्रसङ्गात्। यदि कथमपि ते गच्छन्ति ततो बलादाचार्यादिभिर्वारयितव्याः इति।

अथ कारणे समुत्पन्ने तेषां गच्छतां को नायकः प्रवर्तयितव्यः? उच्यते—

गंतव्वगणावच्छेदपवत्ति थेरे य गीयभिक्खू य। एएसिं असतीए अग्गीए मेरकहणं तु॥

कारणेऽस्वाध्यायादिलक्षणे समुत्पन्ने सति शेषसाधुभिर्गन्तव्यमभिगन्तव्यमभिशय्यादि तेषां च गच्छतां नायकः प्रवर्तिनीयो गणावच्छेदको वक्ष्यमाणस्वरूपः तदभावे प्रवर्ती, सोऽपि वक्ष्यमाणस्वरूपः तदभावे स्थविरस्तस्याप्यभावे गीत-

For Private and Personal Use Only

भिक्षुर्गीतार्थः सामान्यव्रती। एतेषामसति अभावेऽगीतार्थोऽपि माध्यस्थ्यादिगुणयुक्तः प्रवर्तनीयः। केवलं तस्मिन्न गीते अगीतार्थे 'मेरकहणं तु' इति मर्यादया समाचार्याः कथनं यथा साधूनामावश्यके आलोचनायां प्रायश्चित्तं दीयते। नमस्कारपौरुष्यादिकं च प्रत्याख्यानं यत् यस्मै दातव्यमित्येवमादि सर्वं कथ्यते इति भावः। अथ किंस्वरूपः सोऽगीतार्थो नायकस्थापनीय इत्यत आह—

मज्झत्थोऽकंदप्पी जो दोसे लिहइ लेहओ चेव। के सु य ते सीएज्जा दोसेसु ते इमे सुणसु॥

मध्यस्थो रागद्वेषरहितः अकन्दर्पी कंदर्पोद्दीपनभावितादिविकलः। एवंभूतो नायकः स्थापनीयः,। तेन च साधवोऽसमाचारीं समाचरन्तः शिक्षणीयाः। शिष्यमाणाश्च यदि कथमपि ब्रुवते। यथा यदि वयमेवं कुर्मस्ततस्तव किं कस्त्वमित्यादि तदा स लेहओ चेवत्ति लेखक इव सयुक्त लेखक व तेषां सर्वेषां साधूनां दोषान् अविस्मरणनिमित्तं मनसि लिखति सम्यग् अवधारयतीत्यर्थः।

अथ केषु दोषेषु ते साधवः सीदेयुर्यान् स स्वचेतसि धारयति सूरिराह—तान् दोषानिमान् वक्ष्यमाणान् शृणुत। तत्र यदुक्तं 'एएसिं असतीए' इत्यादि तद्व्याख्यानार्थमाह—

थेरपवत्ती गीयासतीए मेरं कहंत अगीयत्थे। भयगोरवं च जस्स उ करेंति सयमुज्जतो जो य॥

स्थविरस्य प्रवर्तिन उपलक्षणमेतत्। गणावच्छेदस्य च तथा गीतस्य गीतार्थस्य भिक्षोरसति अभावे अगीतार्थोऽपि प्रेषणीयः। तस्मिंश्चागीतार्थे प्रेक्ष्यमाणे मेरचि मर्यादां सामाचारीं यथोक्तस्वरूपां कथयन्ति। किंविशिष्टः सोऽगीतार्थः प्रेक्ष्य

आह—भयगौरवमित्यादि यस्य भयं साधवः कुर्वन्ति यस्य चानुवर्तनागुणतोभयतो गौरवं यथोचितं कुर्वन्ति । यश्च स्वयमात्मना समुद्युक्तोऽप्रमादी सोऽगीतार्थो नायकः प्रवर्तनीयः । किं कारणमिति चेत् ? उच्यते—असमाचारीरूपदोषप्रतिषेधनार्थं । अथ के ते असमाचारीरूपा दोषाः अत आह——

पडिलेहणाऽसज्झाए आवस्सगदण्डविणयरा इत्थी । तेरीच्छ वाणमन्तर पेहा नहवीणि कंदप्पे ॥

प्रतिलेखनायामस्वाध्याये आवश्यके दण्डे, उपलक्षणमेतत्, दण्डकादौ विषये । तथा विनये वंदनकादौ तथा राज्ञि स्त्रियां तिर्यक्षु हस्त्यादिषु वानमन्तरे वानमन्तरप्रतिमायां विपणिषु रथेन गच्छन्त्यां प्रेक्षायां कालग्रहणादौ नहवीणाति नखवीणिकायां कन्दर्पे वा समाचारीरूपा दोषाः । एतद्वारगाथासंक्षेपार्थः एतेन यदुक्तं प्रागुक्तानिमान् दोषान् शृणुतेति तद्व्याख्यानमुपक्रान्तमिति द्रष्टव्यं । तत्र प्रतिलेखनद्वारमस्वाध्यायद्वारं च विवरीषुराह——

पडिलेहण सज्झाए न करिंति हीणाहियं च विवरीयं । सेज्जोवहिसंथारे दंडग उच्चारमादीसु ॥

प्रतिलेखनां स्वाध्यायं वा मूलत एव न कुर्वन्ति, यदि वा हीनमधिकं विपरीतं वा विपर्यस्तक्रमं कुर्वन्ति । तत्र येषु स्थानेषु प्रतिलेखना संभवति तानि स्थानान्युपदर्शयति । शय्योपधिसंस्तारकदंडकोच्चारादिषु । इयमत्र भावना शय्या वसतिस्तस्याः प्रत्युपेक्षणं मूलत एव न कुर्वन्ति । यदि वा हीनमधिकं वा कुर्वन्ति । अथवा यः शय्यायाः प्रत्युपेक्षणाकालस्तस्मिन्न कुर्वन्ति, किन्तु कालातिक्रमेण, एवमुपधेः संस्तारकस्य दण्डकादेश्च भावनीयं । तथा उच्चारादिभूमीं न प्रत्युपेक्षन्ते हीनमधिकं

For Private and Personal Use Only

वा यदि वा कालातिक्रमेण प्रत्युपेक्षन्त इति, स्वाध्यायमपि मूलत एव न कुर्वन्ति यदि वा अप्रस्थापिते कुर्वन्ति, अथवा हीनमधिकं वा कालिकं कालतः कुर्वन्ति यदि वा कालिकवेलायामुत्कालिकमुत्कालिकवेलायां कालिकमिति। संप्रत्यावश्यकादिद्वारत्रितयमाह—

न करेंती आवस्सं हीणाहियनिविट्ठपाउयनिसन्ना। दंडगहणादिविणयं राइणियादीण न करेंति ॥

आवश्यकं मूलत एव न कुर्वन्ति, यदि वा हीनं अधिकं वा कायोत्सर्गाणां हीनहीनकरणतोऽधिकं वाऽनुप्रेक्षार्थं कायोत्सर्गाणामेव चिरकालकरणतः कुर्वन्ति। यदि वा निषण्णा उपविष्टाः प्रावृताः शीतादिभयतः कल्पादिप्रावरणप्रावृता निषन्नास्त्वग्वर्तनेन निपतिताः प्रकुर्वन्ति। गतमावश्यकद्वारम्। दण्डगहणादित्ति दण्डग्रहादौ दण्डग्रहणं भाण्डमात्रकादीनामुपलक्षणं दण्डकादीनां ग्रहादौ ग्रहणे निक्षेपे च न प्रत्युपेक्षणं, नापि प्रमार्जनं दुःप्रत्युपेक्षितादि वा कुर्वन्ति। गतं दण्डद्वारम्। विनयद्वारमाह—विनयं रत्नाधिकादीनामाचार्यादीनां यथा रत्नाधिकं न कुर्वन्ति गतं विनयद्वारम्। राजादिद्वारकदम्बकमाह—

रायं इत्थि तह अस्समादि वंतररहेय पेहेंति। तह नक्खवीणियादी कंदप्पादी व कुव्वंति ॥

राजानं निर्गच्छन्तं वा स्त्रियं सुरूपामिति विशिष्टाभरणालङ्कृतामागच्छन्तीं वा तथा तिरिक्ख इत्यस्य व्याख्यानम् अश्वादिकम् अश्वं वा हस्तिनं वा राजवाहनमतिप्रभूतगुणाकीर्णं, व्यंतर रथान्वा विभूत्याविपणिमार्गेषु गच्छतः प्रत्यागच्छतो वा प्रेक्षंते,। एतेन राजस्त्रीतिर्यग्वानमन्तरद्वाराणि व्याख्यातानि। तथेत्यनुक्तसमुच्चयार्थः। स चेदमुक्तं समुच्चिनोति कालप्रत्युपेक्षणं न कुर्वन्तिः न वा कालं प्रतिजागरति। गतं प्रेक्षाद्वारं। तथा नखवीणिकादिकं नखैर्वीणावादनं आदिशब्दात्

११

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नखानां परस्परं घर्षणमित्यादिपरिग्रहः । तथा कन्दर्पादिकं, कन्दर्पकौकुच्यकौतुकादि कुर्वन्ति ॥

एएसु वट्टमाणे अट्ठिय पडिसेहिए इमा मेरा । हियए करेइ दोसे गुरूएकहणं स देइ ते सोहिं ॥

एतेष्वनन्तरोदितेषु दोषेषु वर्तमानान् वारयतीति क्रियाध्याहारः कृतेऽपि वारणे यदि ते न तिष्ठन्ति प्रतिषेधन्ति, यदि वयमेवं कुर्मस्तत किं तव को वा त्वमित्यादि। ततोऽस्थिते प्रतिषेधिते वा नायके इयमनन्तरमुच्यमाना मेरत्ति मर्यादा समाचारी तामेवाह; हृदये तान् दोषान् करोति, कृत्वा च गुरवे कथयति स च गुरुर्ददाति तेषां शोधिं प्रायश्चित्तमिति ।

संप्रति वक्ष्यमाणार्थसंग्रहाय द्वारगाथामाह—

अतिबहुयं पच्छित्तं, अदिसे वाहेय रायकन्ना य। ठाणामति पाहुणाए नउगमणं मासोक्ककरणे ॥

चोदकवचनं अतिबहुकं प्रायश्चित्तं गुरुमासादि न दातव्यं, तद्दाने व्रतपरिणामस्यापि हानिप्रसक्तेः, । अत्र गुरुवचनं " जो जत्तिएण सुज्झइ " इत्यादि वक्ष्यमाणं, यः पुनरालोचनाप्रदाने प्रायश्चित्तं शल्यं नोद्धरति, तस्मिन्नदत्ते अदत्तालोचने व्याधो दृष्टान्तः । यः पुनराचार्यः शिष्यस्य प्रायश्चित्तस्थानापत्तिं जानन्नपि न शोधिं ददाति, तस्मिन्नदत्ते अदत्तप्रायश्चित्ते गुरौ दृष्टान्तो राजकन्यापदैकदेशे राजकन्यान्तःपुरपालकः । तथा ठाणा सति इत्यादि सङ्कटायां वसतौ प्राघूर्णके समागते सति स्थानस्य योग्यभूमिप्रदेशस्य असति भावप्रधानोऽयं निर्देशो अविद्यमानत्वे उत्सर्गतो न तु नैव गमनं, किन्तु यतना वक्ष्यमाणा कार्या, तस्यां च यतनायां कर्तुमशक्यमाणायामभिशय्यादिषु प्रेक्ष्यमाणा यदि केचन कर्करायन्ते यथाऽस्मद्बधाय

For Private and Personal Use Only

प्राघूर्णकाः समागता यत् गन्तव्यमस्माभिराभिशय्यादिषु कर्त्तव्यं वा रात्रौ जागरणमिति, । तदा तेषां कर्करणे प्रायश्चित्तं मासलघुदेयमिति द्वारगाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतोऽतिबहुकं प्रायश्चित्तमिति व्याख्यानयति—

अतिबहुयं वेढिज्जइ भन्ते माहु दुरुव्वुढतो भवेज्जाहि । पच्छित्तेहिं अयंडे, निद्दयदिण्णेहिं भज्जेज्जा ॥

भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् गुरो यदि प्रभूतं गुरुमासादि प्रायश्चित्तं पदे पदे दीयते, ततः स प्रायश्चित्तैः समन्ततोऽतिशयेन वेष्ट्यतेऽतिवेष्टितः सन् मा निषेधे हु निश्चितं दुरुद्वेष्टको भूयात् । दुःखेन तस्य प्रायश्चित्तेभ्यः उद्वेष्टनं स्यात् । अतिप्रभूतेषु हि गुरुषु प्रायश्चित्तेषु पदे पदे दीयमानेषु स कदात्मानमुद्वेष्टयिष्यतीति भावः । अपि च अकाण्डे यत्र तत्र वा पदे पदे निर्दयैः सद्भिर्युष्माभिर्दत्तैः प्रायश्चित्तैः स भज्येत भग्नपरिणामो भूयात् । तथा च सति महती हानिस्तस्मात् ।

तं दिज्जउ पच्छित्तं, जं तरती सा य कीरउ मेरा । जा तीरइ परिहरिउं मोसादि अपच्चउ इहरा ॥

तत् प्रायश्चित्तं दीयतां यत्तरति शक्नोति कर्तुं सा च क्रियतां च मेरा मर्यादा या परिहर्तुं शक्यते पाठान्तरं वा परिवहिउमिति तत्र या परिवोढुं शक्यते इति व्याख्येयम् । उभयत्राप्ययं भावार्थः । या परिपालयितुं शक्यते इति मोसादि अपच्चउ इहरा इति इतरथा प्रभूते प्रायश्चित्ते दत्ते मृषा दोष उभयोरपि समुपजायते । तत्र गुरोर्मात्राधिकप्रायश्चित्तदानात् । इतरस्य तु भग्नपरिणामतया तथा परिपालनायोगात् । अन्यच्चातिमात्रे प्रायश्चित्ते दत्ते युष्माभिरपि पूर्वमाशातनादोष उद्भावितः । अप्रत्ययश्च शिष्यस्योपजायते यथातिप्रभूतमाचार्याः प्रायश्चित्तं ददति । न चैवं रूपं प्रायश्चित्तं जिनाः

प्ररूपितवन्तः, सकलजगज्जन्तुहितैषितया तेषां अतिकर्कशप्रायश्चित्तोपदेशदानायोगात् तस्मात्सर्वमिदं स्वमतिपरिकल्पितमसदिति। एवं चोदकेनोक्ते गुरुराह—

जो जत्तिएण सुज्झइ अवराहो तस्स तत्तियं देइ । पुव्वमियं परिकहियं घडपडगाइएहिं नाएहिं ॥

चोदक! त्वया सर्वमिदमयुक्तमुच्यते यतो देशकालसंहननाद्यपेक्षया योऽपराधो यावन्मात्रेण प्रायश्चित्तेन शुद्ध्यति तस्यापराधस्य शोधनाय तावन्मात्रमेव सूरिः प्रायश्चित्तं ददाति, नाधिकं नापि हीनं। एतच्च पूर्वमेव घटपटादिभिर्ज्ञातैरुदाहरणैर्जलनिल्लेवण कुडए इत्यादिना ग्रन्थेन परिकथितं। तस्मान्नदोषः। साम्प्रतमदत्तालोचने यो व्याधदृष्टान्त उपन्यस्तस्तं भावयति—

कंटकमादिपविट्ठे नोद्धरइ सयं न भोइए कहइ। कमढी भूयवणगए आगलणं खोभिया मरणं॥

इह किल व्याधा वने संचरन्त उपानहौ पादेषु नोपनह्यन्ति । मा हस्तिन उपानहोः शब्दान् श्रोषुरिति । तत्रैकस्य व्याधस्यान्यदा वने उपानहौ विना परिभ्रमतो द्वयोरपि पादयोः कण्टकादयः प्रविष्टा आदिशब्दात् श्लक्ष्णकिलिश्चादिपरिग्रहः। तान् प्रविष्टान् कण्टकादीन् स्वयं नोद्धरति। नापि भोजिकायै निजभार्यायै व्याधः कथयति । ततः स तैः पादतलप्रविष्टैः कण्टकादिभिः पीडितः सन् वनगतो हस्तिना पृष्टतो धावता प्रेर्यमाणो धावन् कमठीभूतः स्थले कमठ इव मन्दगतिरभूत्। ततः प्राप्तो हस्ती प्रत्यासन्नं देशमिति जानन् क्षुब्धःक्षोभं गत्वा आगलणमिति वैकल्यं प्राप्तः। ततो मरणमेष गाथार्थः। भावार्थस्त्वयम्—एगो वाहो उवाहणातो विणा वणे गतो। तस्स पायतला कंटगाईणं भरिया। ते य कंटगादीयानो सयमुद्धरिया नो विय वाहीए उद्धराविया। अन्नया वणे संचरंतो हत्थिणा दिठो । तो तस्स धावंतस्स कण्टगाइया दूरतरमंसे पविट्ठा ताहे

For Private and Personal Use Only

अति दुक्खेण अद्दितो महापायवो इव छिन्नमूलो हत्थिभएण अचेयणभूतो पडितो हत्थिणा विणासितो ॥

बितिए सयमुद्धरती अणुट्टिए भोइयाए नीहरइ । परिमद्दणदंतमलादि पूरणं वणगयपलातो ॥

अन्यो द्वितीयो व्याध उपानहौ विना वने गतस्तस्य वने संचरन्तः कण्टकादयः पादतले प्रविष्टास्तान् स्वयमुद्धरति ये च स्वयमुद्धर्तुं न शक्तास्तान् अनुद्धृतान् भोजिकया निजभार्यया व्याध्या नीहारयति निष्काशयति । तदनन्तरं तेषां कण्टकादि वेधस्थानानामङ्गुष्ठादिना परिमर्दनं । तदनन्तरं दन्तमलादिना आदिशब्दात्कर्णमलादिपरिग्रहः पूरणं कण्टकादि-वेधानां ततोऽन्यदा वनगतः सन् हस्तिना दृष्टोऽपि पलायितो जातो जीवितव्यसुखानामाभागी । एष दृष्टान्तः ॥

साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

वाहत्थाणी साहू वाहिगुरू कंटकादिअवराहा । सोही य ओसहाइं पसत्था नाएण वणतो उ ॥

व्याधस्थानीयाः साधवः। व्याधीस्थानीयो गुरुः। कण्टकादिस्थानीया अपराधा औषधानि दन्तमलादीनि तत् स्थानीया शोधिः । अत्र द्वौ व्याधदृष्टान्तौ। प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च। आद्योऽप्रशस्तो द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टान्तेनोपनयः कर्तव्यः। आचार्योऽपि यदि तानुपेक्षते ततः कण्टकादीनामुपेक्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरमापदमाप्नोति। तथा चाह—

पडिसेवंत उवेक्खइ नयणं ओवीलए अकुव्वंतो । संसारहत्थिहत्थं पावति विवरीयमियरो वि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि । तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । यः प्रतिसेवमानान् उपेक्षते न तु निषेधति, न वा कुर्वतोऽकुर्वाणान्

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रायश्चित्तमुत्पीडयति, न भूयः प्रायश्चित्तदाने दण्डेन ताडयन् कारयति, स विपरीतमाचार्यपदस्य हि यथोक्तनीत्या परिपालनफलमचिरात्मोक्षगमनं तद्विपरीतं संसार एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति। दुस्तरं संसारमापततीति भावः। उपसंहारमाह—

आलोयमणालोयणा गुणा य दोसायवण्णिया एए। अयमन्नो दिठंतो सोहिमदिंते य दिंते य ॥

एते अनन्तरोदिता आलोचनानायां गुणा अनालोचनायां दोषा वर्णिताः। सम्प्रति यः प्रायश्चित्तं ददाति तस्मिन् शोधिमददाने अनाददाने च अयं वक्ष्यमाणो राजकन्यान्तःपुरपालकरूपोऽन्यो दृष्टान्तस्तमेवाह—

निज्जूहादिपलोयणअवरेणा पसंग अग्गदारादि। धुत्तपलायण निवकहणा दंडणं अन्नठवणं च ॥

एगो कन्नंतेउरपालगो सो गोखलएण कंनाओ पलोएंतीओ न वारेइ। ततो ताओ अग्गदारेण निप्पिडिउमाढत्ता। ततो वि न वारेइ। ता ताहे ततो अनिवारिज्ज माणीतो कयाइ धुत्तेहिं समं पलायातो। एवं सव्वमवारणादि केणइ रन्नो कहियं,। ततो रन्ना तस्स सव्वस्स हरणं कयं विणासितो य, अण्णो कन्नंतेउरपालो ठवितो,। अक्षरगमनिका निर्यूहो गवाक्षः। गोखलक इत्यर्थः। आदिशब्दात्तदन्यतथाविधप्रदेश परिग्रहः तेन निर्य्यूहादिना प्रलोकने अवारणं न वारणं कृतवान्। ततोऽग्रद्वारादिष्वपि प्रसङ्गः। अग्रद्वारेऽन्यत्र वा यथास्वेच्छं तासां कन्यानां प्रसङ्गः। ततोऽन्यदा धूर्तैः सह पलायनं, एतस्यापि वृतान्तस्य नृपस्य पुरतः कथनं। ततो राजा तस्य कन्यान्तः पुरपालकस्य दण्डनं, अन्यस्य कन्यान्तःपुरपालकस्य स्थापनं चाकार्षीत्।

निज्जूहगयं दट्ठुं बितिओ अन्नो उ वा हरित्ताणं। त्रिणयं करेइ तीसे सेसभयं पूयणा रन्ना ॥

For Private and Personal Use Only

अन्यो द्वितीयः कन्यान्तःपुरपालको निर्यूहगतां गवाक्षगतामेकां कन्यां दृष्ट्वा बाहरित्ताणंति व्याहृत्य आकार्य विनयं शिक्षां तस्याः करोति। ततः शेषाणां कन्यानामुदपादिभयं तेनैकाप्यग्रद्वारादिषु नावतिष्ठते। न च धूर्तैरपहरणं। ततः सम्यक् कन्यान्तःपुरपालनं कृतवानिति राज्ञा पूजा कृता। एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः।

रोया इव तित्थयरा महत्तरगुरू उ साहु कण्णातो। आलोयणा अवराहा अपसत्थपसत्थगो वणतो॥

राजा इव राजस्थानीया तीर्थकरा महत्तरः कन्यान्तःपुरपालकस्तत्स्थानीया गुरवः, साधवः कन्यास्थानीयाः, अवलोकनस्थानीया अपराधाः। अत्राप्रशस्तेन कन्यान्तःपुरपालकेन, प्रशस्तेन चोपनयः कर्तव्यः। तद्यथा—य आचार्यः प्रमादिनः शिष्यान् न वारयति, न च प्रायश्चित्तं ददाति स विनश्यति,। यथा प्रथमः कन्यान्तःपुरपालकः; यस्तु प्रमाद्यतः शिष्यान् वारयति प्रायश्चित्तं च यथापराधं प्रयच्छति। स इह लोके प्रशंसादिपूजां प्राप्नोति, परलोके च सम्यक् शिष्य निस्तरणतो निर्वाणमचिरादाप्नुयादिति। सम्प्रति यदुक्तं प्राघूर्णकसमागमे संसक्ते उपाश्रये वृष्टिकाये च निपतति अभिशय्यां गन्तव्येति तद्विषयमपवादं क्रमेणाभिदित्सुराह—

असज्झाइए असंते ठाणासति पाहुणागमे चेव। अन्नत्थ न गन्तव्वं गमणे गुरुगा उ पुव्वुत्ता॥

अस्वाध्यायिके असति अविद्यमाने प्राघूर्णकानामागमे ठाणासत्ति स्थानस्य संस्तारकयोग्यभूमिलक्षणस्य असति अपि शब्दोऽत्र सामर्थ्यादवगम्यते। असत्यपि भावप्रधानोऽयं निर्देश इत्यभावेऽपि अन्यत्राभिशय्यादौ न गन्तव्यं। किन्तु

यतना कर्तव्या । यदि पुनर्यतनाकरणप्रमादितया अन्यत्र गमनं कुर्वन्ति । ततो गमने पूर्वोक्ता गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः प्रायश्चित्तं ॥ का पुनर्यतनेति यतनामाह—

वत्थव्वा वारंवार एण जग्गं तु माय वच्चं तु । एमेव य पाहुणए जग्गणगाढं अणुव्वाए ॥

वास्तव्या वारंवार केण वारेण जाग्रतु इयमत्र भावना—वास्तव्यानां मध्ये यो यावन्मात्रमर्धयामादि जागरितुं शक्नोति स तावन्मात्रं जागर्ति । तदनन्तरं जागरितुमशक्नुवत् अन्यं साधुमुत्थापयति । सोऽपि स्वजागरणवेलातिक्रमेऽन्यमेवं वारेण वारेण जाग्रतु । यदि पुनर्वास्तव्याः समस्तामपि रात्रिं वारेण वारेण जागरितुं न शक्नुवन्ति । ततो यदि गाढं न परिश्रान्ता प्राघूर्णकास्ततः प्राघूर्णके गाढमणुव्वाए इति अपरिश्रान्ते एवमेव वारेण वारेण जागरणं समर्पणीयं मा पुनश्चशब्दः पुनः शब्दार्थे व्रजन्त्वभिशय्यां, यदि पुनर्वास्तव्याः प्राघूर्णकाश्च न वारेण वारेण जागरितुं शक्नुवन्ति तदा शय्या गन्तव्येति ।

एमेव संसत्ते देसे अगलंतए य संसव्वत्थ । अम्हवहा पाहुणगा उवेंति रित्ताउकक्करणा ।

एवमेव अनेनैव प्रकारेण संसक्ते उपाश्रये यो देशः प्रदेशोऽसंसक्तः । तस्मिन् संसक्ते देशे तथा वृष्टिकाये निपतति यः प्रदेशो न गलति तस्मिन् प्रदेशे यतना कर्तव्या । तद्यथा—संसक्तायां वसतौ येष्ववकाशेषु संसक्तिस्तान् परिहृत्य शेषेष्ववकाशेषु संसक्तिरहितेषु पूर्वप्रकारेण जागरणयतना कर्त्तव्या, । तथा वृष्टिकायेऽपि निपतति येष्ववकाशेषु वसतिर्निर्लगति तानवकाशान् परिहृत्य शेषेष्वगलत्स्ववकाशेषु यतना पूर्ववत्कर्त्तव्येति । सव्वत्थत्ति यदि पुनः सर्वत्र संसक्ता सर्वत्र वा गलति ॥ ६४ ॥

तदाभिशय्याया गन्तव्येति। यदुक्तं—मासोउकक्करणे इति तत्र कक्करणं व्याख्यानयति । एते रिक्ताः प्राघूर्णका अस्मद्वधाय उपयन्ति समागच्छन्ति। एवमादिभाषणं कक्करणेत्ति।

संप्रति यदवादीत् आचार्येण न गन्तव्यमनापृच्छया वा (साधुभिः) गन्तव्यमिति तद्विषयमपवादमाह--

बितिय पयं आयरिए निद्दो से दुरगमणाणा पुच्छा। पडिसेहे गमणंमि तो तं वसभा बलं नेंति॥

द्वितीयपदमपवादमाचार्यविषये क्व सतीत्यत आह—निर्दोषे स्त्र्यादिदोषाणामभावे। यदि वा निर्गता दोषा यस्मात्तत् निर्दोषं चेत्रं, तस्मिन् तथा दूरे अभिशय्या ततस्तत्र दूरगमने अनापृच्छा तथा प्रतिषेधितस्य गमने द्वितीयपदमिदं तोत्ति तस्मादेव संज्ञादिस्थानात् परतो यदि वृषभा बलान्नयन्ति तदा सप्रतिषेधितः प्रतिपृच्छामन्तरेणापि गच्छतीति। एष गाथासंचेपार्थः।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमत ' आयरिए निद्दोसेइ ' इति व्याख्यानयति--

जत्थ गणी नवि नज्जइ, भद्देसु य जत्थ नत्थि ते दोसा। तत्थ वयंतो सुद्धो इयरेवि वयंति जयणाए॥

यत्र गणी आचार्यो न ज्ञायते, अपि शब्दान्न च तथाविधोदारशरीरो नापि केनचिदपि सह वादोऽभवत्। यत्र स्वभावत एव भद्रेष्वनुत्कटरागद्वेषेषु लोकेषु प्रागुक्ताः स्त्र्यादिसमुत्था दोषा न सन्ति तत्राभिशय्यामपि गच्छन्नाचार्यः शुद्धः। इतरेऽपि ये अनापृच्छया गच्छन्ति। य एव प्रतिषेधितास्तेऽपि यतनया गच्छन्ति। का यतनेति चेदत आह—

वसहीए असज्झाए सन्नादिगतो य पाहुणे दट्ठुं। सोउं च असज्झाइं वसहि उवेंते भणइ अणे॥

वसतावस्वाध्यायो जातो गुरुवश्च संज्ञाभूम्यादिषु गतास्ततोऽस्वाध्याये यथा स्वयं संज्ञादिगतः संज्ञाभूमिमादिशब्दादन्यद्वा स्थानं प्रयोजनेन गतः सन् प्राघूर्णकान् समागच्छतो दृष्ट्वा नूनमस्माकं वसतिः सङ्कटा प्राघूर्णकाश्च बहवः समागतास्ततो न सर्वेषां संस्तारकयोग्या भूमिरवाप्स्यते इति विचिन्त्य तथा पूर्वं वसतावस्वाध्यायो नाभूत् । संज्ञादिगतेन च तेन श्रुतं यथा जातो वसतावस्वाध्यायस्ततोऽस्वाध्यायं वा श्रुत्वा यावद्गुरूणां प्रष्टुं वसतावागच्छति, तावत् रात्रिः समापतति । दूरे च अभिशय्या रात्रौ च गच्छतामारक्षकादिभयं ततोऽनापृच्छयैव ततः स्थानादभिशय्यां गच्छति । केवलं येऽन्ये साधवो वसतिमुपयन्ति तान् भणति प्रतिपादयति संदिशतीत्यर्थः । किं तदित्याह—

दीवेह गुरूण इमं दूरे वसही इमो वियालो य । संथारकालकाइय भूमीपेहट्ठ एमेव ॥

दीपयत प्रकाशयत कथयतेति यावत् गुरूणां यथा दूरे वसतिरभिशय्या अयं च प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो विकालः समापतितः । तत एवमेवानापृच्छयैव युष्मान् संस्तारकभूमेः कालभूमीनां कायिकी संज्ञा । उपलक्षणमेतत् । प्रश्रवणभूमीनां च प्रेक्षार्थमभिशय्यां गत इति । एवमनापृच्छायामपवाद उक्तः । सम्प्रति प्रतिषिद्धेऽपवादमाह—

एमेव य पडिसिद्धे सण्णादिगयस्स कंचि पडिपुच्छे । तंपिय होढा असमिक्खिऊण पडिसेहितो जम्हा ॥

कस्यापिसाधो रभिशय्यादिगमने गुरुणा प्रतिषिद्धे संज्ञादिगतस्य कायिक्यादिभूमिगतस्य सत एवमेव अनन्तरोक्तेन प्रकारेण गुरून् प्रति सन्देशकथनं ज्ञातव्यम् । कथमित्याह—कं चि पडिपुच्छेति, कमपि वृषभं प्रतिपृच्छेत् यथा—' न मे

For Private and Personal Use Only

किमपि गमनप्रतिषेधकारणमभूत्, केवलमेवमेव गुरुणा प्रतिषिद्धोऽथ च मया स्वाध्यायः कर्तव्यो वसतौ वा स्वाध्यायादि-कमुपजातमतः किं करोमि यामि वसतिं प्रतिपृच्छामि गुरुम्' इति। एवमुक्ते ते वृषभादयोऽभिशय्यां गन्तुकामाः कालस्य स्तोकत्वात् यावत् वसतौ गत्वा गुरून् प्रतिपृच्छय समागच्छन्ति तावत् रात्रिः पततीति तं प्रत्येवमुदीरयंति। तं पि येत्यादि तदपि गुरूणां प्रतिपृच्छनं। 'होढा' इति देशीपदमेतत् दत्तमेव कृतमेवेत्यर्थः। यस्मादसमीक्ष्यापर्यालोच्यानाभोगत एवमेवेत्यर्थः। त्वं प्रतिषेधितस्ततो यदत्र किमपि गुरवो वक्ष्यन्ते, तत्र वयं प्रत्याययिष्यामो यथैव न किमपि गमनप्रतिषेध-कारणं कृतवान् प्रतिपृच्छार्थं वा गच्छन् अस्माभिर्वारितस्तावत् कालस्याप्राप्यमाणत्वात्। एवमुक्त्वा बलादपि तं वृषभा नयन्ति। सोऽपि च बलान्नीयमानश्चिन्तयति यथा 'नास्ति मम कश्चिद्दोषः किं न गच्छामीति स च तत्र गच्छन् वृषभाश्च येऽन्ये साधवो वसतिमुपयन्ति तेषां सन्देशं प्रयच्छन्ति। अथासमीक्ष्य स प्रतिषिद्ध इति वृषभाः कथं जानन्तीत्यत आह--

जाणंति व तं वसभा अहवा वसभाण तेण सब्भावो। कहितो न मेत्थि दोसो तो णं वसभा बला नेंति॥

जानन्ति स्वयमेव तं वृषभा यथा निर्दोष एषोऽकारणे गुरुणा प्रतिषिद्धः, अस्मत्समक्षमेवास्य प्रायोऽवस्थानात्। अथवा तेन वृषभाणां सद्भावः कथितो यथा न मे कश्चन दोष इति। तत् एतत् ज्ञात्वा गुरुमनापृच्छयैव यथोक्तप्रकारेण वृषभा बलान्नयन्ति। योऽपि आचार्यस्य प्रतिचारीपूर्वं प्रतिषिद्धः सोऽपि तत्कर्तव्यं। यदि वृषभैः सम्पादितं भवति, ततो गच्छत्यभिशय्यामिति न कश्चिद्दोषः॥ सम्प्रत्यभिशय्याया नैषेधिक्याश्च भेदानाह—

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिसेज्ज अभिनिसीहि य एक्केक्का दुविह होइ नायव्वा । एगवडाए अंतो, बहिया सम्बद्धऽसम्बद्धा ॥

या गन्तव्या अभिशय्या अभिनैषेधिकी वा सा एकैका द्विविधा भवति । तद्यथा—साधु वसतेः एगवडाए इति एकवृत्तिपरिक्षेपायां अन्तर्बहिश्च । इयमत्र भावना—द्विविधाभिशय्या—एकवसतेरेकवृत्तिपरिक्षेपाया अन्तरपरा बहिरेवं नैषेधिक्यपि द्विविधा भावनीया । भूय एकैकाभिशय्या द्विविधा । तद्यथा—सम्बद्धा असम्बद्धा च । तत्र यस्या अभिशय्याया वसतेश्च एक एव पृष्टवंशः सा सम्बद्धा । यस्याः पुनः पृथक् पृष्टवंशः सा असम्बद्धाः । अथैकवृत्तिपरिक्षेपस्यान्तराभिशय्या द्विविधा अपि यथोक्तप्रकारा घटते । यात्वेकवृत्तिपरिक्षेपस्य बहिः सा नूनमसम्बद्धा स्यात्, तस्याः सुप्रतीतत्वात् । या पुनः सम्बद्धा सा पुनः कथमुपपद्यते ? उच्यते—यस्या अभिशय्याया वृत्तिपरिक्षेपस्य बहिर्भूता या वसतेश्च तन्नाया एकः पृष्टवंशोऽपान्तराले वसतिः सा बहिर्भूतापि सम्बद्धा इतिः । नैषेधिकी पुनरन्तर्बहिर्वा नियमात्सम्बद्धैव हस्तशतस्याभ्यन्तरतोऽस्वाध्यायिके समुत्पन्ने स्वाध्यायासंभवात् । तथा चाह—

जा साउ अभिनिसीहि य सा नियमा होइ उ असंबद्धा । संबद्धमसंबद्धा अभिसेज्जा होति नायव्वा ॥

अत्र येत्येव गतिः सेति यदुक्तं तद्दोषाभावोपक्रमप्रदर्शनार्थमित्यदुष्टं या सा अभिनैषेधिकी । सा नियमाद्भवत्यसम्बद्धा कारणमनन्तरमेवोक्तं या त्वभिशय्या सा सम्बद्धा असम्बद्धा च भवति ज्ञातव्या । अथ कस्यां वेलायां तत्र गन्तव्यं तत्र आह—

धरमाणच्चिय सूरे संथारुच्चारकालभूमीतो । पडिलेहियणुण्णविए वसहेहिं वयंतिमं वेलं ॥

For Private and Personal Use Only

योऽसावभिशय्यायाः शय्यातरस्तं वृषभा अनुज्ञापयन्ति, यथा स्वाध्यायनिमित्तं वयमत्र वत्स्याम इति । तत एवं वृषभैरनुज्ञापिते शय्यातरे धरमाण एव अनस्तमिते एव सूर्ये तस्याभिशय्यायां संस्तारकोच्चारकालभूमीः प्रत्युपेक्ष्य भूयो वसतावागत्य इमां वेलामिति कालाध्वनोर्व्याप्ताविति सप्तम्यर्थे द्वितीया । अस्यामनन्तरं वक्ष्यमाणायां वेलायां व्रजन्ति । कस्यां वेलायामित्यत आह—

आवस्सयं तु काउं निव्वाघाएण होति गंतव्वं । वाघाएण उ भयणा देसं सव्वं अकाऊणं ॥

व्याघातस्य स्तेनादिप्रतिबन्धस्याभावो निर्व्याघातं तेन निर्व्याघातेन भवति गन्तव्यं । वसतेराचार्यैः सममावश्यकं कृत्वा व्याघातेन पुनर्हेतुभूतेन भजना विकल्पना का भजनेत्यत आह–देशं वा आवश्यकस्याकृत्वा सर्वं वावश्यकमकृत्वा ।

सम्प्रति यैः कारणैः प्रतिबन्धस्तान्युपदर्शयति—

तेणा सावय वाला गुम्मिय आरक्खि ठवण पडिणीए । इत्थि नपुंसगसंसत्त वासचिक्खल्ल कंटेय ॥

स्तेनाश्चौरास्ते सन्ध्यासमयेऽन्धकारकलुषिते संचरन्ति । श्वापदानि वा दुष्टानि भूयांसि तदा च दृप्तानि हिण्डन्ते । व्याला वा भुजङ्गमादयो वातादिपानाय भूयांसः संचरन्ति । तथा गुल्मेन समुदायेन संचरन्तीति गौल्मिका आरक्षकाणामप्युपरि स्थायिनो हिण्डिकाः आरक्षकाः पुररक्षकास्ते अकाले हिण्डमानान् गृह्णन्ति । तथा ठवणत्ति, क्वचिद्देशे एवंरूपा स्थापना क्रियते यथा–' अस्तमिते सूर्ये रथ्यादिषु सर्वथा न संचरणीयम् ' इति प्रत्यनीको वा कोऽप्यन्तरायातं विघातकरणार्थं तिष्ठन्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वर्तते, स्त्रियो नपुंसका वा कामविव्हलास्तदा उपसर्गयेयुः । संसक्तो वा प्राणिजातिभिरपान्तराले मार्गः । ततोऽन्धकारेणैर्यापथिकी न शुद्ध्यति वर्षं वा पतत् संभाव्यते, वा चिक्खल्लोत्ति कर्दमो वा पथि भूयानस्ति । ततो रात्रौ पादलग्नः कर्दमः कथं क्रियते कंट त्ति कण्टका वा मार्गेऽतिबहवस्ते रात्रौ परिहर्तुं न शक्यंते । एतैर्व्याघातकारणैः समुपस्थितैर्देशतः सर्वतो वावश्यकमकृत्वा गच्छन्ति । तत्र देशतः कथमकृत्वेत्यत आह—

थुइमंगलकित्तिकम्मं उस्सग्गे य तिविहकितिकम्मे । तत्तो य पडिक्कमणे आलोयणए कितिकंमे ।

स्तुतिमङ्गलमकृत्वा स्तुतिमङ्गलाकरणे चायं विधिः । आवश्यके समाप्ते द्विस्तुतीउच्चार्य तृतीयां स्तुतिमकृत्वा अभिशय्यां गच्छन्ति । तत्र च गत्वा ऐर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य तृतीयां स्तुतिं ददाति । अथवा आवश्यके समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा द्वे स्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्वविधिनोच्चरन्ति । अथवा समाप्ते आवश्यके अभिशय्यां गत्वा तत्रतिस्रस्तुतीर्ददति । अथवा स्तुतिभ्यो यदर्वाक्तनं, तत् कृतिकर्म तस्मिन्नकृतेऽभिशय्यां गत्वा तत्रैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकर्म कृत्वा स्तुतीर्ददति, । काउस्सग्गे य तिविह ' त्ति त्रिविधे कायोत्सर्गे क्रमेणाकृते तद्यथा—चरमं कायोत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यां गत्वा चरमकायोत्सर्गादिकं कुर्वन्ति, । अथवा द्वौ कायोत्सर्गौ चरमावकृत्वा यदि वा त्रीनपि कायोत्सर्गान् अकृत्वा । अथवा कायोत्सर्गेभ्योऽर्वाक्तनं यत् कृतिकर्म तस्मिन्नकृते । उपलक्षणमेतत् । ततोऽप्यर्वाक्तने क्षामणे यदि वा ततोप्यऽर्वाक्तने कृतिकर्म्मणि अकृते, अथवा ततोप्यर्वाक्तने प्रतिक्रमणे अकृते यदि वा ततोप्यर्वाक्तने आलोचने अकृते अथवा ततोऽप्याराक्तने कृतिकर्मणि अकृते अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदाद्यावश्यकं कर्तव्यमिति ॥ एवमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तमिदानीं सर्वस्याकरणमाह—

For Private and Personal Use Only

काउस्सग्गमकाउं कितिकम्मालोयणं जहण्णेणं । गमणम्मी एस विही आगमणम्मी विहिं वोच्छं ॥

यो दैवसिकातिचारानुप्रेक्षार्थं प्रथमकायोत्सर्गसमस्तमप्यकृत्वा किमुक्तं भवति ? सर्वमावश्यकमकृत्वाभिशय्यां गच्छन्ति किमेवमेव गच्छन्ति उतास्ति कश्चन विधिरुच्यते । अस्तीति ब्रूमः । तथा चाह—कितिकम्मालोयणं जहण्णेणंति जघन्येन जघन्यपदे सर्वमावश्यकमकृत्वा सर्वे गुरुभ्यो वन्दनं कृत्वा यश्च सर्वोत्तमो ज्येष्ठः स आलोच्य तदनन्तरमभिशय्यां गत्वा सर्वमावश्यकमहीनं कुर्वन्ति । एषोऽभिशय्यायां गमने विधिरागमने अभिशय्यातः प्रत्यागमने पुनर्योविधिस्तमिदानीं वक्ष्ये ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

आवस्सगं अकाउं निव्वाघाएण होंति आगमणं । वाघायम्मि उ भयणा, देसं सव्वं च काऊणं ॥

यदि कश्चनापि व्याघातो न भवति, ततो निर्व्याघातेन व्याघाताभावेनावश्यकमकृत्वा अभिशय्यातो वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सहावश्यकं कुर्वन्ति, व्याघाते तु भजना का पुनर्भजनेत्यत आह । देशमावश्यकस्य कृत्वा सर्वं वा आवश्यकं कृत्वा, तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह—

काउस्सग्गं काउं कितिकम्मालोयणं पडिक्कमणं । किइकम्मं तिविहं वा काउस्सग्गं परिण्णाय ॥

कायोत्सर्गमाद्यं कृत्वा वसतावागत्य च गुरुभिः सह कुर्वन्ति । अथवा द्वौ कायोत्सर्गौ कृत्वा यदि वा त्रीन् कायोत्सर्गान् कृत्वा अथवा कायोत्सर्गत्रयानन्तरं यत्कृतिकर्मतत्कृत्वा, अथवा तदनन्तरमालोचनामपि कृत्वा, यदि वा तत्परं यत्प्रतिक्रमणं

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तदपि कृत्वा अथवा तदनन्तरं यत्कृतिकर्म द्विभेदं क्षामणादर्वाक्तनं परं चेत्यर्थः । तदपि कृत्वा पाठान्तरं तिविहं वेति मूलकृतिकर्मापेक्षया त्रिविधं वा कृतिकर्मकृत्वा, अथवा कायोत्सर्गं चरमं षण्मासिकं कृत्वा परिज्ञा प्रत्याख्यानंतामपि वा कृत्वा । अत्रायं विधिः । सर्वे साधवश्चरमं कायोत्सर्गं वसतावागत्य गुरुसमीपे वन्दनकं कृत्वा सर्वोत्तमश्च ज्येष्ठ आलोच्य सर्वे प्रत्याख्यानं गृह्णन्ति । अथवा सर्वमावश्यकं कृत्वा एकां च स्तुतिं दत्त्वा शेषे द्वे स्तुती कृत्वा शेषं गुरु सकाशे कुर्वन्ति ॥

तदेवमुक्तं देशत आवश्यकस्य करणमधुना सर्वतः करणमाह—

थुतिमंगलं च काउं आगमणं होंति अभिनिसिज्जातो । बितियपदे भयणाऊ,गिलाणमादी सु कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं, तदनन्तरं स्तुतिं मङ्गलं च स्तुतित्रयाकर्षणरूपं तत्र गत्वा अभिशय्यात आगमनं भवति । तत्रेयं सामाचारी गुरुसमीपे ज्येष्ट एक आलोचयति । आलोच्य प्रत्याख्यानं गृह्णाति । शेषैः ज्येष्ठस्य पुरतः आलोचनाप्रत्याख्यानं च कृतं वन्दनकं च सर्वे ददति । क्षामणं च; द्वितीयपदे अपवादपदे ग्लानादिषु प्रयोजनेषु भजना कर्तव्या । किमुक्तं भवति ? ग्लानादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतौ नागच्छेयुरपीति ग्लानादीन्येव प्रयोजनान्याह—

गेलण्णवास महिया पदुठ अंतेउरे निवे अगणी । अहिगरण हत्थि संभम गेलण्ण निवेयणा नवरिं ॥

ग्लानत्वमेकस्य बहूनां साधूनां तत्राभवत् । ततः सर्वेऽपि साधव स्तत्रव्यापृतीभूता इति न वसतावागमनं । अथवा वर्षं पतितुमारब्धं, मिहिका वा पतितुं लग्ना, यद्वा पउठति प्रद्विष्टः कोऽप्यन्तरा विरूपकरणाय तिष्ठति अन्तःपुरं वा तदानीं निर्गन्तुमारब्धं । तत्र च राज्ञा उद्घोषितं यथा–' पुरुषेण न केनापि रथ्यासु संचरितव्यम् ' । राजा वा तदा निर्गच्छति तत्र

For Private and Personal Use Only

हयगजपुरुषादीनां संमर्दः । अग्निकायो वाऽपान्तराले महान् उत्थितः । अधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जातं । बृहद् वृषभास्तदुपशमयितुं लग्नाः, हस्तिसंभ्रमो वा जातः। किमुक्तं भवति? हस्ती कमप्यालानस्तम्भं भङ्क्त्वा शून्यासनः स्वेच्छया तदा परिभ्रमति । एतेषु कारणेषु नागच्छेयुरपि वसतिं, नवरमेतेषु कारणेषु मध्ये ग्लानत्वे विशेषः । यदि ग्लानत्वमागाढमुपजातमेकस्य बहूनां वा तदा गुरूणां निवेदना कर्तव्या समाप्ता प्राक्तनस्यसूत्रस्य निरवशेषा व्याख्या ।

अथानन्तरमिदं सूत्रम्—परिहार कप्पट्ठिते भिक्खू बहिया थेराणं वेयावडियाए गच्छेज्जा, थेरायसे सरेज्जा, कप्पइ से एगराइयाए पडिमाए, जं णं जं णं दिसिं अन्ने साहम्मिया विहरंति, तं णं तं णं देसं उवलातुं णो से कप्पइ, तत्थ विहारवत्तियं वत्थए, कप्पइ से तत्थ कारणवत्तियं वत्थए, तंसि च णं कारणंसि निट्ठियंसि परोवएज्जा, वसाहि अज्जो! एगरायं वा दुरायं वा एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए, नोसे कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा परं वत्थए जं तत्थ एगरायाओ वा दुरायाओ वा परं वसइ, . से संतराए छेदे वा परिहारे वा ॥ सू. २३ ॥

परिहार कप्पट्ठिए भिक्खू बहिया थेराण वेयावडियाए गच्छेज्जा, थेरायसेणो सरेज्जा, कप्पइ से णिविसमाणस्स एगराइयाए पडिमाए जं णं जं णं दिसिं॰ जाव तत्थ एगराओ वा दुराओ वा परं वसति, से संतराछेदे वा परिहारे वा ॥ सू. २४ ॥

परिहार कप्पट्ठिते भिक्खू बहिया थेराणं वेयावडियाए गच्छेज्जा थेरायसे सरेज्जा वा णो सरेज्जा वा, कप्पइ से णिविसमाणस्स एगराइयाए॰ जाव छेदे वा परिहारे वा ॥ सू. २५॥

परिहारकप्पठिते भिक्खू इत्यादि । अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः? उच्यते—

परिहारो खलु एगतो अदिन्नगं वावि पावपरिहारं । सक्खित्तनिग्गमो वा भणिउ इमगंतुदूरेवि ॥

इह पूर्वपूर्वतरसूत्रेषु परिहार उक्तो न च कचिदप्यन्तराले परिहारप्रकरणं व्यवच्छिन्नं ततः प्रकृतः खलु परिहार इति तत्प्रकरणानुरोधादत्र परिहार्यभिधीयते यदि वा अनन्तरसूत्रे इदमुक्तं स्थविरैरनुज्ञातामभिशय्यामभिनैषेधिकीं वा यदि गच्छति ततः प्राप्नोति परिहारमिति । अत्र तु स एव परिहारितामुपगतः प्रतिपाद्यते । अथवानन्तरसूत्रे अभिशय्यादिगमनमुक्तं स प्रत्यासन् क्षेत्रनिर्गमः। इदं तु सूत्रं दूरे निर्गमनमभिधत्ते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या परिहारस्य कल्पः सामाचारी परिहारकल्पस्तत्रस्थितः परिहारकल्पस्थितः प्रायश्चित्ततपः प्रकारे व्यवस्थित इत्यर्थः भिक्षुर्व्रती बहिरन्यत्र नगरादौ स्थविराणामाचार्यादीनां वैयावृत्त्याय वैयावृत्त्यकरणाय गच्छेत् स्थविराश्च येषां समीपे तिष्ठन्ति ते स्मरेयुर्यथैष परिहारकल्पस्थितो वर्तते, स्मरद्भिः स्थविरैः स वक्तव्यो यावत्प्रत्यागच्छसि तावन्निक्षिप परिहारतपः । तत्र यदि सामर्थ्यमस्ति ततः परिहारतपः प्रपन्नो गच्छति, । अथवा नास्ति ततो निक्षिपति, निक्षिप्य च स तस्य कल्पते एकरात्रिक्या प्रतिमयाऽत्र प्रतिमाशब्दोऽभिग्रहो वाची । एकरात्रिकेणाभिग्रहेण किमुक्तं भवति । यत्रापान्तराले वसामि तत्र गोकुलादौ प्रचुरगोरसादि लाभेऽपि प्रतिबन्धमकुर्वता कारणमन्तरेण मयैकरात्रमेव वस्तव्यं नाधिकमित्येवं रूपेणाभिग्रहेण, जण्णं जण्णं दिसिमित्यादि । अत्र द्वितीया सप्तम्यर्थे । यस्यां यस्यांदिशि । णंशब्दो वाक्यालङ्कारे । अन्ये साधर्मिकाः (लिंगसाधर्मिकाः) प्रवचनसाधर्मिका वा संविग्नसंभोगिकादयो वक्ष्यमाणास्तिष्ठन्ति । तण्णं तण्णं दिशमिति तां तां दिशं णं शब्दो प्राग्वत् । उपलातुं ग्रहीतुमाश्रयितुमित्यर्थः । ला आदाने इति वचनात् । नो से कप्पइ इत्यादिनोनैव से तस्य परिहारकल्पस्थितस्य निक्षिप्तपरिहारतपसो वा

For Private and Personal Use Only

कल्पते । तत्रेति गच्छन् यत्र वसति भिचां वा करोति । तत्र सुन्दर आहारः, सुन्दर उपधिः, सुन्दर शय्येति, समीचीनो विहार इति विहारप्रत्ययं वस्तुं कप्पइ सेत्यादि कल्पते, से तस्यानन्तरोदितस्य यत्र भिचां कृतवान् उषितवान् वा । तत्र कारणप्रत्ययं वच्यमाणसूत्रार्थ प्रतिपृच्छादानादिकारणनिमित्तं वस्तुं, तस्सिंचणमित्यादि । येन कारणेनोषितस्तस्मिन् कारणे निष्ठिते परिसमाप्ते यदि ब्रूयात् । अहो आर्यवस एकरात्रं द्विरात्रं वा तत एवं तदुपरोधतः से तस्य कल्पते । एकरात्रं द्विरात्रं वा वस्तुं न पुनः से तस्य कल्पते एकरात्रात् द्विरात्रात् परं वस्तुं, यत्पुनस्तत्रैकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वसति निष्कारणं तस्मात्सान्तरात् स्वकृतादन्तरादपान्तराले निष्कारणवसनरूपात्से तस्य प्रायश्चित्तं च्छेदो वा परिहारतपो वेति एष सूत्रं संचेपार्थः । साम्प्रतमेतदेव सूत्रं विवरीषुः प्रथमतो भिचुशब्दविषये चालना प्रत्यवस्थाने आह—

परिहारिय गहणेणं भिक्खुगहणं तु होइ किं न गयं ।
किं च गिहिणविभणित्ति गणि आयरियाणपडिसेहो ? ॥ ६७ ॥

अथवा पारिहारिकग्रहणेन परिहारकल्पस्थितग्रहणेन भिचुग्रहणं किं न भवतीति गतं गतार्थं भवत्येवेति भावः । परिहारकस्य भिचुत्वाव्यभिचारात् न खलु पारिहारिकत्वं गृहस्थस्यापि भवति । एतदेव का का आह—किं च गिहीणवित्ति किं वा गृहिणामपि गृहस्थानामपि भवति पारिहारिकत्वं येन तद्व्यवच्छेदकरणतो भिचुग्रहणं सफलतामश्नुवीत् । नैव भवतीति भावः, । ततो निरर्थकं भिचुग्रहणं । अत्राह भण्यते उत्तरं दीयते, गण्याचार्ययोर्गणी गच्छाधिपतिराचार्योऽनुयोगाचार्य-

स्तयोः। उपलक्षणमेतत्, उपाध्यायस्य च प्रतिषेधो भिक्षुग्रहणेन आचार्योपाध्यायप्रतिषेधार्थं भिक्षुग्रहणमिति भावः। पुनरप्याक्षेपपरिहारावाह—

वेयावच्चुज्जमणे गणि आयरियाण किं नु पडिसेहो।
भिक्खुपरिहारिउ वि हु करेइ किमु आयरियमादी ॥ ६८ ॥

वैयावृत्योद्यमेन वैयावृत्यविषयोद्यमकरणे किं नु खलु गण्याचार्ययोर्गच्छाधिपत्यनुयोगाचार्योपाध्यायानां प्रतिषेधः नैवासौ युक्त इति भावः। यतो भिक्षुरपि शब्दो भिन्नक्रमत्वादन्यत्रोपात्तोऽप्यत्र सम्बध्यते परिहारकः करोति। सद्ध वैयावृत्यं किमुताचार्यादि न करोति सुतरां तेन कर्तव्यं गुणोत्तमतया विशेषतस्तस्यैतत्करणाधिकारत्वात्। अत्र सूरिराह—

जम्हा आयरियादी निक्खिविऊणं करेइ परिहारं। तम्हा आयरियादी वि भिक्खुणो होंति नियमेण ॥६९॥

यस्मादाचार्यादिकः परिहारं परिहारतपः करोति। आचार्यादिपदं निक्षिप्य मुक्त्वा तस्मादाचार्यादयोऽपि भवन्ति नियमेन भिक्षव इति भिक्षुग्रहणेन तेऽपि तदवस्थोपगता गृहीता इति।

अथ स्थविराणां वैयावृत्त्याय गच्छतीत्युक्तं तत्र किं वैयावृत्यं येन हेतुभूतेन स गच्छति तत आह—

परिहारिओ उ गच्छे सुत्तत्थ विसारओ सलद्धीओ। अन्नेसिं गच्छाणं इमाइं कज्जाइं जायाइं ॥७०॥

यस्मात्स पारिहारिकः सूत्रार्थविशारदः सम्यक् सूत्रार्थ तदुभयकुशलः तथा स लब्धिकोऽनेकलब्धिसम्पन्नस्ततः सूत्रार्थ

For Private and Personal Use Only

प्रतिपृच्छाप्रदाननिमित्तं तदान्येषां गच्छादीनां षष्ठी सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वादन्येषु गच्छेषु इमानि वक्ष्यमाणानि कार्याणि जातानि। ततः साधनार्थं च गच्छेत्। इदं तु महत्प्रवचनस्य वैयावृत्यं यत्सूत्रार्थप्रदानादि करोति। अथकान्यन्येषु गच्छेषु जातानि कार्याणि यदर्थं स व्रजेत् अत आह—

अकिरियजीए पिट्टण संजमबंधेय भत्तमलभंते। भत्तपरिण्णगिलाणे संजमतीए य वादी य ॥ ७१॥

अक्रियावादी नास्तिकवादी स राजसमक्षं वादं याचते। जीए त्ति जीविते साधूनां प्राणेषु वा राजा केनापि कारणेन प्रद्विष्टः। 'पिट्टण' त्ति पिट्टयति वा लकुटादिभिः साधून्। 'संजम' त्ति संयमाद्वाच्यावयति उत्प्रव्राजयतीति भावः। बंधत्ति बध्नाति वा साधून् बन्धे च कृते साधवो राज्ञः सकाशाद्भक्तपानं लभन्ते वा न वा किमुक्तं भवति। बन्धयित्वा स्वयं ददाति वा अथवा वारयति एतेभ्यो हिण्डमानेभ्यः कोऽपि मा भिक्षां दद्यादिति भावभत्तित्ति दुर्भिक्षे वा समापतिते भक्तमतीव दुर्लभं जातमिति गत्वा स संपादयति, परिण्णत्ति भक्तप्रत्याख्यानं वा केनापि साधुना कृतं स च परिहारिकः शोभनो निर्यामकः,। गिलाणत्ति ग्लानो वा कोऽप्याचार्यादिकः प्रवचनाधारभूतो जातः स च पारिहारिकः सम्यग् वैद्यकलाकुशलः,। संजमतीतेति संयमातीता उत्प्रव्रजितास्ते राज्ञा कृताः कृत्वा च धृता वर्तन्ते इति तन्मोचनार्थं गच्छति, वादीत्ति नास्तिकवादि व्यतिरिक्तो दर्शनान्तरस्थः कोऽपि वादं याचते। एतेषां कारणानामन्यतरस्मिन्नपि कारणे जाते अन्यगच्छवर्त्तिभिः सङ्घाटकः प्रेषितः। तेन च सङ्घाटकेन आचार्यस्य निवेदितम्। तत आचार्यस्तस्य परिहारिकस्य माहात्म्यमवगच्छन्निदमाह—

न वि य समत्थो अन्नो अहियं गच्छामि निक्खिविय भूमिं ।
सरमाणेहिं वि भणियं, आयरिया जाणिया तुज्झं ॥ ७२ ॥

परिहारिकं मुक्त्वा नैव अपिशब्दोऽवधारणार्थः अन्यः कोऽपि तं वादिनं निवारयितुं अन्यद्वा प्रयोजनं साधयितुं समर्थः । यदि वा स एव परिहारिको ब्रूते। प्रचण्ड स वादी न मां मुक्त्वा अन्यः कोऽपि निवारयितुं समर्थः । न वा राजानं पिट्टनादि कारयंतं ततो यदि गुरवोऽनुजानते ततोऽहं गच्छामि एवं स्वयं तन्माहात्म्ये ज्ञातेऽन्येन वा कथिते तैराचार्यैरेष परिहारतपोवहतीतिस्मरद्भिस्तं प्रतिभणितं कर्त्तव्यं, एतत् ब्रूयात् तं प्रतीत्यर्थः । यथा—आर्य ! निक्षिप मुञ्च भूमिं आत्मीयां भूमिकां यावत्प्रत्यागममिह भवति तावत्मुच्यतां परिहारतप इति। एवमुक्ते यदि निक्षिपति ततो निक्षेपं कार्यते। अथ ब्रूते परिहारिको भगवन् शक्नोमि प्रायश्चित्तं वोढुं तदपि च प्रयोजनं कर्तुं तत आचार्यैर्वक्तव्यम् । आयरिया जाणगा तुज्झमिति तव आचार्याज्ञकाः किमुक्तं भवति ? यत्र त्वं गच्छसि तत्र ये आचार्यास्ते यत् ब्रुवते तत् कुर्या इति अत्र यदुक्तं । न त्थि य समत्थो अन्नो अहियं गच्छामित्ति तद्विभावयिषुरिदमाह—

जाणंता माहप्पं, कहेंति सो वा सयं परिकहेइ। तत्थ सवादी हु मए, वादेसु पराजितो बहुसो ॥७३॥

तस्य परिहारिकस्य माहात्म्यमद्भुतां शक्तिं स्वयं जानाना इदं तस्मै कथयन्ति। यथा नान्यः कोऽपि समर्थस्त्वां मुक्त्वा अथवा स एव पारिहारिकः स्वयं गुरुभ्यः परिकथयति। यथा तत्र तस्मिन् गन्तव्ये स्थाने यो वादी वर्तते स मया हु निश्चितं

For Private and Personal Use Only

बहुशो अनेकवारं वादेषु अक्रियावादादिषु पराजितः प्रचण्डश्च स न मां मुक्त्वा अन्येन निवारयितुं शक्यते। नापि राजा पिट्टनादि कारयन्, ततो यदि गुरूणामनुज्ञा भवति ततोऽहं गच्छामीति शेषं पूर्वगाथागतसूत्रानमिति न व्याख्यातम्। अत्र चोदक आह—

चोएइ कहं तुब्भे परिहारतवं गतं पवसं तु। निक्खिविउं पेसेहा चोयग सुण कारणमिणं तु ॥ ७४ ॥

चोदयति प्रश्नयति परो यथा—कथं यूयं तकं परिहारतपं प्रतिपन्नं परिहारतपो वहन्तं, निक्खिविउमिति परिहारतपो निक्षिप्य निक्षेपं परिहारतपसः कारयित्वा प्रेषयत स हि महातपस्वी दुष्करकारी ततो न युक्तमेतस्य तपो मोचयित्वा प्रेषणमिति। अत्राचार्य आह चोदक शृणु कारणमिदं येन कारणेन स तपो निक्षिप्य प्रेष्यते तदेव कारणमाह—

तिक्खेसु तिक्खकज्जं सहमाणेसु य कमेण कायव्वं। न य नाम न कायव्वं कायव्वं वा उवादाय ॥७५॥

तीक्ष्णं नाम यद्गुरुकमतिपाति च। तेषु तीक्ष्णेषु कार्येषु समुत्पन्नेषु य तीक्ष्णकार्यमत्रतरलोपो द्रष्टव्यः। तीक्ष्णतरं कार्यं तत्प्रथमं कर्तव्यं पश्चादितरत्। उक्तं च—

युगपत्समुपेतानां कार्याणां यदतिपाति तत्कार्यं, अतिपातिष्वपि फलं, फलदेष्वपि धर्मसंयुक्तं

'सहमाणेसुय' त्ति सहमानं गुरुकमनतिपाति च तेषु सहमानेषु पुनः कार्येषु समुत्पन्नेषु। तद्यथा—देशकालाद्यौचित्येन युज्यते तत्तथाक्रमेण कर्तव्यं न य नाम न कायव्वंति। न च नाम तीक्ष्णतरं कार्यं कृत्वा पश्चात्सहमानकं न कर्तव्यं किन्तु

कर्तव्यमेव कार्यन्तरं वा उत्पादायेति यदि वा द्वयोरतिपातिनोः कार्ययोः समुत्पन्नयोर्गुरुलाघवचिन्तामुपादाय यत् गुरुकं प्रवचनोपकारिसकलसङ्घसाधारणं च तत्कर्तव्यमितरदतिपात्युपेक्षते । यत्र यदुक्तं तीक्ष्णतरं प्रथमतः कृत्वा पश्चात्सहमानकं कर्तव्यं । न च तन्नकर्तव्यमिति तत्र दृष्टान्तो व्रणक्रियाः । तामेवाह—

वण किरियाए जो होइ वावडा जरधणुग्गहादीया । काउमुवद्दवकिरियं समेंति तो तं वणं विज्जा ॥७६॥

व्रणक्रियायां प्रारब्धायामपान्तराले या भवति व्यापदुपद्रवः काप्यापादित्याह । ज्वरधनुग्रहादिका ज्वरो वा समुत्पन्नो धनुग्रहो वा वातविशेषः आदिशब्दात्तदन्येषां गुरुकव्याधि विशेषाणां जीवितान्तकारिणां परिग्रहः । तस्य व्यापन्नव्रणस्य उपद्रवस्य क्रियां कृत्वा ततः पश्चात्तं व्रणं वैद्याः शमयन्ति । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—

जह आरोग्गे पगयं एमेव इमंमि कम्मखवणेण । इहरा उ अवच्छल्लं ओहावण तित्थहाणी य ॥७७॥

यथा वैद्यक्रियायामारोग्यप्रकृतं येनारोग्यं भवति, तत्प्रथमं क्रियते शेषं पश्चादित्यर्थः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण अस्मिन्नपि मोक्षानुष्ठाने कर्मक्षपणेन प्रकृतं येनानुष्ठाने कर्मक्षपणमचिराद्भवति, तत्प्रथमतः कर्तव्यमिति भावः । इयमत्र भावना—मोक्षार्थं क्रियमाणायां क्रियायामपान्तराले यदन्तरायमुपजायते, येनाक्रियमाणेन प्रायश्चित्तमुपजायते, तत् प्रथमतः कर्त्तव्यमितरत् पश्चात्तथा चात्रापि परिहारतपस्युह्यमाने अन्तरा सङ्घादिकार्यमुपस्थितम् । ततः परिहारतपो निक्षिप्य तत् क्रियते, अन्यथा प्रायश्चित्तापत्तितः कर्मक्षपणाऽसंभवस्तथा चाह—इतरथा अधिकृतसङ्घादिप्रयोजनाकरणे अवात्सल्यं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सङ्घावात्सल्यप्रत्ययं, अपभ्राजनाप्रत्ययं, तीर्थहानिश्च तीर्थहानिप्रत्ययं च प्रायश्चित्तमापद्यते इति ॥

अप्परिहारी गच्छति तस्स असतीए जो उ परिहारी। उभयम्मि वि अविरुद्धे आयरहेउं तु तग्गहणं ॥७८॥

अत्रेयं सामाचारी यद्यपरिहारिकः सूत्रार्थसम्पन्नः सलब्धिकश्च तत्कार्यं साधयितुं समर्थः ततः स गच्छति। तस्य तथाभूतस्यापारिहारिकस्यासत्यविद्यमानत्वे यः परिहारी पारिहारिकः स गच्छति एवमुभयस्मिन्नपि अपारिहारिके पारिहारिके च गमने अविरुद्धे यत्सूत्रे तद्ग्रहणं तस्यैव पारिहारिकस्य ग्रहणं कृतं तदादरहेतोः सूत्रे द्वितीया पञ्चम्यर्थे आदरख्यापनार्थमित्यर्थः। किमुक्तं भवति? यदि पारिहारिकोऽपि गच्छति ततः सुतरामपारिहारिकेण गन्तव्यमिति ख्यापनार्थं पारिहारिकग्रहणं न चोभयग्रहणमुपपत्तिमत् पारिहारिकग्रहणेनैवोक्तियुक्तितः उभयग्रहणस्य सिद्धत्वात्। यदि पुनरपारिहारिकग्रहणमेव केवलं स्यात्ततः पारिहारिको न यातीति प्रतिपत्तिः स्यान्न चै तत्समीचीनमतो यथा न्यासः श्रेयानिति।

सम्प्रति तस्य संस्थितस्य सहायचिन्तां करोति—

संविग्गमणुण्णजुओ, असती अमणुण्णमीसपंथेणं। समणुण्णेसुं भिक्खं काउं वसएऽमणुण्णेसु ॥ ७९ ॥

स पारिहारिक संविग्नमनोज्ञयुक्तो, असति मनोज्ञे संविग्नाऽमनोज्ञसहायो गच्छेत्। इयमत्र भावना—तस्य पारिहारिकस्य गन्तुं प्रस्थितस्य संविग्नो मनोज्ञश्च सहायो दातव्यः, मनोज्ञः सांभोगिकस्तदभावे संविग्नोऽसांभोगिकः। एवंभूतसहायस्य च यदि सामर्थ्यमस्ति। ततः उत्सर्गतः कल्पते निर्विशमानकस्य सतो गन्तुं, निर्विशमानको नाम परिहारकल्पस्थितः। अथ

१२

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नास्ति सामर्थ्यं ततः परिहारतपो निक्षिप्य गोकुलादिषु प्रतिबन्धमकुर्वन् गच्छति,। तत्र यदुक्तं—'जत्थं जत्थं दिसा साहम्मिया तत्थं तत्थं दिसं उवलित्तए' इति तद्व्याख्यानमाह—मीसपंथेण मिश्रेण साधर्मिका साधर्मिक युक्तेन पथा गन्तव्यम्।

अस्यैव व्याख्यानमाह—समणुण्णेसु इत्यादि स परिहारिकः समनोज्ञेषु संभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा मनोज्ञेषु संभोगिकेषु वसति। अत्र चत्वारो भङ्गास्तद्यथा मनोज्ञेषु भिक्षांकृत्वा मनोज्ञेषु वसति एष प्रथमो भङ्गः साक्षादुपात्तः। एतस्यासंभवे सांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असांभोगिकेषु वसति २। एतस्याप्यभावे तृतीयः असांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा सांभोगिकेषु वसति ३। एतस्याप्यसंभवे चतुर्थः असांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असांभोगिकेषु वसति। एवमेते संविज्ञ सांभोगिकेषु चत्वारो भङ्गा उक्ताः। एवं संविग्ना संविज्ञ सांभोगिकादिषु द्रष्टव्यास्तथा चाह—

एमेवय संविग्गे असंविग्गे चेव एत्थ संजोगा। पच्छाकड साभिग्गह सावगसंविग्ग पक्खीय ॥ ८० ॥

यथा संविज्ञ सांभोगिकासांभोगिकेषु चतुर्भङ्ग्या भिक्षावसतय उक्ता, एवमेव अनेनैवप्रकारेण संविग्नेऽसंविग्ने वा सांभोगिके भिक्षावसतिविचारे संयोगा वक्तव्याः। एवमेव असंविग्नाः सांभोगिकाः पश्चात्कृतसाभिग्रहनिरभिग्रह श्रावकेषु, तेषामप्यसंभवे संविज्ञपाक्षिकासंविज्ञपाक्षिक श्रावकेषु प्रत्येकं चत्वारः संयोगाः कर्तव्याः। सर्वत्र च पूर्वपूर्वचतुर्भङ्गी चतुर्थभङ्ग उत्तरोत्तर चतुर्भङ्ग्यां प्रथमो भङ्गः। तद्यथा—संविग्नासंविभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा संविज्ञासंभोगिकेषु वसति १। एतस्य भङ्गस्याभावे संविग्नासंभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असंविज्ञासांभोगिकेषु वसति २। असंविज्ञासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा संविज्ञासांभोगिकेषु वसति ३। अस्यासंभवे असंविज्ञासांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असंविग्नासांभोगिकेषु वसति ४। तदेवं संविज्ञासांभोगिक चतुर्भङ्गी भाविता॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

साम्प्रतमसंविग्ना सांभोगिकपश्चात्कृत साभिग्रहचतुर्भङ्गी भाव्यते, असंविग्ना सांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा असंविग्ना सांभोगिकेषु वसति। एष पूर्वचतुर्भङ्ग्याश्चतुर्थो भङ्गः। एतस्याभावे असंविग्ना सांभोगिकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रहश्रावकेषु वसति २। पश्चात् कृतव्रतपर्यायो यैस्ते पश्चात् कृता मुक्तव्रतपर्यायाः पुराणा इत्यर्थः। एतस्यापि भङ्गस्याभावे पश्चात्कृत-साभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा असंविग्ना सांभोगिकेषु वसति ३। एतदभावे पश्चात्कृतसाभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रहश्रावकेषु वसति ४।

इदानीं पश्चात्कृतसाभिग्रहनिरभिग्रहश्रावकचतुर्भङ्गी भाव्यते–पश्चात्कृतसाभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रह श्रावकेषु वसति १। एष पूर्वचतुर्भङ्ग्याश्चतुर्थो भङ्गः। एतस्याभावे पश्चात्कृतसाभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतनिर-भिग्रहश्रावकेषु वसति २। एतस्याभावे पश्चात्कृतनिरभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतसाभिग्रहश्रावकेषु वसति ३। एतदभावे पश्चात्कृतनिरभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतनिरभिग्रहश्रावकेषु वसति ४॥

सम्प्रति पश्चात्कृतनिरभिग्रहसंविग्नपाक्षिकश्रावकेषु चतुर्भङ्गीभावना पश्चात्कृतनिरभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृत-निरभिग्रहश्रावकेषु वसति। एष प्राक्तनचतुर्भङ्ग्याश्चतुर्थभङ्गः १। एतस्याभावे पश्चात्कृतनिरभिग्रहश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा संविग्नपाक्षिकश्रावकेषु वसति २। एतस्यासंभवे संविग्नपाक्षिकेषु श्रावकेषु भिक्षां कृत्वा पश्चात्कृतनिरभिग्रहश्रावकेषु वसति ३। एतस्याप्यसंभवे संविग्नपाक्षिकश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा संविग्नपाक्षिकश्रावकेषु वसति ४। इदानीं संविग्नपाक्षिकासंविग्नपाक्षिकश्रावक चतुर्भङ्गी भाव्यते–संविग्नपाक्षिकश्रावकेषु भिक्षां कृत्वां संविग्नपाक्षिकश्रावकेषु वसति १। एष पूर्वचतुर्भङ्ग्याश्चतुर्थो भङ्गः।

For Private and Personal Use Only

एतस्याभावे संविज्ञपाक्षिकेषु भिक्षां कृत्वा असंविज्ञपाक्षिकश्रावकेषु वसति २। एतस्याभावे संविज्ञपाक्षिकश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा संविज्ञपाक्षिकश्रावकषु वसति ३। अस्याप्यसंभवे संविज्ञपाक्षिकश्रावकेषु भिक्षां कृत्वा असंविज्ञपाक्षिकश्रावकेषु वसति ४।

सम्प्रति यदुक्तं 'नो से कप्पइ विहारवत्तियं वत्थए' इति तत्र विहारं व्याख्यानयन्नाह—

आहारोवहिज्झातो, सुंदर सेज्जा वि होइ हु विहारो। कारणतो उ वसेज्जा, इमे उ ते कारणा होंति ॥८१॥

आहारः खल्वत्र शोभनो लभ्यते। यदि वा उपधिः स्वाध्यायो वा तत्र सुखेन निर्वहति। अथवा सुंदरा शोभना शय्या वसतिरित्येष आहारादि विहारहेतुत्वाद्भवति विहारः। तत्प्रत्ययं न कल्पते वस्तुं कारणतः पुनस्तुशब्दस्य पुनः शब्दार्थत्वात् वसेत्। एतेन कारणवत्तियं वत्थए इति व्याख्यानयति। तानि पुनः कारणानीमानि वक्ष्यमाणानि भवन्ति तान्येवाह—

उभतो गेलन्ने वा वास नदी सुत्त अत्थ पुच्छा वा। विज्जा निमित्तगहणं करेति आगाढ पन्नावा ॥८२॥

उभयतो द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां ग्लान्यं ग्लानत्वं भवेत्। किमुक्तं भवति? स एव पारिहारिको गच्छन् अपान्तराले ग्लानो जातः,। ततो वसेद्यदिवान्यः कोऽपि साधुरभवत् ग्लानस्तं दृष्ट्वा श्रुत्वा वा तत्परिचरणार्थं तिष्ठेत्। यदि वा वर्षं पतति नदी वा पूरेण समागता,। सुत्त अत्थ पुच्छा वा इति केचिदाचार्याः सूत्रमर्थं प्रतिपृच्छेयुः। ततः सूत्रार्थप्रतिपृच्छादाननिमित्तं वसेत्, विज्जेत्ति परवादिनो मुखबन्धकरणी कस्यापि पार्श्वे विद्या समस्ति, यदि वा मायूरी नकुली इत्यादिकाः कस्यापि विद्याः सन्ति निमित्तं वाऽतिशायि कस्यचित् सकाशेऽस्ति। ततो यावद्विद्याग्रहणं निमित्तग्रहणं वा करोति

For Private and Personal Use Only

तावदास्ते । तथा 'आगाढं' ति आगाढयोगप्रविष्टाः केचन साधवः तेषामाचार्या यदि वा यस्तान् निर्वाहयति वाचना प्रदानादिना स वा कालगतस्ततो यावत्तान् वाचयति, तावदवतिष्टते । पच्छत्ति ईदृशं किमपि शास्त्रमपान्तराले तेन लब्धं यस्मिन्नधीते गाढप्रज्ञावान् भवति । ततः प्रज्ञोऽहं भूयासमिति वसेत् । स मूलादारभ्य कथं व्रजतीत्यत आह—

वहमाण अवहमाणो संघाडगेण वा असति एगो । असती मूलसहाए अन्नेवि सहायए देंति ॥८३॥

परिहारतपो वहन् यदि वाऽवहन् निक्षिप्तपरिहारतपाः, 'संघाडगेणेत्ति' संघाटकेन संघाटसाधुनैकेन सहव्रजेत् । तथा आचार्येण ग्लानादि प्रयोजन व्यापृततया तस्य संघाटसाधुः सहायो न दत्तस्ततोऽसतिसंघाटकसाधावेकाकी व्रजेत् । एकाकिनश्च गच्छतः सतोऽसति मूलसहायेऽविद्यमाने मूलादारभ्य संघाटकसाधवेऽन्येऽपि येषामाचार्याणां मध्येन गच्छति तेऽपि तस्य सहायान् ददति ।

मोत्तूण भिक्खवेलं जाणिय कज्जाइं पुव्वभणियाइं । अप्पडिबद्धो वच्चइ कालं थामं च आसज्ज ॥८४॥

मुक्त्वा भिक्षावेलां यानि च कार्याणि पूर्वभणितानि उभयो गेलन्ने वा इत्यादि रूपाणि तानि च मुक्त्वा अप्रतिबद्धो गोकुलादिषु प्रचुरगोरससर्पिरादिलाभेऽपि प्रतिबन्धमकुर्वन् कालं विहारोचितं स्थामं च प्राणमात्मीयं गमनविषयमासाद्य विहारक्रमकालमौचित्येन स्वशक्त्योचित्येन चेत्यर्थो व्रजेत् ॥

गंतूण य सो तत्थ य, पुव्विं संगिराहए ततो परिसं । संगिरिहत्ता परिसं करेइवादं समं तेणं ॥८५॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यस्मिन् स्थाने प्रयोजनं तत्रसोऽधिकृतः परिहारकल्पस्थितो निचिप्तपरिहारतपो वा गत्वा पूर्वमेव संगृह्णाति आत्मीकरोति परिषदं, संगृह्य च परिषदं पटहेन घोषयति । यस्य वादं कर्तुं शक्तिरस्ति स तदभिकांची सत्वरं समागच्छतु । एवं च घोषणायां कारितायां तेन समं वादं करोति कथमित्याह—

अबंभचारि एसो किंन्नाहिंति कोठ एस उवगरणं । वेसित्थीए पराजितो उन्निठिविसय परूवणासमए ॥८६॥

वादात्पूर्वमेव निमित्तमुपयुज्य तस्य स्वरूपमवगच्छति, । ततस्तस्मिन्ननागते इदं ब्रूते—एष वाद्यब्रह्मणोऽपि दोषान्न जानाति । अतएषोऽब्रह्मचारी अब्रह्मप्रतिसेवीपशुवदब्रह्मणोऽपिदोषान्नजानन् किं कथमन्यत् ज्ञास्यति, एवमुक्ते सभ्याः प्रेचका ब्रूयुः कथमवसितमेषोऽब्रह्मचारीति ? स प्राह—गच्छत प्रेचध्वं यूयं यत्रासाववस्थितः तस्मिन् कोष्टके आश्रयविशेषेऽधिकरणं खट्वादि अमुकप्रदेशे संगोपितमस्तीति । तथा अमुकया वेश्यया स्त्रिया सममेष अमुकदिवसे द्यूतेन रममाणः पराजितः तत एतस्य वस्त्रंग्रहणकंगृहीतमेवमादिभिः चिह्नैरवगच्छत । यथैषोऽब्रह्मचारीति ते गताः सर्वेसंवदितं कथितं राज्ञः, निव्विस य परूवणा इत्यादि पश्चात् व्याख्यास्यते । तदेवं निमित्ताभोगबलवतो यत्कर्तव्यं तदुक्तम् । साम्प्रतमतिशयविशेषमधिकृत्याह—

जो पुण अतिशयनाणी सो भणाती एस भिन्नचित्तोत्ति । कोणेण समं वादो दट्टुंपि न जुज्जए एस ॥८७॥

यः पुनरतिशयज्ञानी अवधिज्ञानादिकलितः स च बहुतरं तस्य दुःशीलत्वमवगम्य सर्वमुच्चैर्निःशङ्कितं भणाति । यथैष भिन्नव्रत इति ततः कोऽनेन सममस्माकं वादो य एष द्रष्टुमपि न युज्यते इति । अथ केन समं युज्यते वादः ? उच्यते—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आर्यत्वादिगुणोपेतेन तथा चोक्तम्—

अज्जेण भव्वेण वियाणएण धम्मपत्तिसेण अलीय भीरुणा ।
सीलकुलायारसमत्तिएण तेणं समं वाय समायरेज्जा ॥

आर्य आर्यकर्मकारी अजुगुप्सितकर्मकारीत्यर्थः तेन, भव्योऽनेकगुणसंभावनीयः । विज्ञो वादाभिज्ञः धर्मप्रतिज्ञो धर्मकरणाभ्युपगमपरः, अलीकभीरुः सत्यवादी । तथा शीलाचारसमन्वितः शीलदोषरहित इति भावः । कुलाचारसमन्वितः कुलदोषरहितः तेन समं वादं समाचरेत् । तत ईदृशेन समं वादस्तीर्थकरैरनुज्ञातो नान्यादृशेनेति । अथ स शून्यवादी भवेत् न दर्शनी, ततः स्वशक्तिबलेन यं यं हेतुमुच्चरति स स प्रत्युच्चार्यासिद्धत्वविरुद्धत्वानैकान्तिकत्वदोषैर्दूषयितव्यः । प्रतिज्ञादिकमपि दूषयितव्यम् । अथ कदाचित्तेनास्मदीय एव सिद्धान्तो जगृहे यथा द्वौ जीवाजीवलक्षणौ राशी जगतीतिममप्रतिज्ञेति अत्र पूर्वगाथा खंडस्यावकाशः पराजितोऽनिविसयं परूवणासमए इति तेन पारिहारिकेणत्रीन् राशीन् प्रस्थापयित्वा वादे पराजेतव्यः। एतच्च निदर्शनमात्रं, अन्यथापि सिद्धान्तोत्तीर्णमुच्चैर्भाषित्वा पराजेतव्यः । पराजितश्च स यदि भवेत् राज्ञा च निर्विषय आदिष्टस्ततः पश्चात् सकलपर्षत्समक्षं स्वसमये स्वसमयविषया प्ररूपणा कर्तव्या कथमित्याह—

परिभूयमतिं एयस्स एयदुत्तं न एसणे समतो । समएण विणिग्गहिए गज्जइ वसभोव्व परिसाए ॥८८॥

यदुक्तं मया त्रयो राशयो जीवोऽजीवो नोजीव इत्यादि न एषोऽस्माकं समयः; किन्त्वेतस्य वादिनो मतिं परिभवितुमेतदुक्तं यदि पुनः स्वसमयेन परो विनिगृहीतः स्यात्ततस्तस्मिन्विनि गृहीते वृषभ इव प्रतिवृषभं निर्जित्य पर्षदि पर्षन्मध्ये गर्जति,

For Private and Personal Use Only

गर्जनविशेषतः स्वसमयप्ररूपणां कुरुते । तदेवमक्रियावादीति गतम् । सम्प्रति जीव इति द्वारव्याख्यानार्थमाह—

अणुमाणेउं रायं सण्णायग गिराहणाविज्जादी । पच्छाकडे चरित्ते जहा तहानेव सुद्धो उ ॥ ८९ ॥

यदि राजा ब्रूते मया सहवादो दीयतामिति, तदा राजानमनुमानयेत् । अनुकुलवचसा प्रतिबोधयेत् । यथा राजा पृथिवीपतिस्त्वच्छत्रच्छायाश्रिताः प्रजाः सर्वे च दर्शनिनस्ततः कथं राज्ञा सह विवादः । अत्रार्थे चेदमुक्तं पठेत् किं तदित्याह—

अत्थवतिणा निवतिणा पक्खवता बलवया पयंडेणं। गुरुणा नीएण तवस्सिणा य सह वज्जए वादं ॥९०॥

अर्थपतिना धनपतिना नृपतिना राज्ञा पक्षवता नृपवर्गीयपक्षसमन्वितेन तथा बलवता विद्यामन्त्रचूर्णादिबलोपेतेन प्रचण्डेन तीव्ररोषेण तथा गुरुणा विद्यादायिना धर्मप्रदायिना च तथा नीचेन नीचजातीयेन तथा तपस्विना विकृष्टतपःकारिणा च सह वर्जयेत् वादमिति, । एवमनुमानितोऽपि यदा न तिष्ठति तदा ये राज्ञः सज्ञातिकाः समानज्ञातिकाः स्वजना इत्यर्थः तैरनुमानयेत् । तैरपि प्रतिबोध्यमानो यदि न तिष्ठति, तदा विद्यादिना गृह्यते विद्यादिनावश्यं कुर्यात् । आदिशब्दात् मन्त्रेण चूर्णयोगैर्वावश्यं कुर्यादिति परिग्रहः । विद्यादिनाप्यगृह्यमाणे चारित्रे चारित्रविषये पश्चात् कृतो भूयात् स्वलिङ्गं परित्यज्य गृहलिङ्गं च गृहीत्वा तथा कर्तव्यं यथा नैव स राजा भवति । एतदपि स कुर्वाणः शुद्ध एव प्रवचनरक्षार्थं तस्य प्रवृत्तेः । यथा च स राजा उत्पाटनीयस्तथा तद्विषयं मत्कोटकोच्छेदिचाणक्यप्रयुक्तनन्दसक्तचौरसमूलघाति नलदामकुविन्ददृष्टान्तमुपदर्शयति ।

नंदे भोइय खणणा अरक्खियघडण गेरु नलदामे । मुइंग गेह डहणा ठवणा भत्तेसुकत्तसिरा ॥९१॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नन्दे चाणक्येनोत्पाटिते चन्द्रगुप्ते च राज्ये संस्थापिते नन्दसत्का ये भोजिकास्ते चाणक्येन 'खण्णा' इति देशीपदमेतत्, सर्वात्मना लूषितास्ततस्ते अजीवन्तश्चन्द्रगुप्तारक्षकैः सह घटनं कृतवन्तः। कृत्वा च चात्रखननादिना नगरमुपद्रवन्ति। येऽप्यन्ये आरक्षिकाः स्थाप्यन्ते तानपि ते सम्वलयित्वा तथैव नगरोपद्रवं कुरुते। ततश्चाणक्येन चिन्तयित्वा गेरुकवेषेण 'मुईग'त्ति देशीपदं मत्कोटकवाचकं मत्कोटकगेह दहने प्रवृत्तं नलदामनामानं कुविंदं दृष्ट्वा तस्मिन्नारक्षकपदस्य स्थापना कृता तेन च नन्दसत्कभोजिकानां समस्तानामपि सपुत्राणां भक्ते-भक्त प्रदान वेलायां शिरांसि लूनानि। एष गाथा संक्षेपार्थो भावार्थः कथानकादवसेयं। तच्चेदम्—

नंदे निच्छूढे रज्जे परिट्ठाविते चंदगुत्ते नंदस्स जे भोइया ते चाणक्केणं लूसिया। ताहे ते अजीवमाणा चंदगुत्तारक्खिएहिं समं संवलिता खत्त खणणादीहिं णगरं उवद्दवंति, जेवि अण्णे आरक्खिया ठविज्जंति तेवि संवलंति ताहे चाणक्केण चिंतियं, को लभिज्जा चोरग्गहो जोन संवलिज्जा जो य स मूले चोरे उप्पाडेइ ताहे चाणक्को परिवायगवेसं काऊण नगरबाहिरियाए हिंडति। हिंडमाणेण दिट्ठो नलदामकुविन्दो तंतुवाय सालाट्ठितो तस्सि वेलाए नलदाम कोलियस्स पुत्तो रममाणो मक्कोडएण खइतो रोइंतो पिउस्सगसल्लीणो कहियं मक्कोडएण अहं खवितो, नलदामेण भणितो दंसेहिं जत्थोगासे खदितो सि, दंसितो सो उयासो ततो तेन नलदामेण जेबिलातो निग्गया दिट्ठा मक्कोडया ते मारिया। ततो बिलं खणित्ता जे विलस्संतो अंडयादिट्ठा तेसु तणाणि पक्खिवित्ता पलीवित्ता अंडया वि दड्ढा चाणक्केण सो पुच्छितो 'किं कारणं खणेत्ता अंतो विलस्स पलीवियं? नलदामो भणति—एए अंडया निप्फन्ना खाइस्संति। ततो चाणक्केण चिंतियं। एस चोरग्गाहो कतो

For Private and Personal Use Only

संतोसमत्थो मुइंगपरिदाहव्वचोराउच्छेदइउं । ततो सो चोरग्गाहो ठवितो ताहे केइ नंदपक्खिया चोरा नलदामं उवेंति सुबहुं चोरभागं दाहामो मा रक्खेह । नलदामेण भणियं-एवं होउत्ति इमं च भणियं । अन्नेवि एवमुपलभेह ते सव्वे पचेज्जावेत्ताम-मसकासमाणेहिं तेहिं तहत्ति कयं सव्वे संमाणिया नलदामेण अन्नया तेण नलदामेण तेसिं चोराणं विपुलं भत्तं सज्जियं । जाहे सव्वे सपुत्ता आगया, । ताहे सव्वेसिं सपुत्ताणं सिराणि छिन्नाणि; । तदेवं यथा चाणिक्येन नन्द उत्पाटितो यथा नलदाम्ना मत्कोटकाश्चोराश्च समूला उच्छेदितास्तथा प्रवचनप्रद्विष्टं राजानं समूलमुत्पाटयेत् । तत्र उत्पाटयति, य च तस्य साहाय्यं कुर्वते, ये च तटस्थिता अनुमोदन्ते, ते सर्वे शुद्धाः प्रवचनोपघातरक्षणे प्रवृत्तत्वात् । न केवलं शुद्धमात्रं किन्त्वचिरान्मोक्ष-गमनं तथा चात्र दृष्टान्तः प्रवचनोपघातरक्षको विष्णुकुमार इति ।

समतीतंमिउ कज्जे परे वयं तंसि एगदुविहं वा । संवासो न निसिद्धो तेण परं च्छेयपरिहारो ॥९१॥

समतीते पुनः कार्ये यदि परो वदति, एकरात्रं द्विरात्रंवासंवासः क्रियतामिति एवं परे वदति एकरात्रं द्विरात्रं त्रिरात्रं वासं-वासो ननिषिद्धः । तथा संवासेऽपि न किमपि प्रायश्चित्तमिति भावः । ततो द्विरात्रात्रिरात्राद्वा परं यदि वसति, ततस्तस्य प्रायश्चित्तं च्छेदः परिहारो वा; यदि पुनः सूत्रार्थ प्रतिपृच्छादानादिलक्षणं कारणं भवेत्, तर्हि ततः परमपि वसेत् यावत्प्रयोजनपरिस-माप्तिस्तथा चाह—

सुत्तत्थ पाडिपुच्छं, करेंति साहूउ तस्समीवंमि । आगाढंमिव जोगे, तेसिं गुरुहोज्ज कालगतो ॥९२॥

सूत्रार्थप्रतिपृच्छां कुर्वन्ति तस्य समीपे साधवः यदि वा आगाढे योगे व्यवस्थितानां तेषां साधूनां गुरुरुपलक्षणमेतत्, यो वा वाचनाप्रदानेन तेषां निस्तारको भवति सोऽपि कालगतः ततः स तान् सूत्रार्थप्रदानादिना निर्वाहयति। ततो यावत्सूत्रार्थ प्रतिपृच्छा यावच्च तेषामागाढ योगानां परिसमाप्तिस्तावदवतिष्ठते। ततः परं तु नेति। अथ सूत्रे सेसंतरा च्छेदे वा परिहारे वा इत्युक्तं तत्र परिहाराच्छेदो गरीयान्। प्रथमं च लघु वक्तव्यं, पश्चात् गुरु। ततः सेसंतरापरिहारे वा च्छेदे वा इति वक्तव्ये किमर्थं प्रथमतश्छेदग्रहणंमत आह

बंधाणु लोमयाए उक्कमकरणं तु होति सुत्तस्स। आगाढंमिय कज्जे दप्पेणवि ते भवेच्छेदो॥ ९३॥

एवं रूपो हि पाठो ललितपदविन्यासतस्ततो बन्धानुलोमतया, तथा आगाढे प्रयोजने समुपस्थिते यदि कथमपि दर्पेण स न गच्छति तस्मिन् दर्पेण स्थिते च्छेद एव प्रायश्चित्तं तस्य भवतिनपरिहारतप इति एतदर्थं च सूत्रस्याप्युत्क्रमकरणमिति। तत्र यदि प्रद्विष्टं राजानं नसमूलमुत्पाटयितुमीशः तर्हि स लब्धिकः समस्तं सङ्घं निस्तारयेत्। अथ नसमस्तं सङ्घं निस्तारयितुमीष्टेत्, तत इमान् पञ्च निस्तारयेत्। तानेवाह—

आयरिए अभिसेए भिक्खु खुड्डे तहेव थेरे य। गहणं तेसिं इणमो संजोगगमं च वोच्छामि॥९४॥

आचार्यो गच्छाधिपतिः, अभिषेकः सूत्रार्थतदुभयोपेतः आचार्यपदस्थापनार्हः, भिक्षुः प्रतीतः, क्षुल्लको बालः, स्थविरो वृद्धः। एतेषां पञ्चानामपि ग्रहणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं संयोगतो गमः प्रकारो यस्य तत्तथा वक्ष्यामि, प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तरुणे निप्फन्ने परिवारे लद्धिजुत्ते तहेव अब्भासे। अभिसेयंमि य चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥९५॥

यदि शक्तिरस्ति ततः पञ्चापि आचार्यादीन् युगपन्निस्तारयेत् । अथ न शक्तिस्ततः स्थविरवर्जान् चतुरस्तत्राप्यशक्तौ क्षुल्लकस्थविरवर्जान्त्रीन् तत्राप्यसामर्थ्ये आचार्यमेकं। सोऽप्येकः स्थविरो यदि वर्तते अपरस्तरुणस्तर्हि तयोस्थविरतरुणयोर्मध्ये तरुणो निस्तारणीयः। द्वयोस्तरुणयोरतरुणयोर्वा मध्ये निष्पन्नः सम्यक् सूत्रार्थकुशलः, द्वयोरनिष्पन्नयोर्वा सपरिवारः, द्वयोः सपरिवारयोरपरिवारयोर्वा मध्येलब्धियुक्तःद्वयोर्लब्धियुक्तयोर लब्धियुक्तयोर्वा अभ्यासे समीपे स्थितः । अत्र सम्प्रदायः । द्वयोरभ्यासे स्थितयोर्यो नंष्टुमशक्तः स निस्तारणीयः । एते पञ्चगमा आचार्ये भवन्ति, अभिषेकस्तु नियमान्निष्पन्न एव भवति । अन्यथा तत्वत आचार्यपदस्थापनायोग्यत्वानुपपत्तेः ततस्तस्मिन्नभिषेके निष्पन्ना निष्पन्नगमाभावात्, । शेषास्तु चत्वारो गमास्तद्यथा-स्थविरतरुणयोर्मध्ये तरुणः, द्वयोस्तरुणयोरतरुणयोर्वा सपरिवारः द्वयोः सपरिवारयोरपरिवारयोर्वा लब्धियुक्तः द्वयोर्लब्धियुक्तयोरलब्धियुक्तयोर्वाभ्यासे स्थितः; इति शेषाणां भिक्षुक्षुल्लकस्थविराणां पञ्चैव गमा भवन्ति । ते च यथानन्तरमाचार्ये भाविताास्तथाभावनीयाः । तथा चैतदेव व्याचिख्यासुर्गाथाद्वयमाह—

तरुणो बहुपरिवारे स लद्धिजुत्ते तहेव अब्भासे ॥ एते व सहस्स गमा निप्फन्नो जेण सो नियमा ॥९६॥

तरुणे निप्फन्ने वा बहु परिवारे स लद्धि अब्भासे ॥ भिक्खु खुड्डा थेराण होंति एए गमा पंच ॥९७॥

गाथाद्वयमपीदं व्याख्यातार्थं, नवरं वृषभोऽभिषेकः सपरिवारश्च वृषभादीनामाचार्यप्रदत्तः प्रव्रजितस्वजनवर्गो वा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

द्रष्टव्यः । तदेवं साधूनां निस्तारणविधिरुक्तः; । इदानीं साध्वीनां तमाह—

पवित्तिणि भिसेयपत्ता भिक्खुणि खुड्डा तहेव थेरी य । गहणं तासिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥९८॥

प्रवर्तिनीसमस्तसाध्वीनां नायिका आचार्यस्थानीया, अभिषेका प्रवर्तिनीपदयोग्या, भिक्षुकी क्षुल्लिका स्थविरा च प्रतीता । एतासां पञ्चानामपिग्रहणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं । संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

तरुणी निप्फन्नपरिवारा सलद्धिया जा य होति अब्भासे । अभिसेयाणं चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥९९॥

यदि शक्तिरस्ति ततः पञ्चापि प्रवर्तिन्यादयो युगपन्निस्तारणीया अशक्तौ चतस्रः तत्राप्यशक्तौ तिस्रस्तदभावे द्वे प्रवर्तिन्यभिषेके । तत्राप्यशक्तौ प्रवर्तिन्येका । तत्रापि यद्येका प्रवर्तिनी स्थविरा भवति अपरा च तरुणी । ततस्तरुणी स्थविरयोर्मध्ये तरुणी निस्तारणीया । द्वयोस्तरुण्योः स्थविरयोर्वा मध्ये निष्पन्ना, द्वयोर्निष्पन्नयोरनिष्पन्नयोर्वा मध्ये सपरिवारा द्वयोः सपरिवारयोर परिवारयोर्वा मध्ये लब्धियुक्ता द्वयोर्लब्धियुक्तयोरलब्धिकयोर्वा या भवत्यभ्यासे सा निस्तारणीया एते पंच गमाःप्रवर्त्तिन्यां, अभिषेकायां चत्वारो गमाः, तस्यानिष्पन्नतया निष्पन्नानिष्पन्नगमासंभवात् शेषाणां भिक्षुकी क्षुल्लिका स्थविराणां पंचगमा भवंति तेच पंचापि गमाः प्रवर्त्तिन्या इव भावनीयाः । तदेवं साधूनां साध्वीनां च प्रत्येकं निस्तारणविधिरुक्तः साम्प्रतमुभयेषां संयोगत आह—

आयरिय गणणि वसभे, कमसोग्गहणं तहेव अभिसेया । सेसाण पुव्वमित्थी मीसगकरणे कमो एस ।१००।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यद्यस्ति शक्तिस्ततो द्वावपि वर्गौ युगपन्निस्तारयेत् । अथासमर्थस्तत एवं यतना आचार्यप्रवर्तिन्योर्मध्ये प्रथमत आचार्यं निस्तारयेत् । ततः प्रवर्तिनीं । प्रवर्तिनीवृषभयोर्मध्ये प्रवर्तिनीं प्रश्चात् वृषभं । वृषभोऽभिषेकः । वृषभाभिषेकयोर्मध्ये पूर्वमभिषेकं पश्चादभिषेकां । सेसाणपुव्वमित्थीति–शेषेषु षष्टी सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् पूर्वं स्त्री निस्तारणीया अनुकम्प्यत्वात् पश्चात्पुरुषास्तद्यथा–भिक्षुभिक्षुक्योर्मध्ये भिक्षुकी पश्चाद्भिक्षुः । क्षुल्लिकाक्षुल्लिकयोर्मध्ये प्रथमतः क्षुल्लिका पश्चात्क्षुल्लकः । स्थविरास्थविरयोः पूर्वं स्थविरा पश्चात्स्थविरः । अत्रापि सुनिपुणेन भूत्वा अल्पबहुत्वचिन्ता कर्तव्या । कृत्वा च यद्बहुगुणं तत्समाचरणीयम् । उक्तं च–" बहुवित्थरमुस्सग्गं बहुतरमुववायवित्थरं नाउं । जह जह संजम वुड्ढी जह जयस्स निज्जरा जयह ॥ " एष मिश्रकरणे युगपत्साधुसाध्वीवर्गनिस्तारणकरणे एषोऽनन्तरोदितः क्रमः गतं जीयत्ति द्वारमधुना पिट्टनद्वारमाह—

भिक्खू खुड्डग थेरे अभिसेगे चेव तहय आयरिए । गहणं तेसिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥१०१॥

भिक्षुः क्षुल्लकः स्थविरोऽभिषेकः आचार्यस्तेषामेवं क्रमेण व्यवस्थितानां पञ्चानामपि ग्रहणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

तरुणे निप्फन्नपरिवारे सलद्धिए जेय होंति अब्भासे । अभिसेयंमि चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥१०२॥

यदि शक्तिस्ततः पञ्चापि युगपन्निस्तारयेत् । तदशक्तावेकैकहान्या यावदेकं भिक्षुं सोऽपि यदेकस्तरुणोऽपरश्च स्थविरः तदा तरुणो निस्तारणीयः । द्वयोस्तरुणयोरतरुणयोर्वा निष्पन्नो द्वयोर्निष्पन्नयोरनिष्पन्नयोर्वासपरिवारः द्वयोः सपरिवारयो-

For Private and Personal Use Only

रपरिवारयोर्वासलब्धिकः द्वयोः सलब्धिकयोरलब्धिकयोर्वा यो भवत्यभ्यासे समीपे स निस्तारणीयः । एते पञ्च गमा भिक्षौ भवन्ति अभिषेकगमाश्चत्वारो निष्पन्नतया तस्य निष्पन्नानिष्पन्नगमाभावात्। शेषाणां तु क्षुल्लकस्थविराचार्याणां च भिक्षोरिव पञ्चैव गमाः । तत्र भिक्षुकादिक्रमकरणे कारणमाह––

असहंते पच्चा त्तरणंमि, माहोज्ज सव्वपत्थारो । खुड्डो भीरु णुकंपो असहो घायस्स थेरो य ॥१०३॥
गणि आयरियाउ सहू देहविओएउ साहस विवज्जी। एमे व भंसणंमि वि उदिण्णवेदोत्ति नाणत्तं॥१०४॥

भिक्षवोऽहि यदि राज्ञा पिट्टयितुमारभ्यन्ते तदा ते किञ्चिदगीतार्थत्वेनासहमानाः प्रत्यास्तरयेयुः । प्रत्यास्तरणं नाम संमुखीभूय युद्धकरणं । ततोऽसहमाने जातावेकवचनं । षष्ठ्यर्थेच सप्तमी । असहमानानां प्रत्यास्तरणे प्रतिकूलमभिमुखीभूयस्तरत्वकरणे मा सर्वप्रस्तारः समस्तसङ्घोपद्रवो भूयात् । किमुक्तं भवति ? मा गाढतरं प्रद्विष्टः सन् राजा सर्वमपि सङ्घमुपद्रवेत् । अनेन कारणेन पिट्टनद्वारे भिक्षुः प्रथममुपात्तः, तदनन्तरं क्षुल्लकः स हि बालत्वाद्भीरुरनुकम्प्यश्च । ततः स द्वितीयस्थाने स्थापितः। तदनन्तरं स्थविरो यतः स्थविरत्वेनाङ्गप्रत्यङ्गानां श्लथीभूततया घातस्य पिट्टनस्यासहः गणि आयरियाउ सहू इत्यादि गणी गच्छाधिपतिराचार्य आचार्यपदार्हं एतौ द्वावपि सहौ समर्थौ घातस्येति सम्बध्यते। अपि च देहवियोगेऽपि देहभ्रंशे अपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थे साध्वसविवर्जितौ अविमृश्य प्रवृत्तिः साध्वसं तद्विवर्जितौ संमुखीभूय युद्धप्रदानलक्षण साध्वसरहिताविति भावः। ततः स्थविरानन्तरं तौ द्वावपि उपात्तौ तत्राप्यभिषेकादतिशयेन सहो गच्छाधिपतिरित्यभिषेकानन्तरं गणिन उपादानं एवमेवेत्यादि भ्रंशनसंयमच्यावनद्वारेऽप्येवमेव अनेनैवप्रकारेण भिक्षुकादिक्रमकरणे कारणमभिधानीयं,नवरं भि-

क्षुरुदीर्णवेदोऽपि संभवतीति नानात्वं। किमुक्तं भवति ? यदि भिक्षोस्तरुणतया प्रचुरमोहनीयोदयतया उत्प्रव्राजनमनुकूलं भवेत्। ततः स क्षिप्रमुत्प्रव्रजेदिति प्रथमं भिक्षुग्रहणं, तदनन्तरं क्षुल्लकादिक्रमकरणे प्रयोजनं प्रागुक्तमवसातव्यम् एतच्च लाघवाय प्रस्तावादुक्तं संप्रत्यधिकृत एव पिट्टनद्वारे साध्वीनां निस्तारण विधिमाहः–भिक्खुणी खुड्डीथेरी, अभिसेगाय पवत्तिणीचेव; करणं तासिं इणमो, संजोगगमं तु वोच्छामि; ॥ भिक्षुकी क्षुल्लिका स्थविरा अभिषेकाप्रवर्त्तिनी च एतासामेवं क्रमोपन्यासे कारणं साधुविषये पागुक्तमेवावसातव्यम्। तासां पञ्चानामपि करणं निस्तारणकरणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं वक्ष्यामि। प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति–

तरुणी उनिप्फन्ना परिवार सलद्धिया य अब्भासे। अभिसेयाए चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥१०५॥

अस्याः साधुगतगाथाया इव व्याख्या। सम्प्रति द्वयोरपि साधुसाध्वीवर्गयोः संयोगेन निस्तारणविधिमाह—

पंतावणमीसाणं दोण्हं वग्गाणं होइ करणं तु। पुव्वं तु संजईणं पच्छा पुण संजयाण भवे ॥१०६॥

पंतावणं नाम पिट्टनं। तत्र मिश्रयोर्द्वयोरपि वर्गयोः साधुसाध्वीरूपयोः करणं निस्तारणकरणं भवति। पूर्वं संयतीनां पश्चात् पुनर्भवति संयतानां। तद्यथा–भिक्षुभिक्षुक्योः पूर्वं भिक्षुकी पश्चाद्भिक्षुः। एवं क्षुल्लकक्षुल्लिकयोः पूर्वं क्षुल्लिका स्थविरास्थविरयोः स्थविरा। अभिषेकाभिषेकयोरभिषेका। आचार्यप्रवर्तिन्योः प्रवर्तिनी पश्चादाचार्यः। गतं पिट्टनद्वारमधुना संयमच्यावनद्वारमाह–

भिक्खू खुड्डे थेरे अभिसेयायरिय संजमे पडुप्पण्णे। करणे तेसिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥१०७॥

भिक्षु क्षुल्लकः स्थविरो अभिषेक आचार्यः। कथंभूत ? एकैकइत्याह–संयमे प्रत्युत्पन्नो वर्तमानः तेषां भिक्षुप्रभृतीनां पञ्चानां निस्तारणकरणमिदं वक्ष्यमाणं संयोगगमं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि। यथा प्रतिज्ञातमेव करोति—

For Private and Personal Use Only

तरुणे निप्फपन्नरिवारे सलद्धिए जे य होति अप्भासे। अभिसेयंमि य चउरो संसाणं पंच चेव गमा ॥१०८॥

अस्या व्याख्या प्राग्वत्। सम्प्रति यदुक्तं 'उदिन्नवेदो त्ति नाणत्तमिति' तद्व्याचिख्यासुराह—

अपरिणतो सो जम्हा अन्नभावं वएज्ज तो पुव्वं। अपरिणामो अहवा न निज्जइ किं चि काहीइ ॥१०९॥

स भिक्षुर्यस्मादपरिणतो परिणामत्वाचान्यंभावमुत्प्रवाजनाभिप्रायं लक्षणं व्रजेत्। ततः स सत्वरमेवोत्प्रव्राजते। अन्यच्च अथवा न ज्ञायते सोऽपरिणामः सन् किंचीति किमपि संमुखीभूय युद्धं करिष्यति। येन सकलस्यापि सङ्घस्योपद्रवो भवेत्। तत एतद्दोषभयात् पूर्वं भिक्षुनिस्तारणीय इति पूर्वं तस्योपादानं, शेषाणां तु क्रमोपन्यासे प्रयोजनं पिट्ठनद्वारवदवसेयमिति। अत्रैव साध्वीरधिकृत्य निस्तारणविधिमाह—

भिक्खुणि खुड्डी थेरी अभिसेगपवित्तिणि संजमे पडुप्पन्ना।
करणं तासिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥ ११० ॥
तरुणी निप्फन्नपरिवारा सलद्धिया जा य होइ अप्भासे।
अभिसेयाए चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥ १११ ॥

इदं गाथाद्वयमपि प्राग्वत्। सम्प्रति बद्धे लभंते इति द्वार व्याख्यानार्थमाह—

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

खुड्डे थेरे भिक्खू अभिसेयायरियभत्तपाणं तु। करणं तेसिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥११२॥

क्षुल्लकः, स्थविरो, भिक्षुरभिषेक आचार्यस्तेषां पञ्चानामप्येवं क्रमव्यवस्थितानां राज्ञा निरुद्धं भक्तपानमधिकृत्य करणं निस्तारकरणं संयोगगमं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि। यथा प्रतिज्ञातमेव करोति—

तरुणे निप्फन्नपरिवारे सलद्धीए जे य होइ अब्भासे। अभिसेयंमि य चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥११३॥

शक्तौ सत्यां पञ्चापि युगपन्निस्तारयेत्। शक्त्यभावे एकैकहान्या यावत् पूर्वं क्षुल्लकं निस्तारयेत्, सोऽपि यदैकस्तरुणोऽपरोऽतरुणः। तरुणो नाम प्रथमकुमारत्वे वर्तमान इतरोऽतरुणस्तयो स्तरुणोनिस्तारणीयः तरुणयोरतरुणयोर्वानिष्पन्नः, बालस्य सूत्रार्थ निष्पन्नता वज्रस्वामिन इव भावनीया। द्वयोर्निष्पन्नयोर्वासपरिवारः द्वयोः सपरिवारयोरपरिवारयोर्वा सलब्धिकः। द्वयोः सलब्धिकयोरलब्धिकयोर्वा यो भवत्यभ्यासे स निस्तार्यः। एते पञ्च गमाः क्षुल्लकस्य। अभिषेके चत्वारः निष्पन्नतया तस्य निष्पन्नानिष्पन्नगमाभावात् शेषाणां स्थविरभिक्ष्वाचार्याणां पञ्च गमाः॥ सम्प्रति साध्वीरधिकृत्य निस्तारणमाह—

खुड्डिया थेरी भिक्खुणी अभिसेयपवित्ति भत्तपाणं तु। करणं तासिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥११४॥

तरुणी निष्पन्नपरिवारा लद्धिया जा य होइ अब्भासे। अभिसेयाए चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥ ११५ ॥

इदं गाथाद्वयं साधुगतगाथाद्वयमिव व्याख्यातव्यम् ॥ अधुना क्षुल्लकादिक्रमकरणे प्रयोजनमाह—

अणुकंपा जणगरिहा तिक्खखुहो होइ खुड्डतो पढमं। इइ भत्तपाणरोहे दुल्लभभत्तेवि एमेव ॥११६॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षुल्लकस्य यदा प्रथमतो भक्तपानविषये निस्तारणं क्रियते तदा तस्यानुकम्पा कृता भवति, । यदि पुनस्तस्य प्रथमं निस्तारो न क्रियते। किन्त्वाचार्यादीनां तदा जनगर्हा यथाधिगतान् मुण्डान् यद्वालं बुभुक्षाक्रान्तं मुक्त्वा आत्मानं चिंतितवन्त इति । अपि च बालत्वादेव स तीक्ष्णक्षुत्वाच स्तोककालेनापि भक्तपाननिरोधेन क्लममुपयाति, तेन कारणेन क्षुल्लकः प्रथमं निस्तार्यते तदन्तरं स्थविरः । सोऽपिहि बालवत् स्तोककालेनापि भक्तपाननिरोधेन क्लाम्यति । केवलं क्षुल्लकापेक्षया मनाक् सह इति तदनन्तरं तस्योपादानं स्थविरादपि भिक्षुश्चिरकाल सह इति तदनन्तरं तस्योपादानं । ततोऽप्यभिषेकः समर्थस्तस्मादाचार्य इति तदनन्तरं इति तौ क्रमेणोपात्ताविति इति प्रथमभक्तपाननिरोधक्षुल्लकादिक्रमकरणे प्रयोजनं गतं बंधलभंतमलभंत इति द्वारम् ॥ अधुना दुर्लभभक्तद्वारमाह—

दुल्लभभत्तेवि एमेव एवमेव अनेनैव प्रकारेण दुर्भिक्षत्वेन दुर्लभभक्ते निस्तारणविधिर्वक्तव्यः । तद्यथा—

खुड्डे थेरे भिक्खू अभिसेयायरिय दुल्लभं भत्तं। करणं तेसिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥११७॥

तरुणे निप्फन्न परिवारे सलद्धिए जे य होइ अप्भासे। अभिसेयंमि य चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥११८॥

खुड्डिय थेरी भिक्खुणि, अभिसेयपविति दुल्लभं भत्तं। करणं तासिं इणमो संजोगगमं तु वोच्छामि ॥११९॥

तरुणी निप्फन्नपरिवारा, सलद्धिया जा य होइ अब्भासे। अभिसेयाए चउरो सेसाणं पंच चेव गमा ॥१२०॥

क्षुल्लकादिक्रमकरणप्रयोजनमपि तथैव वक्तव्यम् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

गतं दुर्लभभक्तद्वारं भक्त परिज्ञाद्वारं ग्लानद्वारं च युगपदाह—

परिण्णाय गिलाणस्स य दोण्हवि कयरस्स होंति कायव्वं ।
असतीए गिलाणस्स य दोण्ह वि संते परिण्णाए ॥ १२१ ॥

परिज्ञातेति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् भक्तपरिज्ञाशब्दः प्रत्याख्यानवाचीत्वात्तस्य च परनिपातः प्राकृतत्वात् सुखादिदर्शनाद्वा प्रत्याख्यातभक्तस्य ग्लानस्य च संभवे द्वयोर्मध्ये कतरस्य भवति कर्तव्यम् ? । उच्यते—शक्तौ सत्यां द्वयोरपि कर्त्तव्यम् । अथ न शक्तो द्वयोरपि कर्तुं ततो ग्लानस्य कर्तव्यम्, तस्य जीवितसापेक्षत्वात् । शक्तौ सत्यां द्वयोरपि वैयावृत्ये क्रियमाणे सति परिज्ञाते भक्ते प्रत्याख्यातभक्तस्येत्यर्थः । विशेषतरं कर्तव्यमिति वाक्यशेषः अथ शक्तावसत्यां ग्लानस्य कर्तव्यमित्युक्तम् किं कारणमत आह—

सावेक्खो उ गिलाणो निरवेक्खो जीवियंमि उपरिण्णी । इइ दोण्हवि कायव्वे उक्कमकरणे करेअसहू ।१२२।

ग्लानो जीविते जीवने सापेक्षः, परिज्ञी भक्तपरिज्ञानवान् जीविते निरपेक्षस्ततोऽवश्यं ग्लानो जीवयितव्य इति, द्वयोरपि कर्तव्येऽसहोऽसत्यां उत् क्रमेण भक्तपरिज्ञावन्तमुल्लंघ्य ग्लानस्य करणं करणीयं वैयावृत्यं कुर्यात् । यदुक्तं शक्तौ सत्यां द्वयोरपि कर्तव्ये प्रत्याख्यातभक्तस्य विशेषतः कर्तव्यमिति । तत्र कारणमाह—

वसहे जोहे य तहा निज्जामगविरहिए जहा पोए । पावति विणासमेवं भत्तपरिण्णाए संमूढो ॥१२३॥

For Private and Personal Use Only

यथा वृषभो बलीवर्दः सुसारथिरहितः, यथा वा योधाः सुस्वामिविरहितास्तथा निर्यामकविरहितः पोतः प्राप्नोति विनाश-मेवं भक्तपरिज्ञायां सम्यक् निर्यामकाभावतः संमूढः सन् समाधिलक्षणप्राणविनाशमाप्नोति । तत्र प्रथमं वृषभदृष्टान्तं भावयति—

नामेण वि गोएण वि पलायंतो त्ति सावितो संतो । अवि भीरू वि नियत्तइ वसहो अप्फालिओ पहुणा ॥

यथा वृषभः प्रथमं सारथिरहितः सन् प्रतिवृषभेण युद्धे पराजितो विपलायते न युद्धाभिमुखी भवति । विपलायमानश्च कथमपि प्रभुणा सारथिना दृष्टः सन् नाम्ना गोत्रेण च शापितः शब्दित आकारित इत्यर्थः । तथा प्रसादपुरस्सरमास्फालितश्च स्कन्धादिप्रदेशेषु हस्तेन तत एवं प्रोत्साहितसत्वः सन्, अपिसंभावने । भीरुरपि विपलायमानोऽपि पुनरपि प्रतिवृषभेण सह युद्धदानाय प्रतिनिवर्तते । एवं कृत प्रत्याख्यानोऽपि सम्यग् निर्यामकाभावतो जातमन्दपरिणामोऽपि निर्यामकेन प्रोत्साहितः सन् प्रतिनिवर्तते । स परीषहचमूमभिभवितुमिति भावितो वृषभदृष्टान्तः । सम्प्रति योधदृष्टान्तभावनामाह—

अप्फालिया जह रणेजोहा भंजंति परबलाणीयं । गीयजुतोउ परिन्नी तह जिणइ परीसहाणीयं ॥ १२५ ॥

प्रभुणा नाम्ना गोत्रेण गुणप्रशंसने च आस्फालिता आ समन्तात् स्फारं प्रापिता यथा योधाः सुभटा रणे संग्रामे परबलानीकं परेषां वैरिणां बलं तच्च तत् अनीकं च परबलानीकं भञ्जन्ति । तथा परिज्ञी भक्तपरिज्ञावान् गीतयुतसम्यग् निर्यामकोपेतो जयति अभिभवति परिषहानीकमिति । उक्ता योधदृष्टान्तभावना । सम्प्रति पोतदृष्टान्तभावनाप्राह—

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सुणिउणनिज्झामगविरहियस्स पोयस्स जह भवे नासो।
गीयत्थविरहियस्स उ तहेव नासो परिण्णिस्स ॥ १२६ ॥

सुनिपुणः सम्यग् जलमार्गकुशलः तेन निर्यामकेन विरहितस्य पोतस्य यथा भवति विनाशस्तथैव गीतार्थविरहितस्य परिज्ञिनः कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य भवति विनाशः प्रत्याख्यानफलस्य सुगतिलाभस्याभावात्।

निउणमतिनिज्जामगपोतो जह इच्छियं वए भूमिं। गीयत्थेणुवेतो तहय परिण्णी लहइ सिद्धिं ॥ १२७॥

यथा पोतः प्रवहणं निपुणमतिनिर्यामकः कर्णधारो यस्य स तथा ईप्सितां भूमिं व्रजति। एवं गीतार्थेनोपेतो युक्तः सन् परिज्ञी लभते सिद्धिं मोक्षमिति उक्ता पोतदृष्टान्तभावना। अथ किं तस्य विशेषतरं करणीयमित्यत आह—

उव्वत्तणा य पाणग धीरवणा चेव धम्मकहणा य। अंतो बहि नीहरणं तम्मि य काले नमोक्कारो॥१२८॥

तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य स्वयमुद्वर्तनं कर्तुमशक्नुवत उद्वर्तना कर्तव्या। तस्यां च क्रियमाणायां महान् आश्वासो भवति समाधिं च परमां लभते, ततः साधयति परममुत्तमार्थं, तथा तृषापीडितस्य सतःपानकं पानं समर्पणीयं। धीरवणा-चेवत्ति दुःखेन परिताप्यमानस्य धीरापना कर्तव्या। यथा धीरोभव धीरो भव अहं तवैतत् दुःखं विश्रामणादिना अपनेष्यामि अपि च पुण्यभागिन्! सहस्वैतत् दुःखं सम्यगत एव तत्सहनानन्तरमचिरात्सर्वदुःखप्रहीणो भविष्यसि इत्यादि। तथा धर्मकथनापूर्वपूर्वपरमदुःखकारिमुनिचरितरूपा कथयितव्या। तथा मध्ये घर्ममसहमानस्य बहिर्निर्हरणं बहि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नेयनं बहिर्वातादिकमसहमानस्य अन्तर्निर्हरणं तथा तस्मिन् काले मरणसमये नमस्कारो दातव्यः । गतं परिज्ञाद्वारं ग्लान-द्वारं च । सम्प्रति संयमातीतद्वारं वादिद्वारं चाह—

जोव्विय भंसिज्जंते गमतोसोचेव भंसियाणंपि । हेठा अकरियवादी भणितो इणमो किरियवादी ॥१२९॥

य एव चारित्राद्भ्रश्यमाने संयमप्रत्युत्पन्नद्वारे गमक उक्तः स एव भ्रंशितानामुत्प्रव्रजितानामपि ध्रियमाणानां वेदितव्यः न पुनः किञ्चिदपि नानात्वं, । गतं संयमातीतद्वारमधुना वादिद्वारमाह—अकिरियवादी इत्यादि य एव प्राक्परवादिनि गम उक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यः । केवलं सोऽक्रियावादी भणितो । अयं तु क्रियावादीति विशेषः । यत्र स्थाने वादो दातव्यः तत्र गतस्य यत्कर्तव्यं तथा चाह—

वादे जेण समाही विज्जागहणं च वादिपडिवक्खो ।
सूत्तं न सरइ विक्खेवेणं निव्विसमाणो तहिं गच्छे ॥ १३० ॥

वादे वादविषये येन तस्य समाधिरुपजायते तत्सर्वं क्रियते, तद्यथा—यदि भणति वाक्पाटवकारि ब्राह्म्याद्यौषधं दीयतामिति तद्दीयते शरीरजाड्यापहारि तदुपदिष्टं वैद्यौपदिष्टं वा किञ्चिद्वस्तु यदि वा दुग्धादिविकृति प्रणीतभक्तं अथवा देशस्नानं सर्व-स्नानं वस्त्रादिविभूषा वा विद्याग्रहणं च । ' वादिपडिवक्खो ' त्ति विद्याग्रहणं वा वादिप्रतिपक्षः वादिविद्या-प्रतिपक्षभूतं कार्यते । किमुक्तं भवति ? याः प्रतिवादी विद्या जानाति तासां प्रतिपन्थिन्यो या अन्या विद्या यथा—'मोरीनउलिविराली'

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इत्यादि तासां ग्रहणं कार्यते। कस्मादेतत्सर्वं क्रियते इति चेदुच्यते गुणदर्शनात्तथाहि ब्राह्मयाद्यौषधोपयोगतो वाक्पाटवं, शरीरजाड्यापहार्यौषधाभ्यवहारतः शरीरलघुता, दुग्धप्रणीताहाराऽभ्यवहारतो मेधाविशिष्टं च धारणावलं, सर्पिः सन्मिश्रभोजन भुक्तित उर्ज्या घृतेन पाटवमिति वचनात् देशतः सर्वतो वा स्नानेन वस्त्रादिभूषायां च तेजस्विता प्रतिपक्षविद्याग्रहणतो महान्मानसिकोऽवष्टम्भः। एतत्सर्वं वादवेलायामुपयोगि। तथा चाह—

वायोपुग्गललहुया मेहाउज्जाय धारणावलं च। तेजस्सिया सत्तं, वायाय इयंमि संगामे ॥ १३१ ॥

वाग् व्यक्ताक्षरा, पुद्गललघुता शरीरपुद्गलानां जाड्यापगमः, मेधा अपूर्वापूर्वऊहणोहात्मको ज्ञानविशेषः। ऊर्जा बलं प्रभूततरभाषणेऽपि प्रवर्धमानस्वबलः आन्तरं उत्साहविशेष इत्यर्थः, । धारणाबलं प्रतिवादिनः शब्दतदर्थावधारणं बलं, तेजस्विता प्रतिवादिक्षोभापादिका शरीरस्य स्फूर्तिमती दीप्यमानता, सत्वं प्राणव्यपरोपणसमर्थविद्याप्रयोगेऽप्यचलितस्तन्मानोपमर्दहेतुरवष्टम्भः। एतत्सर्वं वाङ्मये संग्रामे उपयुज्यते

सूत्रं—" परिहारकप्पठिते भिक्खू वहिया थेराणं वेयावडियागच्छेज्जा। थेराय से नो सरेज्जा कप्पइ से निव्विसमाणस्स एगराइयाए पडिमाए " इत्यादि

अत्र नो सरेज्जा इति विशेषः, शेषं समस्तमपि पूर्ववत्। नो सरेज्जा इत्यस्यायमर्थः—एष परिहारतपो वहन् तिष्ठतीति स्थविरा आचार्या न स्मरेयुः। कस्मान्न स्मरेयुरिति चेत् ? उच्यते–व्याक्षेपात्। तथा चाह—न सरइ इत्यादि पूर्वगाथा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पश्चार्धं विद्यानां निमित्तानां प्रत्युत्तराणां च कथनतो बहुविधसन्देशकथनतो वा आचार्यो न स्मरति । ततस्तस्मिन्न स्मरणे सति निर्विशमानक एव गच्छेत् । गत्वा च यत्र गन्तव्यं तत्र यत्करोति तदाह—

तत्थ गतोविय संतो पुरिसं थामं च नाउतो ठवणं । साहीणमसाहीणे गुरुम्मि ठवणा असहणे उ ॥१३२॥

तत्र गतोऽपि च सन्पुरुषं प्रतिवादिलक्षणं प्रचण्डं वा स्थामप्राणमात्मनो ज्ञात्वा तदनन्तरं यदि समर्थमात्मानं संभावयति, तदा न निक्षिपति, अथाशक्तिः संभाव्यते ततः स्थापनानिक्षेपणं परिहारतपसः कर्त्तव्यम् । किमुक्तं भवति ? दुर्जयः खलु प्रतिवादी न यथाकथञ्चन जेतुं शक्यते अहं च क्षामतया बहुविधमुत्तरं दातुमशक्तो मतिमोहो वा तदानीं मम क्षामतया भवेत् इति यदि संभावयति, तर्हि निक्षिपति, । अथ कथं स निक्षिपतीत्यत आह–साहीणेत्यादि स्वाधीने सन्निहिते, अस्वाधिने असन्निहिते गुरा व सहस्य स्थापना परिहारतपसो निक्षेपणं भवति । इयमत्र भावना–यद्याचार्यः सन्निहितो भवति ततः स एव तं निक्षेपयति । अथ नास्ति सन्निहितः ततो न शक्तः क्षामत्वेन परिवादिनं जेतुमित्यालम्बनतः स्वयमेव निक्षिपति । अत्र पर आह—" ननु यदि स्वयं निक्षिपति ततः स आत्मच्छंदसा निक्षिपन् यदि उद्घातितं वहति ततो अनुद्घातितं प्राप्नोति, । अथानुद्घातितं ततः परतरं स्थानमाप्नोति " इति । सूरिराह—

कामं अप्पच्छंदो निक्खियमाणो उ दोसवं होइ । तं पुण जुज्जइ असढे तीरियकज्जे पुण वहेज्जा ॥१३३॥

कामशब्दो मकरध्वजे अवधृतौ च । इहावधृते काममवधृते काममवधृतमेतत् आत्मच्छंदसा निक्षिपन् दोषवान् भवति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

परं निष्कारणे, यदि पुनरशठः सन् एवं चिन्तयति न शक्तः त्वामतया परवादिनं जेतुमिदानीं तीरितः कार्यः समाप्तकार्यः । पुनर्भूयो वहेयमिति ततस्तास्मिन् निक्षेपणं युज्यते एव अदुष्टमेव पुष्टालम्बनत्वात् ॥

सूत्रं—-परिहारकप्पठिए भिक्खुबहिया थेराणं वेयावडियाए गच्छेज्जा । थेराय से सरिज्जा वा नो सरिज्जा वा नो कप्पइ त्ति ॥

से निव्विसमाणस्सेत्यादि एतदपि सूत्रं तथैव, नवरमेतावान् विशेषः । थेराय से सरिज्जा वा नो सरिज्जा नो कप्पइ से निव्विसमाणस्सेति । अस्यायमर्थः—स्थविरा से तस्य परिहारकल्पं स्मरेयुर्यदि वा व्याक्षेपान्न स्मरेयुः । वाशब्दादुभावपि न स्मरेयातां तथापि यदि निर्विशमानको गच्छति ततः से तस्य निर्विशमानकस्य एकरात्रिक्या प्रतिमया एकरात्रिकेण वा साभिग्रहेण क्वचिदपि प्रतिबन्धमन्तरेण गच्छत इत्यादि । तथा चाह—

सरमाणे जो उगमो अस्सरमाणेवि होइ एमेव। एमेव मीसगम्मि वि देसं सव्वं च आसज्जा ॥१३४॥

इह त्रीणि सूत्राणि, तद्यथा—-प्रथमं स्मरणसूत्रं, द्वितीयमस्मरणसूत्रं, तृतीयं मिश्रकसूत्रं स्मरणास्मरणसूत्रमित्यर्थः । तत्र य एव गमः स्मरणे स्मरणसूत्रे उक्तः एमेव अनेनैव प्रकारेण प्रथमसूत्रप्रकारेणेत्यर्थः । अस्मरणे अस्मरणसूत्रे भवति गमः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण मिश्रकसूत्रेऽपि तत्र सूत्रत्रयेऽपि वहनं निक्षेपणं झोषो वा देशं सर्वं वा आसाद्य प्रतीत्य द्रष्टव्यः । तत्र द्वयोरपि विस्मरणं सूचितं । । तत्र कारणमाह—

For Private and Personal Use Only

विज्जानिमित्त उत्तर कहणे अप्पाहणाय कहियाओ। अतिसंभम तुरिय विणिग्गयाण दोण्हंपि विस्सरियं॥

विद्यानां प्रति विद्या प्रतिपक्षभूतानां निमित्तानामनेकप्रकाराणामुत्तराणां प्रतिवादिविषयाणां यथा यदि स वादी एवं ब्रूयात् ततो भवानित्थं वदेदित्येवमादिरूपाणां कथने तथा अप्पाहणाय संदेशकाः बहुका कथिताः। तत आचार्यस्यातिसंभ्रमेण इतरस्यापि चातिसंभ्रमादेव त्वरितविनिर्गतस्य द्वयोरपि विस्मृतं, यथा परिहारतपो निक्षेपणीयमिति। तत्र यदि आचार्याः स्मरेयुः स वा स्मारयति तदा निक्षिप्य गच्छति। अथ द्वयोरपि विस्मृतं परिहारतपो निक्षेपणीयमिति। अथ द्वयोरपि विस्मृतं तदा निर्विशमानक एव याति। यदा तु पूर्वं स स्मृतवान् न पश्चात्तदा का वार्त्तेत्यत आह—

पुव्वं सो सरिऊण संपत्थिए विज्जमादि कज्जेहिं। जस्स पुणो विस्सरियं निव्विसमाणो तहिंपि वए॥१३६॥

पूर्वं स परिहारिकः स्मृत्वा परिहारतपो निक्षिप्य मया गन्तव्यमिति विचिन्त्य संप्रस्थिते सम्प्रस्थानकाले विद्यादिकार्यैर्वि-द्याग्रहणादिकार्यैर्व्याकुलीभूततया यस्य पूनर्विस्मृतं यो विस्मृतं गतवान् तत्रापि पूर्वं स्मरणे पश्चाद स्मरणे निर्विशमानो व्रजेत्।

सम्प्रति यदुक्तं देशं वा सर्वं वा आसाद्येति तद्व्याख्यानयति—

देसं वा वि वहेज्जा देसं च ठवेज्ज अहव झोसिज्जा। सव्वं वा वि वहेज्जा सव्वं ठविज्ज सव्वं व झोसिज्जा॥१३७॥

त्रिष्वपि सूत्रेषु परस्परसमुच्चयार्थाः। तथा त्रिष्वपि सूत्रेषु देशंवा वाहयेदपि, देशंवा स्थापयेदपि, अथवा देशं-झोषयेदपि,—सर्वं वाहयेदपि सर्वं वा स्थापयेदपि सर्वं वा झोषयेदपि। अत्र वाशब्दाद्देशं वेत्याद्यपेक्षया विकल्पार्थाः।

अपि शब्दाः पूर्ववत् । अथ कथं देशस्य वहनादि ? उच्यते परिहारतपः प्रायः सर्वं व्यूढं स्तोकं तिष्ठति । अत्रान्तरे च गमनकार्यमधिकृतं समुत्पन्नं ततः आचार्यैरुक्तम्—

निक्खिव न निक्खिवामी पथिच्चिय देसमेव वोज्झामि। असहू पुण निक्खिवए झोसंति मेएज्ज तवसेसं ।१३८।

निक्षिप मुञ्च अधिकृतं परिहारतपः । यत इदं गमनकार्यमिदानीं समुत्पन्नं, तत्र समर्थः सन् प्राह न निक्षिपामि मुञ्चामि यदेनं देशं पथ्येव मार्ग एव वोत्त्यामि न पथि क्लमं गमिष्यामि शक्तत्वात्, असहोऽसमर्थः सन् पुनर्नूनमहं गमिष्यामीति विचिन्तयन् तं देशं निक्षिपति, । अथवा से तस्य यदवशेषं स्तोकमव्यूढमवतिष्ठति तत्तस्य संप्रस्थितस्य वाचार्याः प्रसादबुद्ध्या समस्तं झोषयंति मुञ्चन्ति । यथा महति प्रयोजने त्वं संप्रस्थितो वर्तसे इति मुक्तं प्रसादतस्तवैतत् तपः शेषमिति ! । तदेवं देशस्य वहननिक्षेपण झोषाभाविताः । सम्प्रति सर्वस्य तान् भावयति—

एमेव य सव्वंपि व दूरद्धाणंमि तं भवे नियमा । एमेव सव्वदेसे वाहणझोसा पडिनियत्ते ॥ १३९ ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण सर्वमपि बाह्यं निक्षेपणीयं झोषणीयं च भावनीयं, नवरं तद्भवति बाह्यादिकं नियमात् दूराध्वनि। तथाहि–कस्यापि परिहारतपो दत्तं वोढुं च स प्रवृत्तः। अत्रान्तरे च गमन प्रयोजनमुपजातं, तत आचार्या ब्रुवते–' भद्र समुत्पन्नमिदं गमनप्रयोजनं तस्मान्निक्षिप परिहारतप ' इति । समर्थः सन् प्राह–' भगवन् गच्छन्नपि समर्थोऽहं वोढुं अध्वनो दूरत्वाच्च मार्गे एव समस्तं वोत्त्यामि। तथा हि–सर्वजघन्यं परिहारतपो मासिकं, तदापन्नोऽसौ, गन्तव्यं चानन्दपुरात् मथुरायां। ततस्तत्तपो

For Private and Personal Use Only

मार्ग एव समाप्तिमुपयातीति। असमर्थः पुनर्निक्षिपति यदि वा महत्प्रयोजनमुपस्थितं गरीयांश्चाध्वा एतस्य च प्रयोजनस्यायमेव गुणगरीयस्त्वात् कर्ता। ततः सम्यक् प्रवचनभक्तोऽयं परमदुष्करकारीति विचिन्त्य सूरयः सर्वमपि तस्य प्रसादतो मुञ्चंति। एवं सर्वस्य वहननिक्षेपझोषा एमवेत्यादि, एवमेव अनेनैव प्रकारेण प्रतिनिवृत्तेः प्रत्यागतस्य देशस्य सर्वस्य वा वाहनाझोषौ वेदितव्यौ। तद्यथा—यदि गच्छता देशो निक्षिप्तस्ततः स देशः प्रत्यागतेनोह्यते। अथ समस्तं ततः सर्वमिति। यदि वा अहो दुष्करमिदं कार्यमनेन कृतमिति परितुष्टाः सूरयो निक्षिप्तं देशं सर्वं वा मुञ्चंति। एवं प्रत्यागतस्य देशसर्ववाहनझोषौ।

अथ कथं देशस्य वा प्रसादतो झोषकरणं, न खलु प्रसादतः पापमुपयातीति तत आह—

वेयावच्चकरणं होति अणुग्घातिए वि उग्घायं। सेसाण अणुग्घाया अप्पच्छंदो ववेताणं॥ १४० ॥

यथा अनुद्घातिते परिहारतपसि प्राप्ते वैयावृत्यकराणां सङ्घादिवैयावृत्यप्रवृत्तानामुद्घातिपरिहारतपो भवति। दानयोग्यवैयावृत्यालम्बनेन तेषामवलम्बितत्वात्। एवं कदाचित् देशकालाद्यपेक्षया देशस्य सर्वस्य वा झोषोऽपि क्रियते। तथा तीर्थकरानुज्ञाप्रवृत्तेः;। तथा चोक्तम्—तित्थगरेहिं भणियं वेयावच्चकराणां झोसो भवति, अणुद्घातितं उग्घाइयं कज्जइ इति शेषाणां वैयावृत्यालम्बनरहितानामुद्घातिते प्राप्तेऽनुद्घातितमेव दीयते,। तथाये वैयावृत्यालम्बनरहिता आत्मच्छंदसा निक्षिपन्तो यदि उद्घातितं वहन्त आसीरन्। तदानुद्घातितं दीयते अथ अनुद्घातितं निक्षिप्तवन्तस्तत उपरितनं तेषां प्रायश्चित्तमिति।

(सूत्रम् जे भिक्खू गणाओ अवकम्म एकल्लविहारपडिमं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए पुणो आलोएज्जा पुणोपडिकमेज्जा पुणो छेयपरिहारस्स उवट्ठावेज्जा; ॥ २६ ॥ एवं गणावच्छेइए, एवं आयरिय उवज्झाए ॥ २७ ॥)

सूत्रं ' भिक्खूयगणातो अवकम ' इत्यादि । अथास्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह कः सम्बन्धस्तत आह—

निग्गमणं तु अहिकयं, अणुवत्ततिवातवाधिकाराओ। तं पुणवि तिण्ण गमणं, इमं तु सुत्तं उभयहा त्ति ॥

अनन्तरसूत्रे पारिहारिकनिर्गमनमधिकृतमुक्तमिहापि तदेव निर्गमनमुच्यते । अथवा अनन्तरसूत्रे तपसोऽधिकारोऽनुवर्तते । इहापि स एव तपोऽधिकारः । तत्पुनरनन्तरसूत्रं निर्गमनमभिहितं च वितीर्णमनुज्ञातमिदं तु सूत्रं निर्गमनमुभयथापि वितीर्णमवतीर्णं च भाषते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य सूत्रस्य व्याख्या–भिक्षुः प्रागुक्तशब्दार्थश्च पुनरर्थात् वाक्यभेदे स च वाक्यभेदः सुप्रतीतः, पूर्वसूत्रवाक्याद्वितीर्णगमनाभिधायिनोऽस्य सूत्रवाक्यस्य वितीर्णावितीर्णगमनाभिधायितया कथंचिद्भिन्नत्वात् गणाद्गच्छादवक्रम्य विनिर्गत्यएकाकि विहारप्रतिमामेकाकिविहारयोग्यां मासिक्यादिकीं प्रतिमामुपसम्पद्य विहरेत् । स च गणस्य स्मरति, संभाव्यते चैतत् । तथा हि यः सूत्रार्थतदुभयैरव्यक्तो यथाविधिना प्रतिमां च प्रतिपद्येत् स नियमाद्भङ्गमुपैति इति । ततः सगणं स्मरन् इच्छेत् द्वितीयमपि वारं, एकं वारं पूर्वमपि प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालमाश्रितवान् । इदानीं द्वितीयं वारमत उक्तं–द्वितीयमपि वारं, तमेवात्मीयपूर्वमुक्तगुणव्रतमुपसम्पद्य विहर्तुं, इमं च गणमुपसंपद्य पुनस्तमेकाकिविहारप्रतिमाभङ्गमालोचयेत् । गुरुसमीपे आलोच्य पुनः पुनरकारणतया तस्मात् स्थानात् प्रतिक्रमेत् प्रतिक्रम्य च यदापन्नः प्रायश्चित्तं च्छेदं परिहारं वा तस्य च्छेदस्य परिहारस्य वा करणाय पुनरुपतिष्ठेत् । इह प्रतिमाप्रतिपन्नेन यत्रैवाकृत्यं समासेवितं तत्रैवाह–दुष्टु कृतं मयेत्यादिचिन्तनत स्तदालोचितं प्रतिक्रान्तं च गुरुसमक्षं तु द्वितीयवारमिति पुनः शब्दोप-

For Private and Personal Use Only

पत्तिः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह—

संथरमाणस्स विही, आयारदसासु वरिणतो पुव्विं । सो चेव य होइ इहं तस्स विभासा इमा होति ॥

संस्तरन् नाम स उच्यते—यः सूत्रोक्तविधिना प्रतिमाप्रतिपत्तियोग्यतामुपागतः मासिक्यादीनां च प्रतिमानां मध्ये यां प्रतिमां प्रतिपन्नस्तां सम्यक् परिपालयितुं क्षमस्तस्य संस्तरतो विधिसमाचारी आचारप्रधाना दशा आचारदशास्तासु दशाश्रुतस्कन्धेष्वित्यर्थः । भिक्षुप्रतिमाध्ययने पूर्वं वर्णितः स एव इहापि अस्मिन्नप्यधिकृतसूत्रव्याख्याप्रस्तावे परिपूर्णो भवति ज्ञातव्यः, तस्य प्रस्तावायातत्वात् । तथा हि—एकाकिविहारिप्रतिमामुपसम्पद्य विहरेदित्युक्तं, ततः साक्षादुपात्ता एकाकिविहारिप्रतिमेति भवति, तद्विधिप्ररूपणावसरः । केवलंस सकलभिक्षुप्रतिमाध्ययनप्रतिपाद्य इति तत एवावधारणीयः ।

इह पुनस्तस्यैकाकिविहारिप्रतिमाविधिर्विभाषा कर्तव्या । यथा ईदृशस्य एकाकिविहारे प्रतिमाप्रतिपत्तिः कल्पते । अनेन च प्रकारेण प्रतिपद्यते । ईदृशश्च एकाकिविहारप्रतिमाया अयोग्य इति सा इयं वक्ष्यमाणा भवति । तामेवाभिधित्सुराह—

घर सउणिसीहपव्वइय सिक्खपरिकम्मकरण दो जोहा । थिरकरणे लगच्छखमदुग गच्छारामा ततो नीति

परिकर्मकरणे द्वौ दृष्टान्तौ, तद्यथा—गृहेऽवस्थितः शकुनिर्गृहशकुनिस्तथा सिंहश्च वने व्यवस्थित इति गम्यते । तथा ‘पव्वइसिक्ख’ त्ति प्रव्रजनं प्रव्रजितं प्रव्रज्या इत्यर्थः । शिक्षाग्रहणासेवनरूपं शिक्षाद्विकं । एते द्वे द्वारे वक्तव्ये, एतच्च शेषद्वाराणामर्थग्रहणादीनामुपलक्षणमतस्तान्यपि वक्तव्यानि । ततः परिकर्मकरणं वक्तव्यं, तदनन्तरं परिकर्मितः परीक्षायां

द्वौ योधौ दृष्टान्तत्वेनोपन्यसनीयौ। ततः स्थिरीकरणनिमित्तं तस्योपसर्गव्यावर्णनायां सूत्रार्थकरणव्यवस्थितैऽकान्तरूपं चपकद्विकज्ञातं वक्तव्यम्। तत एवं कृतपरिकर्मा सन् गच्छारामात् सर्वर्तुकपुष्पफलोपगारामरूपात् गच्छाद्विनिर्गच्छति। एष द्वारगाथा संक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनामेवविवरीषुः प्रथमतो गृहशकुनिदृष्टान्तं भावयति—

वासगगयं तु पोसति चंचूपूरेहिं सउणिया सावं। वारेइ तं उड्डुंतं जाव समत्थं न जायं तु ॥

शकुनिका पक्षिणी आत्मीयं शावं, 'वासगगयं' ति प्राकृतत्वादाद्याकारस्य लोप आवासो नीडमावास एवावासकस्तद्गतं। तुरेवकारार्थः। आवासगगतमेवशावं चञ्चूपूरैश्चञ्चुभरणैः पुष्णाति पुष्टीकरोति। यदि कथमाप्यसञ्जातपक्षोपि वालचापलेनावासाद्बहिर्जिगमिषुरुड्डीयते, ततस्तमुड्डीयमानं वारयति प्रतिषेधयति,। सा चैवं तावत्करोति यावत्समर्थो न जायते। गाथायां तु नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात्। समर्थस्तु जातः सन्न प्रतिषिध्यते। ततो निरुपद्रवं स्वेच्छया विहरति। भावितः शकुनिदृष्टान्तः। सम्प्रति सिंहदृष्टान्तं भावयति—

एमेव वणे सीही सा रक्खइ छावपोयगं गहने। खीरमिउ पिसिय चव्विय, जा खायइ अट्ठियाइं पि ॥

एवमेव शकुनिकागतेनैव प्रकारेण वने। किं विशिष्टे? इत्याह–गहने अतिशयेन गुहिले स्थिता सती सिंही शावपोतकं शाव एवातिलघुत्वात् पोतः पोतकः शावपोतकस्तं रक्षयति व्याघ्रादिभ्यस्तथा क्षीरेण स्तन्येन मृदुचर्वितपिशितेन च तावदात्मीयं शावपोतकं पुष्णाति यावदस्थीन्यपि खादति।

For Private and Personal Use Only

मारिय ममारिएहिं तं तीरावेति छावएहिं तु । वणमहिसहत्थिवग्घाण पच्चलो जाव सो जातो ॥

वनमहिषादीनां शावकैर्मारितैरमारितैर्वा तावत्तमात्मीयशावं तीरयति समर्थीकरोति यावत्तेषां वनमहिषहस्तिव्याघ्राणां स्वयमेव व्यापादने प्रत्यल:समर्थो जातो भवति । कृता सिंहदृष्टान्तभावना ।। साम्प्रतमनयोरेव निदर्शनयोरुपनयनार्थमिदमाह–

अकयपरिकम्ममसहं दुविहा सिक्खा अकोवियमवत्तं । पडिवक्खेण उवमिमो. सउणिग सीहादिछावेहिं ॥

न कृतानि परिकर्माणि वक्ष्यमाणानि येन स तथा तमकृतपरिकर्माणमकृतपरिकर्मत्वादेवासहमेकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपत्तुमसमर्थं, तथा द्विविधायां शिक्षायां ग्रहणासेवनरूपायामपि कोविदमनभिज्ञं तथाश्रुतेन वयसा चा प्राप्तयोग्यताकं पडिवक्खेणंति ये प्राक्शकुनिपोतसिंहशावकानां संजातपक्षत्वादयो गुणा उक्तास्तेषां प्रतिपक्षेण प्रतिकूल्येनासंजातपक्षत्वादिना विशिष्टाः शकुनिसिंहादिशावका आदिशब्दात् व्याघ्रादिपरिग्रहस्तैरुपमयामस्तथाहि–यथा शकुनिपोतोऽसंजातपक्षो यद्यावासाद्विनिर्गत्य स्वच्छंदसा परिभ्रमति, ततः स काकढंकादिभिर्विनाशमाविशति, । सिंहपोतकोऽपि यदि क्षीराहारो गुहातो विनिर्गत्य वने स्वेच्छया विहरति ततःसोऽपि वनमहिषव्याघ्रादिभिरुपहन्यते। एवं साधुरप्यकृतपरिकर्मा द्विविधशिक्षायामकोविदः श्रुतेन वयसा-चाऽप्राप्तयोग्यताको यदि गच्छादेकाकिविहारप्रतिमाप्रतिपत्तये विनिर्गच्छति, ततः स नियमादात्मविराधनां संयमविराधनां च प्राप्नोति । तदेवं घरसउणिसीहात्ति व्याख्यातम् । सम्प्रति प्रव्राजितशिक्षादीनि द्वाराणि वक्तव्यानि तत्संग्राहिका चेयं गाथा–

पव्वज्जासिक्खावयमत्थयग्गहणं च अणियतो वासो । निप्पत्तीय विहारो, सामायारी ठिती चेव ॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अस्या व्याख्यानं कल्पे सविस्तरमुक्तमत्र तु लेशतोऽर्थमात्रमभिधीयते । प्रथमतस्तावत्प्रवज्या भवति, सा च द्विधा धर्मश्रवणतोऽभिसमागमतश्च । तत्र या आचार्यादिभ्यो धर्मदेशनामाकर्ण्य संसाराद्विरज्य प्रतिपद्यते सा धर्मश्रवणतः । या पुनर्जातिस्मरणादिना सा अभिसमागमतः, प्रव्रजितस्य शिक्षापदं भवति। शिक्षा च द्विधा—ग्रहणशिक्षा, आसेवनाशिक्षा च। तत्र ग्रहणशिक्षा सूत्रावगाहनलक्षणा। आसेवनाशिक्षा सामाचार्यभ्यसनं। शिक्षापदमन्तरं चार्थग्रहणंभवति, अर्थग्रहणकरणानन्तरं चानियतो वासो नानादेशपरिभ्रमणं कर्तव्यम् । तदनन्तरेण नानादेशीयशब्दाकौशलेन नानादेशीभाषात्मकस्य सूत्रस्य परिस्फुटरूपार्थनिर्णयकारित्वानुपपत्तेः, तदनन्तरं वाचनाप्रदानादिना गच्छस्य निष्पत्ति निष्पादनं कर्तव्यम् । तदनन्तरं विहारोऽभ्युद्यतो विहारो जिनकल्पादिप्रतिपत्तिलक्षणः करणीयः । तस्य च विहारस्य या सामाचारी सा वक्तव्या । तथा स्थितिर्जिनकल्पादीनां क्षेत्रकालादिनां क्षेत्रकालादिद्वारेषु चिन्तनीया तत्र प्रव्रज्या शिक्षापदमर्थग्रहणमनियतो वासः निष्पत्तिविहारः । सामाचारीति सप्त द्वाराणि प्रतिमायामुपयोगीनि तत्रापि प्रव्रज्या शिक्षापदमर्थग्रहणं चेति त्रीणि द्वाराणि प्रतिपत्तुकामस्य नियमतो भवन्ति, शेषाणां भजना । तथा चाह—

पव्वज्जा सिक्खापयमत्थगहणं च सेसए भयणा । सामायारीविसेसो नवरं वुत्तो उ पडिमाए ॥

प्रव्रज्या प्रवर्जनं, शिक्षापदं ग्रहणं सेवनारूपं शिक्षाद्विकं अर्थग्रहणमर्थपरिज्ञानमित्येतत् त्रयं प्रतिमां प्रातिपित्सोर्नियमेन भवति । शेषके अनियतवासनिष्पत्तिलक्षणद्वारद्विके भजना विकल्पनाय आचार्यपदार्हस्तस्य नियमादिदं द्वारद्वयमास्ति, शेषस्य तु नास्तीत्यर्थः । विहारः पुनः प्रतिमाप्रतिपत्तिलक्षणोऽस्त्येव सामाचार्या अपि जिनकल्पिकसामाचारीतो विशेषोऽस्ति ॥ ८६ ॥

For Private and Personal Use Only

नवरं सामाचारीविशेषः प्रतिमायां प्रतिमागतो दशाश्रुतस्कन्धे भिक्षुप्रतिमा ध्ययने उक्त प्रतिपादितः इति न पुनरुच्यते ॥ सम्प्रति परिकर्मकरणं वक्तव्यम् । तत्र पर आह–ननु तत्परिकर्म किं गच्छ एव स्थितः करोति उत गच्छाद्विनिर्गत्येति सूरिराह–

गणहरगुणेहिं जुत्तो, जति अन्नो गणहरो गणे अत्थि। नीति गणातो इहरा कुणति गणे चेव परिकम्मं॥

यदि नाम गणे गच्छे अन्योन्यगणधरो गणधरसमानो गणधरपदार्ह इत्यर्थः। गणधरगुणैर्युक्तो विद्यते न च प्रयोजनेनान्यत्र गतस्तर्हितं गणेस्थापयित्वा गणाद्विनिर्गच्छतिविनिर्गत्य च परिकर्म करोति इतरथा तथाविधान्यगणधरगुणयुक्तगणधरत्वार्हाभावे गण एव स्थितः सन्परिकर्म करोति। अत्र पर आह--ननु तेन पूर्वं द्विविधांशिक्षां शिक्षमाणेनात्मा भावित एव तत किमिदानीं भारत्वाभावेगण एवस्थितःसन् भावनाभिः परिकर्मणयेत्यत आह—

जइ विहु दुविहा सिक्खा, आइल्ला होंति गच्छवासम्मि। तहवि य एगविहारे जा जोग्गा तीए भावेंति॥

यद्यपि द्विविधा शिक्षा आद्यासूत्रग्रहणसामाचार्यासेवनलक्षणा भवति गच्छवासे तथापि गच्छवासे योग्या न पुनरेकाकिविहारयोग्या तत एकाकिविहारे या योग्या शिक्षा तद्योग्यसामाचार्यभ्यासरूपतया स आत्मानं भावयति। तद्गतसामाचार्यभ्यासश्च पञ्चभिर्भावनाभिर्भवति, ततस्ताभिर्विशेषत आत्मानं परिकर्मयति।

तवेण सत्तेण सुत्तेण एगत्तेण बलेण य। तुलणा पंचहा वुत्ता पडिमं पडिवज्जत्तो॥

प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य प्रतिपत्तुकामस्य तुलना कर्मणा पञ्चधा पञ्च प्रकारा प्रोक्ता। तद्यथा--तपसा, सत्वेन, सूत्रेण,

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एकत्वेन बलेन च, तत्र तपोभावनाप्रतिपादनार्थमाह—

चउभत्तेणजतिउं छठेहिं अट्ठमेहिं दसमेहिं बारसचउदसमेहिं य, धीरो धीइमं तुल्ले अप्पा ॥

प्रथमतश्चतुर्थेन यतते किमुक्तं भवति ? प्रथमतो नियमेन त्रीन् वारान् चतुर्थं करोति । तत्र यदि त्रिभिरपि कृते चतुर्थे क्लाम्यति । ततस्तावदभ्यस्यति चतुर्थं यावच्चतुर्थं कुर्वन् मनागपि न क्लममुपयाति । एवं चतुर्थेन यतित्वा त्रीन् वारान् षष्ठं करोति, तत्रापि यदि वारत्रयं कृते षष्ठे क्लममुपैति ततश्च चतुर्थवत् षष्ठेऽप्यभ्यासं तावत्करोति यावत्तस्यापि करणे ग्लानिर्नोपपद्यते । एवं षष्ठैरात्मानं भावयित्वा अष्टमै भावयति, तदनन्तरं दशमैः । ततो द्वादशैरुपलक्षणमेतत् । ततो अनेन प्रकारेण षोडशादिभिश्च धीरो धृतिमान् आत्मानं तुलयति । परिकर्मयति, स च तावत्तुलयति, यावत्षण्मासान् सोपसर्गेऽपि न क्षुधाहानिं उपगच्छति । उक्तं च—

जावणभत्थो पोरिसि माइ तवोउतंति गुणं । कुणइछुहा विजयठा गिरिनदीसिंहेण दिट्ठंतो ॥
एक्केक्कं ताव तवं करेति जहा तेण कीरमाणेण । हाणी न होइ जइयावि होज्ज छम्मास उवसग्गो ॥

तत्र यदुक्तं चतुर्थादिषु तावदभ्यासं करोति यावन्न क्लाम्यति । तत्र गिरिनदीसिंहदृष्टान्तस्तथाहि—यथा सिंहो गिरिनदीं तरन् परतटे चिह्नं करोति, यथा अमुकप्रदेशे वृक्षाद्युपलक्षिते मया गन्तव्यमिति संचरन् तीक्ष्णोदकवेगेनापह्रियते । ततः प्रत्यावृत्त्योत्तरति । एवं प्रमाणतस्तावत्करणं करोति यावदभग्नः सन् सकलामपि गिरिनदीं शीघ्रं तरति । एवं

For Private and Personal Use Only

साधुरपि यदि चतुर्थं षष्ठमष्टमादि वा त्रीन् वारान् कृत्वा क्लामं याति । ततश्चतुर्थादिकं प्रत्येकं तावदभ्यस्याति यावन्न क्लाम्यतीति तथाचेमामेवसिंहदृष्टान्तयोजनामाह—

जह सीहो तह साहू गिरिनदी सीहो तवोधणो साहू । वेयावच्चकिलंतो अभिन्नरोमो य आवासे ॥

यथा सामान्येन गुहायां वर्त्तमानः सिंहस्तथा गच्छे वर्त्तमानः साधुः यथा च गिरिनदीमुत्तरन् अभ्यासकरणे प्रवृत्तः सिंहस्तथा तपोधनस्तपः करणाभ्यासप्रवृत्तः साधुः एवं च चतुर्थ षष्ठाष्टमादितपः कुर्वन् आत्मवैयावृत्यकरो ज्ञातव्यः । कस्मादिति चेदुच्यते–यस्मात्स तपसा पूर्वसंचितकर्ममलं शोधयन्नात्मन एवोपकारे वर्तते । ततः स आत्मवैयावृत्यकरः । एवमात्मनो वैयावृत्ये अक्लान्तः सन् आवासेत्ति अवश्यकरणीयेषु योगेषु भिन्नरोमा भवति । रोममात्रमपि न क्लमं याति । गतं तपो भावनाद्वारमधुना सत्व भावनाद्वारमाह—

पढमाउवस्सयंमि बिइयाबाहिं तइया चउक्कंमि । सुण्णहरम्मि चउत्थी पंचमिया तह मसाणंमि ॥

प्रथमा सत्वभावना उपाश्रये। कथमिति चेत्? उपाश्रयस्यान्तर्निशि प्रतिमायां प्रतिदिवसमत्रतिष्ठते। स च तथा च तिष्ठमानो मूषकमार्जारादिस्पर्शनदर्शनादि भयं तावज्जयति यावत्तत्स्पर्शनादिभावेपि रोमोद्भेदमात्रकरमपि भयं नोपजायते । उक्तं च—

छक्कस्स वक्खइयस्स व मूसियमादीहिं वा निसिचरेहिं। जह नवि जायइ रोमुब्भेओ तहवायसोधीरो ॥

द्वितीया सत्वभावना उपाश्रयस्य बहिरुपरि च्छन्ने । तत्र हि प्रतिमां प्रतिपन्नस्य बहुतरं मार्जारादि भयं संभवति । तत-

१६

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्तज्जयार्थं द्वितीया सत्वभावना तृतीया सत्वभावना चतुष्के तत्रापि प्रभूततरं त्रिविधं तस्कराश्चकश्वापदादिभ्यो भयं । चतुर्थी शून्यगृहे, पञ्चमी श्मशाने । तत्र हि यथोत्तरं सविशेषा सविशेषतरा त्रिविधा बाधा । उक्तं च—

सविसेसतरा बाहिं तक्कर आरक्खि सावया दीया । सुण्णघरमसाणेसुय सविसेसतरा भवे तिविहा ॥

एताभिःपंचभिरपि च सत्वभावनाभिस्तावदात्मानं भावयति यावद्दिवारात्रौ वा देवैरपि भीमरूपैर्न चालयितुं शक्यते । उक्तं च—

देवेहिं भेसिया अवि दियावा रातो व भीमरूवेहिं । तो सत्तभावणाए वहति भरं निज्झतो सगलं ॥

गता सत्वभावना । सम्प्रति सूत्रभावनामाह—

उक्कत्तितो वत्तियानि सुत्ताइं करेइ सोयव्वाइं । मुहुत्तद्धपोरिसीतो दिणे य काले अहोरत्ते ॥

सोऽधिकृतो प्रतिमाप्रतिपत्तिनिमित्तं परिकर्मकारी साधुः सर्वाण्यपि सूत्राणि उत्कचितापत्कचितानि करोति । किमुक्तं भवति ? उपरितनादारभ्योत्क्रमेणऽधोऽवतरति मूलाद्वा समारभ्य क्रमेणोपर्युपर्यवगाहते । एकान्तरिता लापकग्रहणेन सर्वं मूलादारभ्य तावत्परावर्तयति यावत्पर्यन्तः । तत उपरितनभागादारभ्य गुणितं मुञ्चन् सर्वमगुणितं तावत्पश्चादनुपूर्व्या गुणयति यावन्मूलमित्यादि । ननु पूर्वमपि तस्य स्वाभिधानमिव सर्वमपि श्रुतं पूर्वादिरूपमतिपरिचितमेव ततः कस्मादेवमिदानीमभ्यस्यति ? उच्यते—कालपरिमाणावबोधनिमित्तं । तथा हि—स तथा सूत्रमाचारनामकनवमपूर्वगततृतीयवस्तूक्तप्रकारेण परावर्तयति ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यथा उच्छ्वासपरिमाणं यथोक्तरूपमवधारयति । तत उच्छ्वासपरिमाणावधारणात् उच्छ्वासनिश्वासपरिमाणावधारणं तस्मात्स्तोकस्य स्तोकान्मुहूर्तस्य मुहूर्तैरर्धपौरुष्याभ्यां पौरुष्याः पौरुषीभिर्दिनानामुपलक्षणमेतत् । रात्रिणां च दिनरात्रीणां च । वाऽहोरात्राणामेवं दिनरात्रिभ्यां मुहूर्तार्द्धात् पौरुषी दिनानि अहोरात्रांश्च काले कालविषये जानाति । उक्तं च—

जइवियसेवणादी सनाममिव परिचियं सुयं तस्स । कालपरिमाणहेउं तहावि खलु तज्जयं कुणति ॥

उस्सासातो पाणूततोयथोवो ततो वियमुहुत्तो । मुहुत्तेहिं पोरिसी तो जाणंति निसा य दिवसा य ॥

उक्ता सूत्रभावना । साम्प्रतमेकत्वभावनामाह--

अण्णो देहातो अहं, नाणत्तं जस्स एवमुवलद्धं । सो किंचि आहिरिक्कं न कुणति देहस्स भंगेवि ॥

अहं देहादन्य इत्येवमेकत्वभावनया यस्य साधोः परिकर्मणां कुर्वतः शरीरादात्मनि नानात्वमुपलब्धः सदिव्यादिषु उपसर्गवेलायां देहस्य भङ्गेऽपि विनाशेऽपि न किञ्चिदपि आहिरिक्कमिति उत्रासं न करोति । गता एकत्वभावना । सम्प्रति बलभावनामाह—

एमेवय देहबलं अभिक्खमासेवणाइं तं होइ । लंक्खक मल्ले उवमा, आसकिसोरे य जोग्गविए ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण बलभावनयापि देहस्तथा भावयितव्यो, यथा देहस्य करणीयेषु योगेषु बलं न हानिमुपगच्छति, ननु तपसा क्रियमाणेन नियमतोदेहबलमपगच्छति, ततः कथमुच्यते बलभावनया तथा देहोभावयितव्यो यथा देहबलं न हानिमुपयातीति सत्यमेतत् । किन्तु देहबलं धृतिबलसूचनार्थं ततोऽयं भावार्थो बलभावनया तथा यतेत यथा देहापचयेऽपि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

धृतिसमुत्साहवती समुत्साहवतितरा समुपजायते,। यथा प्रबलामपि परीषहचमूमतिसोपसर्गामपि लीलया योधयति। तथा चोक्तम्–

कामं तु सरीरबलं हायति तव भावणाएत्तस्स । देहावचएवि सत्ती जहहोइ धिती तहा जयति ॥

कसिणा परीसहचमू जइउट्ठेज्जाहि सोवसग्गावि । दुद्धरपहकरवेगा भयजणणी अप्पसत्ताणं ॥

धितिधणियबद्धकच्छो जो होइ अणाइलो तमव्वहितो। बलभावणाए धीरो संपुगणमणोरहो होइ ॥

अपि च सर्वा अपि भावना धृतिबलपुरस्सराः। ततो विशेषतो धृतिबलभावना भावयितव्या यथा प्रबलदिव्याद्युपसर्गोपनिपातेऽपि स्वकार्यं साधयति। न खलु धृतेः किंचिदसाध्यमस्ति । आह च—

धितिबलपुरस्सराओ हवंति सव्वावि भावणातोय। तंतु न विज्जइ सद्धं जं धिइमंतो न साहेइ ॥

तच्च तपोबलप्रभृतिकं तपः प्रभृतीनामाभीक्ष्णे सेवनया भवति। अत्रोपमा दृष्टान्तो लंखकोमल्लश्च न केवलं लंखकोमल्लकश्च दृष्टान्तः। किन्त्वश्वकिशोरश्च। किं विशिष्ट इत्याह–योज्ञापितः परिकर्मित इत्यर्थः। एषां च दृष्टान्तानामियं भावना–लङ्खकोऽभ्यासं कुर्वन्नभ्यासप्रकर्षवशतो रज्जावपि नृत्यं करोति। मल्लोऽपि करणानि पूर्वं दुःखेनाभ्यस्यन् कालेन कृताभ्यासः पश्चादयत्नेन प्रतिमल्लं जयति। अश्वकिशोरोऽपि हस्त्यादिभ्यो भयं गृह्णानः दुःखं तत्पार्श्वे प्रथमतः स्थाप्यमानोऽभ्यासप्रकर्षवशतो न मनागपि तद्भयं करोति। तथा च सति संग्रामे हस्त्यादिभिश्च भवने (परिभवने)ऽपि न भङ्गमुपयाति। एषा दृष्टान्तभावना। दार्ष्टान्तिकयोजनात्वियम्। एवमभीक्ष्णासेवनया तपसा न क्लाम्यति। सत्त्वावष्टम्भतो देवादिभ्यो न बिभेति,

For Private and Personal Use Only

सूत्रतः सूत्रार्थचिन्तनप्रमाणेन कालं दिनरात्रिगतागतरूपं जानाति, । एकत्वभावनातो यथोक्तस्वरूपो निस्सङ्गो भवति । बलभावनातो धृत्यवष्टम्भः प्राणात्ययेऽपि नात्मानं मुञ्चति । तदेवं परिकर्मकरणं व्याख्यातम् । सम्प्रति दो जोहा इत्येतत् व्याख्यातव्यं । तत्रपरिकर्मणिकृते आचार्येण स परीक्षणीयः । किमसौ कृतसम्यक् परिकर्मा किं वानेति । तत्र द्वयोर्योध निदर्शने त एवाह--

पज्जोयमवंतीवइ खंडकण्णसाहस्सि मल्ल पारिच्छा । महकाल च्छगलसुरघड तालपिसाए करे मंसं ॥

अवन्तीपतिः प्रद्योतः, खण्डकर्मो नामं मन्त्री । अन्यदा राज्ञः पार्श्वे साहस्रिकः साहस्रिकयोधी मल्लः समागतः, । तस्य खण्डकर्णेनामात्येन महाकालश्मशाने च्छागेन सुराकुटेन च मदिराघटेन परीक्षा कृता, । तत्र तालप्रमाणः पिशाचस्ताल-पिशाचस्तस्य करे हस्ते मांसं दत्तवान् । द्वितीयो मल्ल आगतः । सोऽपि तथैव परीक्षितः । केवलं स तालपिशाचाद्भयमगमत् । एष गाथासंक्षेपार्थः ॥

भावार्थः—कथानकादवसेयस्तच्चेदम् , अवंतीजणवए पज्जोयस्स रण्णोमंती खंडकण्णो नाम । अन्नया सहस्संपि जो जुद्धे जिणति सो आगतो ओलग्गामिति रायाणं विण्णवेति । रण्णा भणियं-उलग्गाहि । ततो सो भणति-ममवित्ती जा सहस्स-जोहाणं सा दायव्वा । ततो खंडकण्णो चिंतेति । परिक्खामि ताव एयस्स सत्तं जइसत्तमंतो होइ ततो सव्वं साहस्सजोही । ततो खंडकण्णेणं च्छगलओसुराघडतो य दातुं भणितो, । अज्ज कण्हचउद्दसीए रत्तिं महाकाले मसाणे भक्खेयव्वं । ततो सो महाकालं गंतुं च्छगलयं उद्दवित्ता पउलेउं मंसं खाइउं सुरं च पाउमाढत्तो । नवरं तालपिसाचो आगंतुं हत्थं पसारेति ।

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ममवि देहित्ति। ततो सो सहस्सजोही अभीतो पिसायस्स वि देति। अप्पणा य खायति य, रण्णाय पचंतियपुरिसापडियारगा पेसिया ते जहावित्तं पसित्ता रण्णो खंडकण्णस्सयं कहेंति। सचं सहस्सजोही एसोत्ति वित्तीदिण्णा,। अण्णोवि आगंतुं विण्णवेत्ति। उलग्गामित्ति सोवि तहेव परिक्खिउमाढत्तो। तालपिसातो आगतो भीतो, नट्ठोपरिचारगेहिं खंडकण्णस्स य जहावित्तं कहियं। न दिण्णा सहस्स जोहवित्ती। एवमाचार्योऽपि किमयं कृतसम्यक् परिकर्मा किं वा नेति तपःप्रभृतिभिः तं परीक्षेत कथमिति चेदत आह—

न किलम्मति दीहेणवि तवेण न वि तासितो वि बीहेति। छण्णो वि ट्ठितो वेलं साहति पुट्ठो अवितहं तु॥
पुरपच्छ संथुएहिं न सज्जइ दिट्ठिरागमाईहिं। दिट्ठी सुहवण्णेहिय अप्पमत्थबलं समूहंति॥

आचार्यस्तपःकारापणादिना प्रकारेण तं सम्यक् परीक्षते। तद्यथा—दीर्घेणापि तपसा न क्लाम्यति तदा स तपः परिकर्मितो ज्ञातव्यः। यदा तु नवित्रासितो मार्जारप्रभृतिश्वापदादिभिर्न बिभेति। तदा सत्त्वपरिकर्मितः। यदा तु मेघच्छन्ने नभसि वसति मध्ये वा स्थितः कियद्गतं दिवसस्य कियद्वा गतं रात्रेः कियद्वा शेषमिति दिवसस्य रात्रेर्वा वेलां पृष्टः सन्नवितथं साधयति कथयति, तदा ज्ञातव्यः स सूत्रभावना परिकर्मितः, तथा पूर्वं संस्तुता मातापित्रादयः पश्चात्संस्तुता भार्या श्वश्रू श्वशुरादयः तेषु पूर्वसंस्तुत-पश्चात् संस्तुतेषु वन्दनार्थमुपगतेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्। दृष्टिरागादिभिर्न स्निग्धदृष्ट्यादिभिः। आदिशब्दात् मुखविकाशादिपरिग्रहः न सजते न सङ्गमुपजाति, तदा स एकत्वभावना परिकर्मितो वेदितव्यः,। एतदेव व्याचष्टे—दृष्टिमु-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्ववर्णाभ्यां स्निग्धया दृष्ट्या अवलोकनेन स्फारिकृतकान्तिमुखवर्णकरणेन च। उपलक्षणमेतत् संभाषणादिना च तस्याध्यात्मबलमेकाकित्व भावनाबलं समूहंति परिभावयन्ति सूरयः। बलभावनामाह—

उभयतो किसो किसदेहो दढोकिसोया वि दोहिवि दढो य। बीयचरमापसत्था धितिदेहं समप्पिया भंगा॥

बलचिन्तायां चतुर्भङ्गी। तद्यथा–उभयतो धृति देहाभ्यां कृशः। किमुक्तं भवति? शरीरेण कृशो धृत्या च कृशः। एष प्रथमो भङ्गः। किस देहोत्ति शरीरेण कृशो धृत्या च दृढः एष द्वितीयः। दढो किसोयावित्ति शरीरेण दृढो धृत्याकृशः, एष तृतीयः। द्वाभ्यामपि च शरीरेण धृत्या च दृढः। एष चतुर्थः। अत्र द्वितीयचतुर्थभङ्गौ धृतिदेहसमाश्रितौ। धृतिदेहविषयौ प्रशस्तावेकाकिविहारप्रतिमायोग्यौ। द्वितीयस्य दृढधृत्याश्रयत्वात्। चरमस्य दृढधृतिदेहाश्रयत्वात्। एते च एकाकि विहारप्रतिपत्तये कृतपरिकर्माणः स्वयमेवात्मानं तुलितमतुलितं वा प्रायो जानन्ति। ज्ञात्वा च प्रतिमाप्रतिपत्तये आचार्यान् विज्ञपयन्ति। तथा चाह—

सुत्तत्थझरियसारा सुतेणकालं तु सुठु नाऊणं। परिचिय परिकम्मेण य सुठु तुलेऊण अप्पाणं॥
तो विण्णवेंति धीरा आयरिए एगविहरणमती उ। परियागसुयसरीरे कयकरणा तिव्वसद्धागा॥

सूत्रार्थयोर्झरणेन चरणेन साराः शोभनाः सूत्रार्थझरणसारा सूत्रेण सूत्रपरिकर्मणातः कालं दिवसरात्रिगतमभ्रच्छन्नगगनादावपि सुष्ठु ज्ञात्वा परिचितेन स्वभ्यस्तेन परिकर्मणा तपःप्रभृति परिकर्मणा सुष्ठु आत्मानं तुलयित्वा धीरा महासत्त्वा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एकाकिविहरणमतिका एकाकिविहाराभिप्रायाः पर्याये गृहस्थपर्याये प्रव्रज्यापर्याये च श्रुते पूर्वगते शरीरे च कृतकरणाः कृताभ्यासास्तीव्रश्रद्धाकाः प्रवर्द्धमानश्रद्धाकाः ततस्तुलनानन्तरमाचार्यान् विज्ञपयन्ति, अत्र योऽनाचार्यः स आचार्यं विज्ञपयति । यथा—'भगवन् कृतपरिकर्माहमिच्छामि युष्माभिरनुज्ञात एकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपत्तुमिति, यः पुनराचार्यः स स्वगच्छाय कथयति । यथा परिकर्मितोऽहमतः प्रतिपद्ये एकाकिविहारप्रतिमामिति यदुक्तं—परियागसुय सरीरे इति तद्व्याख्यानार्थमाह—

एगूण तीस वीसा, कोडी आयारवत्थु दसमं च । संघयणं पुण आदिल्लगाण तिण्हं तु अण्णयरं ॥

द्विविधः पर्यायो–गृहि पर्यायो व्रतपर्यायश्च । तत्र यो जन्मत आरभ्य पर्यायः सः गृहिपर्यायः । स च जघन्यत एकोनत्रिंशद्वर्षाणि कथमिति चेदुच्यते–इदं गर्भाष्टमवर्षे प्रव्राजितो विंशतिवर्षपर्यायस्य च दृष्टिवाद उद्दिष्टः, एकेनवर्षेण योगः समाप्तः । सर्वमीलनेन जातान्येकोनत्रिंशद्वर्षाणि, व्रतपर्यायप्रव्रज्याप्रतिपत्तेः आरभ्य स च जघन्यतो विंशतिवर्षाणि तावत् प्रमाणपर्यायस्यैव दृष्टिवादोद्देशभावात् । उत्कर्षतो जन्मतो पर्यायो व्रतपर्यायो वा देशोनापूर्वकोटी एतच्च पूर्वकोट्यायुष्के वेदितव्यं नान्यस्य । उक्तं च—

पडिमा पडिवज्जस्स उ गिहिपरियातो जहण्णउगुणतीसा । जतिपरियातो वीसा दोण्हवि उक्कोसदेसूणा ॥

श्रुतं जघन्यतो नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारनामकं वस्तु यावत्तत्र कालज्ञानस्याभिधानात्, उत्कर्षतो यावद्दशमं पूर्वं, ॥ ६४ ॥

For Private and Personal Use Only

च शब्दस्यानुक्तार्थं संसूचनादेशोनमिति द्रष्टव्यम् । तथा चोक्तम्—

आयारवत्थुतइयं जहन्नगं होइ नवमपुव्वस्स । तहियं कालन्नाणं दस उक्कोसाणि भिन्नाणि ॥

संहननं पुनरादिमानां त्रयाणां संहननानां अन्यतमद्यदा तेनापृष्टं प्रतिपद्येऽहमिति तदा स स्थिरीकरणनिमित्तमिति वक्तव्यः ।

जइवि सि तीओवेओ आयपरे दुक्करं खुवेरग्गं । आपुच्छणेणु सज्जणपडिवज्जण गच्छ समवायं ॥

यद्यप्यसि भवसि त्वं तया परिकर्मणया उपेतो युक्तः तथाप्यात्मपरे आत्मपरविषयेषु आत्मसमुत्थेषु परसमुत्थितेषु उभयसमुत्थेषु चेत्यर्थः । परीषहेष्विति गम्यते दुष्करं वैराग्यं रागनिग्रहणमुपलक्षणमेतद्द्वेषनिग्रहणं चेति ततो भूय आपृच्छना क्रियते । किं त्वया कृता सम्यक् परिकर्मणा किं वा नेति एवमापृच्छनायां कृतायां यदि सम्यक् परिकृतकर्मा ज्ञातो भवति ततस्तस्य विसर्जनमनुज्ञा तस्य क्रियते । अनुज्ञातश्च गच्छसमवायंकृत्वा प्रशस्तेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु प्रतिपादनं प्रतिमायाः प्रतिपत्तिं करोति । एष गाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः पूर्वार्धं तावद्व्याख्यानयति—

परिकम्मितो वि वुच्चइ किमुय अपरिकम्ममंदपरिकम्मा । आयपरोभयदोसेसु, होइदुक्खंखुवेरग्गं ॥

परिकर्मितोऽपि सुष्ठु कृतपरिकर्मापि उच्यते आपृच्छयते इति तात्पर्यार्थः यथा त्वया कृता सत्परिकर्मणा किं वा न कृतेति, किमुत अकृतपरिकर्मामन्दपरिकर्मा वा ते सुतरामाप्रच्छनीया इति भावः । कस्यादेवमाप्रच्छना क्रियते इति चेत्

अत आह–यत आत्मपरोभयदोषेषु आत्मपरोभयसमुत्थेषु परीषहेषु समुत्थितेषु दुःखं खु भवति वैराग्यं रागोपशमलक्षणमुपलक्षणमेतत् द्वेषोपशमो वा ततो माभूत् प्रतिपत्तौ च कश्चिद्व्याघात इत्यापृच्छना क्रियते। अथ के ते आत्मपरोभयसमुत्थाः परीषहा इति तान् प्रतिपादयति—

पढमबियाद लाभे रोगे पण्णादिगाय आयाए। सी उण्हादी उ परे निसीहियादी उ उभए वि ॥

प्रथमः परीषहः क्षुद्द्वितीयः पिपासा। आदि शब्दाद्रत्यरत्यादि परीषहपरिग्रहः। तथा लाभो लाभपरीषहः, रोगो रोगपरीषहः प्रज्ञादिकाः प्रज्ञादयः परीषहाः आदिशब्दादज्ञानादिपरिग्रहः। एते आत्मनि आत्मसमुत्थाः परीषहाः। तथा शीतोष्णादयः शीतोष्णदंशमशकादिपरीषहा परे परविषयाः परसमुत्था इत्यर्थः। नैषेधिक्यादयः नैषेधिकीचर्यादयः पुनः परीषहा उभयस्मिन् उभयसमुत्थाः। सम्प्रति क्षरणेलगच्छगतिव्याख्यानार्थमुपक्रमते—

एए समुप्पण्णेसु, दुक्खं वेरग्ग भावणा काउं। पुव्वं अभावितो खलु स होइ एलगच्छोउ ॥

यः खलु पूर्वमभावितो यथोक्तपरिकर्मणा यथा अपरिकर्मितो भवति। यथा शैक्ष एडकाक्षस्तस्य एतेषु आत्मपरोभयसमुत्थेषु परीषहेषु दुःखं महत्कष्टं वैराग्यभावनारागनिग्रहभावनाउपलक्षणमेतत्। द्वेषनिग्रहभावनाश्च कर्तुं न शक्यन्ते। एवं रागद्वेषनिग्रहभावना कर्तुमिति भावः। यस्तु सम्यक्कृतपरिकर्मा भवति। स करोत्ययत्नेन वैराग्यभावनां यथाक्षपकस्तथा चाह—

परिकम्मणाए खवगो सेह बलामोडिए वि तहठाति। पाभातिय उवसग्गे कयंमि पारेइ सो सेहो॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पारेहि तंपि भंते देव य अच्छी चवेड पाडणया । काउस्सग्गा कंपण एलगस्स पएसनिव्वत्ती ॥

परिकर्मणायामुदाहरणं क्षपकः । बला मोटिकायां श्रुतापर्याप्तत्वेन परिकर्मणायामेव प्रतिपत्तावाहरणं शैक्षकः । सोऽपि शैक्षकस्तथा क्षपकइव तिष्ठति । कायोत्सर्गेणावतिष्ठते, ततो देवतया प्राभातिके उपसर्गे कृते स शैक्षकः पारयति पारयित्वा च क्षपकं ब्रूते । तथा भदन्त ! त्वमपि पारय जातं प्रभातमिति । ततो देवतया चपेटाप्रदानेन तस्याऽक्ष्णोः पातनमकारि, तदनन्तरं शैक्षकानुकम्पया देवताराधनार्थं कायोत्सर्गः कृतस्तेन देवताया आकम्पनमावर्जनमभूत्ततः सद्यो मारितस्य एडकस्य स प्रदेशयोरक्ष्णोस्तत्र निवृत्ति निष्पत्तिःकृताः । एष गाथाद्वयसंक्षेपार्थः भावनार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम्—

एगो खवगो एगल्लविहारपडिम्मए परिकम्मं करेइ, । सो पडिमंठितो सुत्तत्थाणि झरति । अन्नो खवगो अप्पसुतो आयरियं विन्नवेति, अहंपि परिकम्मं करेमि, । आयरिएणं भणियं, तुमं सुएणं अपज्जतो न पाउग्गोसि, वारिज्जमाणो असुणित्ता तस्स जमलतो तहेव पडिमं ठितो देवया चिंतेति एस आणाभंगे वट्टत्तिति, । अड्ढरत्ते पभायं दंसेति, । ततो सेह खमगो पारित्ता भणति तंखवगं पारेहि सेह खमगो देवयाए चवेडाए आहतो । दोवि अत्थीणि पडियाणि, तं दट्ठुं इयरो तदणुकंपणट्ठा देवयाए आकंपणनिमित्तं धणिउं काउस्सग्गेण ठितो, । ततो सा देवया आगता भणति । खमगा संदिसह किं करेमि, खमगेण भणियं,—कीस ते सेहो दुक्खावितो देहि से अच्छीणि ताहे तीए देवयाए भणियं—अच्छीणि अप्पदेसी भूयाणि, खवगो भणति—कहवि करेहि, ताहे सज्जोमारियस्स एलगस्स सप्पएसाणि सेहखमगस्स लाइयाणि ।

साम्प्रतमेतस्य निदर्शनोपनयमाह—

For Private and Personal Use Only

भावियमभावियाणं गुणागुणसमाइयत्तितो थेरा । वितरंति भावियाणं, दव्वादिसुभेयपडिवत्ती ॥

भावितानां कृतकर्मणां गुणा यथा क्षपकस्य अभावितानामकृतपरिकर्मणानामगुणा यथा शैक्षकक्षपकस्य इति । एवं भावितानां गुणा गुणज्ञाः स्थविरा आचार्यास्तत आपृच्छानन्तरं यान् भावितान् सम्यग्जानन्ति तेषां भावितानां प्रतिमाप्रतिपत्तिं वितरन्ति समनुजानन्ति, । एतेन आपुच्छणा विसज्जण इत्येतदव्याख्यातमधुना पडिवज्जण इत्येतद्व्याख्यानार्थमाह— दव्वादिसुभेयपडिवत्ति द्रव्यादौ द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु शुभेषु प्रशस्तेषु प्रतिमायाः प्रतिपत्तिर्भवति । कथमित्याह—

निरुवसग्गनिमित्तं उवसग्गं वंदिऊण आयरिए । आवस्सियं तु काउं निरवेक्खो वच्चए भयवं ॥

पूर्वंसमस्तमपि स्वगच्छमागत्य यथार्हं क्षमयित्वा तदनन्तरमाचार्येण सकलस्वगच्छसमन्वितेन सकलसङ्घसमन्वितेन वा सह निरुपसर्गनिमित्तमुपसर्गाभावेन सकलमपि प्रतिमानुष्ठानं निर्वहत्वित्येतन्निमित्तं कायोत्सर्गं करोति । तद्यथा—निरुवसग्गवत्तिआए सद्धाए मेहाए इत्यादि कायोत्सर्गानन्तरं च सूत्रोक्तविधिना प्रतिमां प्रतिपद्य आचार्यान्वंदते, वन्दित्वा च आवश्यकीं कृत्वा सभाण्डमात्रोपकरणः सिंहइवगुफातो निरपेक्षं पूर्वापेक्षाविरहितो भगवान् व्रजति । आचार्याश्च सकलसङ्घसमन्विताः पृष्टतोऽनुव्रजन्ति ते च तावद्गच्छन्ति यावद्ग्रामस्य नगरस्य वा आघाटस्ततो निरीक्षमाणास्तावदासते यावद् दृष्टिपथातीतो भवति ततः सर्वे विनिवर्तन्ते । सम्प्रति वक्ष्यमाणवक्तव्यता संसूचनाय द्वारगाथामाह—

परिचियकालामंतण खामण तव संजमे य संघयणा । भत्तोवहि निक्खेवे आवण्णो लाभगमणे य ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

परिचितश्रुतः सन् यावन्तं कालं परिकर्म करोति, तस्य तावत्कालो वक्तव्यः। तथा स्वगणामन्त्रणं वक्तव्यम्। तथा चामण तपः संयमः संहननं तथा भक्तमलेपकृदादि उपधिर्यावत्संख्याको जघन्यत उत्कर्षतश्च तावत्संख्याको वक्तव्यः। तथा निक्षेपउपधेर्नकर्तव्योवसतेरन्यत्र गच्छतेति वाच्यम्। तथा मनसापि यत्प्रायश्चित्तमापन्नो भवति तत्रतत्तद्दातव्यम्। तथा सचित्ताचित्तलाभो यथाकर्तव्यस्तथा भणनीयः। तथागमनंविहारस्तद्यस्यां पौरुष्यां कर्तव्यं। तथा कथयितव्यम्। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनामेव व्याचिख्यासुः प्रथमतः परिचितकालद्वारमाह—

परिचियसुओ उ मग्गसिरमादि जा जेठ कुणति परिकम्मं।
एसो च्चिय सो कालो, पुणरेइ गणं उवग्गंमि॥

परिचितमत्यन्तमभ्यस्तीकृतं श्रुतं येन स परिचितश्रुतः सन्मार्गशीर्षमासमादिं कृत्वा यावज्ज्येष्ठामासस्तावत्परिकर्म करोति। एष एव तावत्प्रमाणं एवं साधोः प्रतिमाप्रतिपित्सोर्जघन्यपदे उत्कर्षतः कालः परिकर्मणायाः। एतावत्प्रमाणोत्कृष्टपरिकर्मणा कालानन्तरं च यद्यप्यव्यवधानेन प्रतिमां प्रतिपित्सुस्तथापि अग्रस्यमुखस्य वर्षाकालसम्बन्धिनः समीपमुपाग्रमाषाढमास इत्यर्थः। तस्मिन् वर्षाकालयोग्यमुपधिं ग्रहीतुं पुनरेत्यागच्छति स्वगणमिति एवं तावन्मुकुलितमुक्तमिदानीमेतदेव सविशेषतरं विवृणोति—

जो जति मासे काहिति पडिमं सो तत्तिए जहस्रेण। कुणति मुणी परिकम्मं, उक्कोसं भावितो जाव॥

योमुनिर्यतिमासान् प्रतिमां करिष्यति, स तति मासान् जघन्येन परिकर्म करोति, तद्यथा—मासिकीं प्रतिमां प्रतिपित्सुरेकं

For Private and Personal Use Only

मासं द्वैमासिकीं द्वौमासौ त्रैमासिकीं त्रीन्मासान् एवं यावत् सप्तमासिकीं सप्तमासान् एवं च मार्गशीर्षादारभ्य सप्तमासिक्या परिकर्मज्येष्टमासे समाप्तिमुपयाति, एतावानेव च जघन्यपदे उत्कृष्टकालः ततः परं प्रतिमानां मासैः परिमाणा संभवात् उत्कर्षमधिकृत्य पुनः परिकर्मणाकालो यावता कालेन परिपूर्णमागमोक्तेन प्रकारेण भावितो भवति, तावान् वेदितव्यः। तत्र जघन्यपदपरिकर्मणाकालमधिकृत्य कासांचित्प्रतिमानां तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिं कासांचिद्वर्षान्तरेऽभिधित्सुराह—

तव्वरिसे कासिंची पडिवत्ती अन्नहिं उवरिमाणं । आइण्णपइण्णस्सउ इच्छाए भावणा सेसे ॥

कासांचिदाद्यानां प्रतिमानां तद्वर्षे एव यस्मिन् वर्षे परिकर्मसमारब्धवान् तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिरुपरितनीनामन्यस्मिन् वर्षे। इयमत्र भावना—मासिक्या द्वैमासिक्यास्त्रैमासिक्याश्चतुर्मासिक्या वा यस्मिन्नेव वर्षे परिकर्म तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिः। कस्मादिति चेत्? परिकर्मणाकालस्य प्रतिमाकालस्य च आषाढमासपर्यन्तादर्वाक् लभ्यमानत्वात् पाञ्चमासिकीषाण्मासिकीसप्तमासिकीनामन्यस्मिन् वर्षे परिकर्म अन्यस्मिन् वर्षे प्रतिपत्तिर्मार्गशीर्षमासादारभ्य परिकर्मकालस्य प्रतिमाकालस्य चाषाढमासपर्यन्तादर्वाग लभ्यमानत्वादिति। येन च या प्रतिमा पूर्वमाचीर्णा तस्याचीर्णप्रतिमस्य तां प्रतिमांप्रति परिकर्मणा इच्छया यदीच्छा भवति ततः करोति नोचेन्नेति। किमुक्तं भवति? चिरकालकृततया यदि गताभ्यासो भवति ततः करोति परिकर्मणामन्यथा नेति शेषे येन या प्रतिमा पूर्वं नाचीर्णा तस्य तां प्रति नियमाद्भावना परिकर्मणा भवति साम्प्रतमामन्त्रणक्षामणतपः संयमद्वाराण्याह—

आमंतेऊण गणं स बालवुड्ढाउलं खमावेत्ता। उग्गतवभावियप्पा संजमपढमे व बितिए वा॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

गणं गच्छं, सह बालाद्यैस्ते सबालास्ते च ते वृद्धाश्च तैराकुलमामन्त्र्य समाहूय क्षमयति, यथा यदि किञ्चित् प्रमादतो मया न सुष्ठु भवतां वर्तितं तदहं निःशल्यो निःकषायः क्षमयामीति, ये च पूर्वविरुद्धास्तानेवं स विशेषतः क्षमयति,। एवमुक्ते ये लघवस्ते आनन्दाश्रुप्रपातं कुर्वाणा भूमिगतशीर्षास्तं क्षमयन्ति। ये पुनः श्रुतपर्यायवृद्धाः तान् पादेषु पतित्वा स क्षमयति।

उक्तं च—जइ किं चि पमाएणं न सुट्ठु भे वट्टियं मए पुव्विं। तं खामेमि अहं निस्सल्लो निक्कसाओय ॥

आणंदअंसुपायं कुणमाणा तेवि भूमीगयसीसा। तं खामेति जहरिहं, जहारिहं खामिया तेण॥

एवं क्षमयतस्तस्य के गुणा इति चेत्? उच्यते—निःशल्यता विनयप्रतिपत्तिर्मार्गस्य प्रकाशनं, अपहृतभारस्येव भारवाहस्य लघुता, एकाकित्वप्रतिपत्त्यभ्युपगमः। क्वचिदप्यप्रतिबद्धता एते प्रतिमासु प्रतिपद्यमानासु क्षमयतो गुणाः। उक्तं चः—

खामेतस्स गुणा खलु निसल्लयविणयदीवणामग्गे। लाघवियंएगत्तं अप्पडिबद्धो य पडिमासु॥

गतमामंत्रणद्वारं। स एवं च क्षामयित्वा भावितात्मा तपोभावनाभावितान्तःउग्रतपः करोति, गतं तपोद्वारं। स च तथा प्रतिमां प्रतिपन्नः संयमे प्रथमे वा सामायिकलक्षणे वर्तते, द्वितीये वा च्छेदोपस्थापने। तत्र प्रथमे संयमे मध्यमतीर्थकरतीर्थेषु विदेहतीर्थकरतीर्थेषु च द्वितीये भरतादि प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थेषु,। एतच्च प्रतिपद्यमानकानधिकृत्योक्तं वेदितव्यम्। पूर्वप्रतिपन्नाः पुनः पश्चानां संयमानामन्यतमस्मिन् संयमे भवेयुः। उक्तं च—

पढमे वा बिइए वा पडिवज्जइ संजमम्मि पडिमातो। पुव्वपडिवन्नतो पुण, अन्नयरे संजमे होज्जा॥

For Private and Personal Use Only

गतं संयमद्वारमधुना भक्तद्वारमुपधिद्वारं चाह—

पग्गहियमलेवकडं भत्तजहराणेणा नवविहो उवही । पाउरणवज्जियस्स उ इयरस्स दसा वि जा बारा ॥

भक्तमुपलक्षणमेतत्, पानकं च अलेपकृत् कल्पते । तथाप्रगृहीतं इहालेपकृद्भिक्षाया उपरितनानां तिसृणां भिक्षाणां मध्यमा मध्यमग्रहणे चाद्यंतयोरपि ग्रहणं । ततोऽयमर्थः—सप्तसु पिण्डैषणासु मध्ये उपरितनीनां चतसृणामन्यतमस्याः पिण्डैषणाया अभिग्रहः । आद्यानां तिसृणां पिण्डैषणानां प्रतिषेधः । एतच्च चूर्णिकारोपदेशात् विवृतं । तथा चाह चूर्णिकृत्

उपरिल्ला हिं चउहिं, पिण्डेसणाहिं अन्नयरीए । अभिग्गहो सेसासु तिसु अग्गहो इति ॥

गतं भक्तद्वारमुपधिद्वारमाह—जघन्येनोपधिर्नवविधः पात्रपात्रबन्धपात्रस्थापना पात्रकेसरिका पटलरजस्त्राणगोच्छकमुखवस्त्रिकारजोहरणलक्षण एष च नवविधो जघन्यत उपधिर्यः प्रावरणवर्जीकृतप्रावरणपरिहाराभिग्रहस्तस्य वेदितव्यः । इतरस्य कृतप्रावरणपरिग्रहस्य दशादिको विज्ञेयो यावत् द्वादशविधः । तत्रैकसौत्रिककल्पपरिग्रहे दशविधः सौत्रिककल्पद्वयपरिग्रहे एकादशविधः कल्पत्रयस्यापि परिग्रहे द्वादशविधः । गतमुपधिद्वारं सम्प्रति निक्षेपद्वारमाह—

वसहीए निग्गमणं हिंण्डतो सव्वभंडमादाय । नयनिक्खिवइ जलाइसु जत्थ से सूरो वयति अत्थं ॥

वसतेः सकाशाद्यदि निर्गमनं भवति ततो नचनैवावधारणेनैव भाण्डमुपकरणमात्मीयवसतौ क्षिपति किन्तु सर्वं भाण्डमादाय हिण्डते । हिण्डमानश्च यत्रैव जलादिषु जले स्थले ग्रामे नगरे कानने वने वा तस्य सूर्यो व्रजत्यस्तं तत्रैव कायोत्स-

For Private and Personal Use Only

र्गेण अन्यथा वावतिष्ठते । न पुनः पदमात्रमुत्क्षिपति । गतंनिक्षेपद्वारमधुना आपन्नलाभगमनद्वाराण्याह—

मणसा वि अणुग्घाया सच्चित्ते चेव कुणति उवदेसं । अच्चित्तजोगगहणं भत्तं पंथो य तइयाए॥

मनसा वि आस्तां वाचा कायेन चेत्यपि शब्दार्थः । यानि प्रायश्चित्तानि आपद्यते तानि सर्वाण्यपि तस्यानुद्‌घातानि गुरूणि भवन्ति । गतमापन्नद्वारम् । लाभद्वारमाह—साचित्ते चेत्यादि लाभो द्विविधः—सचित्तस्य अचित्तस्य च तत्र सचित्तस्य प्रव्रजितुकामस्य मनुष्यस्य, अचित्तस्य भक्तपानादेः। तत्र यदा सचित्तस्य लाभ उपस्थितो ज्ञायते । यथा नूनमेष प्रव्राजिष्यति नतु स्थास्यति तदा तस्मिन् सचित्ते प्रव्रजितुमुपसम्पद्यमानतया संभाविते उपदेशमेव करोति। न तु तं प्रव्राजयति. तस्य तामवस्थामुपगतस्य प्रव्रज्यादानानर्हत्वात्। एवकारो भिन्नक्रमः । स च यथास्थानं योजितः। अचित्तस्य पुनर्योग्यस्य भक्तस्य पानस्य वाग्रहणं करोति । गतं लाभद्वारं। गमनद्वारमाह—भक्तं भिक्षाचार्या पन्थाः पथि विहारक्रमकरणाय गमनं, तृतीयस्यां पौरुष्यां नान्यदा तथा कल्पत्वात् । तदेवं भिक्षौ प्रतिमाप्रतिपत्तिविधिरुक्तः। सम्प्रति गणावच्छेद्यादिषु तामेवाह—

एमेव गणायरिए गणनिक्खिवणम्मि नवरनाणत्तं। पुव्वोत्तहिस्स अहवा निक्खिवणमपुव्वगहणं तु ॥

एवमेव अनेनैव भिक्षुगतेन प्रकारेण गणित्ति गणावच्छेदिनि, । आयरिए इति आचार्योपाध्याये वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति । यथा भिक्षौ प्रतिमाप्रतिपत्तुं प्रतिपन्ने विधिरुक्तस्तथा गणावच्छेदिनि आचार्योपाध्याये च प्रतिपत्तव्यः । तथा च सूत्रकारोऽपि तत्सूत्रे अतिदेशत आह—एव गणावच्छेए एवं आयरितोवज्झाए एवं भिक्षुगतेन सूत्रप्रकारेण गणावच्छेद एवमेव

आचार्याश्च उपाध्यायाश्च आचार्योपाध्यायं तस्मिन् सूत्रं वक्तव्यं । तद्यथा--

' गणावच्छेए य वा गणातो अवक्कमएगल्लविहारपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरेज्जा । सेइच्छेज्जा दोच्चंपि तमेव ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए पुणो आलोएज्जा पुणो पडिक्कमेज्जा पुणो च्छेदस्स परिहारस्स वा उवट्ठावेज्जा । ततो आयरियातो वज्झाए य गणातो अवकम्म एगल्लविहारपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरेज्जा ' इत्यादि ।

व्याख्याप्यस्य सूत्रद्वयस्य तथैव । अथ किमविशेषेण भिक्षाविव प्रतिमाप्रतिपत्तिविधिरनुसरणीयो यदि वास्ति कश्चिद्विशेषस्तत आह–गणनिक्खेवणम्मीत्यादि नवरं नानात्वं भेदो गणनिक्षेपणे । इयमत्र भावना–गणावच्छेदी गणावच्छेदित्वं मुक्त्वा प्रतिमां प्रतिपद्यते, आचार्योऽन्यं गणधरं स्थापयित्वेति शेषः । अथवा इदं भिक्षुगतविधेर्गणावच्छेद्याचार्ययोर्विधिः नानात्वं गणावच्छेदी आचार्यो वा पूर्वगृहीतं उपधिं निक्षिप्य अन्यमुपधिं प्रायोग्यमुत्पाद्य प्रतिमां प्रतिपद्यते । इत्युक्तः प्रतिमाप्रतिपत्तिविधिः । इदानीं समाप्तिविधिमाह—

तीरिय उब्भामणियोग दरिसणं साहु सन्नि वप्पाहे । दंडीय भोईय असती सावगसंघो व सक्कारं ॥

तीरितायां समाप्तायां प्रतिमायां उत्प्राबल्येन भ्रमन्त्युद्भ्रमाः भिक्षाचरास्तेषां नियोगो व्यापारो यत्र स उद्भ्रामकनियोगो ग्रामस्तत्र दर्शनमात्मनः प्रकटनं करोति । ततः साधुं संयतं संज्ञिनं वा सम्यग्दृष्टिं श्रावकं अप्पाहेत्ति संदेशयति । ततो दण्डिनो राज्ञो निवेदनं सत्कारं करोति, तदभावे भोजिकस्तस्याप्यभावे श्रावकवर्गस्तस्याप्यभावे सङ्घः साधुसाध्वीवर्गः । इयमत्र भावना–प्रतिमायां समाप्तायां यस्मिन् ग्रामे प्रत्यासन्ने बहवो भिक्षाचराः साधवश्च समागच्छन्ति । तत्रागत्यात्मानं

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दर्शयति । दर्शयंश्च स्वयं साधुं श्रावकं वा पश्यति, तस्य संदेशं कथयति यथा समापिता मया प्रतिमा, ततोऽहमागत इति तत्राचार्या राज्ञो निवेदयन्ति, यथा–अमुको महातपस्वी समाप्ततपः कर्माभूदिति स महता सत्कारेण गच्छे प्रवेशनीय इति । ततः स राजा तस्य सत्कारं कारयितव्यस्तदभावेऽधिकृतस्य ग्रामस्य नगरस्य वा नायकस्तदभावे समृद्धः श्रावकवर्ग स्तदभावे साधुसाध्वी प्रभृतिकः सङ्घो यथाशक्ति सत्कारं करोति, । सत्कारो मानस्तस्योपरि चन्द्रोदय धारणं नान्दी तूर्यास्फालनं सुगन्धवासप्रक्षेपणमित्यादि । एवं रूपेण सत्कारेण गच्छं प्रवेशयेत् । सत्कारेण प्रवेशनायामिमे गुणाः—

उब्भावणापवयणे, सद्धाजणणं तहेव बहुमाणो । उहावणा कुतित्थे जीयं तह तित्थवड्ढीय ॥

प्रवेशसत्कारेण प्रवचनस्य उद्भाजना प्राबल्येन प्रकाशनं भवति, । तथा अन्येषां बहूनां साधूनां श्रद्धाजननं यथा वयमप्येवं कुर्मो येन महती शासनस्य प्रभावना भवति, । तथा श्रावकश्राविकाणामन्येषां च बहुमानमुपजायते शासनस्योपरि यथा— अहो महाप्रतापि पारमेश्वरं शासनं, यत्रेदृशा महातपस्विन इति; । तथा कुतीर्थे जातावेकवचनं । कुतीर्थानामपभ्राजना हीलना तत्र ईदृशां महासत्वानां तपस्विनामभावात् । तथा जीतमेतत्कल्प एष समाप्तप्रतिमानुष्ठानः सत्करणीय इति, तथा तीर्थ-वृद्धिश्च । एवं हि प्रवचनस्यातिशयमुदीक्षमाणा बहवः संसाराद्विरज्यन्ते विरक्ताश्च परित्यक्तसङ्गाः प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते, । ततो भवति तीर्थप्रवृद्धिरिति; । तदेवं परिकर्मणाभिधानं प्रतिमाप्रतिपत्तिः प्रवेशसत्कारश्च भणितः । साम्प्रतमधिकृतसूत्रं यत्र योगमर्हति तद्विवक्षुरिदमाह—

For Private and Personal Use Only

एएण सुत्त न गयं सुत्तनिवातो इमो उ अव्वत्ते । उच्चारिय सरिसं पुण, परूवीयं पुव्वभणियंपि ॥

यदेतदनन्तरं परिकर्मणादिकमुक्तं, नैतेन सूत्रगतं व्याख्यातं, जातावेकवचनस्य भावात् । नैतेन त्रीणि सूत्राणि व्याख्यातानि, सूत्राणामन्यविषयत्वात् । तथा चाह—'सुत्तनिवातो इमो उ अव्वते' तु शब्दः पुनरर्थे स च पुनरर्थं प्रकाशयन् हेत्वर्थमपि प्रकाशयति, यतोऽयमधिकृतः सूत्रनिपातोऽव्यक्तेऽव्यक्तशब्दविषयः, । अव्यक्तो नाम श्रुतेन वयसा चा प्राप्तोऽपरिकर्मितश्च पूर्वभणितं च समस्तं व्यक्तविषयमतोऽव्यक्तविषयत्वं च प्रागुक्तमिति नैतेन प्रागुक्तेन सूत्रत्रयं गतमिति, । अत्राह—यदेतत् प्राग्व्याख्यातं न तेन यदि सूत्रत्रयं गतं तर्हि तदेतत् कुत आगतं सूत्रात्तावन्न भवति । सूत्रस्यान्यविषयत्वात् । अन्यस्माच्चेत्तर्हि न वक्तव्यमसम्बद्धत्वादत आह–उच्चारिय सरिसमित्यादि परिकर्मणाभिधानं यच्च पूर्वमाचारदशासु भिक्षुप्रतिमागतमुक्तं । यथा घरसउणी सीह इत्यादि तथा परिचियकालामन्तणेत्यादि च प्राग्भणितमपि प्ररूपितमुच्चरितस्य सदृशमनुगतमिति कृत्वा किमुक्तं भवति ? एगल्लविहारपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए इत्युक्तमेत्तच्च सूत्रखंडं व्यक्ते अव्यक्ते च समानं ततो यद्यपि सकलसूत्रोपनिपातोऽव्यक्तविषयस्तदपि यदेतत्सूत्रखण्डं तत् व्यक्तेऽपि समानमिति व्यक्तविषयं परिकर्मणादिमुक्तमित्यदोषः, । यदुक्तमयमधिकृतसूत्रोपनिपातो अव्यक्तविषय इति । तत्राव्यक्ते यथा प्रतिमाप्रतिपत्तिसंभवस्तथोपपादयति—

आगमणे सक्कारं, कोयं दठूण जायसंवेगो । आपुच्छणपडिसेहण देवी संगामतो नीति ॥

For Private and Personal Use Only

समाप्तिप्रतिमानुष्ठानस्य गच्छंप्रत्यागमने राजादिभिः क्रियमाणं सत्कारं कोऽपि भिक्षुर्गणावच्छेदी आचार्यो वा दृष्टो जातसंवेगः सन् स्वाचार्याणां पुरत आपृच्छनं करोति । यथा–भगवन्नहमप्येकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपद्ये इति ते ततस्ते आचार्या विशिष्टश्रुतविदो जानन्ति भूतं भाविनं चेति तस्यायोग्यतामुदीक्षमाणाः प्रतिषेधनं कृतवन्तः । यथा–त्वमयोग्यः श्रुतेन वयसा वा प्राप्तत्वात् । न च परिकर्मणा तद्योग्या त्वयाकृतेति स एवं प्रतिषिध्यमानोऽपि यदा न तिष्ठति तदा सूरिभिर्वक्तव्यो यदि न स्थास्यति तर्हि विनंक्ष्यसि यथा सा देवी । का सा देवीति चेदत आह–देवी संगामतो नीति देवी राज्ञा वार्यमाणापि ततो राज्ञः सकाशाद्विनिर्गच्छति सङ्ग्रामे प्रविशतीति ।

संगामे निव पडिमं देवी काऊण जुज्झति रणंमि। बितिय बलेण नरवति नाउं गहिया धरिसियाय ॥

सङ्ग्रामे देवी नृपप्रतिमां राज्ञ आकारं कृत्वा युध्यते । सा च तथा रणे सङ्ग्रामे युध्यमाना द्वितीयबले प्रतिपक्षबले यो नरपतिस्तेन कथमपि ज्ञात्वा अरे महेला युध्यते सन्नाहापेचं कृत्वा गृहीतचण्डालैर्धर्षापिता मारिता च । एषो अक्षरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम्—

एगेण रण्णा एगस्स रण्णो नगरं वेढियं। राया स अंतेउरो नगरब्भंतरे अग्गमहिसी भणति जुज्झामि वारिज्जंती विरन्ना न ठाति। ततो सा संनहित्ता खंधावारेण समं निग्गंतु परबलेन समंजुज्झइ महिलत्ति काउं गहिया चंडालेहिं धरिसावित्ता मारिया।

दूरे ता पडिमातो गच्छ विहारे वि सो न निम्मात्तो । निग्गंतु आसन्ना नियत्ते लहुतो गुरू दूरे ॥

दूरे तावत्प्रतिमाः। किमुक्तं भवति तद्विषयमिदं सूत्रत्रिकं तस्य प्रतिमाःप्रतिपत्तव्यास्तावत् दूरे विशिष्टश्रुतवयोभ्याम प्राप्ततयातत्समाचारीपरिज्ञानस्य परिकर्मणायाश्चाभावात् गच्छविहारे गच्छसमाचार्यामपि सोऽधिकृतसूत्रत्रयविषये निर्मातो न परिनिष्ठामुपगतः स आचार्येण वार्यते। स च वार्यमाणोऽपि यदा स्वगच्छान्निर्गत्य यदि कथमपि बुद्धिपरावर्तनेनासन्नाद्विनिवर्तते। ततस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः दूरे दूराद्विनिवर्तते गुरुको मासः। अथ न निवर्तते तत आह—

सच्छंदो सो गच्छा निग्गंतूणं ठितो उ सुणघरं। सुतत्थ सुण्णहियओ संभरइ इमेसि मेगागी ॥

स्वमात्मीयंच्छन्दोऽभिप्रायो यस्य स स्वच्छन्दः सन् गच्छाद्विनिर्गत्य शून्यगृहे उपलक्षणमेतत् श्मशाने वा वृक्षमूले वा देवकुलसमीपे वा कायोत्सर्गेण स्थितः। स च सूत्रमर्थं वा न किमपि जानाति यच्चिन्तयति। ततः सूत्रार्थशून्यहृदय एकाकी सन् एषां वक्ष्यमाणानामाचार्यादीनां स्मरति तानेवाह—

आयरियवसभसंघाड–एय कंदप्पमासियं लहुयं। एगाणियत्तसुण्णघरे अत्थमिए पत्थरे गुरुगा ॥

आचार्यो गच्छाधिपतिस्तं वा यदि स्मरति यदि वा वृषभमथवा संघाटिकं, कंदप्पत्ति अत्र विभक्तिलोपो मत्वर्थीयलोपश्च प्राकृतत्वात्। यैर्यैर्वा साधुभिः समं गच्छे वसन् कन्दर्पं हासंचसूर्यादिरूपं कृतवान् कन्दर्पिकान् स्मरति। तदा प्रायश्चित्तं मासिकं लघुकं तथा एगाणियत्त एकाकी सन् शून्यगृहे उपलक्षणमेतत् श्मशानादौ वा दिवसे बिभेति तदा चत्वारो लघुमासाः, यदि पुनरस्तमिते सूर्ये भयं गृह्णन् प्रस्तरान् पाषाणान् च्छुहयति तदा चतुर्गुरुकाः।

For Private and Personal Use Only

पत्थरच्छुहेण रत्ता गमणे गुरुलहुगदिवसतो होंति । आयसमुत्थाएए देवयकरणं तु वोच्छामि ॥

यदि रात्रौ मार्जारादि श्वापदादिभ्यो बिभ्यन् प्रस्तारान् शून्यगृहस्यान्तः छुहइत्ति प्रवेशयति यदि वा स्तेनादिभयेन रात्रौ गच्छमागच्छति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, यदि पुनर्दिवसे एव शून्यगृहादाववतिष्ठमानो भयात् प्रस्तरान् प्रवेशयति । गच्छं वा भयमजीर्यन् समायाति तदा चत्वारो लघुमासाः, एते आत्मसमुत्था दोषा उक्ताः; । इदानीं यद्देवता करोति तद्देवताकरणं वक्ष्यामि। साम्प्रतमेगाणियसुण्णघरे इत्यादि यदुक्तं तत् भिक्षुगणावच्छेद्याचार्यभेदेषु प्रत्येकं सविशेषतरं भावयति—

पत्थरमणसंकप्पे, मग्गणदिठेय गहिय खेत्तेय । पडिय परिताविय मए, पच्छित्तं होइ तिराहंपि ॥

मासो लहुतो गुरुतो, चउरो लहुगा य चउगुरुगा य। छम्मासा लहुगुरुगा, च्छेओमूलं तह दुगं च॥

प्रस्तराणां ग्रहणाय मनः सङ्कल्पे मार्गणे तथा ग्रहणबुद्ध्या प्रस्तरे दृष्टे तथा गृहीते तथा क्षिप्ते यस्योपरि प्रक्षिप्तः प्रस्तरः तस्योपरिपतनेन चरमपरितापिते अनागाढं परितापिते तथा मृते च त्रयाणामपि भिक्षुगणावच्छेद्याचार्याणां प्रायश्चित्तं वक्ष्यमाणं यथा अग्रिमं भवति तदेवाह—मासो इत्यादि। मासो लघुको गुरुकाश्चत्वारो लघुकाश्चत्वारो गुरुकाः षण्मासा लघवः षण्मासा गुरुकाः। च्छेदो मूलं तथा द्विकमनवस्थाप्य पाराश्चितरूपमिति गाथा द्वयसंक्षेपार्थः। भावार्थस्त्वयम्—यदि भिक्षुर्भयवशात्प्रस्तरविषयं मनः संकल्पं करोति गृह्णामि प्रस्तरमिति, तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुमासः प्रस्तरस्य मार्गणे गुरुमासःप्रस्तरोग्राह्योऽयमिति बुद्ध्यावलोकिते चत्वारो लघुमासा गृहीते प्रस्तरे चत्वारो गुरुकाः क्षिप्ते मार्जारादिश्वापदादीनामुपरि प्रस्तरे षण्मासा लघवः,

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यस्योपरि क्षिप्तस्तस्योपरिपतिते तस्मिन्नपरितापिते षण्मासा गुरुवः, गाढं परितापिते च्छेदः, मृते मूलं, तदेवं भिक्षोर्लघुमासादारब्धं मूले निष्ठितं, गणावच्छेदिनः प्रस्तरमनः संकल्पे प्रायश्चित्तं गुरुको मासः, प्रस्तरमार्गणे चत्वारो लघुमासाः, प्रस्तरे ग्राह्यबुद्ध्या दृष्टे चत्वारो गुरुकाः, प्रस्तरे गृहीते षण्मासालघवः क्षिप्ते षण्मासा गुरवः, प्रस्तरे घातस्योपरिपतिते च्छेदः। घात्ये गाढं परितापिते मूलं, मृतेऽनवस्थाप्यं, तदेवं गणावच्छेदिनो गुरुमासादारभ्यमनवस्थाप्ये निष्ठितं, आचार्यस्य प्रस्तर मनः संकल्पे चत्वारो लघुमासाः, प्रस्तरमार्गणे चत्वारो गुरुकाः, प्रस्तरे ग्राह्यबुद्ध्यादृष्टे षण्मासा लघवः, प्रस्तरे गृहीते गुरवः षण्मासाः, क्षिप्ते च्छेदः,। घात्यस्योपरि पतिते प्रस्तरे मूलं, गाढं परितापिते घात्येऽनवस्थाप्यं, मृते पाराश्चितमिति ॥

सम्प्रति यदुक्तं देवयं करणं तु वोच्छामि इति तत् अन्यच्च विवक्षुर्द्वारगाथामाह—

बहुपुत्तपुरिसमेहे उदयग्गी जड्डु सप्पे चउ लहुगा। अच्छण अवलोगनियट्टकंटग गेराहण दिट्ठे य भावे य॥

देवताया बहुपुत्रविकुर्वाणानन्तरं चोदिते तथा पुरुषमेधे पुरुषयज्ञे तथा उदके उदकप्रवाहे अग्नौ प्रदीपनकरूपे जड्डे हस्तिनि सर्पे च समागच्छति पलायमानादौ चत्वारो लघुको मासाः,। तथा देवताया विकुर्वित संयती रूपायाः पृष्ठतो लग्नायाः प्रतीक्षस्व यावत् कण्टकं पादलग्नमपनयामीत्येवं ब्रुवन्त्याः अच्छणात्ति प्रतिश्रवणे तथा अवलोकने तथा दूरादासन्नाद्वा निवर्तने कण्टकग्रहणे उपलक्षणमेतत्। कण्टकोद्धरणीयपादग्रहणे पादोत्क्षेपणे च तथा दृष्टे सागारिके मृगपदीरूपे प्रतिसेवेइति परिणते भावे च शब्दात्प्रतिसेवाकरणे च यथायोगं प्रायश्चित्तमिति द्वारगाथासंक्षेपार्थः

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो बहुपुत्रद्वारं विवृणोति—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

बहुपुत्तत्थी आगमदोसु बलेसुं तु थालिविज्झवणा। अणोण्णं पडिचोयण वच्चगणं माच्छलेपंता ॥

बहुपुत्रा स्त्री देवतारूपं तस्या आगमो द्वयोरुपलयोरुपरितया स्थाली निवेशिता सा पतिता। जातमग्नेर्विध्यापनं ततः परस्परं प्रतिचोदना तदनन्तरं तया उक्तं—व्रजगणं गच्छं मा प्रान्तदेवता त्वां च्छलयिष्यतीति। एष गाथाक्षरार्थो भावाथ स्त्वयम्—

सम्मद्दिट्ठी देवया इत्थीरूवं बहु य पुत्ते चेडरूवे विउव्विता पडिमागयस्स साहुस्स समीवमल्लीणा चेडरूवाणि रोवमाणाणि भणंति 'भत्तं देहि' त्ति। सा भणति—'खिप्पं रंधेमि जाव ताव मा रोयह'। ताहे सा दोन्नि पाहणे जमले ठवेउं तेसिं मज्झे अग्गिं पज्जालित्ता तेसिं उवरिंप्पिहडं पाणियस्स भरित्ता मुक्कं, तं पिहडं तइय पत्थरेण विणा पडियं सो अग्गी विज्झवितो ततो पुणो वि अग्गिं पज्जालिऊण पिहडं पाणिय भरियं मुक्कं तहे व पडितं अग्गी विज्झवितो। एवं तइयंपि वारं विज्झवितो। ततो पडिमागतो साहू भणति—एत्तीएणं विन्नाणेणं तुमं एत्तियाणि चेउरुवाणि निप्फाएसि। एवं भणमाणस्स तस्स पच्छित्तं चउलहुयं,। सा भणति—तुमं कहमेत्तिएण सुएण अप्पायोग्गो पडिमं पडिवन्नो सिग्घं जाहि गच्छंमाते पंत देवया छलेहिति गतं बहुपुत्रद्वारम्॥ इदानीं पुरुषमेधद्वारमाह—

उवाइयं समिद्धं महापसुं देमो सज्जमज्झाए। एत्थेव ता निरिक्खह दिट्ठे वाडुं समणो वा ॥

स कदाचिदव्यक्त आर्यासमीपे कायोत्सर्गे स्थितस्तत्र च बहवो मनुष्या आर्यावन्दनार्थमागतास्ते च तस्य प्रतिमा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्थितस्य साधोत्समीपदेशे स्थिता ब्रुवते। यथा यदौपयाचितकमार्याया भट्टारिकायाः समीपे याचितं यथा यद्यस्माकं प्रयोजनमस्माकं सेत्स्यति। ततो महापशुं प्रयच्छाम इति तदिदानीं समृद्धं निष्पन्नमित्यर्थः ततः सद्य इदानीं पशुं दद्मः महापशुर्नामपुरुषः। ततो गवेषयत अत्रैव कश्चित् मनुष्यं गता गवेषणाय मनुष्याः, दृष्टः स प्रतिमा प्रतिपन्नो दृष्ट्वा च कथितं मूलपुरुषाय यथैव श्रमणो दीयतामार्यायै इति एवमुक्ते यदि भयेन वाडुं करोति, देशीवचनमेतत् नशनं करोति नश्यतीत्यर्थः। यदि वा श्रमणोऽहमिति ब्रूते तदा प्रायश्चितं चतुर्लघु।

उद्गभएण पलायइ पवइ रुक्खं दुरुहए सहसा। एमेव सेसएसु वि भएसु पडिकारमो कुणति ॥

सोऽव्यक्तः प्रतिमा प्रतिपन्नः कायोत्सर्गेण स्थित उदकप्रवाहे नद्यादिगते समागच्छति यद्युदकभयेन पलायते, यदि वा प्लवते तरति, अथवा सहसा वृक्षमारोहति, तदा तस्य प्रायश्चितं चतुर्लघुं,। एवमेव अनेनैव प्रकारेण शेषेष्वप्यग्न्यादिसमुत्थेषु भयेषु समुत्थितेषु यदि प्रतिकारं करोति, तदा चतुर्लघुः। इयमत्र भावना—अग्नौ प्रसर्पति सर्पे वा समागच्छति यदि पलायते अन्यं वा प्रतीकारं करोति, तदा प्रायश्चितं प्रत्येकं चतुर्लघु,। एतानि च पुरुषमेघोदकाग्निहस्तिसर्परूपाणि देवताकृतान्यपि संभाव्यन्ते स्वाभाविकानि च तत्र यदि देवताकृतानि स्वाभाविकानि सर्वेष्वप्येतेषु प्रत्येकं चतुर्लघुः। साम्प्रतमत्थण आलोयणेत्यादि व्याचिख्यासुराह—

जेट्ठज्ज पडिच्छाहिए अहं तुब्भेहिं समंवच्चामि। इति सकलुणमालत्तो मुज्झति सेहो अथिरभावे ॥

For Private and Personal Use Only

अथवा सा देवता संयतीवेषं कृत्वा कायोत्सर्गे समाप्ते विहारक्रमं प्रति प्रस्थितमव्यक्तं साधुप्रतिमां प्रतिपन्नं ब्रूयात्—'अहो ज्येष्ठार्य अहमपि युष्माभिः समं व्रजामि, तत्प्रतीक्षस्व तावद्यावत् पादलग्नं कण्टकमपनयामि इति। एवं तया देवतया कृतसंयतीवेषया सकरुणमालप्तः स वराकः शैक्षः शैक्षत्वादेवास्थिरभावो मुह्यति मोहमुपगच्छति मुग्धं च यदि प्रतीक्षणादि करोति तथा प्रायश्चित्तं तदेवाह—

अच्छति अवलोएति य लहुगा पुण कंटउमेलगन्ति। गुरुगा नियत्तमाणे तह कंटगमग्गणे चेव॥

सत्र यदि कण्टको मे लग्न इति वचः श्रुत्वा, अच्छतित्ति प्रतीक्षते तदा प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघु मासाः। अथापि तत्संमुखमवलोकते तदापि चतुर्लघुः यदिपुनरासन्नान्निवर्त्तते तदाचतुर्लघु एतच्च आसन्नातो लहुतो इति वक्ष्यमाणग्रन्थादवसितम्। अथ दूरात्तदा तस्मिन् दूरान्निवर्तमाने चत्वारो गुरुका गुरुमासास्तथा कण्टकमार्गणे चेवेत्ति यदि कण्टकमपनेष्यामीति तत्पादलग्नं कण्टकं मृगयते, तदापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु।

कंटकपायग्गहणे छल्लहु छग्गुरुग चलणमुक्खेवे। दिट्ठं मिच्छग्गुरुगा परिणयकरणेय सत्तट्ठा॥

कण्टकं पादगतं यदि गृह्णाति तदा प्रायश्चित्तं षट्लघवो लघुमासाः अथ तस्याः संयत्याः पादं गृह्णाति कण्टकोद्धरणाय तदापि षट् लघु, यदि पुनश्चरणं पादमुत्क्षिपति उत्पाटयति कण्टकोद्धरणाय तथा षट् गुरु, पादे उत्पाटिते सति यदि सागारिकं पश्यति तदा तस्मिन्नपि दृष्टे षट् गुरु, सागारिकदर्शनानन्तरं यदि भावः परिणतो भवति यदाहं प्रतिसेवे इति

तदाच्छेदः करणे प्रति सेवाकरणे मूलं एतत्प्रायश्चित्तविधानं भिक्षोरुक्तम् ।

गणावच्छेद्याचार्ययोः पुनरिदमाह–सत्तठात्ति, अत्र पूरण प्रत्ययांतस्य लोपः प्राकृतत्वात् । ततोऽयमर्थः गणावच्छेदिनः प्रायश्चित्तविधानं द्वितीयाच्चतुर्लघुकादारब्धं सप्तममनवस्थाप्यं प्रायश्चितं यावदवसेयमाचार्यस्य प्रथमाच्चतुर्गुरुकादारब्धमष्टमं पाराश्चितं प्रायश्चित्तं यावदेतदेवाह—

लहुया य दोसु दोसु य गुरुगाच्छम्मास लहु गुरुच्छेदो । भिक्खु गणायरियाणं मूल अणवठपारंची ॥

भिक्षुगणावच्छेद्याचार्याणां यथाक्रमं प्रायश्चित्तविधानमूलमनवस्थाप्यं पाराश्चितं च, यावद्यथा भिक्षोर्द्वयोः प्रतीक्षणेऽवलोकते च चत्वारो मासा लघवः द्वयोर्निवर्तने कण्टकमार्गणे चत्वारो गुरुकाः, छम्मासलहुगुरुत्ति अत्र दोसु इति प्रत्येकमभिसम्बध्यते । द्वयोः कण्टकग्रहणे पादग्रहणे च षण्मासा लघवः द्वयोः पादोत्क्षेपे सागारिकदर्शने च षट् गुरु, प्रतिसेवाभिप्राये च्छेदः प्रतिसेवाकरणे मूलं, गणावच्छेदिनो यथाऽनवस्थाप्यं पर्यन्ते भवति तथा वक्तव्यं तच्चैवं गणावच्छेदिनः प्रतीक्षणे चत्वारो लघुकाः अवलोकने चत्वारो गुरवः निवर्तने चत्वारो गुरवः, कण्टकमार्गणे षट् लघु, कण्टकग्रहणे षट् लघु, संयतीपादग्रहणे षट् गुरु, पादोत्पाटने च्छेदः, सागारिकदर्शने च्छेदः । प्रतिसेवाभिप्राये मूलं, प्रतिसेवाकरणेऽनवस्थाप्यं, आचार्यस्य यथा पाराश्चितमन्ते भवति तथा वक्तव्यम् । तच्चैवमाचार्यस्य प्रतीक्षणे चतुर्गुरु अवलोकने चतुर्गुरुनिवर्तने कण्टकमार्गणे च षट् लघु, कण्टकग्रहणे पादग्रहणे च षट् गुरु, पादोत्पाटने च्छेदः, सागारिकदर्शने मूलं, प्रतिसेवाभिप्रायेऽनवस्थाप्यं, प्रतिसेवाकरणे पाराश्चितमिति । सम्प्रति यदुक्तं 'गुरुगानिवत्तमाणे' इति तत्र विशेषमाह—

आसन्नातो लहुयो दूरनियत्तस्स गुरुत्तरो दंडो । चोयगसंगामदुगं नियट्टखिसंत अणुग्घाया ॥

संयत्या आसन्नात्प्रदेशान्निवृत्ते लघुको दण्डः चत्वारो लघुमासा दण्ड इत्यर्थः । दूरान्निवृत्तस्य गुरुतरश्चत्वारो गुरुमासाः; एवमाचार्येण प्ररूपिते चोदकः प्रश्नयति । तत्र चोदकाचार्यनिदर्शनं सङ्ग्रामद्विकं निदर्शनं, तं च भग्नप्रतिज्ञं निवृत्तं प्रत्यागतं सन्तं ये खिंसंतित्ति हीलयन्ति तेषामुद्घाताश्चत्वारो गुरुका मासाः प्रायश्चित्तमित्युत्तरार्धं संक्षेपार्थः । इदानीमेतदेवोत्तरार्धं विवरीषुः प्रथमतश्चोदकवचनं भावयति ।

दिट्ठं लोए आलोयभंगि वणिएय अवणियनियत्तो । अवराहे नाणत्तं न रोयए केण यं तुज्झे ॥

प्रागुक्ताचार्य प्ररूपणानन्तरं परः प्रश्नयति । ननु संयत्याः प्रत्यासन्नात्प्रदेशात्प्रतिनिवृत्तस्य गुरुतरेण दण्डेन भवितव्यम् । दूरात्प्रतिनिवृत्तस्य लघुतरेण, न चैतदनुपपन्नं यतो लोकेऽपि दृष्टं तथा ह्येकस्य राज्ञो नगरम परो राजा वेष्टयितु कामः समागच्छति । तं च समागच्छन्तं श्रुत्वा नगरस्वामी भटान् प्रेषयति । यथा यूयं तत्र गत्वा युध्यध्वमिति । तत्रैको भटः परबल मिति प्रभूतमालोक्य दर्शनमात्र एव भग्नः प्रत्यागतोऽन्यो युध्वा चिरकालं सजातव्रणो भग्नः समागतः । अपरः परबलेन सहायुध्वा सञ्जातव्रण एव भग्नः प्रतिनिवृत्तः । तत्रैषां भटानां मध्ये यः आलोकभङ्गी दर्शनमात्रतो भग्नः प्रतिनिवृत्तस्तस्य बहुतरोऽपराधः । यः पुनः सञ्जातात्रणो यश्चाव्रणित एतौ द्वावपि भग्नौ सन्तौ प्रतिनिवृत्तावित्यपराधिनौ केवलमालोकभङ्ग्य-पेक्षयाऽल्पतरापराधौ, दूरात्प्रतिनिवृत्तत्वादेवंलोकेदूरासन्नभेदेनापराधे 'नानात्वमिदमुपलब्धम्'। तत एव दृष्टान्तबलेन

यन्मयोक्तं संयत्याः प्रत्यासन्नात्प्रदेशात्प्रतिनिवृत्तस्य भूयान् दण्डो दूरात् प्रतिनिवृत्तस्याल्पतर इति ततः केन कारणेन युष्मभ्यं न रोचते । सूरिराह—

अक्खयदेह नियत्तं बहुदुक्खभयेण जंसमाणेह । एयमहं न रोयति को ते विसेसो भवे एत्थ ॥

यद्वहु दुःखभयेन परबलेन सह युध्यमानस्य प्रभूतदुःखं मरणपर्यवसानं भविष्यतीति भयेनाक्षतदेहः सन् निवृत्तः प्रतिनिवृत्तोऽक्षतदेहनिवृत्तस्तं समानय एतन्मह्यं न रोचते विषमत्वात्तथाहि सर्वथा अत्राक्षतचारित्रः प्रतिनिवर्तते किन्तु क्षतचारित्रस्ततोऽप्यत्र स उपन्यसनीयो योऽधिकृतदार्ष्टांतिकेन सहसमानतामवलम्बते, न चासौ तथेति पर आह—यदेष दृष्टान्तस्तव न भासते ततः कोऽत्रास्मिन् विचारे तव विशेषो भवेत् विशिष्टो दृष्टान्तः स्यात्सूरिराह—

एसेव य दिठंतो पुररोहे जत्थ वारियं रण्णा । माणीह तत्थनियंते दूरासन्ने य नाणत्ता ॥

एष एव भवदुपन्यस्तो दृष्टान्तः पुररोधे सति द्रष्टव्यो यत्र पुररोधे राज्ञा वारितं यथा मा कोऽपि पुरान्निर्यासीदिति तत्रैवं निवारिते तत्र निर्गच्छति । दूरासन्नाच्च प्रतिनिवृत्ते यथा नानात्वमपराधविषयं तदिहापि योजनीयम् । तद्यथा—परबलेन नगररोधे कृते राज्ञा पटहेन घोषितं यथा यो नगरान्निर्यास्यति स मयानिग्राह्य इति। ततः कोऽपि निर्गत्य आसन्नात्प्रतिनिवृत्तोऽपरो दूरात्तत्र यथैतयोरासन्नात्प्रतिनिवृत्तस्याल्पतरो राज्ञा दण्डो दूरात्प्रतिनिवृत्तस्य बहुतर एवं यो दूरात्संयत्याः प्रतिनिवृत्तस्तस्य गरीयान् भावदोष इति चतुर्गुरुकमासन्नात्प्रतिनिवृत्तस्य त्वल्पीयान् भावदोष इति चतुर्लघु । सम्प्रति 'पुणो आलोएज्जा'

इत्यादिसूत्रं व्याख्यानयति—

सेसम्मि चरित्तस्य। लोयणया पुणो पडिक्कमणं । च्छेदं परिहारं वा जं आवन्नो तयं पावे ॥

यद्यपि प्रतिमाप्रतिपन्नस्य चारित्रविराधनासीत् तथापि न चारित्रं सर्वथापगतं किन्तु शेषोऽवतिष्ठते । व्यवहारनयमतेन देशभङ्गेन सर्वभङ्गाभावात् ततः शेषेचारित्रस्य सति पुनरालोचना पुनः प्रतिक्रमणं नतु पुनः शब्दो द्वितीयवारापेक्षः । तथा च लोके वक्तारः कृतमिदमेकवारमिदानीं पुनः क्रियते इति । अत्र तु प्रथममेवालोचनं प्रथममेव च प्रतिक्रमणं ततः कथं पुनः शब्दोपपत्तिः ? उच्यते—यत्रैव स्थाने सोऽकृत्यं कृतवान् । तत्रैव स इत्थमचिन्तयत् आलोचयामि प्रतिक्रमामि च तावद्हमेतस्या कृत्यस्य पश्चाद्गुरुसमक्षं भूय आलोचयिष्यामि च एवं च चिन्तयित्वा तथैव आकार्षीत् ततो घटते पुनः शब्दोपादानमिति यदि वा यदेव तदानींहा दुष्टुकृतं दुष्ठुकारितमित्यादि चिन्तनं तदेव च प्रतिक्रमणमिति भवति । तदपेक्षया पुनः शब्दोपपत्तिः यदपि च च्छेदं परिहारं वा प्रायश्चित्तमापन्नस्तत्प्राप्नोति प्रतिपद्यते। सम्प्रति यदुक्तं। नियट्टखिंसंतणुग्घाया इति तद्व्याख्यानयति—–

एवं सुभपरिणामं पुणोवि गच्छंति तं पडिनियत्तं । जे हीलइ खिंसइ वा पावति गुरुए चउम्मासे ॥

एवं पुनरालोचना प्रतिपत्त्यादिप्रकारेण शुभपरिणामं शोभनाध्यवसायं पुनरपि गच्छे प्रतिनिवृत्तं सन्तं यो हीलयति खिंसयति वा, तत्र यदसूयया निन्दनं तत् हीलनं यथा समाप्तिं नीताऽनेन प्रतिमासांप्रतमागतो वर्तते ततः क्रियतामस्य पूजेति यत्पुनः

प्रकटं निन्दनं सा खिंसा यथाधिक् तव भ्रष्टप्रतिज्ञस्येत्यादि स प्राप्नोति प्रायश्चित्तं गुरुकान् अनुद्घातान् चतुरो मासान्;

सूत्रम् भिक्खू वा गणाओ अवकम्म पासत्थविहारे विहरेज्जा सेयइच्छेज्जा दोच्चंपितमेवगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए अत्थिया इत्थ से पुणो आलोएज्जा, पुणोपडिक्कमेज्जा, पुणोछेद परिहारस्स उवट्ठाइज्जा, एवंअहाछंदो कुसीलो ओसण्णो संसत्तो ॥ सू. २८ सूत्रम् । 'भिक्खूय गणातो अवक्कम्मेत्यादि भिक्षुरुक्तशब्दार्थः वा वाक्यभेदे गणादपक्रम्य निःसृत्य पार्श्वस्थविहारं पार्श्वस्थचर्यां प्रतिपद्येत स भूयोऽपि भावपरावृत्त्या इच्छेद्वितीयमपि वारं गणमुपसम्पद्य विहर्तुं अत्थिया इत्थेत्ति अस्ति चात्र कश्चित् यः शेषे चारित्रस्य सति पुनरालोचयेत्, पुनः प्रतिकामेत् पुनश्छेदं परिहारं वा यः प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्य च्छेदस्य परिहारस्य वा प्रतिपत्तयेऽभ्युत्तिष्ठेत् । यः पुनः सर्वथापगते चारित्रे पुनरालोचयेत् पुनःप्रतिक्रामेत् स मूलमापन्न इति मूलस्य प्रतिपत्तयेऽभ्युतिष्ठेत् । इदं सूत्रं पार्श्वस्थविषय एवमुक्तमेवं यथाच्छंदसि कुशीले अवसन्ने संसक्ते च वक्तव्यम् । तद्यथा—

"भिक्खू य गणातो अवक्कम्म अहाच्छंदविहारं विहरेज्जा । सो इच्छे दोच्चंपि पुणोपडिक्कमेज्जा पुणोछेयपरिहारस्सु उवट्ठाइज्जा तहेवगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए अत्थिया इच्छसेसे पुणो आलोएज्जा ॥

अथामीषां सूत्राणां पूर्वसूत्रत्रयेण सह कः सम्बन्ध इत्यत आह—

वुत्ता वितिण्णगमणा इयाणिमवितिन्निमिग्गमे सुत्ता । पडिसिद्धिमवत्तस्स इमेसु सव्वेसु पडिसिद्धं ॥

पूर्वमुक्ता अभिशय्यादिषु वितीर्णगमनाः वितीर्णमनुज्ञातं गमनं येषां ते तथा इदानीं पुनः सूत्राणि अवितीर्णेऽननुज्ञाते निर्गमे यदिवा प्राक् एकाकिविहार प्रतिमाविषयेण सूत्रत्रयेणाव्यक्तस्य श्रुतेन वयसा परिकर्मणया वा प्राप्तस्य निर्गमणं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रतिषिद्धमेतेषु पुनः पञ्चसु सूत्रेषु सर्वेषां व्यक्तानामव्यक्तानां च निर्गमनं प्रतिषिद्धमित्येष सम्बन्धः ।

अधुना अमूनि पञ्चापि सूत्राणि यद्विषयाणि तानि क्रमेण विशेषप्रतिपादनार्थमुपन्यस्यति—

पासत्थ अहाच्छंदो कुसील उसन्नमेव संसत्तो । एएसिं नाणत्तं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

ज्ञानादीनां पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः, पाशस्थ इति संस्कारस्तत्रेयं व्युत्पत्तिः मिथ्यात्वादयो बन्धहेतवः पाशास्तेषु तिष्ठतीति पाशस्थः । अहाच्छंदो इति यथाच्छन्दोऽभिप्राय इच्छा तथैवागमनिरपेक्षं यो वर्तते स यथाच्छन्दः । कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः सामाचार्यासेवने, अवसीदति स्मेत्यवसन्नः । तथा संसक्त इव संसक्तः पार्श्वस्थादिकं तपस्विनां चासाद्य सन्निहितदोषगुण इत्यर्थः । इदं तु व्युत्पत्तिमात्रं स्थानाशून्यार्थमुक्तं । यावता भाष्यकृदेव स्वयमग्रे व्युत्पत्तिममीषां शब्दानां करिष्यति । एएसिमित्यादि एतेषां पार्श्वस्थादीनामनुष्ठानभेदतो यन्नानात्वं तदहं यथानुपूर्व्या यथोक्तक्रमेण वक्ष्यामि । अथ कथं पार्श्वस्थादयो जायन्ते तत आह—

गच्छंमि केइ पुरिसा, सउणी जह पंजरंतरनिरुद्धा । सारणपंजरचइया पासत्थगयादि विहरंति ॥

यथा शकुनिः शकुनिकापञ्जरान्तरनिरुद्धा महता कष्टेन वर्तते, तथा केचित् गुरुकर्माणः पुरुषा गच्छे स्मारणचोदनादि महत्कष्टमभिमन्यमानाः कष्टेन वर्तन्ते, । ततः स्मारणलक्षणपञ्जरत्याजिताः सन्तः पार्श्वस्थगतादयः आदिशब्दाद्यथाच्छन्दो गतादिपरिग्रहः विहरन्त्यवतिष्ठन्ते विहृत्य च केचिद्भूयः स्वगुणमुपसम्पद्यते । तेषां चोपसम्पद्यमानानां प्रायश्चित्तदेयमतस्तद्वि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वक्षुरिदमाह—

तेसिं पायच्छित्तं वोच्छं ओहेय पयविभागे य । ठप्पंतु पयविभागे ओहेण इमं तु वोच्छामि ॥२१०॥

तेषां पार्श्वस्थादीनां स्वगुणमुपसम्पद्यमानानां प्रायश्चित्तं वक्ष्ये कथमित्याह—ओघेन सामान्येन पदविभागेन च कालादिविशेषेण, गाथायां सप्तमीतृतीयार्थे । तत्र यत्पदविभागेन प्रायश्चित्तं वक्तव्यं तत् स्थाप्यं स्थापनीयं पश्चाद्वक्ष्यते इत्यर्थः । ओघेन सामान्येन कालादिविशेषरहितत्वेनेति भावः ।

पुनरिदमनन्तरं वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षीभूतमिव वक्ष्यामि प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

ऊसववज्जकयाई, लहुओ—लहुया अभिक्खगहणंमि ।
ऊसविकयाइ लहुआ गुरुगा य अभिक्खगहणंमि ॥ २११ ॥

उत्सववर्जमुत्सवाभावे यदि कदाचित् शय्यातरपिण्डादिकं गृहीतवान् । ततस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः, तथाभीक्ष्णं गृहीतवान् तथा चत्वारो लघुमासाः, । अथोत्सवे कदाचित् शय्यातरपिण्डमग्रहीत् ततश्चत्वारो लघुका मासाः । अथाभीक्ष्णमुत्सवेषु गृहीतवान् ततश्चत्वारो गुरुका इहानुत्सवादुत्सवे गुरुकशोधिप्रदानकरणमग्रे स्वयमेव वक्ष्यतीति नाभिधीयते ॥

अत्र कालविशेषो न कोऽपि निर्दिष्ट इतीदमोघेन प्रायश्चित्ताभिधानमिदानीं कालं सामान्यत आह-—

चउलम्मासे वरिसे कयाइ लहुगुरुय तहय छग्गुरुगा । एएसु चेवभिक्खं चउ गुरु तह छग्गुरु च्छेदो ॥२१२॥

For Private and Personal Use Only

चतुरो मासान् यावत् कदाचित् अपि गृहीतवान् यदि शय्यातरपिण्डं ततश्चत्वारो लघुकाः षण्मासान् कदाचिद्ग्रहणे चत्वारो गुरुकाः, वर्षं यावत् कदाचिदभिगृहीते षण्मासा गुरवः, एतेष्वेव चतुर्मासाः षण्मासवर्षेषु अभीक्ष्णग्रहणे यथाक्रमं चतुर्गुरु, षट् गुरुच्छेदश्च, किमुक्तं भवति । चतुरो मासान् यावदभीक्ष्णग्रहणे चत्वारो गुरुका मासाः, षण्मासानभीक्ष्णग्रहणे षण्मासाः गुरवः, वर्षं यावदभीक्ष्णग्रहणे च्छेदः, । अत्रोत्सवानुत्सवविशेषरहिततया सामान्येनाभिधानं तथा चाह—

एसे उ होतिओहे, एत्तो पयविभागतो पुणो वोच्छं, । चउत्थमासे चरिमे, ऊसववज्जं जइ कयाइ ॥२१३॥

गेण्हइ लहुओलहुया गुरुया इत्तो अभिक्खगहणंमि । चउरो लहुया गुरुया छग्गुरुया ऊसवविवज्जा ॥२१४॥

एषामनन्तरोक्तः प्रायश्चित्तविशेषः ओघेन सामान्येन भवति द्रष्टव्यः । अत ऊर्ध्वं पुनर्विभागतः पदविभागेन प्रायश्चित्तं वक्ष्ये । यथा प्रतिज्ञातं करोति, चतुरो मासान् यदि कदाचित् उत्सववर्जमगृहीतशय्यातरपिण्डं ततो मासलघु, षण्मासानुत्सववर्जमभिगृहीते चत्वारो लघुकाः, वर्षं यावदुत्सववर्जं कदाचिदभिग्रहणे चत्वारो गुरुकाः, । इतर ऊर्ध्वमेतेष्वेव चतुः षड्वर्षेऽभीक्ष्णग्रहणे वक्ष्ये चत्वारो लघुका गुरुकाः षट्गुरुका उत्सववर्जा यथाक्रमं ज्ञातव्याः, । किमुक्तं भवति ? चतुरो मासानुत्सववर्जशय्यातरपिण्डमभीक्ष्णमगृहीत् ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः लघुकाः, षण्मासानुत्सववर्जमभीक्ष्णग्रहणे चत्वारो गुरुकाः, वर्षं यावदुत्सववर्जमभीक्ष्णग्रहणे षट् गुरुकाः, उत्सववर्जं गतमिदानीमुत्सवे प्रतिपादयति—

चउरो लहुया गुरुगा छम्मासा ऊसवंमि उ कयाई । एवं अभिक्खगहणे छग्गुरु चउछग्गुरुच्छेदो ॥२१५॥

चतुरो मासान् यदि कदाचिदुत्सवे गृहीतवान् ततश्चत्वारो मासा लघवः, षण्मासान् कदाचिदुत्सवे ग्रहणे चत्वारो गुरुकाः, वर्षं यावत्कदाचिद्गृह्णतः षण्मासा गुरवः एतत्पुनर्वक्ष्यमाणमभीक्ष्णग्रहणे षड् गुरु इत्यादि, चतुरो मासानुत्सवेष्वभीक्ष्णग्रहणे षण्मासा गुरवः, षण्मासानुत्सवे ष्वभीक्ष्णग्रहणे चतुर्गुरुकश्छेदःवर्षं यावदभीक्ष्णमुत्सवेषु ग्रहणे षड्गुरुकच्छेदः अथ कस्मादुत्सवेषु कदाचिदभीक्ष्णं वा ग्रहणे अधिकतरप्रायश्चित्तदानमत आह—

उत्सववज्जे न गेण्हइ निब्बंधो ऊसवंमि गेण्हत्ति। अज्झोयरगादीया इति अहिगाउसवे सोही ॥२१६॥

एष साधुरुत्सववर्जे उत्सवरहिते शेषे काले भिक्षां न गृह्णाति। उत्सवे पुनर्विपुलं भक्तपानं प्रासुकमुपलभ्य कथमपि निर्बन्धात् गाढादरकरणाद्गृह्णाति। ततोऽस्मै पर्याप्तं दातव्यमिति किश्चित् न अध्यवपूरकादयो दोषाः सम्भवन्ति। आदिशब्दात् मिश्रकादिदोषपरिग्रहः इति अस्माद्धेतोरुत्सवे अधिकाबहुतरा शोधिःप्रायश्चित्तमिति।

एवं उवठियस्स पडितप्पिय साहूणो पदं हसति। चोइए रागदोसे दिठंतो पणगतिलेहिं ॥२१७॥

एवमुपदर्शितेन प्रकारेण शय्यातरपिण्डादि प्रतिसेव्य पुनरकारणतयो पस्थितस्य ग्लानादिप्रयोजनेषु प्रतर्पिता भक्तपानप्रदानादिना सोपष्टम्भीकृताः साधवो येन प्रसर्पितसाधुस्तस्य पदं प्रतिसेवालक्षणं ह्रसति एवमेवमुच्यते। अयमत्र सम्प्रदायो यदि पञ्चरात्रिं दिवं दशरात्रिं दिवं यावद्भिन्नमास इत्यापन्नो भवति, ततः स एवमेवमुच्यते, तस्य साधुप्रतर्पणेनैव शुद्धिभावात्। अथ मासादिकमापन्नस्तदन्तिमं एवं ह्रसति तद्यथा यदि द्वौ मासावापन्नस्तत एको मासो मुच्यते, एको दीयते। अथ ॥१०८॥

त्रीन् मासान् तर्हि एको मुच्यते द्वौ मासौ दीयते इत्यादि । अत्र परो रागद्वेषौ चोदयति, यथा यूयं रागद्वेषवन्तः । तथाहि—येन साधूनां प्रतर्पितं तस्यपदमनुरागतोह्रासयथ, येन पुनर्न प्रतितर्पितं तस्य द्वेषतः सकलमपि प्रायश्चित्तं परिपूर्णं प्रयच्छथ । सूरिराह—दिठंतो पएणगतिलेहिं न वयं रागद्वेषवन्तस्तथा चात्र दृष्टान्त उपमापन्नकतिलैः । तथाहि पन्नकतिला नाम दुर्गन्धितिलाः ते स्थानद्वयेऽपि स्थापिताः । तत्रैके निम्बपुष्पैर्वासिताः, अपरे स्वाभाविका एव स्थिताः । तत्र ये निम्बपुष्पैर्वासितास्तेषां दुरभिगन्धो बहुविधेनोपक्रमेणापनेतुं शक्यते । इतरेषां स्तोकेन एवमिहापि ये स्वरूपतः पार्श्वस्था अपरं च साधुसामाचारी-प्रद्वेषतो ग्लानादिप्रयोजनेषु साधूनामप्रतर्पिणोऽवर्णभाषिणश्च ते महता प्रायश्चितेन शुद्धिमासादयन्ति । ये तु पार्श्वस्था अपि कर्मलघुतया साधुसमाचारानुगताः साधून् ग्लानादिप्रयोजनेषु प्रतर्पयन्ति श्लाघाकारिणश्च ते स्तोकापराधेन एवमेव शुद्ध्यन्ति, । महापराधिनोऽन्तिमपदह्रासतः स्तोकेन प्रायश्चित्तेनेति पन्नकतिलाश्चोपलक्षणं तेन सर्वाश्यसर्वाशिरोगाभ्यां धौताधौतशारद-पटाभ्यां पन्नकतिलेन चोपमा द्रष्टव्याः । तद्यथा सर्वमश्नातीत्येवं शीलःसर्वाशीबहुभक्षकोऽसर्वाशी अल्पभोजी, तत्र सर्वाशी रोगी कर्कशया क्रियया शुद्धिमासादयति । असर्वाशीस्तोकया क्रियया यथा वा द्वौ पटौ शारदौ तत्रैको वाते वाति प्रतिदिवसं तेन वातेन धून्यते अपरो न एवं तयोर्द्वयोरपि कालक्रमेण मलिनीभूतयोर्विधूतपटः स्तोकेनोपक्रमेण शुद्धिमासादयत्यविधूतपटो बहूनोपक्रमेण एवं यः पार्श्वस्थः साधूनामवर्णभाषी स महता प्रायश्चित्तेन शुद्धिं लभते । इति तस्मै परिपूर्णं प्रायश्चित्तं दीयते । इतरस्य तु साधूनां प्रतर्पणेन वर्णभापणेन च शुद्धिःसम्भवत्येतदर्थं ह्रास इति साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः परः प्रश्नं भावयति—

जो तुज्झं पडितप्पइ तस्सेगं ठाणगं तुहासेह। वड्ढेह अप्पडितप्पे इइ रागदोसिया तुब्भे ॥ २१८॥

For Private and Personal Use Only

योऽस्माकं प्रतितर्पयति उपकारं करोति, तस्य एकं स्थानकमान्तिमलक्षणं प्रागुक्तस्वरूपं ह्रासयथ, यः पुनर्न प्रतितर्पयति तस्मिन्नप्रतितर्पे तदेकस्थानकमन्तिमलक्षणं वर्धयथ । पूर्णं परिपूर्णं तस्मै प्रायश्चित्तं दत्थ इत्यर्थः । इत्येवममुना प्रकारेण यूयं रागद्वेषिका रागद्वेषवन्तः। सम्प्रति यदुक्तं पन्नकतिलैर्दृष्टान्त इति तद्भावयति—

इहरहवि तावचोयग कटुयं तेल्लं तु पन्नगतिलाणं। किं पुण निम्बतिलेहिं भावियाणं भवेखज्जं ॥२१९॥

इतरथा पि निम्बकुसुमादि वासनामन्तरेणापि तावत् हे चोदकपन्नकतिलानां दुर्गंधितिलानां तैलं कटुकमेव । तुरेवकारार्थो भिन्नक्रमश्च । न खाद्यं भवतीति भावः। किं पुनस्तेषां पन्नकतिलानां निंबतिलैः तिला इव सूक्ष्मत्वात् निंबतिलाःकुसुमानि स्वस्यतिलानि स्वतिलास्तैर्निम्बकुसुमैरित्यर्थः भावितानां वासितानां तैलं खाद्यं भवेन् नैव भवेदित्यर्थः। एष दृष्टान्तोऽयमुपनयः—

एवं सो पासत्थो अवण्णवादी पुणो य साहूणं। तस्स य महती सोही बहुदोसोसोत्थहो चेव॥ २२० ॥

एवं सोधिकृतः साधुरेकं तावत्पार्श्वस्थसमाचारकारी पुनः साधूनामवर्णवादी साधुसमाचारप्रद्वेषात्। ततस्तस्य तथारूपस्य महती शुद्धिः प्रायश्चित्तं यत्सोऽत्र प्रायश्चितदानविधौ परिचिन्त्यमानो बहुदोष एव भवति वर्तते । तदेवमप्रशस्ततिलैरुपनयः कृतः । सम्प्रति प्रशस्ततिलैस्तमभिधित्सुराह—

जह पुण ते चेव तिलाउसिणोदग धोयखीरउव्वक्का। तेसिं जं तेल्लं तत्तं घयमडुं विसेसेइ ॥२२१॥

For Private and Personal Use Only

यथा पुनस्त एव पन्नकतिला उष्णोदकेन पूर्वं धौतास्तदनन्तरेण क्षीरेण दुग्धेन उव्वक्का क्षीरमध्ये प्रक्षिप्य कियत्कालं धृत्वा ततो निष्काशिताः तेषांय तैलं घृतमाडमपि विशेषयति। ततोऽप्यधिकतरं भवतीति भावः। एष दृष्टान्तोऽयमुपनयः—

कारण संविग्गाणं आहारादीहिं तप्पितो जोउ। नीयावत्तणुतप्पी तप्पक्खिय वराणवादी य ॥२२२॥

यः कारणेष्वशिवावमौदर्यादिषु संविग्नानां सुसंयतानामाहारादिभक्तपानौषधादिभिस्तर्पितःप्रतर्पणं कृतवान्। तथा यः संविग्नानां नीचैर्वृत्तिर्वर्तनं यस्य स तथा किमुक्तं भवति स तान् वन्दते न पुनर्वन्दापयति। तथा अकल्पं किमपि प्रतिसेव्य अनु पश्चात् हा दुष्टुकृतं हा दुष्टु कारितमित्यादि रूपेण तपति सन्तापमनुभवतीत्येवं शीलोऽनुतापी तथा तेषां संविज्ञानां पक्षस्तत्पक्षस्तत्र भवस्तत्पाक्षिकः संविग्नपाक्षिक इत्यर्थस्तथा वर्णवादी श्लाघाकारी सुविहितानां ततः किमित्याह—

पावस्स उवचियस्स वि पडिसाडणमोकरेति सो एवं। सठ्वासि रोगि उवमा सरएय पडे अविधुयंमि॥

एवममुना प्रकारेण संविग्नतर्पणादिनाद्यापि पार्श्वस्थेन सता उपचयं नीतं तथापि तस्योपचितस्यापि पापस्य परिशाटनभावं करोति। मो इति पादपूरणे तेन तस्यैकस्य पदस्य ह्रासः उक्तापन्नकतिलदृष्टान्तभावना; एवमवर्णवादिनः पार्श्वस्थस्य परिपूर्णप्रायश्चित्तदाने सर्वाशिरोगिणोपमया च शारदिके पटे वाते धूते सा च दृष्टान्तभावना भावयितव्या सह्रासं प्रतिपन्नस्तद्दृष्टान्तभावनामाह—

पन्नो यच्छंतो किमिणोय अणुपावयं वच्छितो य। उल्लोय कणसेवा य पुत्तेणं बुभुलइयं मुणेऊणं॥२२४॥

तदेवमितरः पार्श्वस्थः साधूनामप्रतर्पयिता न च पापं कृत्वाऽनुतपति । यदपि च पापं कुरुते तदपि निर्दयः सन्, साधूनां वावर्णभाषी, ततः सोऽन्यथा न शुद्ध्यतीति तस्मै परिपूर्णं प्रायश्चित्तं दीयते । द्वितीयस्तु साधुप्रतर्पणादिना बहुपापं क्षपयितवान् न च निर्दयः सन्नकरोत्पापमिति तस्य पदह्रासेन भावयति—

थोवं भिन्नमासादिगाओयराइंदियाइ जा पंच । सेसेउपयं ह्रसती परितप्पियएयरे सयलं ॥ २२५ ॥

यदि नामस्तोकं भिन्नमासादिकादारभ्य यावत्पञ्चरात्रिं दिवानि एतानि समुदितान्येकतरं वा प्रायश्चित्तमापन्नस्तदा स एवमेव मुच्यते । तस्य साधुप्रतर्पणादिना शुद्धीभूतत्वात् यदि पुनर्भिन्नमासस्योपरि प्रायश्चित्तमापन्नस्ततस्तस्मिन् शेषे प्रायश्चित्ते समापतिते सति पदमन्तिमं प्रतर्पिते साधौ ह्रसति । तस्य चान्तिमपदह्रासस्य भावना प्रागेव कृता । इतरस्मिन् साधूनामप्रतर्पिण्यवर्णवादिनि च सकलं परिपूर्णं प्रायश्चित्तं तस्यान्यथा शुद्ध्यभावात् । ततो न वयं रागद्वेषवन्तः । सम्प्रति पार्श्वस्थान् व्याख्यानयति—

दुविहो खलु पासत्थो देसे सव्वे य होइ नायव्वो । सव्वे तिन्नि विकप्पा देसे सेज्जायर कुलादी ॥२२६॥

द्विविधो द्विप्रकारः, खलु निश्चितं पार्श्वस्थः । तद्यथा—देशे देशतः, सर्वस्मिन् सर्वतः पार्श्वस्थः; शब्दः संस्कारमाश्रित्य त्रयो विकल्पास्त्रयः प्रकारास्तद्यथा—पार्श्वस्थः प्रास्वस्थः पाशस्थश्च । एते स्वयमेवाग्रे वक्ष्यन्ते । देशे देशतः पार्श्वस्थः, शय्यातरकुलादि प्रतिसेवमानः, । 'तिण्णि विगप्पा' इत्युक्तं तत्र प्रथमं प्रकारमाह—

दंसणनाणचरित्ते तवे य अत्ताहितोपवयणे य। तेसिं पासविहारी पासत्थं तं वियाणेहि ॥ २२७ ॥

दर्शनं सम्यक्त्वं, ज्ञानमाभिनिबोधिकादि, चारित्रमाश्रवनिरोधः, एतेषां समाहारो द्वन्द्वस्तस्मिन्। तथा तपसि बाह्याभ्यन्तररूपे द्वादशप्रकारे प्रवचने च द्वादशाङ्गलक्षणे यस्यात्मा हृतोप्रयुक्तो न सम्यग् योगवानित्यर्थः। यदि वा अहितस्तेषां विराधकत्वात्। किन्तु तेषां ज्ञानादीनां पार्श्वे तटे विहरतीत्येवं शीलो विहारी। न तेषु ज्ञानादिष्वन्तर्गत इत्यर्थः। स पार्श्वस्थ इति विजानीहि, ज्ञानादीनां पार्श्वे तिष्ठतीति व्युत्पत्तेः। इह यद्यपि यो दुष्करमाश्रवं निरोधं करोति स परमार्थतस्तपोयुक्त एवेति वचनतश्चारित्रग्रहणेन तपो, ज्ञानग्रहणेन च प्रवचनं गतं, तथापि तयो रुपादानं मोक्षं प्रति प्रधानांगता ख्यापनार्थं; भवति च तपो मोक्षं प्रति प्रधानमङ्गं पूर्वसञ्चितकर्मक्षपणत्वात् प्रवचनं च विधेयाविधेयोपदेशदायित्वादिति उक्त एकः प्रकारः॥ सम्प्रति द्वितीयप्रकारमाह—

दंसणनाणचरित्ते सत्तो अच्छति तहिं न उज्जमति। एएणं पासत्थो, एसो अन्नो वि पज्जाओ ॥२२८॥

ज्ञानदर्शनचारित्रे यथोक्तरूपे यः स्वस्थोऽवतिष्ठते न पुनस्तत्र ज्ञानादौ यथा उद्यच्छति उद्यमं करोति। एतेन कारणेनैष पार्श्वस्थ उच्यते। प्रकर्षेणासमन्तात् ज्ञानादिषु निरुद्यमतया स्वस्थः प्रास्वस्थ इति व्युत्पत्तेः। एष खलु अन्यो द्वितीयोऽपि पर्यायः। अपिशब्दः खल्वर्थे भिन्नक्रमश्च। स च यथास्थानं योजितः। उक्तो द्वितीयः प्रकारः॥ सम्प्रति तृतीयमाह—

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पासोत्ति बंधणंति य एगट्ठं बंधहेयवो पासा । पासत्थिओ पासत्थो अन्नो वि य एस पज्जाओ ॥२२९॥

पाश इति वा बन्धनमिति वा एकार्थम् । इह ये मिथ्यात्वादयो बन्धहेतवस्ते पाशाइव पाशास्तेषु स्थितः पाशस्थः । पाशेषु तिष्ठतीति पाशस्थ इति व्युत्पत्तेः । एषोऽन्यः खलु तृतीयः पर्यायः । उक्तास्त्रयोऽपि प्रकारास्तद्भणनाच्च भणितः सर्वतः पार्श्वस्थः ॥ इदानीं देशतः पार्श्वस्थं व्याचिख्यासुना यदुक्तं ' सेज्जायर कुलादी ' इति तद्व्याख्यानयति—

सेज्जायर कुल निस्सिय ठवण कुल पलोयणा अभिहडे य ।
पुव्विं पच्छा संथव निइ अग्गपिंड भोइ पासत्थो ॥ २३० ॥

यः शय्यातरपिण्डं भुङ्क्ते यानि च तस्य निश्रितान्याश्रितानि कुलानि तानि सततमुपजीवति । किमुक्तं भवति ? यानि कुलानि तस्याग्रे सम्यक्त्वं प्रतिपन्नानि येषु ग्रामेषु नगरेषु वा वसन्ति, तेषु गत्वा तेभ्यः आहारादिकमुत्पादयति । ' ठवण ' त्ति स्थापनाकुलानि निर्विशति । अथवा यानि लोके गर्हितानि कुलानि तानि स्थापितान्युच्यन्ते । तेषामपरिभोग्यतया जनैः (जिनैः) स्थापितत्वात् तेभ्यः आहारादिकमुत्पादयति । पलोयण त्ति सङ्खड्याः सततमाहारालोल्यतः प्रलोकना येन क्रियते शरीरस्य वा शुभवर्णादि निरीक्षणार्थं प्रलोकना । तथा अभ्याहृतानि आचीर्णाननाचीर्णांश्चाहारान् यो गृह्णाति । यस्तु पूर्वसंस्तुतान् मातापित्रादीन् पश्चात्संस्तुतान् श्वश्रूप्रभृतीन् उपजीवति, यदि वा पूर्वपरिचितानप्याहारलोल्यतः पूर्वसंस्तुतान् पश्चात्संस्तुतान् वा करोति । तथा नित्यपिण्डमग्र पिण्डं च यो भुङ्क्ते स देशतः पार्श्वस्थः ॥ साम्प्रतमभ्याहृतपिण्डं नियतपिण्डं च व्याख्यानयति—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आइण्णमणाइण्णं निसीह भिहडं च नो निसीहं च। साभावियं च नियय निकायण निमंतणे लहुओ ॥२३१॥

अभ्याहृतं द्विविधमाचीर्णमनाचीर्णं च । तत्राचीर्णमुपयोगसंभवे गृहत्रयमध्ये, ततः परमनाचीर्णमुपयोगासम्भवात् । अनाचीर्णमपि द्विविधा–निशीथाभ्याहृतं नोनिसीथाभ्याहृतं च । तत्र यत्साधोरविदितमभ्याहृतं च तन्निशीथाभ्याहृतमितरत् साधोर्विदितमानीतं नो निशीथाभ्याहृतं । एतानि कारणे निष्कारणे वा कथंचित् यथाभिगृह्णानो देशतः पार्श्वस्थः, नियतं त्रिविधम् । तद्यथा–स्वाभाविकं, निकाचितं, निमन्त्रितं च । तत्र यन्नसंयतार्थमेव किन्तु य एव श्रमणोऽन्यो वा प्रथममागच्छति तस्मै यदग्रं पिण्डादि दीयते, तत्स्वाभाविकम् । यत्पुनर्भूतिकर्मादिकरणतश्चतुर्मासादिकं कालं यावत् प्रतिदिवसं निकाचितं निबद्धीकृतं गृह्यते तन्निकाचितम् । यत्तु दायकेन निमन्त्रणापुरस्सरं प्रतिदिवं नियतं दीयते तन्निमन्त्रितम् । एतान्यपि गृह्णानो देशतः पार्श्वस्थः, स्वाभाविकनियते निकाचने निमन्त्रणे च सर्वत्र प्रायश्चित्तं मासलघुः ॥

अथ पार्श्वस्थो भूत्वा कथं संविग्नविहारमुपपद्यते येनोच्यते–' स इच्छेज्जा दोच्चं तमेव ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ' इत्यादि, तत आह–

संविग्न जणो जड्डो जह सुहितो सारणाए चइओ उ । वच्चइ संभरमाणो तं चेव गणं पुणो एति ॥

इह संविग्नो जनो जड्ड इव हस्तीव वेदितव्यः । तथाहि–यथा हस्ती वनादानीतो घृतगुडादिभिः पुष्टिं नीतःस्मृत्वा वनं जगाम । तच्च वनमनावृष्टिभावतोऽवारीभूतं । ततस्तत्र दुःखमनुभवत् घृतगुडादिकं स्मरति, स्मृत्वा च भूयो नगरमायाति । एवं सो-

ऽप्यधिकृतः संविग्नो जनः संविग्नानां मध्ये भगवत्प्रसादत उत्कृष्टैराहारैः पोषमुपागतस्ततः सुखितः सन् स्मारणामसहमानस्तया त्याजितः पार्श्वस्थविहारमुपपद्यते। तत्र च स्थितः पार्श्वस्थ इति कृत्वा श्राद्धादिभिर्नाद्रियते केवलं लोकत आक्रोशमवाप्नोति। यथा यं धिक् शिथिलो जात इति। ततः संविग्नानां पूजां सत्कारं च संस्मरन् तमेवात्मीयं गणं पुनरेति समागच्छति। समागतश्च सन्नालोचनाद्यर्थमभ्युत्तिष्ठति। तत इदमाह—

अत्थिय संसावसेसं, जइ नत्थी मूलमत्थि तवच्छेया; थोवं जइ आवन्नो पडितप्पए साहुणा सुद्धो ॥२३३॥

पूर्वमिदं परिभावनीयं से तस्य आलोचनाद्यर्थमभ्युद्यतस्य सावशेषं चारित्रमस्ति। चशब्दात् किं वा नास्ति। ततो मूलं दातव्यम्। मूलं नाम सर्वपर्यायोच्छेदः। अथास्ति सावशेषं चारित्रं ततस्तस्मै तपो वा दीयतां च्छेदो वा। तत्र यदि स्तोकमापन्नो भवति स्तोकं नाम रात्रिंदिवपञ्चकादारभ्य भिन्नमासं यावत्साधूनां च स प्रतितर्पितः। ततः स साधुतर्पणादेव शुद्ध इति प्रसादेन मुच्यते। मासाद्यापत्तौ त्वन्तिमपदह्रास इति गतं पार्श्वस्थसूत्रमिदानीं यथाच्छन्दसूत्रं वक्तव्यम्। तच्च प्रागेवोपदर्शितम्। इदानीं यथाच्छन्दस्वरूपं वर्णयति—

उस्सुत्तमायरंतो उस्सूत्तं चेव पन्नविमाणो। एसो उ अहाछंदो इच्छाच्छंदो य एगठा ॥ २३४ ॥

सूत्रादुर्ध्वं उत्तीर्णं परिभ्रष्टमित्यर्थः। उत्सूत्रं तदाचरन् प्रतिसेवमानस्तदेव यः परेभ्यः प्रज्ञापयन् वर्तते एष यथाच्छन्दोऽभिधीयते। सम्प्रति च्छन्दः शब्दार्थं पर्यायेणव्याचष्टे। इच्छाच्छन्द इत्येकार्थः। किमुक्तं भवति? च्छन्दो नाम इच्छेति ॥११२॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

व्युत्पत्तिश्च यथाच्छन्दशब्दस्य प्रागेवोपदर्शिता उत्सूत्रमित्युक्तमत उत्सूत्रं व्याख्यानयति—

उस्सुत्तमणुवदिठं सच्छंदविगप्पियं अणणुवादी। परतत्तिय पवित्तेर्तितणो य एसो अहाच्छंदो ॥

उत्सूत्रं नाम यत्तीर्थङ्करादिभिरनुपदिष्टं तत्र या सूरिपरम्परागता समाचारी। यथा नागिला रजोहरणमूर्ध्वमुखं कृत्वा कायोत्सर्गं कुर्वन्ति। वारणानां वन्दनके कथमपीत्युच्यते इत्यादि साप्यङ्गेषूपाङ्गेषु नोपदिष्टेत्यनुपदिष्टं शङ्केत ततोऽनुपदिष्टमाह—सच्छन्देन स्वाभिप्रायेन विकल्पितं रचितं स्वेच्छाकल्पितमित्यर्थः। अत एवाननुपाति सिद्धान्तेन सहाघटमानकं न केवलमुत्सूत्रमाचरन् प्रज्ञापयंश्च यथाच्छन्दः किन्तु यः परतात्तिषु गृहस्थप्रयोजनेषु करणकारणानुमतिभिः प्रवृत्तः परतप्तिप्रवृत्तः। तथा तिंतिणो नाम यः स्वल्पेऽपि केनचित्साधुनापराद्धेऽनवरतं पुनः पुनस्तं रुषन्नास्तेऽयमेवं रूपो यथाच्छन्दः तथा—

सच्छंदमतिविगप्पिय किं ची सुखसाय विगइ पडिबद्धो। तिहिं गारवेहिं मज्जति तं जाणाही अहाच्छंदं॥

स्वच्छन्दमतिविकल्पितं किञ्चित्कृत्वा तल्लोकाय प्रज्ञापयति। ततः प्रज्ञापनगुणेन लोकाद्विकृतीर्लभते। ताश्च विकृतीः परिभुञ्जानः स्वसुखमासादयति, तेन च सुखासादनेन तत्रैव रतिमातिष्ठति तथा चाह—सुखस्वादने सुखास्वादे विकृतौ च प्रतिबद्धः। तथा तेन स्वच्छन्दः मतिविकल्पितप्रज्ञापनेन लोकपूज्यो भवति। अभिष्टरसांश्चाहारान् प्रतिलभते वसत्यादिकं च विशिष्टमतः स आत्मानमन्येभ्यो बहुमन्यते। तथा चाह—त्रिभिर्गौरवैर्ऋद्धिरससातलक्षणैर्माद्यति य एवंभूतस्तं यथाच्छन्दं संजानीहि। इह उत्सूत्रं प्ररूपयन् यथाच्छन्द उच्यते तत उत्सूत्रप्ररूपणामेव भेदतः प्ररूपयाति—

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अहच्छंदस्स परूवण उस्सुत्ता दुविह होइ नायव्वा । चरणेसु गईसु जा, तत्थ चरणे इमा होति ॥

यथाच्छन्दसः प्ररूपणा उत्सूत्रासूत्रादुत्तीर्णा द्विधा भवति ज्ञातव्या । तद्यथा–चरणेषु चरणविषया गतिषु गतिविषया, । तत्र या चरणे चरणविषया सा इयं वक्ष्यमाणा भवति तामेवाह—

पडिलेहण मुहपोत्तिय रयहरणनिसेज्जपायमत्तए पट्टे । पडलाइं चोलउण्णा दसिया पडिलेहणा पोत्ते ॥

या मुखपोत्तिका मुखवस्त्रिका सैव प्रतिलेखनीया पात्रप्रत्युपेक्षया पात्रकेसरिकाः किं द्वयोः परिग्रहेण अतिरिक्तोपधिग्रहणेन संभवात् । तथा रयहरणनिसेज्जत्ति किं रजोहरणस्य द्वाभ्यां निषद्याभ्यां कर्तव्यमित्येका निषद्यास्तु, पायमत्तएत्ति यदेवपात्रं तदेवमात्रं क्रियताम् मात्रकं वा पात्रं किं द्वयोः परिग्रहेण, तथापट्टति य एव चोलपट्टकः । स एव रात्रौ संस्तारकस्योत्तरपट्टः क्रियतां किं पृथगुत्तरपट्टपरिग्रहेण । तथा पडलाइं चोलत्ति पटलानि किमिति पृथक् ध्रियंते चोलपट्ट एव भिक्षार्थं हिण्डमानेन द्विगुणस्त्रिगुणो वा कृत्वा पटलकस्थाने निवेश्यताम् । उण्णादसियत्ति रजोहरणस्य दशा किमित्यूर्णामय्यः क्रियन्ते चौमिकाः क्रियन्तां तद्ध्यूर्णामयीभ्यो मृदुतरा भवन्ति । तथा ‘ पडिलेहणा पोत्तो ’ त्ति प्रतिलेखनावेलायामेकं पोतं प्रस्तार्य तस्योपरि समस्तवस्तुप्रेक्षणां कृत्वा तदनन्तर मुपाश्रयाद्बहिः प्रत्युपेक्षणीयमेवं महती जीवदया कृता इति ॥

दन्तच्छन्नमलित्तं हरियठियमज्जणाय णितस्स । अणुवादि अणणुवादी परूवणाचरणमाईसुं ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

हस्तगताः पादगता नखाः प्रवृद्धा दन्तैश्छेत्तव्या । न नखरदनने, नखरदनं हि भ्रियमाणमधिकरणं भवति तथा अलिप्तमिति पात्रमलिप्तं कर्तव्यम्, न पात्रं लेपनीयमिति भावः । पात्रलेपनेन बहुसंयमदोषसम्भवात् । ' हरिय ठिय ' त्ति हरितप्रतिष्ठितं भक्तपानादिग्राह्यं तद्ग्रहणे हि तेषां हरितकायजीवानां भारापहारः कृतो भवति । ' पमज्जणा य नितस्से 'त्ति यदिच्छन्ने जीवदयानिमित्तं प्रमार्जना क्रियते ततो बहिरप्यच्छन्ने क्रियतां जीवदयापरिपालनरूपस्य निमित्तस्योभयत्रापि संभवात् । अक्षरघटना त्ववेम्—' नितस्स निर्गच्छतः प्रमार्जना भवतु यथा वसतेरन्तरिति । एवं यथाच्छन्देन चरणेषु च प्ररूपणानुपातिनी अनुसारिणी अननुपातिनी च क्रियते । अथ किं स्वरूपानुपातिनीत्यनुपातिन्यननुपातिन्योः स्वरूपमाह

अणुवाइत्ती नज्जइ जुत्तीपडियं खुभासए एसो । जं पुण सुत्तावेयं तं होति अणणुवातित्ति ॥

यद्भाषमाणः स यथाच्छन्दो ज्ञायते यथा खलु निश्चितं युक्तिसङ्गमेष भाषते तदनुपाति प्ररूपणं यथा यैव मुखपोतिका सैव प्रतिलेखनिकास्त्वित्यादि यत्तु पुनर्भाष्यमाणं सूत्रापेतं सूत्रपरिभ्रष्टं प्रतिभासते तद्भवत्यननुपाति । यथा चोलपट्टः पटलानि क्रियतां षट्पदिकापतनसम्भवतो युक्त्यसङ्गततया प्रतिभासमानत्वात् तत्र चरणे प्ररूपणमनुपात्यननुपाति चोक्तमिदं चान्यत् दृष्टव्यम् ॥ तदेवाह—

सागारियादिपलियंक निसेज्जा सेवणा य गिहिमत्तो । निग्गंथ चिठणाई पडिसेहो मासकप्पस्स ॥

सागारिकः शय्यातरस्तद्विषये ब्रूते तथा शय्यातरपिण्डे गृह्यमाणेनास्ति दोषः प्रत्युतगुणो वसतिदानतो भक्तपानादि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दानतश्च प्रभूततरनिर्जरासम्भवात् । आदिशब्दात् स्थापनाकुलेष्वपि प्रविशतो नास्ति दोषः । पलियंकत्ति पर्यङ्कादिषु परिभुज्यमानेषु न कोऽपि दोषः केवलं भूमावुपविशमाने लाघवादयो बहुतरदोषाः । 'निसेज्जासेवण'त्ति गृहिनिषद्यायामासेव्यमानायां गृहेषु निषद्याग्रहणे इत्यर्थः । को नाम दोषोऽपि त्वतिप्रभूतो गुणस्ते हि जन्तवो धर्मकथाश्रवणतः सम्बोधमाप्नुवन्ति 'गिहिमित्ते'त्ति गृहिमात्रके भोजनं कस्मान्न क्रियते । एवं प्रवचनोपघातः परिहृतो भवति । तथा 'निग्गंथिचिठणादि'त्ति निग्रन्थीनामुपाश्रये अवस्थानादौ को दोषः संक्लिष्टमनो निरोधेन ह्यसंक्लिष्टं मनः सम्प्रधारणीयमिति भागवत उपदेशः तच्चासंक्लिष्टमनःसम्प्रधारणं यत्र तत्र वा स्थितेन क्रियतामिति न कश्चिद्दोषोऽन्यथा हि अन्यत्रापि स्थितो यद्यशुभं मनः सम्प्रधारयति तत्र किं न लिप्यते इति । तथा मासकल्पस्य प्रतिषेधस्तेन क्रियते । यथा यदि मासकल्पात्परतो दोषो न विद्यते ततस्तत्रैव तिष्ठन्ति तिष्ठन्तु मा विहारक्रमं कार्षुरिति ।

चारे वेरज्जेया पढमसमोसरण तहय नितिएसु । सुण्णे अकप्पिएया अण्णाउच्छेयसंभोए ॥

चारश्चरणं गमनमित्येकार्थः । तद्विषये ब्रूते । तद्यथा–चतुर्षु मासेषु मध्ये यावद्वर्षं पतति तावन्मा विहारक्रममकार्षीत् । यदा तु नपतति वर्षं तदा को दोषो हिण्डमानस्येति तथा वैराज्येऽपि ब्रूते यथा वैराज्येऽपि साधवो विहारक्रमं कुर्वन्तु परित्यक्तं हि साधुभिः परमार्थतः शरीरं तद्यदि ते गृहीष्यन्ति । किं चूर्णं साधूनां, सोढव्याः खलु साधुभिरुपसर्गाः । ततो यदुक्तं—नो कप्पइ निग्गंथाणं वेरज्जविरुद्धरज्जंसि सज्जं गमणं सज्जमागमणंति, तदयुक्तमिति पढमसमोसरणंति प्रथमसमवसरणं नाम प्रथमवर्षाकालस्तत्र ब्रूते । यथा प्रथम समवसरणे उद्गमादिदोषपरिशुद्धं वस्त्रं पात्रं वा किं न कल्पते गृहीतुं द्वितीयसमवसर-

For Private and Personal Use Only

णेपि ह्युद्गमादिदोषपरिशुद्धमिति कृत्वा गृह्यते। सा च दोषशुद्धिरुभयत्राप्यविशिष्टेति तहय नीतिएसुत्ति तथा नित्येषु नित्य-वासेषु प्ररूपयति। यथा नित्यवासेषु यद्युद्गमोत्पादनैषणा शुद्धं लभ्यते भक्तपानादि ततस्तत्र को दोषः प्रत्युतदीर्घकालमेक-क्षेत्रे वसतां सूत्रार्थादयः प्रभूता भवन्ति, तथा 'सुन्नत्ति' यद्युपकरणं न केनापि ह्रियते ततः शून्यायां वसतौ क्रियमाणायां को दोषः। अथोत्सङ्कटनेनोपहन्यते तच्च चित्तस्योपाधिः क उपघातः। अथाकप्पियत्ति अकल्पिको नामागीतार्थः तद्विषये ब्रूते। यथा अकल्पिकेन प्रथमशैक्षकरूपेण शुद्धमज्ञातोञ्छं वस्त्रपात्राद्यानीतं किं न भुज्यते। तस्याज्ञातोञ्छतया विशेषतः परिभोगार्हत्वात्। संभोए इति तथा संभोगे ब्रूते। यथा सर्वे पञ्चमहाव्रतधारिणः साधवः संभोगिका एव युक्ता ना संभो-गिकाः इति॥ साम्प्रतमकल्पिकोवेति विवृणोति—

किंवा अकप्पिएणं गहियं फासुयं तु होइ उ अभोज्जं। अन्ना उच्छं को वा होइ गुणो कप्पिए गहिए॥

किं वा केन वा कारणेन अकल्पिकेन अगीतार्थेन गृहीतं प्रासुकमज्ञातोञ्छमपि अभोज्यमपरिभोक्तव्यं भवति। को वा कल्पिकेन। अत्र गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे गृहीतो गुणो भवति नैव कश्चित् उभयत्रापि शुद्धत्वाविशेषात्। अधुना संभोए इति व्याख्यानयति—

पञ्चमहव्वयधारी समणा सव्वेवि किं न भुंजंति। इयचरणवितहवादी, एत्तो वोच्छं गतीसुं तु॥

पञ्चमहाव्रतधारिणः सर्वे श्रमणाः किं नैकत्र भुञ्जते किन्नाविशेषेण सर्वे संभोगिका भवन्ति येनैके सांभोगिकाः क्रियन्ते

For Private and Personal Use Only

इति । इत्येवमुक्तेन प्रकारेण यथा अहाच्छन्दो अनालोचितगुणदोषश्चरणे चरणविषये वितथवादी अतऊर्ध्वं तु गतिषु वितथवादिनं वक्ष्यामि ॥ यथा प्रतिज्ञातमेव करोति—

खेत्तं गतो य अडविं एक्को संचिक्खए तहिं चेव। तित्थगरोत्ति य पियरो, खेत्तं पुण भावतो सिद्धी ॥

स यथाच्छन्दो गतिषु विषये एवं प्ररूपणां करोति—एगो गाहवती, तस्स तिण्णि पुत्ता, ते सव्वे खेत्तकम्मोवजीविणो। पियरेण खित्तकम्मे नियोजिता। तत्थेगो खेत्तंकम्मं जहाणत्तं करेइ। एगो अडविं गतो देसं देसेणं हिंडइ इत्यर्थः। एगो जिमित्ता जिमित्ता देवकुलालादिसु अच्छति। कालांतरेण तेसिं पिया मतो। तेहिं दव्वंपितिसंतियं काउं सव्वं सम्मं विरिकं। एवं तेसिं जं एगेण उवज्जियं तं सव्वेसिं सामण्णं जायं। एवं अम्हं पिया तित्थयरो तस्सव्वयोवदेसेणं सव्वे समणा कायकिलेसं कुव्वंति। अम्हे न करेमो। जं तुब्भेहिं कयं तं सामन्नं जहा तुब्भे देवलोगं सुकुलपव्वायातिं वा सिद्धिं वा गच्छह तहा अम्हे विगच्छिस्सामो। एष गाथा भावार्थः। अक्षरयोजनात्वियम्—एकपुत्रः क्षेत्रं गतः, एकोऽटवीं देशान्तरेषु परिभ्रमतीत्यर्थः। अपर एकस्तत्रैव संतिष्ठति पितरि च मृते धनं सर्वेषामपि समानं एवमत्रापि पितापितृस्थानीयतीर्थकरः क्षेत्रं क्षेत्रफलं धनं पुनर्भावतः परमार्थतः सिद्धिस्तां यूयमिव युष्मदुपार्जनेन वयमपि गमिष्यामः। उक्ता गतिष्वपि यथाच्छन्दस्य वितथप्ररूपणा। सम्प्रति तेषां यथाच्छन्दानामेवं वदतां दोषमुपदर्शयति—

जिणवयणसव्वसारं मूलं संसारदुक्खमोक्खस्स। संमत्तं मइलेत्ता ते दोग्गइ वड्ढगा होंति ॥

For Private and Personal Use Only

ते यथाच्छन्दाश्चरणेषु गतिषु चैवं ब्रुवाणाः सम्यक्त्वं सम्यग्दर्शनं कथं भूतमित्याह—जिनानां सर्वज्ञानां वचनं जिनवचनं द्वादशाङ्गं तस्य सारं प्रधानं प्रधानताचास्य तदन्तरेण श्रुतस्य पठितस्याप्यश्रुतत्वात् । पुनः किं विशिष्टमित्याह मूलं प्रथमं कारणं संसारदुःखमोक्षस्य समस्तसांसारिकदुःखविमोक्षस्य तदेवं भूतं सम्यक्त्वं मलिनयित्वा आत्मनो दुर्गतिवर्धका भवन्ति । दुर्गतिस्तेषामेव वदतां फलमिति भावः । इह पूर्वमुत्सवेऽनुत्सवे वा गृह्णाणस्य पार्श्वस्थस्य प्रायश्चित्तमुक्तं । तत्र उत्सवप्ररूपणार्थमाह--

सक्कमहादीया पुण पासत्थे ऊसवा मुणेयव्वा ।। अहछंदे ऊसव्वो पुण, जीए परिसाए कहेइ ।।

पार्श्वस्थे पार्श्वस्थस्य उत्सवा ज्ञातव्याः शक्रमहादयः इन्द्रमहादयः । आदिशब्दात् स्कन्दरुद्रमहादिपरिग्रहः यथाच्छन्दस्य पुनरुत्सवोयस्याः पर्षदःपुरतो यथाच्छन्दः स्वच्छन्दविकल्पितं प्ररूपयति सा पर्षत् ज्ञातव्याः । तदपि च उत्सवभूतायां पर्षदि स्वकीयकुमतप्ररूपणं चतुर्मासषण्मासवर्षेषु कदाचिद्वा करोति । अभीक्ष्णं वा ततः एतेषु स्थानेषु वक्तव्यं तच्च पार्श्वस्थागमानुसारेण ज्ञेयमत आह--

" जउलहुउ तह लहुगा, चउगुरू तहिं ठाणे जेहिं; ठाणे चउगुरुगा, छम्मासे तत्थउज्जाणे ।।
जेहियं पुण छम्मासा, तहिं च्छेयं ठाणए मूलं, पासत्थे जह भणियं, अहच्छंदे वित्रड्ढियं जाणे ।। "

यत्र पार्श्वस्थस्य मासलघु प्रायश्चित्तमुक्तं तत्र यथाच्छन्दसि चत्वारो लघुकाः यत्र स्थानेचत्वारो लघुकाः तत्र स्थाने

चत्वारो गुरवः । यत्र चत्वारो गुरुकास्तत्र षण्मासान् गुरून् जानीहि। यत्र पुनः षण्मासाः तत्र ज्ञातव्यः च्छेदः, च्छेदस्थाने च मूलं, । तद्यथा–यद्युत्सवाभावे कदाचित्कथयतिततश्चत्वारो लघुका मासा अथाभीक्ष्णं कथयति। ततश्चत्वारो गुरुकाः, अथोत्सवे कदाचित् ब्रूते ततश्चत्वारो गुरुकाः, । अभीक्ष्णकथने षण्मासा गुरवः, चतुरोमासान् यावत्कदाचित् कथने चत्वारो-गुरुकाः षण्मासान् यावत्कदाचितकथने षण्मासा गुरवः वर्षंयावत् कदाचित् कथनेच्छेद , चतुरोमासान् यावत् अभीक्ष्ण कथने षण्मासागुरवः षण्मासान् यावत् अभीक्ष्णकथने च्छेदः । वर्षं यावदभीक्ष्णकथने मूलं । अत्रोत्सवानुत्सवविशेषरहिततया सामान्यतोऽभिधानं उक्तमोघेन प्रायश्चित्तम्, अधुना विभागत उच्यते। चतुरो मासान् यावत्कदाचित् उत्सवाभावे प्ररूपणायां चत्वारो लघुमासाः, षण्मासान् यावत् चत्वारो गुरवः, वर्षं यावत् षण्मासा गुरवः । तथा चतुरो मासान् यावदुत्सवाभावे अभीक्ष्णप्ररूपणायां चत्वारो गुरुकाः। षण्मासान् यावदुत्सववर्जमभीक्ष्णंप्ररूपणायां षण्मासा गुरवः । वर्षं यावदेवं प्ररूपणायां च्छेदः, । चतुरो मासान् यावदुत्सवेकदाचित्प्ररूपणायां चत्वारो मासा गुरवः। षण्मासान् यावदेवं प्ररूपणायां षण्मासा गुरवः, वर्षं यावत्तथा प्ररूपणायां च्छेदः। तथा चतुरो मासान् यावदुत्सवे अभीक्ष्णं प्ररूपणायां चतुर्गुरुकच्छेदः षण्मासान् यावदेवं प्ररूपणायां षट्गुरुकः । वर्षं यावदेवं प्ररूपणायां मूलमिति, एतदेव सामान्यतः प्राह–पासत्थेत्यादि, पार्श्वस्थे यत्र स्थाने यद्द भणितं प्रायश्चित्तं तस्मिन् स्थाने यथाच्छन्दे विवर्द्धितं विशेषेण वर्द्धितं जानीहि । तच्च तथैवानन्तरमुपदर्शितं, कस्माद्विवर्धितं जानीहीति चेत् उच्यते–प्रसिद्धसेवनात् कुप्ररूपणाया बहुदोषत्वादिहपार्श्वस्थत्वं त्रयाणामपि सम्भवति। तद्यथा भिक्षोर्गणा-वच्छेदिन आचार्यस्य च, यथाच्छन्दत्वं पुनर्भिक्षोरेव ततः पार्श्वस्थविषयं सूत्रं त्रिसूत्रात्मकं यथाच्छन्दविषयं त्वेकस्वरूपमिति ॥

सम्प्रति कुशीलादीनां प्रायश्चित्तविधिमतिदेशत आह—

पासत्थे आरोवण ओहविभागेण वण्णिया पुव्वं । सा चेव निरवसेसा कुशीलमादीण नायव्वा ॥

यैव पूर्वं पार्श्वस्थे प्रायश्चित्तस्यौघेन विभागेन चारोपणाप्रदानमुपवर्णिता सैव निरवशेषा ओघेन विभागेन च ज्ञातव्या, यत्र तु विशेषः स तत्र वक्ष्यते, । गतं यथाच्छन्दः सूत्रमिदानीं कुशीलसूत्रं वक्तव्यं, तच्च प्राग्वद्भावनीयम् अधुना कुशील प्ररूपणामाह—

एतो तिविहकुसीलं तमहं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए । दंसणनाणचरित्ते तिविह कुसीलो मुणेयव्वो ॥

इतो यथाच्छन्दः प्ररूपणानन्तरं त्रिविधं कुशीलमहमानुपूर्व्या वक्ष्यामि । यथा प्रतिज्ञातमेव करोति, दंसणेत्यादि त्रिविधः कुशीलो ज्ञातव्यः । तद्यथा–दर्शने ज्ञाने चारित्रे च । एतदेव व्याचिख्यासुरिदमाह—

नाणे नाणायारं जोउ विराहेइ कालमादीयं । दंसणे दंसणायारं चरणकुसीलो इमो होइ ॥

यो ज्ञानाचारं कालादिकं कालेविणए इत्यादिरूपं विराधयति स ज्ञाने ज्ञानकुशील उच्यते । यस्तु दर्शनाचारं निःशङ्कित-त्वादिकं विराधयति स दर्शने दर्शनकुशीलः । चरणकुशीलोऽयं वक्ष्यमाणस्वरूपो भवति तमेवाह—

कोउय भूतिकम्मे पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी । कक्ककुरुयाय लक्खण मुवजीवति विज्जमंतादी ॥

कौतुकं नाम आश्चर्यं यथा मायाकारको मुखे गोलकान् प्रक्षिप्य कर्णेन निष्काशयति, । नाशिकया वा तथा मुखा-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दर्शिन निष्काशयतीत्यादि । अथवा परेषां सौभाग्यादिनिमित्तं यत् स्नपनादि क्रियते । एतत् कौतुकं । उक्तं च—' सोहग्गादिनिमित्तं परेसि ण्हवणादि कोउगं भणियमिति,' एवंभूतानि कौतुकानि तथा भूतिकर्मनाम यज्ज्वरितादीनामभिमन्त्रितेन क्षारेण रक्षाकरणं, ' जरियादिभूतिदाणं भूतीकम्मविणिदिट्ठमिति ' वचनात् प्रश्नाप्रश्नं नाम यत् स्वप्नविद्यादिभिः शिष्टस्यान्येभ्यः कथनम् । उक्तं च—

सुविणगविज्जा कहियं आयं(इं)खणि घंटियादि कहियं वा । जं सीसइ अण्णेसिं पसिणापसिणं हवइ एयं ॥

निमित्तमतीतादिभावकथनं । तथा आजीवो नाम आजीवि(व)कः । स च जात्यादिभेदतः सप्तप्रकाराः तान्, तथा कल्को नाम प्रसूत्यादिषु रोगेषु क्षारपातनमथवात्मनः शरीरस्य देशतः सर्वतो वा लोध्रादिभिरुद्वर्तनं, तथा कुरु(र)का देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्रक्षालनं, लक्षणं पुरुषलक्षणादि, तथा ससाधना विद्या असाधनो मन्त्रः । यदि वा यस्याधिष्ठात्री देवता सा विद्या यस्य पुरुषः समंत्रः आदिशब्दात् मूलकर्मचूर्णादिपरिग्रहः । तत्र मूल कर्म नाम पुरुषद्वेषिण्याः सत्या अपुरुषद्वेषिणी करणमपुरुष द्वेषिण्याः सत्याः पुरुषद्वेषिणीकरणं, गर्भोत्पाटनं गर्भपातनमित्यादि चूर्णयोगादयश्च प्रतीताः । एतानि य उपजीवति स चरणकुशीलः । सम्प्रत्याजीवं व्याख्यानयति—

जाति कुले गणे या कम्मे सिप्पे तवे सुए चेव । सत्तविहं आजीवं उवजीवति जो कुसीलो उ ॥

जातिर्मातृकी, कुलं पैतृकं, गणो मल्लगणादिः । कर्म अनाचार्यकमाचार्योपदेशजं शिल्पं, तपः श्रुते प्रतीते । एवं सप्त-

For Private and Personal Use Only

विधमाजीवं य उपजीवति जीवनार्थमाश्रयति, तद्यथा—जातिं कुलं चात्मीयं लोकेभ्यः कथयति येन जातिपूज्यतया कुलपूज्यतया वा भक्तपानादिकं प्रभूतं लभेयमिति । अनयैव बुद्ध्यामल्लगणादिभ्यो गणेभ्यो वा गणविद्याकुशलत्वं कर्मशिल्पकुशलेभ्यः कर्मशिल्पकौशलं कथयति–तपसा उपजीवना तपः कृत्वा क्षपकोऽहमिति जनेभ्यः कथयति श्रुतोपजीवना, बहुश्रुतोऽहमिति स कुशील इति ॥ साम्प्रतमेतेषु कौतुकादिषु प्रायश्चित्तमाह—

भूतीकम्मे लहुओ लहु गुरुनिमित्तसेसए इमं तु । लहुगाय सयंकरणे परकरणे होत गुग्घाया ॥

भूतिकर्मकरणे प्रायश्चित्तं मासलघु अतीतनिमित्तकथने चत्वारो लघुमासाः । वर्तमाननिमित्तकथने चत्वारो गुरुमासाः, शेषके कौतुकादौ इदं प्रायश्चितं–स्वयं कौतुकादिकरणे चत्वारो लघुकाः। परैः कारणे भवन्ति चत्वारोऽनुद्घाता गुरवोमासा, मूलकर्मकरणे मूलमिति गतं कुशीलसूत्रमिदानीमवसन्नसूत्रं वक्तव्यं । तच्च प्राग्वद्भावनीयम् । सम्प्रत्यवसन्नप्ररूपणामाह—

दुविहो खलु ओसरणो देसे सव्वे य होइ नायव्वो । देसोसरणो तहियं आवासाई इमो होइ ॥

अवसन्नः खलु भवति द्विविधो ज्ञातव्यस्तद्यथा–देशेदेशतः, सर्वस्मिन् सर्वतस्तत्र देशावसन्न आवश्यकाद्यधिकृत्यायं वक्ष्यमाणो भवति । तमेवाह–

आवस्सगसज्झाए पडिलेहणज्झाणभिक्खभत्तठे । आगमणे निग्गमणे ठाणे य निसीयण तुयट्टे ॥

आवश्यकादिष्ववसीदन् देशतोऽवसन्न इत्योघतो गाथाक्षरयोजना, भावार्थस्त्वयम्–'आवश्यकमनियतकालं करोति, यदि वा

हीनं हीनकार्योत्सर्गादिकरणात् अतिरिक्तं वा अनुप्रेक्षार्थमधिकतरकायोत्सर्गकरणात् । अथवा यद्दैवसिके आवश्यके कर्तव्यं तत् रात्रिके करोति, रात्रिके कर्तव्यं दैवसिके । तथा स्वाध्यायं सूत्रपौरुषीलक्षणं अर्थपौरुषीलक्षणं वा कुरुध्वमिति गुरुणोक्ते गुरुसंमुखीभूय किञ्चिदनिष्टं जल्पित्वा अविप्रियेण करोति न करोति वा, सर्वथा विपरीतं वा करोति, । कालिकमुत्कालिकवेलायामुत्कालिकं वा कालवेलायां, प्रतिलेखनामपि वस्त्रादीनामावर्तनादिभिरूनामतिरिक्तां वा विपरीतां वा दोषैर्वा संसक्तां करोति । तथा ध्यानं धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा यथाकालं न ध्यायति तथा भिक्षां न हिण्डते, । गुरुणा वा भिक्षां नियुक्तो गुरुसम्मुखं किञ्चिदनिष्टं जल्पित्वा हिण्डते, तथा भक्तार्थं भक्तविषयं प्रयोजनं सम्यग् न करोति, किमुक्तं भवति न मण्डल्यां समुद्दिशति, । काकशृगालादिभक्षितं वा करोति, अन्ये तु व्याचक्षते, । अभत्तठत्ति अभक्तार्थग्रहणं सकलप्रत्याख्यानोपलक्षणं तत्रायमर्थः प्रत्याख्यानं न करोति । गुरुणा वा भणितो गुरुसम्मुखं किञ्चिदनिष्टमुक्त्वा करोति, । आगमनेनैषेधिकीं न करोति निर्गमने आवश्यकीं, स्थाने ऊर्ध्वस्थाने निषदने उपवेशने त्वग्वर्त्तने शयने एतेषु क्रियमाणेषु न प्रत्युपेक्षणं करोति, नापि प्रमार्जनं करोति वा प्रत्युपेक्षणप्रमार्जने दोषदुष्टे वा करोति, साम्प्रतमावश्यकद्वारं व्याख्यानयति—

आवस्सयं अणियथंकरेइ हीणातिरित्तविवरीयं । गुरुवयणेणनियोगे, वलाइ इणमो उ ओसन्नो ॥

आवश्यकमनियतम नियतकालं यदि वा हीनमथवातिरिक्तं विपरीतं वा करोति, गुरुराचार्यस्तस्य वचनं गुरुवचनं तेन नियोगो व्यापारणं तस्मिन् सति संमुखो वलति । किमुक्तं भवति ? गुरुणा भिक्षादिषु नियुक्तः सन् गुरुसम्मुखमेव किञ्चिदनिष्टं भाषमाणो वलते, न गुरुवचस्तथैवानुतिष्ठति । एष देशतोऽवसन्नः अत्र प्रायश्चित्तविधिः पार्श्वस्थस्येवानुसरणीयः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यदुक्तं 'गुरुसम्मुखो वलते' इति तत् सविशेषं विवृणोति ।

जह उ बइल्लो बलवं भंजति समिलं तु सोवि एमेव । गुरुवयणं अकरेंतो वलाइ कुणती च उस्सोढुं ॥

यथा बलवान् बलीवर्दः प्रेरितः सन् दुःशीलतया संमुखं व्यावर्तमानः समिलां भनक्ति । एवमेव अनेनैव प्रकारेण सोऽप्यवसन्नो गुरुवचनमकुर्वन् सम्मुखो वलते न पुनःकरोति, ततः कार्यकरो वा उत्साह्य उत्शब्दोऽत्रनिषेधार्थे असोढा इत्यर्थः। किमुक्तं भवति ? गुरुसंमुखं किञ्चिदनिष्टमुक्त्वा रुषन् करोतीति उक्तो देशतोऽवसन्नः । सर्वतोऽवसन्नमाह—

उउबद्धपीढफलगं ओसन्नं संजयं वियाणाहि । ठवियगरइयगभोइ एमेया पडिवत्तितो ॥

यः पक्षस्याभ्यन्तरे पीठफलकादीनां बन्धनानि मुक्त्वा प्रत्युपेक्षणां न करोति यो वा नित्यावस्तृतसंस्तारकः सोऽबद्धपीठफलकः तं संयतं सर्वतोऽवसन्नं विजानीहि । तथा यः स्थापितकभोजी स्थापनादोषदुष्टप्राभृतिका भोजी रचितकं नाम कांश्यपात्रादिषुपटादिषु वा यदशनादिदेयबुद्ध्या वैवित्त्येन स्थापितं तद्भुङ्क्ते इत्येवं शीलो रचितकभोजी, तमपि सर्वतोऽवसन्नं जानीहि । एवममुना प्रकारेण एताः सर्वतोऽवसन्नविषये प्रतिपत्तयो वेदितव्याः ।। अधुना प्रायश्चित्तविधिमाह——

सामायारी वितहं ओसन्नो जं च पावए जत्थ । संसत्तो च अलंदो नडरूवी एलगो चेव ॥

सामाचारीं ज्ञानादि सामाचारीं 'काले विणए' इत्यादि रूपां यदि वा सूत्रमण्डल्यर्थ मण्डल्यादिगतां सामाचारीं वितथां कुर्वन् यथास्थाने यत् प्रायश्चित्तं प्राप्नोति, तत्र तस्य स्वस्थाननिष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति गतमवसन्नसूत्रम् । सम्प्रति

For Private and Personal Use Only

संसक्तसूत्रं वक्तव्यं, तच्च प्राग्वत्परिभावनीयम्। अधुना संसक्तपरूपणामाह—'संसत्तोव' इत्यादि संसक्तोऽलिंद इव नट इव बहुरूपी नटरूपी एडक इव च ज्ञातव्य इति शेषः। एतदेव व्याचिख्यासुराह—

गोभत्ता लंदोविव बहुरूव नडोव्व एलगो चेव। संसत्तो सो दुविहो असंकिलिट्ठो व इयरो वा॥

गोभक्तयुक्तोऽलिन्दो गोभक्तालिन्द इव। किमुक्तं भवति? । यथा अलिन्दे गोभक्तं कुक्कुसाओदनभिस्सटा अवश्रावणमित्यादि पूर्वमेकत्वमिलितं भवतीति संसक्त उच्यते। एवं यः पार्श्वस्थादिषु मिलितः पार्श्वस्थसदृशो भवति संविग्नेषु मिलितः संविग्नसदृशः स संसक्त इति। यथा वा नटो रङ्गभूमौ प्रविष्टः कथानुसारतस्तत्तद्रूपं करोति एवं बहुरूपनट इव सोऽपि पार्श्वस्थादि मिलितः पार्श्वस्थादिरूपं भजते, संविग्नमिलितः संविग्नरूपमिति। यदि वा यथा एडको लाक्षारसे निमग्नः सन् लोहितवर्णो भवति, गुलिकाकुण्डे निमग्नः सन् नीलवर्ण इत्यादि एवं पार्श्वस्थादि संसर्गतः पार्श्वस्थादिः। स द्विधा, तद्यथा—असंक्लिष्ट इतरश्चसंक्लिष्टः। तत्रासंक्लिष्टमाह—

पासत्थ अहाच्छंदो कुसील उसन्नमेव संसत्तो। पियधम्मो पियधम्मे सु चेव इणमो उ संसत्तो॥

पार्श्वस्थे मिलितः पार्श्वस्थः यथाच्छन्दे यथाच्छन्दः कुशीले कुशीलः अवसन्ने अवसन्नः संसक्ते संसक्तः। तथा प्रियधर्मसु मिलितः प्रियधर्मा एव संसक्तोऽसंक्लिष्टो ज्ञातव्यः, संक्लिष्टमाह—

पंचासवप्पवत्तो जो खलु तिहि गारवेहिं पडिबद्धो। इत्थि गिरिसंकिलिठो ससंत्तो सो उ नायव्वो॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यः खलु पञ्चसु आश्रवेषु हिंसादिषु प्रवृत्तः । तथापि त्रिभिर्गौरवैर्ऋद्धिरससातलक्षणैः प्रतिबद्धः तथा स्त्रीषु गृहीषु च प्रतिबद्धः स संक्लिष्टः स संसक्तो ज्ञातव्यः । अस्य चासंक्लिष्टस्य प्रायश्चित्तविधिर्देशतः पार्श्वस्थस्येव वेदितव्यः

भिक्खू य गणाओ अवक्कम्म पर पासंडपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरिज्जा, सेय इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव उवसंपजित्ताणं विहरित्तए नत्थिणं तस्स तप्पइयं कइ छेदे वा परिहारे वा नन्नत्थ एगाए आलोयणाए" (सू. ३१.) भिक्खूय गणातो अवक्कमेत्यादि अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्यत आह—

देसेण अवक्कंता सव्वेणं चेव भावलिंगाओ । इति समुदिता उसुत्ता इणमन्नं दव्वतो विगते ॥

द्रव्यलिङ्गमधिकृत्य देशेनापक्रान्ताभावलिङ्गतो भावलिङ्गमधिकृत्य सर्वेण सर्वात्मनापक्रान्ताः पार्श्वस्थादय इति । एवमर्थान्यनन्तरसूत्राणि समुदितानि सम्यक्प्रतिपादितानि, इदानीमधिकृत्यमन्यत्सूत्रं द्रव्यतो द्रव्यलिङ्गेन विगते वियुक्ते द्रव्यलिङ्गवियुक्तविषयमिति भावः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—भिक्षुः प्रागुक्तशब्दार्थश्चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत् समुच्चिनोति रागद्वेषादिना कारणेन गणादपक्रम्य निर्गत्य परपाखण्डप्रतिमां परपाषण्डलिङ्गमुपसम्पद्य विहरेत् । विहृत्य च कारणे समाप्ते द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपसम्पद्य विहर्तुमिच्छेत् । तस्य तथोपसम्पद्यमानस्य नास्ति कश्चित् च्छेदो वा परिहारो वा उपलक्षणमेतत् । अन्यदपि प्रायश्चित्तं न किमप्यस्ति कारणतः परलिङ्गप्रतिपत्तेः प्रतिपत्तावपि सम्यग् यतनाकरणात् । किं सर्वथा न किमपि नेत्याह—नान्यत्र एकाया आलोचनिकायाः अन्यत्र शब्दः परिवर्जनार्थो यथा भीमार्जुनाभ्यामन्यत्र सर्वे योद्धार इत्यादि ततोऽयमर्थः । एकामालोचनां मुक्त्वा आलोचना पुनर्भवत्येवेतिभावः; एष सूत्र

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

संक्षेपार्थः । अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः—

कंदप्पे परलिंगे, मूलं गुरुगा य गरुलपक्खम्मि । सुत्तं तु भिच्छुगादी काऊक्खेवो व गमणं वा ॥

यदि कंदर्पेकन्दर्पतः आहारगृद्ध्यादि करणता लक्षणातः परलिङ्गं करोति । ततस्तस्मिन्परलिङ्गे कृते तस्य प्रायश्चित्तं मूलं अथ गुरुडपाक्षिकं गरुडादिरूपं परलिङ्गं करोति, । तदाश्चत्वारो गुरुकाः, । चशब्दसंयतीप्रावरणापि चत्वारो गुरुका इत्यादि संसूचनार्थः अत्र पर आह—ननु सूत्रनिर्युक्त्योरनुपपत्तिः तथा हि सूत्रेण परलिङ्गकरणमनुज्ञातं प्रायश्चित्तादानात् निर्युक्तिकृता तत् वारितं प्रायश्चित्तप्रदानात् । नैष दोषोऽभिप्राया परिज्ञानात् निर्युक्तिकृता हि कन्दर्पतः परलिङ्गकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं, । सूत्रं पुनः कथमपि राज्ञि प्रद्विष्टे यावत्सार्थो लभ्यते, तावत्कालक्षेपः क्रियतामिति हेतोर्वा शब्दो न केवलं विकल्पार्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थः स चैतत् समुच्चिनोति। न शक्यते सहसा विषयपरित्यागः कर्तुमिति यावत् प्रज्ञापनाक्रियते गमणं वेति गमनं वाऽशिवादि कारणतो अनार्यदेशमध्येन समुपस्थितं तत एतैः कारणैर्यस्य राज्ञो ये पूज्या भिक्षुकादयः भिक्षुकाः शौद्धोदनीयाः । आदिशब्दा त्परिव्राजकपण्डरागादिपरिग्रहः । तल्लिङ्गं गृह्णीयादित्येतद्विपर्ययमतो न कश्चिद्दोषः । एनामेव गाथां भाष्यकृद् व्याख्यानयति—

खंधे दुवार संजइ गरुडद्धं सेय पट्टलिंगदुवे । लहुओलहुओलहुया तिसु चउगुरु दोसु मूलंतु ॥

इह पूर्वार्धोत्तरार्धपदानां यथासंख्येन योजना । सा चैवं—यदि कन्दर्पतो वस्त्रं गृहस्थ इव स्कन्धे करोति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः दुवारेति गोपुच्छिकं करोति तदापि लघुको मासः, संयतीप्रावरणकरणे चत्वारो लघुमासाः, । गरुडा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दिपरलिङ्गकरणे चत्वारो गुरुकाः, । अद्धंसेत्ति अर्धमंसे स्कन्धे दिगम्बर इव यदि वस्त्रस्य करोति तदापि चत्वारो गुरुकाः, । 'पट्टत्ति यदि गृहस्थ इव कटिपट्टकं बध्नाति तदापि चत्वारो गुरुकाः, । लिंगदुवे इति लिङ्गद्विकं गृहिलिङ्गं परपाषण्डलिङ्गं च तस्मिन् गृहि लिङ्गे परपाखण्डलिङ्गे च कन्दर्पतः परिगृह्यमाणे प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मूलम् । सम्प्रति कालक्खेवो गमणं वा इत्येतद्व्याख्यानार्थमाह—

असिवादिकारणेहिं रायदुट्ठेवि होज्ज परलिंगं । कालक्खेवनिमित्तं पण्णवणट्ठावगमणट्ठा ॥

अशिवं देवताकृत उपद्रवः, आदिशब्दादवमौदर्यादि परिग्रहस्तेषु अशिवादिषु कारणेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् तथाद्वेषणं द्विष्टं राज्ञिद्विष्टं राजद्विष्टं राज्ञःप्रद्वेष इत्यर्थः । तस्मिन् वा सति परलिङ्गं ग्राह्यं भवेत् । किमर्थमिति चेदत आह कालेत्यादि यावत्सार्थो लभ्यते तावत् खलु परलिङ्गग्रहणेन कालक्षेपः क्रियतामित्येवं कालक्षेपनिमित्तमथवा न शक्यः खलु सहसा विषयः परित्यक्तुमिति यावद्राज्ञः प्रज्ञापना क्रियते तावद्ग्राह्यं परलिङ्गमिति प्रज्ञापनार्थं यदि अशिवादिकारणेषु समुपस्थितेष्वनार्यदेशमध्ये गमनमुपजातं तच्चानार्यदेशमध्येन गमनं न परलिङ्गग्रहणमृते शक्यते कर्तुमिति गमनार्थं वा परलिङ्गग्रहणं । अथ कस्य परलिङ्गंग्राह्यमित्याशङ्क्य भिक्खुगादी इत्येतद्व्याख्यानयति ।

जंजस्य अच्चियं तस्स पूयणिज्जं तमास्सिया लिंगं । खीरादिलद्धिजुत्ता गमंति तं छन्नसामत्था ॥

यत् भिक्षुकादिगतं लिङ्गं यस्य राज्ञोऽर्चितं भावेक्तप्रत्ययो मान्य मित्यर्थः । तत्रार्चितमपि नावश्यं कस्याप्यनतिक्रमणीयं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भवति ततोऽनतिक्रमणीयता प्रतिपादनार्थमाह-तस्य राज्ञो यत्पूजनीयं अनतिक्रमणीयं तल्लिङ्गमाश्रितास्तल्लिङ्गं प्रतिपन्नाः छन्नसामर्थ्याः परलिङ्गग्रहणेनाच्छादितस्वरूपाः तं राजानं गमयन्ति उपशमयंति । कीदृशा उपशमयन्तीत्यत आह-क्षीरादिलब्धियुक्ताः क्षीराश्रवलब्धिसम्पन्नाः । आदिशब्दाद् विद्यामन्त्रयोगादि वशीकरणकुशला इति परिग्रहः ॥

कलासु सव्वासु सवित्थरासु आगाढ पण्हेसु य संथवेसु ।
जो जत्थ सत्तोतमणुपविस्से, अव्वाहतो तस्स स एव पंथा ॥

कलाद्वासप्ततिसंख्या लोकप्रसिद्धा तासु कलासु सर्वास्वपि सविस्तरासु आगाढप्रश्नेषु चात्यन्तदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सत्सु यो राजा यत्र कलादिविशेषेसक्त आसक्तो भवति । किमुक्तं भवति ? । यस्य राज्ञो यस्मिन् कलादिविशेषे अत्यन्तमभिष्वङ्गो भवति तमनुप्रवेशयेयुस्तं सम्यक् ज्ञात्वा राज्ञः पुरतः प्रवेदयेयुः प्रवेदयन्तश्चराजानमुपशमयन्ति । यत एष तस्य राज्ञ उपशमने अव्याहतः स्वपरा विरोधीपन्थामार्गउपायः । तत्र यदीत्थमुपशान्तो भवति तदा समीचीनमथ नोपशान्तस्तत एव कलादिविशेषे तावत्प्ररूपयन्ति यावत्सार्थो लभ्यते, सार्थे च लब्धे निर्गच्छन्ति । तथा चाह—

अणुवसमंते निग्गम लिंगविवेगेण होइ आगाढे । देसंतरसंकमणं भिक्खुगादी कुलिंगेणं ॥

अनुपशमयति उपशममकुर्वति राज्ञि निर्गमो भवति, । कथमित्याह-लिङ्गविवेकेन लिङ्गपरित्यागेन गृहस्थलिङ्गेनेत्यर्थः । अथ तथापि न मुञ्चति गाढकोपावेशात्, तत आह आगाढं अत्यन्तप्रकोपतो गाढममोचने भिक्षुकादिलिङ्गेन देशान्तर- ॥१२१॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

संक्रमणं कर्तव्यम् । अशिवादौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किल कर्तव्यम् । तत्र तत्र येन पथा गन्तव्यं स कीदृगित्याह—

आयरियसंकमणे परिहरंति दिट्ठंमि जाव पडिवत्ति। असतीए पविसणं थूभियंमि गहियंमि जा जयणा॥

आर्येन देशेन संक्रमणं तस्मिन् स्वलिङ्गेन गन्तव्यमिति वाक्यशेषः । आर्यसंक्रमणग्रहणतो भङ्गचतुष्टयं सूचितं, । तद्यथा आर्यदेश आर्यदेशमध्येन गमनमित्येको भंगः, आर्यदेशे अनार्यदेश मध्येनेति द्वितीयः, अनार्यदेशे आर्यदेशमध्येनेति तृतीयः, अनार्यदेशे अनार्यदेश मध्येनेति चतुर्थः, तत्र प्रथम भंगे अर्ध षड् विंशति जनपद मध्ये, द्वितीय भंगे आर्यदेशे मालव नामक म्लेच्छ देश मध्येन, तृतीय भंगे यथा––कुडुकविषये आर्यविषयमध्येन, चतुर्थभङ्गे पारसीकदेशे अनार्य देश-मध्येन । इह प्रथमभङ्गेऽशिवादिकारणोपस्थितौ स्वलिङ्गेन गन्तव्यम् । द्वितीय तृतीय चतुर्थभङ्गे तु परलिङ्गेन, तत्र राज्ञि प्रद्विष्टे अशिवादिकारणे वा भिक्षुकादिलिङ्गेन गच्छन् उद्गमादीन् दोषान् तेषां च लिङ्गिनामाश्रयस्थानानि परिहरति, । तथा गच्छन् यदि केनापि क्वापि ग्राम नगरादौ दृष्टो भवेत् तर्हि दृष्टे सति तेन या काचनाधिकृतलिङ्गानुशासनप्रतिपत्ति सामाचारी कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति ? तत्सामाचार्यावर्तितव्यमिति । अथ तदाश्रयस्थानपरिहारेण समुदानं न लभ्यते ततो असति अविद्यमाने समुदाने प्रवेशनं तदाश्रयस्थानप्रवेशनं कर्तव्यम् । तत्र यदि तेषां प्रत्ययोत्पादनार्थं बुद्धप्रतिमा स्तूपानि वा वन्दनीयानि भवन्ति । तदा जिनप्रतिमां मनसि सम्प्रधार्य वन्दितव्यानि । भिक्षायां च स्वयं गन्तव्यम् । अथ भिक्षा न लभ्यते, ततो भिक्षुकैः सह भोक्तव्यम् । तत्र यदि पुद्गलं कन्दादिकं वा पतति तदा शरीरस्येदं ममामयकारकं

For Private and Personal Use Only

वैद्येन निवारितमिति प्रतिषेधयेत् । अथ कथमपि अनाभोगतस्तद्दोषभयतो वा गृहीतं भवेत् तदा तस्मिन् गृहीते या यतना सा कर्तव्या । किमुक्तं भवति अल्पसागारिकं कथमप्यपसार्य विधिना परिष्ठापयेत् । एष गाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृणोति—

आयरिय देसा यरिय लिंगसंकमो एत्थ होइ चउभंगो। बितिय चरमेसु अन्नं असिवादि गतो करे अन्नं॥

असिवादिषु कारणेषु समुपस्थितेषु आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन लिङ्गेन स्वलिंगेन संक्रमो भवति, । यन्मध्येन यत्र च गन्तव्यं तयोरुभयोरपि देशयोरार्यत्वात् अत्र च प्रागुक्तप्रकारेण चतुर्भङ्गी गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्तत्र द्वितीयतृतीयचरमेषु भङ्गेषु अशिवादिगतः सन् अन्यत् गृहस्थलिङ्गं यदि वा यस्य देशस्य मध्येन यत्र वा देशे गन्तव्यं तत्र येऽतिप्रसिद्धाभिक्षुकादयस्तल्लिङ्गं करोति सम्प्रति परिहरतीति यदुक्तं तद्व्याख्यानयति—

परिहरइ उग्गमादी विहारठाणाय तेसि लिंगीणं । अपुव्वेसा गमितो आयरियत्ते तरोइमंतु ॥

परिहरति उद्गमादीन् दोषान् । तथा तेषां लिङ्गिनां यानि विहारस्थानानि तानि च परिहरति । तत्र अपूर्वेषु स्थानेषु गतः सन् यदि यल्लिङ्गं गृहीतं तदागमेषु कुशलो भवति तदा मा केनापि लिङ्गविडम्बक इति ज्ञात्वा प्रग्रह्य इति आचार्यत्वमाचार्यकं तद्ग्रंथव्याख्यातृत्वं करोति, अथेतरस्तेषामागमेष्व कुशल स्ततः स इदं करोति, तदेवाह ॥

मोणेण जं च गहियं, तु कुक्कुडं उभयओ वि अविरुद्धं । पच्चयहेउपणामो, जिण पडिमाउ मणे कुणति॥

For Private and Personal Use Only

मौनेन वाक्संयमलक्षणेन क्रियां करोति, मौनव्रतित्वमलम्बते इत्यर्थः । यच्च विशिष्टसम्प्रदायादृगृहीतुं कुक्कुटंविद्यादिना दंभ प्रयोगलक्षणं उभयतोऽपि उभयेषामपि साधुचर्यायांस्तेषां च लिङ्गिनामविरुद्धं तत्करोति, । तथा समुदानासंभवे तेषामाश्रयेषु गतस्य सतस्तेषां प्रत्ययहेतोः प्रत्ययोत्पादनार्थं बुद्धप्रतिमानां स्तूपानां वा प्रणामे करणीयतयोपस्थिते जिनप्रतिमा मनसि करोति । किमुक्तं भवति ? जिनप्रतिमा मनसि कृत्य तेषां प्रणामं करोति ॥

भावेति पिंडवातित्तणेण घेत्तुं च दव्वइ अपत्ते । कंदादि पुग्गलाण य आकारगं एयपडिसेहो ॥

तथा आत्मानं जनेभ्यः पिण्डपातित्वेन भावयति, ततो भिक्षा परिभ्रमणेन जीवति अथावमौदर्यदोषतः परिपूर्णो न भवति, ततो दानशालायां भिक्षुकादिभिः सह पङ्क्त्या समुपविशति । ततः परिपाट्या परिवेषणे जाते सति–अपत्ते इति अत्र प्राकृतत्वात् यकारलोपः । अयंपात्रे तदृगृहीत्वा अन्यत्र विविक्ते प्रदेशे समुद्दिशति । अथान्यत्र गत्वा समुद्देशकरणे तेषां काचित् शङ्का संभाव्यते । ततो भिक्षुकादिभिः एव सह पङ्क्त्योपविष्टः सन् समुद्दिशति । तत्र यदि सचित्तं कन्दादिपुद्गलं वा मांसापरपर्यायं परिवेषकः परिवेषयति । तदा ममेदमकारकं वैद्येन प्रतिषिद्धमिति वदता तेषां कन्दादीनां पुद्गलस्य च प्रतिषेधः कर्तव्यः । अत्रैव पुद्गल विषयेपवादमीह—

बितियपयं तु गिलाणो निक्खिव चंकमणादि कुणमाणो । लोयं वा कुणमाणो कितिकम्मं वा सरीरादी ॥

द्वितीयपदमपवादपदं यदि भाण्डमात्रोपकरणानां निक्षेपमुपलक्षणमेतत् । आदानं प्रत्युपेक्षणादिकं च कुर्वन् तथा चङ्क-

मणादि आदिशब्दादुत्थानादि परिग्रहः कुर्वन् यदि वा लोचं कुर्वन् अथवा कृतिकर्मशरीरादेः कुर्वन् यदि ग्लानो भवति तदोपजीव्यं पुद्गलमिति। प्रस्तुतमनुसन्धानमाह—

अह पुण रुसेज्जा हीं तो घेतु विगिंचए जहा विहिणा। एवं तु तहिं जयणं कुज्जाही कारणागाढो ॥

अथ पुनः प्रागुक्तप्रकारेण कन्दादिपुद्गलानां प्रतिषेधे क्रियमाणे रुष्येयुरिति संभाव्यते, तर्हिगृह्णीयात् गृहीत्वा च यथाविधिना यथोक्तेन विधिना विरिंच्यात् तत् दृष्टिवंचनेनापसार्य सूत्रोक्तविधिना परिष्ठापयेत् उपसंहारमाह—

इति कारणेसु गहिते, परलिंगे तीरिए तहिं कज्जे। जयकारी सुज्झइ वियडणाए इयरो जमावज्जे ॥

इति एवमुक्तेन प्रकारेण कारणेष्व शिवादिषु समुपस्थितेषु परलिङ्गेषु तीरिते च समाप्तिं नीते च कार्ये तत्र यो जयकारी यतनाकारी यथोक्तरूपां यतनां कृतवान् सविकटनया आलोचनामात्रेण शुद्ध्यति,। यतनया सर्वदोषाणामपहृतत्वात्। इतरो-नाम येन यतना न कृता स यत् अयत्तनाप्रत्ययं प्रायश्चित्तमापद्यते तत्तस्मै दीयते।

सूत्रम् भिक्खूय गणाओ अवकम्म ओहावेज्जा सेइच्छेज्जा दोच्चंपि तमेवगणं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए णत्थिणंतस्स तप्पइयं केइच्छेदेवा परिहारेवा णणत्थएगाए सेहोवट्ठावणाए; भिक्खूय गणाओ अवकम्म ओहावेज्जा से इच्छेज्जा इत्यादि अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः उच्यते—

एगयरलिंग विजढे, इइसुत्तावणिया उ जे हेठा। उभयजढे अपमत्तो आरंभो होइ सुत्तस्स ॥

For Private and Personal Use Only

यान्यधस्तनानि सूत्राणि पार्श्वस्थादिगतानि वर्णितानि तान्येकतरलिङ्ग विजढे एकतरलिङ्गपरित्यागे तथाहि पार्श्वस्थादि सूत्राणि भावलिङ्गपरित्यागविषयाणि परपाषण्डप्रतिमासूत्रद्रव्यलिङ्गपरित्यागविषयमितिशब्दो हेतौ यतोऽधस्तनानि सूत्राण्यपरलिङ्गविषयाणि ततोऽयमन्य आरंभःसूत्रस्य भवत्युभय जढे इति उभयलिङ्गपरित्यागविषयः प्रस्तावायातत्वात् । एवमनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या–भिक्षुर्गणादपक्रम्य निर्गत्य अवधावेत व्रतपर्यायादवाङ्मुखी पराङ्मुखो भूत्वा गृहस्थपर्यायं प्रतिगच्छेत् ततो भावपरावृत्या सइच्छेत् द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपसम्पद्य विहर्तुं नत्थिणामित्यादिणामिति खल्वर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् नास्ति खलु तस्य कश्चिदपि च्छेदः परिहारो वा । किं सर्वथा न किमपि नेत्याह–नान्यत्र एकस्याः शैक्षिकोपस्थापनायाः । किमुक्तं भवत्येका शैक्षिकोपस्थापनिका भवति मूलं भवतीत्यर्थः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः साम्प्रतमेतदेव सूत्रं व्याचिख्यासुरपक्रम्येत्यवधावेदिति भेदपर्यायैर्व्याख्यानयति—

निग्गमणमवक्कमणं निस्सरणपलायणं च एगट्ठा; लुटण लोट्टण पलोट्टण उठाणं चेव एगट्ठा॥

निर्गमनमपक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । लोटनं लुठनं प्रलोटनमवधावनमिति चैकार्थः । तत्रप्रलोटनमिति लुटविलोटने इत्यस्यैव प्रपूर्वस्य पर्यायशब्दैरप्यधिकृत शब्दार्थप्रतीतिरुपजायते । तत्रभेदपर्यायैर्व्याख्येति वचनमप्यस्ति ततस्तदुपन्यास इति अथ कैः कारणैरवधावनं कुर्यादित्यवधानकारणान्याह—

विसओदएणं अहिगरणतो वचइतोत्र दुक्खसंजाए । इह लिंगस्स विवेगं करेज्ज पच्चक्ख परोक्खं ॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विषयोदयेन अत्र विषयविषयो मोहः परिगृह्यते । विषयेण विषयिणो लक्षणात् । ततोऽयमर्थः विषयविषयमोहोदयेन यदि वा केनापि सह अधिकरणभावतः कलहभावतः अथवा दुःखशय्यया चतुर्विधया त्याजित इति हेतोर्लिङ्गस्य प्रव्रज्या-चिह्नस्यरजोहरणस्य विवेकं परित्यागं कुर्यात्कथमित्याह । साधूनां प्रत्यक्षं परोक्षं वा कुत्र कुर्यादित्याह——

अंतो उवस्सए छड्डणा उ बहिगामपासे वा । बिइयं गिलाण लोए कियकम्मसरीरमादिसु ॥

उपाश्रयस्यान्तर्मध्ये लिंगस्स छड्डणा परित्यागः क्रियते यदि वा बहिरुपाश्रयात् । अथवा ग्राममध्ये यदि वा ग्रामस्य पार्श्वे आसन्नप्रदेशेऽथवा तत्रैवाचार्यस्य समीपे इदमवधावन-काले लिङ्गस्यो ज्झनं अपवादतो अवधावनाभावेऽपि भवति। तथा चाह–द्वितीयपदमपवादपदं लिङ्गस्योज्झने ग्लानलोके ग्लानजने शरीरादिषु आदिशब्दादुच्चारपरिष्ठापनापरिग्रहस्तेषु कृतकर्मणि व्यापारे तथा ग्लानस्य शरीरे विश्रामणादिकमुच्चारादि परिष्ठापनादिकं कुर्वन् खरण्टनादिभयाल्लिङ्गस्य विविक्ते प्रदेशे मोचनं भवतीति सम्प्रत्यवधावनेन लिङ्गस्योज्झने विधिविशेषमाह——

उवसामिए परेण, सयं व समुवट्ठिए उवट्ठवणा । तक्खणा चिरकालेण व, दिट्ठंतो अक्खभंगेण ॥

उपाश्रयान्तः प्रभृतिषु येषु स्थानेषु रजोहरणंमुक्तं तेषु स्थानेषु तेभ्यः परस्मिन्वा न्यस्मिन् स्थाने उपशामिते परेणोपशमं नीते स्वयं वा तथाविधानुकूलकर्मोदयतः उपशमं गते ततः पुनरकरणतया तत्क्षणं लिङ्गोज्झनानन्तरं तत्कालं चिरेण वा दीर्घकालेन गुरुसमीपे समुत्थिते नियमत उपस्थापना कर्तव्या नान्यथा प्रवेशनीयः । आह, यदि तेन न किञ्चिदपि प्रतिसेवितं ॥१२४॥

For Private and Personal Use Only

ततः कस्मादुपस्थाप्यते । अत्र सूरिराह—दृष्टान्तोऽत्राक्षभङ्गेन यथा शकटस्याक्षे भग्ने नियमादन्योऽक्षः क्रियत एवं साधोरपि भावाक्षे भग्ने पुनरुत्थापनारूपो भावाक्ष आधीयते अक्षोधूः पुनरपि परः प्राह—

मूलगुण उत्तरगुणे असेवमाणस्स तस्स अतियारं। तक्खण उवट्टियस्स उ किं कारण दिज्जए मूलं ॥

मूलगुण मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये किञ्चिदप्यतीचारं तस्याप्रतिसेवमानस्य कथमप्रतिसेवनेत्यत आह—तत् क्षणं लिङ्गोज्झनानन्तरं तत्कालम पुनः करणतया समुत्थितस्य न भावाक्षो भग्न इति । किं कारणं तस्मै मूलं दीयते। उपस्थापना क्रियते सूरिराह—

सेवउ मा व वयाणं, अइयारं तहवि देंति से मूलं । विगडासवा जलम्मि उ, कहंतु नावा न वोडेज्जा ॥

व्रतानां प्राणातिपातविनिवृत्त्यादीनामतीचारं सेवतां वा मा वा तथापि से तस्य प्रवचनोपनिषद्वेदिनो मूलं ददति। भावतोऽसंवृताश्रवद्वारतया चारित्रभङ्गात् तत्रैव प्रतिवस्तूपमया भावनामाह ! वियडासवेत्यादि विकटानि अतिप्रकटानि स्थूराणीत्यर्थः । आश्रवाणि जलप्रवेशस्थानानि यस्याः सा तथारूपा सती नौः कथं तु जले प्रक्षिप्ता न निमज्जेदिति भावः । आश्रवद्वाराणामतिप्रकटानां भावादेवं साधुरपि भावतोऽनिवारिताश्रवः सन्नशुभकर्मजले निमज्जतीति भवति तस्योपस्थापनार्हता । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—

चोरिस्सामिति मतिं, जो खलु संधाइ फेडए मुद्दं । अहियंमि वि सो चोरो, एमेव इमं पि पासामो ॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अहं चोरयिष्यामीति मतिं सन्धाय यः खलु मुद्रां स्फुटयति स यद्यपि तदानीमारक्षकैर्गृहीतत्वादिना कारणेन न किञ्चिदपहृतवान् तथापि तत्परिणामोपेतत्वादहृतेऽपि स चौरो भवति । एवमेव अनेनैव प्रकारेण इममपि पश्यामः अचारित्रपरिणामोपेतत्वेना चारित्रादुपस्थापनायोग्यं पश्याम इत्यर्थः ॥

भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं सेवित्ता इच्छेज्जा आलोएत्तए जत्थेव अप्पणो आयरियउवज्झाए पासेज्जा, तस्सन्तियं आलोएज्जा पडिक्कमेज्जा निन्देज्जा गरहेज्जा विउट्टेज्जा विसोहेज्जा अकरणाए अब्भुट्ठेज्जा अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जेज्जा। नो चेव अप्पणो आयरियउवज्झाए पासेज्जा, जत्थेव संभोइयं साहम्मियं पासेज्जा बहुस्सुयं बब्भागमं तस्सन्तियं आलोएज्जा जाव पडिवज्जेज्जा। नो चेव संभोइयं साहम्मियं, जत्थेव अन्नसंभोइयं साहम्मियं पासेज्जा बहुस्सुयं बब्भागमं, तस्सन्तियं आलोएज्जा जाव पडिवज्जेज्जा । नो चेव अन्नसंभोइयं, जत्थेव सारूवियं पासेज्जा बहुस्सुयं बब्भागमं तस्सन्तियं आलोएज्जा जावपडिवज्जेज्जा । नो चेव णं सारूवियं, जत्थेव सम्मं—भावियाइं चेइआइं पासेज्जा, तेसन्तिए आलोएज्जा जाव पडिवज्जेज्जा । नो चेव सम्मं—भावियाइं, चेइआइं बहिया गामस्स वा नगरस्स वा निगमस्स वा रायहाणीए वा खेडस्स वा कब्बडस्स वा

For Private and Personal Use Only

मडंबस्स वा पट्टणस्स वा दोणमुहस्स वा आसमस्स वा संवाहस्स वा संनिवेसस्स वा पाईणाभिमुहे वा उदीणाभिमुहे वा करयल—परिग्गहियंसि सिरसावत्तं मत्थए अञ्जलिं कट्टु एवं वएज्जाः—' एवइया मे अवराहा, एवइ क्खुत्तो अहं अवरद्धो, ' अरहन्ताणं सिद्धाणं अन्तिए आलोएज्जा जाव पडिवज्जेज्जासि—त्ति बेमि ।

सूत्रं जे भिक्खूय अन्नयरं अकिचट्ठाणं सेवित्ता ' इत्यादि । अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते—

अइयारे खलु नियमेण विगडणा एस सुत्तसंबंधो। किंचि न तेणा चिन्नं दोन्न वि लिंगा जढा जेण॥

इह अनन्तरसूत्रेऽतीचार उक्तः । कोऽसावतीचार इति चेदत आह—किं चेत्यादि किं वा न तेनाचीर्णं येन द्वेपि द्रव्यभावरूपे लिङ्गे परित्यक्ते सर्वत एव तस्यातीचार इति भावः । अतीचारे च सति खलु नियमेनविकटना आलोचना भवति तदा दातव्या । तत आलोचनाप्रतिपादनार्थमेव सूत्रारंभ इति सूत्रसम्बन्धः प्रकारान्तरेण सूत्र सम्बन्धमाह—

अहवा हेट्ठाणंतरसुत्ते आलोयणा भवे नियमा । इहमवि जं निमित्तं उल्लट्टो तस्स कायव्वो ॥

अथवेति प्रकारान्तरे अधस्तनानन्तरसूत्रे द्रव्यभावलिङ्गपरित्यागः कृतस्तन्निमित्ता न्नियमाद्भवत्यालोचना अन्यथा शैक्षिकोपस्थापनाया अयोगादिति प्रतिपादितं । इहापि यन्निमित्तमकृत्यं प्रतिसेवितं तस्यापवर्त्तः प्रत्यावर्त्तः कर्तव्यः । स चा

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

लोचनामन्तरेण नेत्यालोचना प्रतिपाद्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या। भिक्षुरन्यतरत अकृत्यस्थानं सेवित्वा प्रतिसेव्य इच्छेत् आलोचयितुं। स चा लोचयितुमिच्छुर्यत्रैवात्मन आचार्योपाध्यायान् पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामन्तिके समीपे आलोचयेदतीचारजातं वचसा प्रकटी कुर्यात् प्रतिक्रामेत् मिथ्यादुष्कृतं तद्विषये दद्याद्यावत्कारणात् "निन्दिज्ञा गरिहिज्ञा विउट्टेज्ञा विसोहिज्ञा अकरणयाए अब्भुट्टेज्ञा। अहारिहं तवो कम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जेज्ञा"। इति परिग्रहः। तत्र निंद्यादात्मसाक्षिकं। जुगुप्सेत् गर्हेत् गुरुसाक्षिकम्। इह निन्दनगर्हणमपि तात्विकं तदा भवति यदा तत्करणतः प्रतिनिवर्त्तते। तत आह—विउट्टेज्ञा इति तस्मादकृत्य प्रतिसेवनात् व्यावर्तेत निवृत्तेत, व्यावृतावपि कृतात्पापात्तदा मुच्यते, यथात्मनो विशोधिर्भवति, तत आह—आत्मानं विशोधयेत्, पापमलस्फेटनतो निर्मली कुर्यात्। सा च विशुद्धिरपुनः करणतायामुपसंपद्यते। ततस्तामेवा पुनः करणतामाह। अकरणतया पुनरभ्युत्तिष्ठेत्। पुनरकरणतया अभ्युत्थानेऽपि विशोधिप्रायश्चित्तप्रतिपत्या भवति। तत आह—यथार्हं यथायोग्यं तपःकर्म तपोग्रहणमुपलक्षणं च्छेदादिकं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते। यदि पुनरात्मीयेष्वाचार्योपाध्यायेषु सत्सु अन्येषामन्तिके आलोचयति। ततः प्रायश्चित्तं तस्य चतुर्गुरु यदि पुनरात्मन आचार्योपाध्यायान्न पश्येत्। अभावाद्दूरव्यवधानतो वा ततो यत्रैव सांभोगिकं साधार्मिकं विशिष्टसामाचारीनिष्पन्नं बहु श्रुतं च्छेदग्रन्थादिकुशलं उद्भामकमुद्यतविहारिणं पाठान्तरं बह्वागममर्थतः प्रभूतागमं पश्येत्तस्यान्तिके आलोचयेदत्रापि यावत्करणात् पडिक्कमेज्ञा इत्यादि पदकदम्बकपरिग्रहः। यदि पुनः तस्य भावे अन्यस्य सकाशे आलोचयति तदा चतुर्लघु एवं सर्वत्रोत्क्रमकरणे वक्तव्यम्। सांभोगिकसाधार्मिकबहुश्रुताभावे असांभोगिक साधर्मिक बहुश्रुत संविग्नस्यान्तिके तस्याप्यभावे सारूपिकस्यबहुश्रुतस्यान्तिके समानं रूपं सरूपं तत्र भवः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सारूपिको वक्ष्यमाणस्वरूपः । तस्याप्यभावे यत्रैव सम्यग् भावितानि जिनवचनवासितान्तःकरणानि दैवतानि पश्यति । तत्र गत्वा तेषामन्तिके आलोचयेत् । तेषामप्य भावे बहिर्ग्रामस्य ग्रसति बुद्ध्यादीन गुणान् यदि वा गम्यः शास्त्रप्रसिद्धानामष्टादशानां कराणामिति ग्रामस्तस्य यावत्करणात् । "नगरस्य वा निगमस्स वा रायहाणीए वा खेडस्स वा कप्पडस्यवा पट्टणस्स वा दोणमुहस्स वा आसमस्स वा संवाहस्स वा सन्निवेसस्स वा इति परिग्रहः" ॥ तत्र न विद्यते करो यस्मिन् तत् नकरं तस्य, निगमः प्रभूततर वणिग्वर्गावासस्तस्य वा राजाधिष्ठानं नगरं राजधानी तस्य वा पांशुप्राकार निबद्धं खेटं तस्य वा क्षुल्लकप्रकारवेष्टितं कर्वटं तस्य वा, अर्धतृतीयगव्यूतान्तर्ग्रामान्तररहितं मडम्बं तस्य वा, पत्तनं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं यथा भृगुकच्छं । उक्तं च—

"पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरेव च । नौभिरेवयद्गम्यं, पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥"

तस्य वा द्रोणमुखं जलनिर्गमप्रवेशं । यथा—'कोङ्कणदेशेस्थानकनामकं पुरं तस्य च, आकरो हिरण्याकरादिः आश्रमस्तापसावसथोपलक्षित आश्रयविशेषः तस्य वा संबाधो यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशस्तस्य वा, संनिवेशस्तथा विधप्राकृतलोकनिवासस्तस्य वा प्राचीनाभिमुखो वा उदीचीनाभिमुखो वा पूर्वदिगभिमुख उत्तरदिगभिमुखो वा इत्यर्थः, । इह चिरन्तनव्याकरणेषु दिश्यपिस्त्रियामभिधेयायामीनप्रत्ययः स्वार्थे भवति, तत एवं निर्देशः पूर्वोत्तरादिग्रहणमालोचनायामेतयोरेव दिशयोरर्हत्वात् करतलाभ्यां प्रकर्षेण गृहीतः करतलप्रगृहीतः तं तथा शिरस्यावर्तो यस्य स शिरस्यावर्त्तः कण्ठेकालवद् लुक् समासः तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवं वक्ष्यमाणरीत्या वदेत् । तामेव रीतिं दर्शयति–एतावन्तो मे ममापराधाः एतावत् कृत्वा एतावतो वारान् यावदहमपराद्ध एवमर्हतां तीर्थकृतां कथं भूतानामित्याह—सिद्धानामपगतमलकलङ्कानाम-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

न्तिके आलोचयेदित्यादि पूर्ववदेष सूत्रसंक्षेपार्थः। अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः। तत्र यदुक्तमकृत्यं स्थानं सेवित्वेति तद्विषयमुपदर्शयति—

अन्नयरं तु अकिच्चं मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य। मूलं च सव्वदेसं एमेव य उत्तरगुणेसु ॥

अन्यतरदकृत्यं पुनः सूत्रोक्तं मूलगुणे मूलगुणविषयमुत्तरगुणे वा उत्तरगुणविषयं वा। तत्र मूलं मूलगुणविषयं सर्वं देशं वा। सर्वथा मूलगुणस्योच्छेदेन देशतो वा इत्यर्थः। एवमेवानेनैव प्रकारेण उत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं भावनीयं। तद्यथा—उत्तरगुणस्यापि सर्वतो देशतो वा उच्छेदेनेति तत्रैव व्याख्यानान्तरमाह—

अहवा पणगादीयं मासादीवावि जाव छम्मासा। एवं तवारिहं खलु च्छेदादि चउगहवेगयरं ॥

अथवेति अकृत्यस्थानस्य प्रकारान्तरतोपदर्शने पञ्चकादिकं रात्रिंदिवपञ्चक प्रभृति प्रायश्चित्त स्थानमकृत्यं स्थानं, यदि वा मासादि तच्च तावत् यावत् षण्मासाः। एतत्खलु अकृत्यस्थानं तपोऽर्हं तपोरूपप्रायश्चित्तार्हं यदि वा च्छेदादीनां चतुर्णां प्रायश्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं तदेवमकृत्यस्थानं व्याख्याय सम्प्रति यथा स्वकीयाचार्योपाध्यायादीनामदर्शनं संभवति तथा प्रतिपादयति—

आउय वाघायं वा दुल्लहगीयं च पत्तकालं तु। अपरक्कममासज्ज व सुत्तमिणं तूदिसा जाव ॥

स्वकीयानामाचार्योपाध्यायानामायुषो व्याघातोऽभवत् जीवितस्य बहुघातसंकुलत्वात्। यदि वा तस्यैवालोचकस्या- ॥१२७॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

युर्यावदाचार्योपाध्यायादि समीपे गच्छति तावत् न प्रभवति स्तोकावशेषत्वात्, तत आयुषो व्याघातं वा समाश्रित्य तथा भविष्यति स कालो यत्र दुर्लभो गीतार्थः आलोचनार्हस्तत एष्यन्तं कालमधिकृत्य दुर्लभं गीतार्थं गीतार्थं वाश्रित्य तथा जङ्घाबल-परिहान्यारोगातंकेण (न) वा जातोऽपराक्रम आलोचकस्ततस्तं वा प्रतीत्य सूत्रमिदमधिकृतं प्रवृत्तं यावद्दिशादि सूत्रम् । अत्र पर आह—ननु पूर्वमेकाकिविहारप्रतिमासूत्राणि व्याख्यातानि यथा एकाकिविहारे दोषाः, तदनन्तरं पार्श्वस्थादि विहारोऽपि प्रतिषिद्धः। ततो नियमाद्गच्छे वस्तव्यमिति नियमितं । एवं च नियमिते कथमेकाकी जातो येनोच्यते नैवात्मनमाचार्योपाध्यायान् पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामन्तिके आलोचयेदित्यत्र सूरिराह—

सुत्तमिणं कारणियं आयरियादीण जत्थ गच्छंमि। पंचण्हं ही असती एगो च तहिं न वसियव्वं ॥

सूत्रमिदमधिकृतं कारणिकं, कारणे भवं कारणिकं कारणे सत्येकाकिविहारविषयमित्यर्थः । इयमत्र भावना—बहूनि खल्वशिवादीनि एकाकित्वकारणानि ततः कारणवशतो यो जात एकाकी तद्विषयमिदं सूत्रमिति न कश्चिद्दोषः अशिवादीनि तु कारणानि मुक्त्वा आचार्यादिविरहितस्य न वर्तते वस्तुं । तथा चाह—यत्र गच्छे पञ्चानामाचार्योपाध्यायगणावच्छेदि प्रवर्तिस्थविररूपाणामसदभावो यदि वा यत्र पञ्चानामन्यतमोऽप्येको न विद्यते तत्र न वस्तव्यमनेकदोषसम्भवात् । तानेव दोषानाह—

एवं असुभगिलाणे परिण्णकुलकज्जमादिवग्गो उ । अस्सस्सतिससल्लस्सा जीवियघाते चरणघातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे एकोऽशुभकार्ये मृतकस्थापनादौ अपरोग्लानप्रयोजनेष्वन्यः परिज्ञायां कृतभक्त-

For Private and Personal Use Only

प्रत्याख्यानस्य देशनादौ, अपरः कुलकार्यादौ व्यग्र इति, अन्यस्य पञ्चमस्याप्यन्त्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन सशल्यस्य सतो जीवितघाते जीवितनाशे चरणव्याघातश्चरणगात्रभ्रंशश्चरणभ्रंशे च शुभगतिविनाशः अत्र पर आह—

एवं होइ विरोहो, आलोयण परिणतो य सुद्धो उ । एगंतेण पमाणं परिणामो वि न खलु अम्हं ॥

नन्वेवं सति परस्परविरोधस्तथाहि भवद्भिरिदानीमेवमुच्यते सशल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणभ्रंशः प्राक् चैव मुक्तमदत्तालोचनेऽप्यालोचनापरिणामपरिणतः शुद्धइति ततो भवति परस्पर विरोधः, अत्र सूरिराह–एगंतेणेत्यादि, न खल्वस्माकं स्व शक्ति निगूहनेन यथाशक्तिप्रवृत्तिविरहितः केवलपरिणामः एकान्तेन प्रमाणं तस्य परिणामाभासत्वात्, किन्तु सूत्रं प्रमाणी कुर्वतो यथाशक्ति प्रवृत्तिसमन्वितः न चैकाग्रभावे गच्छे वसन् सूत्रमनुवर्तते । ततस्तस्य तात्विकपरिणाम एव नेति स शल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः । पुनरपि वक्तव्यानन्तरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति—

चोयग किं वा कारण पंचण्ह सती तहिं न वसियव्वं । दिट्ठंतो वाणियए पिंडिय अत्थे वसिउ कामो ॥

चोदक आह–यत्र पञ्चानां परिपूर्णानामसद्भावस्तत्र न वस्तव्यमित्यत्र किं वा कारणं को नाम दोषः ? सूरिराह–अत्र अधिकृतार्थे वणिजा पिण्डितार्थेन वस्तुकामेन दृष्टान्तः उपमा, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे । इयमत्र भावना–कोऽपि वणिक् तेन प्रभूतोऽर्थः पिण्डितः । ततः सोऽचिन्तयत् । कुत्र मया वस्तव्यं यत्रैनमर्थं परिभुञ्जेह (य) मिति ततस्तेन परिचिन्त्येदं निश्चिक्ये;—

तत्थ न कप्पइ वासो आहारा जत्थ नत्थि पंच इमे । राया वेज्जो धणिमं नेवइया रूवजक्खाय ॥

तत्र मम न कल्पते वासो यत्रेमे वक्ष्यमाणाः पञ्च नाधाराः । के ते इत्याह–राजा नृपतिर्वैद्यो भिषक्, अन्ये च धनवन्तो नैतिकका नीतिकारिणो रूपयक्षा धर्मपाठकाः । कस्मादिति चेदत आह––

दविणस्स जीवयस्स य वाघातो होज्ज जत्थ नत्थेते । वाघाए वेगतरस्स दव्वसंघाडणा अफला ॥

यत्र न सन्त्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च तत्र नियमतो द्रविणस्य धनस्य जीवितस्य वा व्याघातो भवेत् । वैद्येन विना जीवितस्य, राजादिभिर्विना धनस्यव्याघाते चैकतरस्य धनस्य जीवितस्य वा द्रव्यसङ्घाटना द्रव्योपार्जना विफला परिभोगस्या सम्भवादथवा––

रण्णा जुवरण्णा वा महयरय अमच्च तह कुमारेहिं । एएहिं परिग्गहियं, वसेज्ज रज्जं गुणविसालं ॥

राजा युवराजेन महत्तरकेनामात्येन तथा कुमारैरेतैः पञ्चभिः परिगृहीतं राज्यं गुणविशालं भवति । गुणविशालत्वाच्च तद्वसेत् । तत्र कीदृशो राजेति राजलक्षणमाह—

उभतो जोणीसुद्धो राया दसभागमेत्त संतुट्ठो । लोए वेदे समए कयागमो धम्मितो राया ॥

यो राजा उभययोनिशुद्धः मातृपितृपक्षपरिशुद्धः । तथा प्रजाभ्यो दश (म) भागमात्रग्रहणसन्तुष्टः । तथा लोके लोकाचारे वेदे समस्तदर्शनिनां सिद्धान्ते समये नीतिशास्त्रे कृतागमः कृतपरिज्ञानो धार्मिको धर्मश्रद्धावान् स राजा, शेषस्तु

राजाभासः, तथा—

पंचविहे कामगुणे साहीणे भुंजए निरुविग्गे । वावारविप्पमुक्को राया एयारिसो होइ ॥

पञ्चविधान् पञ्चप्रकारान् रूपरसगन्धस्पर्शशब्दलक्षणान् कामगुणान् स्वाधीनान् स्वभुजोपार्जितान् निरुद्विग्नः प्रत्यन्तराजकृतमनोदुःखासिकाया अभावात् व्यापारविप्रमुक्तो देशपरिपन्थनादिव्यापारविप्रमुक्तो युवराजादीनां तद्व्यापाराध्यारोपणातो यः स एतादृशो राजा भवति, युवराजस्य स्वरूपमाह—

आवस्सयाइं काउं, सो पुव्वाइं तु निरवसेसाइं । अत्थाणी मज्झगतो, पेच्छइ कज्जाइं जुवराया ॥

यो नाम प्रातरुत्थाय पूर्वाणि प्रथमानि आवश्यकानि शरीरचिन्ता देवतार्चनादीनि निरवशेषाणि कृत्वा आस्थानिकामध्यगतः सन् कार्याणि प्रेक्षते चिन्तयति स युवराजः, महत्तरकलक्षणमाह—

गंभीरो मद्दवितो, कुसलो जाइ विणयसंपन्नो । जुवरण्णाए सहितो पेच्छइ कज्जाइं महत्तरओ ॥

यो गम्भीरो लब्धबुद्धिमध्यभागो मार्दवितो मार्दवोपेतः सञ्जातं मार्दवमस्येति तारकादि दर्शनादितप्रत्ययः । कुशलः सकलनीतिशास्त्रदक्षो जातिविनयसम्पन्नो युवराजेन सहितः सन् प्रेक्षते कार्याणि राज्यकार्याणि समहत्तरक इति, अमात्यलक्षणमाह—

सजणवयं पुरवरं चिंततो अत्थइ नरवतिं च । ववहारनीतिकुशलो; अमच्चो एयारिसो अहवा॥

यो व्यवहारकुशलो नीतिकुशलश्च सन् सजनपदं पुरवरं नरपतिं च चिन्तयन्नवतिष्ठते स एतादृशो भवति अमात्यः । ॥१२९॥

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अथवा यो राज्ञोऽपि शिक्षां प्रयच्छति स अमात्यस्तथा चैतदेव सविस्तरं भावयिषुराह—

राया पुरोहितो वा संघिल्लातो नगरंमि दोवि जणा । अंतेउरे धरिसिज्जा, अमच्चेणं खिंसिया दोवि॥

राजा पुरोहितश्च वाशब्दः समुच्चये । एतौ द्वावपि जनौ ' संघिल्लाउत्ति संघातवन्तौ परस्परं मङ्गु (?)काविल्यर्थः नगरे वर्तेते तौ च तथा वर्तमानावन्तःपुराभ्यां निजनिजकलत्रेण धर्षितौ अमात्येन च द्वावपि खिंसितौ, निन्दापुरस्सरं शिक्षिताविल्यर्थः । एष गाथाक्षरार्थः ।। भावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम्—

' एगो राया । तस्स पुरोहितो । तेसिं दोण्हवि भज्जातो परोप्परं भगिणीतो । अन्नया तेसिं समुल्लावो जातो । राय भज्जा भणइ—' मम वस्सो राया ' । पुरोहितभज्जा भणइ—' मम वस्सो बंभणो ' तो पेच्छामो कयराए वस्सो पती, । ततो पुरोहितभज्जाए भत्तं उवसाहित्ता रण्णो भज्जा भगिणी निमंतिया । रत्तिं पुरोहियभज्जाए पुरोहितो भणितो—' मए उवाइयं कयं जइ मम वरो अमुगो समिज्झिहि, ततो भगिणीए समं तव सिरे भायणं काउं जेमिमि सो य मे वरो संपण्णो, संपयं तव मूलातो पसायं मग्गामि ' पुरोहितो भणाति ' अणुग्गहो मे ' ततो रायभज्जाए राउ भणितो—' अज्जरत्तिं तव पिठीए विलग्गिउं पुरोहियघरं वच्चामि, राया भणाति ' अणुग्गहो मे ' तहि सा रायं पलाणित्ता पिठीए विलग्गित्ता पुरोहियघरं गंतुं पठित्ता ऊरुहित्ता वाहणोत्ति काउं खंभे बद्धो । ततो दोवि जणीतो पुरोहियस्स उवरि मत्थए भायणं काउं पुरोहिएण धरेज्जमाणे भायणे भुंजंति । राया खंभे बद्धो हयहेसियं करेति, भोत्तुं गया रायभज्जा । ततो रण्णा पुरोहिएणं धरेसितोमित्ति तस्स सिरं मुंडावियं अमच्चेण तं सव्वं नायं पभाए राया पुरोहितो य खिंसितो अमुमेवार्थमाह—

छंदाणुवत्ति तुज्झं मज्झंवीमंसणानिवे खलिणं । निसिगमण मरुगथालं धरेति भुंजंति ता दोवि ॥

तव वा पतिर्मम वा पतिच्छन्दोनुवर्तीति न विमर्शव्यतिरेकेण ज्ञातुं शक्यते ततो मीमांसा परीक्षाकर्तुमारब्धा। तत्र राजभार्यया नृपे खलीनमारोपितं । ततो निशि रात्रौ पुरोहितगृहे गमनं, ततो मरुको ब्राह्मणः पुरोहितः शिरसास्थालं धरति । तत्र द्वावपि भुञ्जाते। एष गाथाक्षरयोजना । भावार्थोऽनन्तरमेव कथितः । अथ कथममात्यो द्वावपि तौ शिक्षितवान् तत आह—

पडिवेसिय रायाणो सोउमिणं परिभवेणहसिहिंति । थीनिज्जितो पमत्तो त्ताविरज्जंपि पेलेज्जा ॥

प्रातिवेशिका नाम सीमान्तरवार्तिनः प्रत्यर्थिनो राजान इदं श्रुत्वा परिभवेन परिभवोत्पादनबुद्धया हसिष्यन्ति । न केवलं हसिष्यन्ति किन्तु स्त्रीनिर्जितः प्रमत्त एष इति ज्ञात्वा राज्यमपि प्रेरयिष्यन्ति गृह्णीयुरित्यर्थः ॥

धित्तेसिं गामनगराण जेसिं इत्थी पणायगा । तेया वि धिक्कया पुरिसा जे इत्थीण वसंगया ॥

धिग् निन्दायां, तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्री प्रणायिका प्रकर्षेण स्वतन्त्रतया नायिका। अत्र धिग् योगे द्वितीया प्राप्तावपि षष्ठीप्राकृतत्वात् । तथा तेऽपि पुरुषा धिक्कृता धिक्कारं प्राप्तवन्तो ये स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । तथा—

"इत्थीतो बलवंजत्थ गामेसु नगरेसु वा । सो गामं नगरं वापि, खिप्पमेव विणस्सइं ॥ "

यत्र ग्रामेषुनगरेषु वा स्त्रियो बलवत्यः स ग्रामो नगरं वा क्षिप्रमेव विनश्यति । बहुवचनेनोपक्रम्योपसंहारो जातौ बहुवचनमेकवचनं च भवतीति ज्ञापनार्थः। एवमुक्ते राजा पुरोधा वा एवं मनसि सम्प्रधारयेत् यथा ' नास्माकं ग्रामेषु नगरेषु वा

For Private and Personal Use Only

स्त्रियो बलवत्य ' इति । तत आह—

इत्थीतो बलवंतत्थ गामेसुय नगरेसुय, अणस्सा जत्थहेसंति, अपव्वंमिय मुंडणं ॥

तत्र तेषु ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रियो बलवत्यो यत्र अनश्वा हेषंति, अपर्वणिच शिरोमुंडनं, एतेन राज्ञो हय हेषितं प्रकटीकृतं पुरोधसश्चशिरो मुंडनं, अथ कथमेतदमात्येन ज्ञातमित्यत आह ॥

सूयग तहाणु सूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव । पुरिसा कयवित्तीया वसंति सामंतरज्जेसु ॥

तस्यामात्यस्य पुरुषाः कृतवृत्तयः कृताजीविका श्वतसृषु दिक्षु चारज्ञानार्थे सामन्तराज्येषु प्रातिवेशकराज्येषु वसन्ति । तद्यथा—सूचका अनुसूचकाः प्रतिसूचकाः सर्वसूचकाश्च । तत्र सूचकाः सामन्तराज्येषु गत्वा अन्तःपुरपालकैः सह मैत्रीं कृत्वा यत्तत्र रहस्यं तत्सर्वं जानन्ति । अनुसूचका नगराभ्यन्तरे चारमुपलभन्ते, प्रति सूचकानगरद्वारसमीपे अल्पव्यापारा अवतिष्ठंति, सर्वसूचकाःस्वनगरं पुनरागच्छन्ति पुनर्यान्ति तत्र ये सूचकास्तैः श्रुतं दृष्टं वा सर्वमनुसूचकेभ्यः कथयन्ति अनुसूचकाः सूचक कथितं स्वयमुपलब्धं च प्रतिसूचकेभ्यः प्रतिसूचकाः अनुसूचककथितं स्वयमुपलब्धं च सर्वसूचकेभ्यः । सर्वसूचका अमात्याय कथयन्ति । यथा तस्यामात्यस्य चतुर्विधाः पुरुषाः सामन्तराज्येषु वसन्ति तथा महेला अपि । तथा चाह—

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव । महिलाकयवित्तीया वसंति सामंतरज्जेसु ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । यथा च पुरुषाः स्त्रियश्च सामन्तराज्येषु समस्तेषु वसन्ति तथा सामन्तनगरेष्वपि राजधानी-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रूपेषु। तथा चाह—

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव। पुरिसा कयवित्तिया वसंति सामंतनगरेसु॥

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव। महिला कय वित्तीया वसंति सामंतनगरेसु॥

इदं गाथाद्वयमपि पूर्ववद्यथा च परराज्येषु परनगरेषु च पुरुषास्त्रयश्च वसन्ति तथा निजराज्ये निजनगरे अन्तःपुरे च॥ तथाचाह—

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव। पुरिसा कय वित्तीया वसंति नियरंमि रज्जंमि॥

सूयग तहाणुसूयग, पडिसूयग सव्वसूयगा चेव; महिला कय वित्तिया, वसंति नियरंमि रज्जंमि

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव। पुरिसा कय वित्तीया वसंति नियरंमि नगरंमि॥

सूयग तहाणुसूयग, पडिसूयग सव्वसूयगा चेव; महिला कय वित्तीया, वसंति नियरंमि नगरंमि

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव। पुरिसा कय वित्तीया वसंति अंतेउरे रन्नो॥

सूयग तहाणुसूयग पडिसूयग सव्वसूयगा चेव। महिला कय वित्तीया वसंति अंतेउरे रन्नो॥

गाथा षट्कस्यापि व्याख्या पूर्ववत्। तत एवं निजचारपुरुषमहिलाभ्यो राज्ञःपुरोधसश्च निशिवृत्तममात्यो ज्ञातवान्। तदेवं राज्ञोऽपि यः शिक्षाप्रदानेऽधिकारी सोऽमात्य इति उक्तममात्यस्य स्वरूपम्॥ अधुना कुमारस्याह—

For Private and Personal Use Only

पच्चंते खुब्भंते दुद्दंते सव्वतो दवेमाणो । संगामनीति कुसलो कुमार एयारिसो होइ ॥

प्रत्यन्तान् सीमासन्धिवर्तिनः क्षुभ्यतो अन्तर्भूतण्यर्थत्वात् समस्ता अपि सीमापर्यन्तवर्तिनीः प्रजाः क्षोभयतो दुर्दान्तान् दुःशिक्षितान् संग्रामनीति कुशलः सर्वतः सर्वासु दिक्षु यो दमयन् वर्तते ॥ स एतादृशः कुमारो भवति। तदेवं राजयुवराजादि व्याख्यातं पञ्चकं सम्प्रति राजवैद्यादि पञ्चकं ॥ तत्र राजस्वरूपमुक्तमिदानीं वैद्यस्वरूपमाह—

अम्मापिई हि जणियस्स आयंकपउरदोसेहिं । विज्जा देंति समाहिं, जहिं कया आगमा होंति ॥

मातापितृभ्यां जनितस्य तस्याधिकृतस्य वणिज आतङ्कात रोगात् ये समुत्थाः प्रचुरा दोषास्तैरुपेतस्येति गम्यते वैद्या ददति कुर्वन्ति समाधिं स्वास्थ्यं नीरोगतामित्यर्थः । यैः कृता अभ्यस्ता आगमा वैद्यकशास्त्रलक्षणा भवन्ति वर्तन्ते । उक्तं वैद्यस्वरूपम् ॥ अधुना धनवतां स्वरूपमाह—

कोडिग्गसो हिरण्णं मणिमुत्तसिलप्पवालरयणाइं। अज्जयपिउपज्जागय एरिसया होंति धणवन्ता ॥

येषां आर्यः पितामहः, पिता प्रतीतः । प्रार्यः प्रपितामहः तेभ्य आगतं विद्यते कोट्यग्रशः, कोटिसङ्ख्यया हिरण्यं मणिमुक्ताशिलाप्रवालरत्नानि च मणयश्चंद्रकान्ताद्याः मुक्तामुक्तफलानि विद्रुमाणि रत्नानि कर्केतनादीनि ते ईदृशा भवन्ति धनवन्तः ॥ उक्तं धनवतां स्वरूपमिदानीं नैयतिकस्वरूपमाह—

सणसत्तरसादीणं धन्नाणं कुंभकोडिकोडीणं। जेसिंता भायणठा एरिसिया होंति नियइइया ॥

सस्याः सप्तदशो येषां तानि सस्यसप्तदशानि तानि चामूनि तद्यथा—शालिः १ यवः २ कोद्रवाः ३ व्रीहि ४ रालकः ५ तिलाः ६ मुद्गाः ७ माषाः ८ चवलाः ६ चणकाः १० । तुवरी ११ मसुरकः १२ कुलत्थाः १३ गोधूमाः १४ निष्पावाः १५ अतसी १६ सस्यश्च १७ उक्तं च—

सालि जव कोद्दव वीहि रालगतिल मुग्ग मास चवल चणा ।
तुवरि मसूर कुलत्था गोहुमनिष्पाव अयसि सणा ॥

सस्यसप्तदशानि आदिर्येषां तानि सस्यसप्तदशानि, तेषां धान्यानां कुम्भकोटी कोट्यो येषां भोजनार्थं विश्राणनार्थं गृहेषु सान्ति ते एतादृशा भवन्ति नैयतिकाः, नियतिर्व्यवस्था तत्र नियुक्तास्तथा वा चरन्तीति (नै)नियतिकाः । उक्तं नियतिकस्वरूपम् ॥ अधुना रूपयक्षस्वरूपमाह—

भंभीय मासुरुक्खे माढरकोडिन्न दंडनीतिसु । अल्लंचपक्खगाही एरिसया रूवजक्खातो ॥

भम्भ्यायामासु(शुद ?)वृत्ते माढरे नीतिशास्त्रे कौण्डिन्यप्रणीतासु च दण्डनीतिषु ये कुशला इति गम्यते । तथा न कस्यापि लञ्चामुत्कोचं गृह्णन्ति । नाप्यात्मीयोऽयमिति कृत्वा पक्षं गृह्णन्ति ते एतादृशोऽलंचापक्षग्राहिणो रूपयक्षारूपेण मूर्त्या यक्षा इव रूपयक्षाः मूर्तिमन्तो धर्मैकनिष्ठा देवा इत्यर्थः । उक्तो वणिग् दृष्टान्तः ॥ साम्प्रतमुपनयनमाह—

तत्थ न कप्पइ वासो गुणागरा जत्थ नत्थि पंच इमे । आयरिय उवज्झाए पवित्तथेरेय गीयत्थे ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वणिज इव राजाद्यभावे साधोरपि तत्र गच्छे वासो न कल्पते। यत्र इमे वक्ष्यमाणगुणानामाकराः स्थानानि गुणाकराः पञ्च न सन्ति के ते इत्याह—आचार्य उपाध्यायः प्रवृत्तिः स्थविरो गीतार्थश्च। तत्र कीदृशः आचार्यस्तत्स्वरूपमाह—

सुत्तत्थ तदुभएहिं उवउत्ता नाणदंसणचरित्ते। गणतत्ति विप्पमुक्का एरिसया होंति आयरिया॥

ये सूत्रार्थतदुभरुपेता इति गम्यते। तथा सततं ज्ञानदर्शनचारित्रेसमाहारो द्वन्द्वः ज्ञानदर्शनचारित्रेषु उपयुक्ताः कृतोपयोगास्तथा गणस्य गच्छस्य या तप्तिः सारा तया विप्रमुक्ता गणावच्छेदप्रभृतीनां तत्तप्तेः समर्पितत्वात्, उपलक्षणमेतत्, शुभलक्षणोपेताश्च य एतादृशा भवन्त्याचार्याः। ते चार्थमेव केवलं भाषन्ते न तु सूत्रमपि वाचयन्ति तथा चोक्तम्—

सुत्तत्थविऊ लक्खणजुत्तो गच्छस्स मेटि(ढि)भूतो य। गणतत्ति विप्पमुक्को अत्थं भासेइ आयरिओ॥

अथ किं कारणनाचार्याः स्वयं सूत्रं न वाचयन्ति। तत आह—

एगग्गया य ज्झाणे वुड्ढी तित्थयर अणुग्गई गरुया। आणाघेज्जमितिगुरु, कयरिणमोक्खो न वाएइ॥

सूत्रवाचनाप्रदानपरिहारेणार्थमेव केवलं व्याख्यानाय आचार्यस्य एकाग्रता एकाग्रमनस्कता ध्यानेऽर्थचिन्तनात्मके भवति। यदि पुनः सूत्रमपि वाचयेत्तदा बहुव्यग्रत्वादर्थचिन्तायामेकाग्रता न स्यात्, एकाग्रतयापि को गुण इत्यत आह—वृद्धिः एकाग्रस्य हि सतोऽर्थं चिन्तयतः सूत्रार्थस्य। तत्र सूक्ष्मार्थोन्मीलनात् वृद्धिरुपजायते तथा तीर्थकरानुकृतिरेवं कृता भवति। तथा हि तीर्थकृतो भगवन्तः किलार्थमेव केवलं भाषन्ते, न तु सूत्रं नापि गणतप्तिं कुर्वन्ति। एवमाचार्या अपि तथा

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वर्तमानास्तीर्थकरानुकारिणो भवन्ति। सूत्रवाचनां तु प्रयच्छतामाचार्याणां लाघवमप्युपजायते तद्वाचनायास्ततोऽधस्तनपदवर्त्तिभिरप्युपाध्यायादिभिः क्रियमाणत्वादेवं तस्य तथा वर्तमानस्य लोके राज्ञ इव महती गुरुता प्रादुर्भवति तद्गुरुतायां च प्रवचनप्रभावना तथा आज्ञायां स्थैर्यमाज्ञास्थैर्यं कृतं भवति तीर्थकृतामेवमाज्ञा पालिता भवतीत्यर्थः। इयं हि तीर्थकृतामाज्ञा यथोक्तप्रकारेणममानुकारिणा आचार्येण भवितव्यमिति। इत्यस्मात् हेतुकलापात् गुरुराचार्यः कृतः ऋणमोक्षो येन स कृतऋणमोक्षस्तेन हि सामान्यावस्थायामनेके साधवः सूत्रमध्यापितास्तत ऋणमोक्षस्य कृतत्वात्सूत्रं न वाचयति उक्तमाचार्यस्वरूपमिदानीमुपाध्यायस्वरूपमाह—

सुत्तत्थतदुभयविऊ उज्जुत्ता नाणदंसणचरित्ते। निप्पायगसिस्साणं एरिसया होंति उवज्झाया॥

ये सूत्रार्थ तदुभयविदो ज्ञानदर्शनचारित्रेषूद्युक्तास्तथा शिष्याणां सूत्रवाचनादिना निष्पादका एतादृशा भवन्ति उपाध्यायाः॥ उक्तं च—

संमत्तनाणसंजम, जुत्तोसुत्तत्थतदुभय विहिण्णू। आयरियठाणजोग्गो सुत्तं वाएइ उवज्झातो॥

अथ कस्मात्सूत्रमुपाध्यायो वाचयति तदुच्यते—अनेकगुणसंभवात्तानेवाह—

सुत्तत्थेसु थिरत्तं, रिणमोक्खो आयतीय पडिबंधो। पाडिच्छेमोहजओ, तम्हा वाए उवज्झातो॥

उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिभावयति। सूत्रेऽर्थे च तस्य स्थिरत्वमुपजायते। तथान्यस्य सूत्रवाचनाप्रदानेन सूत्रलक्षणस्य ऋणस्य मोक्षःकृतो भवति। तथा आयत्यामागामिनि काले आचार्यपदाभ्यासेऽप्रतिबन्धोऽ-

For Private and Personal Use Only

त्यन्ताभ्यस्ततया यथावस्थतया स्वरूपस्य सूत्रस्यानुवर्तनं भवति । तथा पाडिच्छेति येऽन्यतो गच्छान्तरादागत्य साधवस्तत्रो-पसम्पदं गृह्णते ते प्रतीच्छका उच्यन्ते। ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनानुगृहीता भवन्तीति वाक्यशेषः। तथा मोहजयः कृतो भवति। सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य सतः प्रायश्चित्तविश्रोतसिकाया अभावात्। यत एवं गुणास्तस्मादुपाध्यायः सूत्रं वाचयेत् । पाठान्तरं 'तम्हा उ गणीउ वाएत्ति' अत्रापि स एवार्थो नवरं गणी उपाध्यायः । उक्तमुपाध्यायस्वरूपमधुना प्रवर्त्तिस्वरूपमाह—

तवनियमविणयगुणनिहि, पवत्तया नाण दंसणचरित्ते । संगहुवग्गहकुसला पवत्ति एयारिसा होंति॥

तपो द्वादशप्रभेदं नियमा विचित्रा द्रव्याद्यभिग्रहाः । विनयो ज्ञानादिविनयः। तपोनियमविनया एव गुणा स्तेषां निधय इव तपोनियमविनयगुणनिधयस्तेषां प्रवर्त्तकाः । तथा ज्ञानदर्शनचारित्रेषु उद्युक्ताः सततोपयोगवन्त इति वाक्यशेषः । तथा संग्रहः शिष्याणां सङ्ग्रहणमुपग्रहस्तेषामेव ज्ञानादिषु सीदतामुपष्टम्भकरणं तयोः सङ्ग्रहोपग्रहयोः कुशला एतादृशा एवंरूपाः प्रवर्त्तिनो भवन्ति । यथोचितं प्रशस्तयोगेषु साधुन् प्रवर्त्तयंतीत्येव शीलाः प्रवर्त्तिनः इति व्युत्पत्ते स्तथाचाह—

संजम तव नियमेसुं जो जोगो तत्थतं पवत्तेति; असहूय नियत्तंती, गणतत्तील्लो पवत्तीओ ॥

तप संयमनियम योगेषु मध्ये यो यत्र योग्यस्तं तत्र प्रवर्तयन्ति असहांश्चासमर्थांश्च निवर्तयन्ति । एवं गणतप्तिप्रवृत्ताः प्रवर्तिनः उक्तं प्रवर्तिस्वरूपमधुना स्थविरस्वरूपमाह—

संविग्गो मद्दवितो पियधम्मो नाणदंसणचरित्ते । जे अट्ठेपरिहायति सारेतो तो हवइ थेरो ॥

यः संविग्नो मोक्षाभिलाषी मार्दवितः संजातमार्दवः प्रियधर्मा एकान्तवल्लभः संयमानुष्ठाने यो ज्ञानदर्शनचारित्रेषु मध्ये

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यानर्थान् उपादेयान् अनुष्ठानविशेषान् परिहापयति हानिं नयति तान् संस्मारयन् भवति स्थिरः। सीदमानान् साधून् ऐहिकामुष्मिकापायप्रदर्शनतो मोक्षमार्गे स्थिरी करोतीति स्थविर इति व्युत्पत्ते स्तथा चाह–

थिरकरणा पुण थेरो, पवत्ति वायारिएसु अत्थेसु । जो जत्थ सीयइ जई, संतबलो तं पचोदेति ॥

प्रवर्त्तिव्यापारितेष्वर्थेषु यो यत्र यतिः सीदति सत् विद्यमानं बलं यस्य स सद्बलः तथाभूतः सन् प्रचोदयति प्रकर्षेण शिक्षयति, स स्थिरकरणात् स्थविर इति उक्तं स्थविरस्य स्वरूपम् अधुना गीतार्थस्य स्वरूपमाह–

उद्धावणा पहावणा खेत्तोवहिमग्गणासु अविसादी । सुत्तत्थ तदुभयविऊ गीयत्था एरिसा होंति ॥

उत्प्राबल्येन धावनमुद्धावनं प्राकृतत्वाच्च स्त्रीत्वनिर्देशः। किमुक्तं भवति ? तथाविधे गच्छे प्रयोजने समुत्पन्ने आचार्येण सन्दिष्टो असन्दिष्टो वा आचार्यान् विज्ञप्य यथैतत्कार्यमहं करिष्यामीति तस्य कार्यस्यात्मानुग्रहबुद्ध्याकरणं उद्धावनं शीघ्रं तस्य कार्यस्य निष्पादनं प्रधावनं क्षेत्रमार्गणा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणा उपधि(धे)रुत्पादनं एतासु येऽविषादिनो विषादं न गच्छंति, तथा सूत्रार्थतदुभयविदः अन्यथा हेयोपादेयपरिज्ञानायोगात् ते एतादृशा एवंविधा गीतार्था गणावच्छेदिन इत्यर्थः। एवमाचार्यादिपञ्चकसमेते गच्छे वस्तव्यं यदि पुनः कथञ्चिदपराधप्राप्तो भवति गच्छश्च पञ्चकपरिहीनस्तदायं दृष्टान्तः—

जह पंचकपरिहीणं रज्जंडमरभयचोर उव्विग्गं । उग्गहिय सगडपिडगं परंपरं वच्चए साभिं ॥

यथा राज्यं राजादिपञ्चकं परिहीनं सन्तं डमरः स्वदेशोत्थो विप्लवः, भयं परचक्रेण समुत्थं, तस्कराश्चौरास्तैरुद्विग्नमुपगतं ॥१३४॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

परित्यज्य आत्मीयं च शकटपिटकमुद्गृह्य परम्परं स्वामिनं द्राग् व्रजति यत्र स्वास्थ्यं लभते;—

इय पञ्चक परिहीने गच्छे आवन्नकारणे साहू । आलोयणमलहंतो परंपरं वच्चए सिद्धे ॥

इति एवमनेन दृष्टान्तप्रकारेण पञ्चकपरिहीने आचार्यादिपञ्चकविरहिते गच्छेतत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः साधुः कारणेन प्रागुक्ते आयुर्व्याघातादिरूपेण निजाचार्यादीनामन्तिके आलोचनामलभमानः सूत्रोक्त्या नीत्या परम्परमन्यसांभोगिकादिकं तावद्व्रजति यावत्सिद्धान् गच्छति एतदेव सविशेषमाह—

आयरिए आलोयण, पंचण्हं असति गच्छे बहिया जो । ववच्चे चउलहुगा, गीयत्थे होंति चउ गुरुगा ॥

आचार्ये आचार्यसमीपे आलोचना दातव्या, । गच्छे पञ्चानामाचार्यादीनामसतिगच्छाद्बहिर्गन्तव्यम् । इयमत्र भावना—प्रायश्चित्तस्थानमापन्नेन साधुना नियमतः स्वकीयानामाचार्याणां समीपे आलोचयितव्यम् । तेषामभावे उपाध्यायस्य, तस्याप्यभावे प्रवर्तिनस्तस्याप्यभावे स्थविरस्य, तस्याप्यभावे गणावच्छेदिनः । अथ स्वगच्छे पञ्चानामप्यभावस्ततो बहिरन्यस्मिन् सांभोगिके गन्तव्यम् । तत्राप्याचार्यादिक्रमेण आलोचयितव्यम् । सांभोगिकानामाचार्यादीनामभावे संविग्नानामसांभोगिकानां समीपे गन्तव्यम् । तत्राप्याचार्यादिक्रमेणालोचना प्रदातव्या । यदा पुनरुक्तक्रमोल्लङ्घनेनालोचनां प्रयच्छति । तदा प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । तथा चाह—ववच्चे चउ लहुगा इति व्यत्यये विपर्यासे उक्तक्रमोल्लङ्घने इत्यर्थः । चत्वारो लघुका लघुमासाः यदि पुनरुक्तक्रममुल्लङ्घयन् अगीतार्थसमीपे आलोचयति । तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु एतदेवाह—गीयत्थे होंति चउ गुरुगा । तदेवं संविग्नानां सांभोगिकान् यावत् विधिरुक्तः सम्प्रति शेषान् प्रतिविधिमाह—

For Private and Personal Use Only

संविग्ने गीयत्थे सरूवी पच्छाकडे य गीयत्थे । पडिक्कंते अब्भुट्ठिय असती अन्नत्थ तत्थेव ॥

संविग्ने अन्यसांभोगिकलक्षणे असति अविद्यमाने पार्श्वस्थस्य गीतार्थस्य समीपे आलोचयितव्यम्। तस्मिन्नपि गीतार्थे पार्श्वस्थे असति सारूपिकस्य वक्ष्यमाण स्वरूस्य गीतार्थस्य समीपे तस्मिन्नपि सारूपिके असति पश्चात्कृते पश्चात्कृतस्य गीतार्थस्य समीपे आलोचयितव्यम् । एतेषां च मध्ये यस्य पुरत आलोचना दातुमिष्यते। तमभ्युत्थाप्य तदनन्तरंतस्य पुरत आलोचयितव्यम् । अभ्युत्थापनं नाम वन्दनक प्रतीच्छनादिकं प्रत्यभ्युपगमकारापणा । तथा चाह–पडिक्कंते अब्भुट्ठियत्ति अभ्युत्थिते वन्दना प्रतीच्छनादिकं प्रतिकृताभ्युपगमे प्रतिक्रान्तो भूयात् नान्यथा। अथ ते पार्श्वस्थादय आत्मानं हीनगुणं पश्यन्तो नाभ्युतिष्ठन्ति। तत आह। असतित्ति असति अविद्यमाने अभ्युत्थाने पार्श्वस्थादीनां निषद्यामारचय्य प्रणाममात्रं कृत्वालोचनीयमितरस्य तु पश्चात्कृतस्य इत्वरसामायिकारोपणं लिङ्गप्रदानं च कृत्वा यथाविधि तदन्तिके आलोचनीयम्। अन्नत्थ तत्थेवत्ति यदि पार्श्वस्थादिकोऽभ्युत्तिष्ठति तदा तेनान्यत्र गन्तव्यं येन प्रवचनलाघवं न भवति। तत्र च गत्वा तमापन्नप्रायश्चित्तं शुद्धतपो वाहयति। मासादिमुत्कर्षतः षण्मासपर्यवसानं यदि वा प्रागुक्त स्वरूपं परिहारतपः अथ स नाभ्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपः तेन प्रायश्चित्तं दत्तं ततस्तत्रैव तपो वहति। एतदेव सति इत्यादिकं व्याख्यानयति।

असतीए लिंगकरणं सामाइय इत्तरं कितिकम्मं । तत्थेव य सुद्धतवो गवेसणा जाव सुह दुक्खे ॥

असति अविद्यमाने पश्चात्कृतस्याभ्युत्थाने गृहस्थत्वात् लिङ्गकरणं इत्वरकालं लिङ्गसमर्पणं तथा इत्वरमित्वरकालं सामायिकमारोपणीयं। ततस्तस्यापि निषेद्यामारचय्य कृतिकर्मवन्दनं कृत्वा तत्पुरत आलोचयितव्यं। तदेवमसतीति व्या-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ख्यातमधुना तत्थेवत्ति व्याख्या—यदि पार्श्वस्थादिको नाभ्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपस्तेन प्रायश्चित्त तया दत्तं ततस्तत्रैव तत् शुद्धं तपो वहति यावत्तपो वहति तावत्तस्यालोचनाप्रदायिनः सुखदुःखे गवेषयति, सर्वमुदन्तं वहतीत्यर्थः पश्चात्कृतगतमेव विधिमाह—

लिंगकरणं निसेज्जा कितिकम्म मणिच्छतो पणामो य। एमेय देवयाए नवरं सामाइयं मोत्तुं॥

पश्चात्कृतस्येत्वरकालसामायिकारोपण पुरस्सरमित्वरकालं लिङ्गकरणं रजोहरणसमर्पणं तदनन्तरं निषद्याकरणं। ततः कृतिकर्म वन्दनकं दातव्यम्। अथ स वन्दनकं नेच्छति ततस्तस्य कृतिकर्मा निच्छतः प्रणामो वाचा कायेन च प्रणाममात्रं कर्तव्यं पार्श्वस्थादेरपि कृतिकर्मानिच्छायां प्रणामः कर्तव्यः। एवमेव अनेनैव प्रकारेण देवताया अपि सम्यक्त्व भावितायाः पुरतः आलोचयति। नवरं सामायिकारोपणं लिङ्गसमर्पणं च न कर्तव्यमविरतत्वेन तस्यास्तद्योग्यताया अभावात्। यदुक्तं ' गवेषणा जाव सुहदुक्खे ' इति तद्व्याख्यानयति—

आहार उवहि सेज्जा एसणामादीसु होइ जइयव्वं। अणुमोयण कारावण सिक्खत्ति पयम्मित्तो सुद्धो॥

आहारः पिण्ड उपधिपात्रनिर्योगादिः शय्या वसतिरेषणाशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। आहारैषणायामुपध्येषणायां शय्यैषणायामादिशब्दाद्विनयवैयावृत्यादिषु च भवति तेन यतितव्यम्। कथमित्याह—अनुमोदनेन कारापणेन च। किमुक्तं भवति? यदि तस्यालोचनार्हस्य कश्चिदाहारादीन् उत्पादयति ततस्तस्यानुमोदनाकरणतः प्रोत्साहने यतते अथान्यः कश्चिन्नोत्पादयति ततः स्वयमालोचक आहारादीन् शुद्धानुत्पादयति। अथ शुद्धं नोत्पाद्यते ततः श्राद्धान् प्रोत्साह्याकल्पि-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कानप्याहारादीन् यतनया उत्पादयतीति। अथाकल्पिकानाहारादीनुत्पादयतः तस्य महती मलिनतोपजायते। अथ च स शुद्धिकरणार्थं तदन्तिकमागतस्ततः परस्पर विरोधः। अत्राह-सिक्खत्ति पयंमितो सुद्धो यद्यपि नाम तस्यालोचनार्हस्यार्थायाकल्पिकानप्याहारादीनुत्पादयति। तथाप्यासेवनाशिक्षा तस्यान्तिके क्रियते। बितियपदे अपवादपदे स तथा वर्त्तमानः शुद्ध एव तदेव भावयति—

चोइय से परिवारं अकरेमाणे भणइ या सड्ढे। अव्वोच्छित्ति करिस्स उ सुयभत्तीए कुणहयूयं॥

प्रथमतः से तस्यालोचनार्हस्य परिवारं वैयावृत्यादिकमकुर्वन्तं चोदयति शिक्षयति। तथा ग्रहणा सेवना शिक्षा निष्णात एष तत एतस्य विनयवैयावृत्यादिकं क्रियमाणं महानिर्जराहेतुरिति। एवमपि शिक्षमाणो यदि न करोति ततस्तस्मिन्नकुर्वाणे स्वयमाहारादीनुत्पादयति। अथ स्वयं शुद्धं प्रायोग्यमाहारादिकं न लभते ततः श्राद्धान् भणति प्रज्ञापयति। प्रज्ञाप्य च तेभ्योऽकल्पिकमपि यतनया सम्पादयति। न च वाच्यं तस्यैवं कुर्वतः कथं न दोषो यत आह—अव्वोच्छित्तीत्यादि। अव्यच्छित्तिकरस्य पार्श्वस्थादेः श्रुतभक्तिहेतुभूतया अकल्पिकस्याप्याहारादेः संपादनेन श्रुतभक्त्या पूजां कुरुत यूयं न च तत्र दोष एवमत्रापि। इयमत्र भावना—यथा कारणे पार्श्वस्थादीनां समीपे सूत्रमर्थं च गृह्णानोऽकल्पिकमप्याहारादिकं यतनया तदर्थं प्रतिसेवमानः शुद्धो ग्रहणशिक्षाया क्रियमाणत्वादेवमालोचनार्हस्यापि निमित्तं प्रतिसेवमानः शुद्ध एव आसेवना शिक्षायाः तत्समीपे क्रियमाणत्वादिति एतदेव स्पष्टतरं भावयति—

दुविहा सती एतेसिं आहारादि करेइ सव्वेसिं। पणाहाणीए जयंतो अत्तट्ठाए वि एमेव॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इह परिवाराभावे तस्यालोचनार्हस्य कर्तव्यमिति । सामाचारी च तेषां पार्श्वस्थादीनां, दुविहा असती इति परिवाराभावो द्विविधः विद्यमानाभावोऽविद्यमानाभावश्च । विद्यमानः सन् अभावोऽसन् वैयावृत्यादेरकरणात् विद्यमानाभावः । अविद्यमान-सन्नभावो विद्यमानाभावः । तत्र द्विविधेऽप्यभावे से तस्यालोचनार्हस्याहारादिकं सर्वं कल्पिकमकल्पिकं वा यतनया करोति उत्पादयति । यतनया कथमकल्पिकमुत्पादयति इति चेदत आह—पञ्चकहान्या यतमानः । किमुक्तं भवति ? अपरिपूर्णं मा-सिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनापत्तौ गुरुलाघवपर्यालोचनया पञ्चकादि पञ्चकहीनमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनां करोति । तामपि यतनया पञ्चकग्रहणमुपलक्षणं तेन दशादिहान्यापि यतमान इति द्रष्टव्यम् । एवं सर्वत्र न केवलमालोचनार्हार्थमेवं यतते किन्तु कारणे समुत्पन्ने आत्मार्थमप्येवमेव पञ्चकहान्या यतत इति । यदुक्तं सम्यक्त्वभाषितायाः पुरतः आलोचयितव्य-मिति तदेतद्भावयति—

कोरंटगं जहा भावियट्ठमं पुच्छिऊण वा अन्नं । असति अरिहंत सिद्धे जाणंतो सुद्धो जा चेव ॥

कोरण्टकं नाम भरुकच्छे उद्यानं, तत्र भगवान्मुनिसुव्रतस्वाम्यर्हन्नभीक्ष्णं समवसृतस्तत्र तीर्थकरेण गणधरैः च बहूनां बहूनि प्रायश्चितानि च दीयमानानि तत्रत्यया देवतया दृष्टानि ततः कोरण्टकं गत्वा तत्र च सम्यक्त्वभावितदेवताराधनार्थम-ष्टमं कृत्वा तत्र च सम्यक्कंपिताया देवतायाः पुरतो यथोचितप्रतिपत्तिपुरस्सरमालोचयति । सा च प्रयच्छति यथार्हं प्राय-श्चित्तं, । अथ सा देवता कदाचित् च्युता भवेत् पश्चादन्या समुत्पन्ना तया च न दृष्टस्तीर्थकरस्ततः साष्टमेनाकंपिता ब्रूते—महाविदेहे तीर्थकरमापृच्छ्य समागच्छामि । ततः सा तेनानुज्ञाता महाविदेहे गत्वा तीर्थकरं पृच्छति पृष्ट्वा च समागत्य-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

साधवे प्रायश्चित्तं कथयति यथा च कोरण्टकमुद्यानमुक्तमेवं गुणशिलादिकमपि द्रष्टव्यम् । तत्राप्यभीक्ष्णं वर्धमानसाम्यादीनां समवसरणात् तासामपि देवतानामभावेऽर्हत्प्रतिमानां पुरतः स्वप्रायश्चित्तदानपरिज्ञानकुशल आलोचयति । ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते । प्रायश्चित्तं तासामप्यभावे प्राचीनादिगभिमुखोऽर्हतः सिद्धानभिसमीक्ष्य जानन् प्रायश्चित्तदानविधिं विद्वान् आलोचयति । आलोच्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं । स च तथाप्रतिपद्यमानः शुद्ध एव सूत्रोक्तविधिना प्रवृत्तेः यदपि च विराधितं तत्रापि शुद्धः प्रायश्चित्तप्रतिपत्तेरिति । कोरण्टकं जहेत्यत्र यथाशब्दोपादानात् कोरण्टकसमुद्दिशतानान्यप्युद्यानानि सूचितानीति प्रकटयिषुराह--

सोहीकरणा दिट्ठा गुणसिलमादीसु जह य साहूणं । तो देंति विसोहीतो पच्चुप्पण्णाय पुच्छंति॥

गुणसिलासुद्यानेषु याभिर्देवताभिः साधूना तीर्थकरैर्गणधरैश्चानेकशो विधीयमानानि शोधिकरणानि दृष्टानि, ताः स्वयं ददति प्रयच्छन्ति विशोधीः प्रायश्चित्तानि याः पुनः प्रत्युत्पन्ना देवतास्तो महाविदेहेषु गत्वा तीर्थकरान् पृच्छन्ति पृष्ट्वा च साधुभ्यः कथयन्ति ॥

॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां व्यवहारटीकायां प्रथमउदेशकः समाप्तः ॥ सपीठके प्रथमोद्देशके ग्रन्थाग्रन्थः १०८७८ ॥ १ ॥

प्रथम उद्देशो समाप्त

For Private and Personal Use Only

श्री जैन धर्म प्रसारक सभा.

भावनगर.